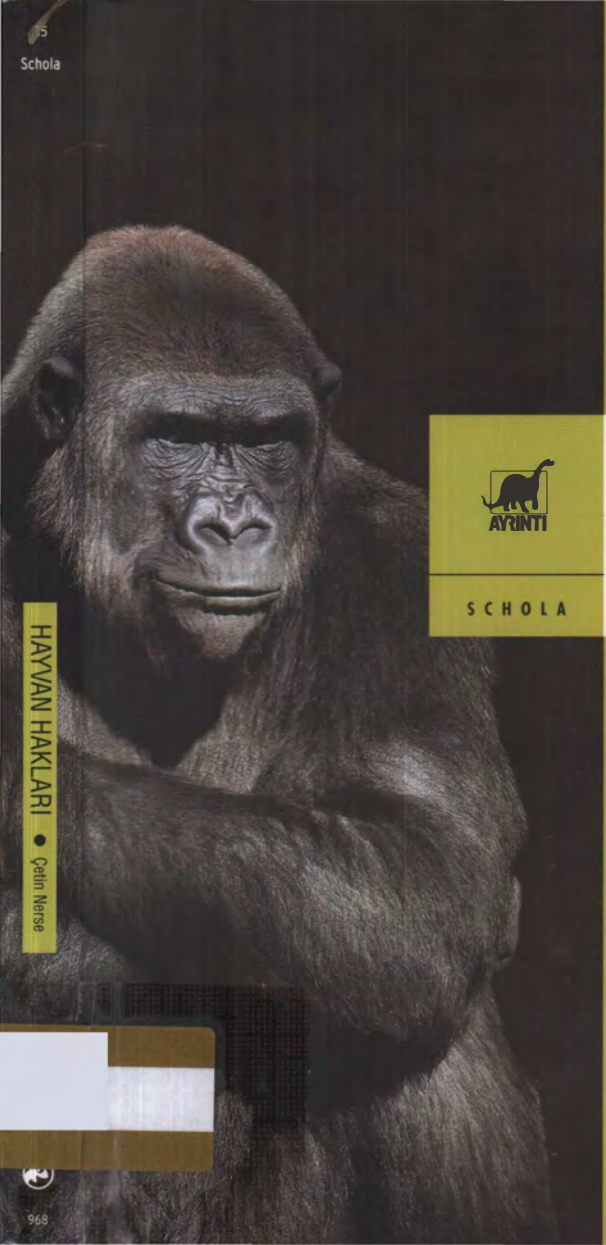
Schola



AYRINTI

SCHOLA

Hayvan Hakları

Çetin Nerse

HAYVAN HAKLARI • Çetin Nerse

968

ÇETİN NERSE

1984 yılında Mardin'in Derik ilçesinde doğdu. 2004'te PKK'ye katıldı. Üç yıla yakın örgütün farklı kamplarında gerilla olarak kaldı. 2007 yılında tutuklanıp Batman M Tipi Cezaevi'ne kondu. 2011 yılı başlarında tahliye edildi. Aynı yılın sonunda Van'da yaşanan depremde zarar görenlere yardım etmek amacıyla Van'a gitti ve uzun bir süre gönüllü olarak çalıştı. 2012 yılının Mart ayında "KCK Operasyonları" adı altında yapılan siyasi operasyonlar çerçevesinde gözaltına alındı ve tutuklandı. Van'daki bir askeri cezaevinde geçirdiği beş aylık tutukluluk sonrasında serbest bırakıldı.

2005 yılında gerilla olarak kaldığı yoksunluk dolu koşullarda ahlaki gerekçelerle önce et yemeyi, daha sonra tüm hayvansal gıdaları tüketmeyi bıraktı. Her tür tahakküm ve sömürü biçiminin ortadan kaldırılması, eşit ve özgür bir dünya yaratılması için mücadele etmeyi ahlaki bir görev olarak gören yazar Derik'te yaşamaktadır. Temel çalışma alanı ahlak olan yazarın *Demokratik Modernite ve Ahlak* (Belge Yayınları, 2014) adında bir kitabı daha bulunmaktadır.

Ayrıntı: 968
ScholaAyrıntı Dizisi: 35

Hayvan Hakları
Çetin Nerse

Son Okuma
Berfu Ayhan

© Çetin Nerse, 2015

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Debi Dalio / Moment / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *İstanbul, Şubat 2016*
Baskı Adedi: *1000*

ISBN 978-605-314-076-4
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu-İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Hayvan Hakları

Çetin Nerse

AYRINTI

İçindekiler

1. İyilik ve Kötülük 7
İNSAN DIŞI HAYVANLARDA İYİLİK VE KÖTÜLÜK 10

2. İnsan Özünde İyi midir? 22
NEDEN İYİYİZ? 36
KORKU VE İYİLİK İLE KÖTÜLÜK 49
KAVRAMLAR VE YANILGILAR 59
"İNSANIN YÜCELİĞİ"NE DAİR 73
Din Açısından "İnsanın Yüceliği" 73
Hümanizm Açısından "İnsanın Yüceliği" 75
Us Açısından "İnsanın Yüceliği" 76
Yaratıcılık Açısından "İnsanın Yüceliği" 80
Varoluş Açısından "İnsanın Yüceliği" 82
Narsisizm Açısından "İnsanın Yüceliği" 88

Cinsellik Açısından "İnsanın Yüceliği" 91
Günah Keçisi ve Yansıtma-Rahatlama Açısından "İnsanın Yüceliği" 94

3. Hepimiz Hem Aynıyız Hem Farklıyız! 98
US 98
RUH 100
DİL 102
BİLİNÇ 104
ZİHİN VE DUYGU 108

4. Bazı Temel Ahlaki İlkeler 109
Herkes Bir Eder ve Hiç Kimse Birden Fazla Etmez "Şey" 111
"Özne" 113
Başkasına Zarar Vermediği Müddetçe Herkes Her şeyi Yapmakta Özgürdür 118
Sana Yapılmasını İstemediğin Bir Şeyi Başkasına Yapma 119
Evrende Sadece Sen Yaşamıyorsun 121
Masum Bir Canlıyı Razı Olmayacağı Bir Sona Sürükleme 123

5. İnsan Dışı Hayvanların Algılanış Hal(ler)i 124
NORMALCILAR 125
ESBABIMUCİBECİLER 126
Bu Doğanın Bir Kanunudur 128
"Öteden Beri Yiyoruz" 131
"Herkes Yediğine Göre Demek ki Yanlış Değildir" 132
"Yanlış Olduğunu Biliyorum Ama Et Yemeyi Seviyorum" 132
"Tanrı Hayvanları Bizim İçin Yaratmış" 133
"İnsan Dışı Hayvanlar İnsanlar İçin Vardır" 135
"Bitkiler de Canlıdır" 138
"Et Yemesek Ölürüz" 139
"Biz Yemesek Çöpe Gidecek" 140

6. Eski Ahit ve İnsan Dışı Hayvanlar 143
YENİ AHİT VE İNSANDIŞI HAYVANLAR 154
KURAN-I KERİM VE İNSANDIŞI HAYVANLAR 158

7. Bir İnsan Aynı Anda Hem Dindar Hem de Hayvan Hakları Savunucusu Olabilir mi? 187

8. İnanç 202

9. Kurban Ritüelleri 210

1
İyilik ve Kötülük

İyiliğin ve kötülüğün bir tarihi var mıdır? Benim yanıtım evettir. İster somut, ister soyut olsun, varolan her şeyin bir tarihi vardır. İyiliğin ve kötülüğün de bir tarihi vardır ve bu tarih, ilk hayvanlara kadar götürülebilir.

İlk hayvanlar bitkilerle besleniyorlardı, henüz diğer hayvanların eti yenilmiyordu. Bu canlılar üreyerek çoğaldılar ve zamanla evrim geçirerek çeşitlendiler ve sonra da muhtelif türler meydana getirdiler. Bu türler de çeşitlendiler, çeşitler tür düzeyine eriştiler. Bu türler herhangi bir olay sonrasında yaşam zincirinin birer halkası olarak hem bitkilerden hem birbirlerinin etlerinden beslenerek etçil türlerin soyunu oluşturdular ve yaşamlarını bu şekilde sürdürdüler.

İlk etçil türün hangi tarihte ve nasıl bir olay sonrasında ortaya çıktığını bilmiyoruz, bu konudaki fikirlerimiz tamamen varsayımsaldır. Mesela, ilk canlıların henüz tek bir tür iken birbirlerini yemiş olma ihtimali vardır. Bu etçillik, kendiliğinden ölmüş veya başka bir canlı tarafından öldürülmüş bir canlının leşinin yenmesiyle de başlamış olabilir. Bazı canlıların et yemeye başlamasıyla birlikte, hem salt bitkilerle hem bitki ve etle hem de salt etle beslenen türlerin oluşumu gerçekleşmiştir.

Etçil türler oluştuktan sonra, birisi için yaşamak bir diğerinin ölmesi veya öldürülmesi ile mümkün olabiliyordu. Bu da, "doğanın temel bir kanunu" olarak tarihte yer edindi. "Öldür, ye, yaşa" ilkesi veya kanunu diye tanımlayabileceğimiz bu gerçek, doğadaki dengenin sağlanabilmesi ve canlının kendi hayatını idame etmesi ve aynı zamanda türün varlığını süreklileştirmesi açısından zorunlu bir gereklilik oldu. Bu diyalektik, tarihsel olarak günümüze değin geldi. Bugün de pek çok tür için söz konusu olan bu diyalektik oluş hayati bir misyona sahiptir. Bir örnek vermek gerekirse, yılan-fare diyalektiğini ele alalım. Bu her iki canlı, birden çok gıda ile beslenmektedir. Bu gıdalardan bir tanesi kendileridir. Yılan fareyi, fare de yılanı yiyerek hayatta kalmaya çalışır. Yılanlar, kışın dışarı çıkamadıklarından uzun bir dönem yuvalarında hareketsiz kalırlar. Bu süre zarfında açlıktan halsiz düşerler. Bunu fırsat bilen fareler harekete geçer ve onları deliklerinde sıkıştırıp yerler. Havaların ısınmasıyla beraber bu sefer, henüz farelere ve diğer hayvanlara yem olmamış yılanlar dışarı çıkarlar ve farelerin ve diğer hayvanların peşine düşerler, onları avlarlar. Ve böylece hayatta kalarak soylarını devam ettirirler. Bunun gibi, örneğin, kuşlar böcek vb hayvanlarla beslenirken, birçok yırtıcı hayvan da bu kuşlarla beslenir. Bu "öldür, ye, yaşa" kanunu doğadaki birçok varlık için geçerlidir. Biz bunlara kısaca "etçil" veya "etobur" deriz. İlk etçil canlılar bu kanunu hep uyguladılar. Biri öldürdü, diğeri öldürüldü; biri avcı, diğeri av oldu. İyiliğin ve kötülüğün ilk biçimi böylelikle gerçekleşmiş olmaktadır. Etçil canlı, bir canlı öldürüp yediğinde kendisi için iyi fakat öldürüp etini yediği canlı için kötü bir şey yapmış olmaktadır. Onu yiyerek kendi hayatını sürdürebildiğinden kendisi için iyi, yediği canlının hayatına son verdiğinden dolayı da yediği canlı açısından kötü bir edimde bulunmuştur. Bununla birlikte ekosistemin varlığı ya da canlı yaşamın uyumlu bir formda sürdürülebilmesi açısından da iyi bir edimde bulunmuştur.

Doğada her zaman bir varolma savaşımı yürütülmektedir. Bu mücadeleyi başarılı bir şekilde veremeyen her kim olursa olsun doğal seçilim tarafından ayıklanacaktır. Çevreye ve iklime iyi uyum sağlayamayan ve etçil hayvanlar karşısında korunma mücadelesini başarılı bir şekilde veremeyen her canlı ayıklanmaya mahkûmdur. Zaten, doğal döngüyü ve uyumu sağlayan da bu mahkûmiyetin kaçınılmazlığıdır. Fareler, yılanlar ve diğer hayvanlar tarafından öldürülmedikleri takdirde –sadece doğal afetler yeterli olamayabileceğinden– çok aşırı üreyecek ve hem diğer hayvanlara hem doğanın diğer unsurlarına zarar vereceklerdir. Yılanlar ve diğer etçil hayvanlar doğal döngü ve uyum adına gereklidir. "Yaşamın doğal süresi boyunca birçok yumurta ya da tohum üreten her birey, yaşamın herhangi bir döneminde ya da herhangi bir mevsim süresince yok olmalıdır yoksa geometrik ölçülerle çoğalma ilkesinden dolayı döllerinin sayısı o kadar artar ki hiçbir ülke bunları besleyemez. Onun için her olayda, gerek aynı türden başka bir bireyle gerek başka türlerin bireyleri arasında gerek fiziksel yaşam koşulları ile canlı varlık arasında yaşamda kalabilmek, varolabilmek için bir savaşım yürütülmektedir."[1] Bu anlamda, diyebiliriz ki, ilk etçil canlıların yapmış oldukları iyilikler ve kötülükler zorunluydu. Buradaki kötülük, öldürülen canlının kendisi için kötüdür çünkü yaşamaktaki çıkarına son verilmiştir. Bu çıkar ancak acı ve haz duyabilme yetisine sahip canlılar için söz konusu olabilir. Haz duyabilme yetisine sahip bir canlının yaşamakta her zaman çıkarı olduğu gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda, bu çıkara son verildiğinde o canlı adına kötü bir durum ortaya çıkar. O çıkara son veren canlı, çıkarlarına son verdiği canlıya kötülük yapmıştır. Yalnız, kendisi ve doğa adına iyilik yapmıştır. İyilik ve kötülük bu bağlamda dikkate alındığında, bunda pek yadırganabilecek, kabul edilemeyecek bir durumla karşılaşmayız. Çünkü bu iyilik ve kötülük bir zorunluluktur.[2]

İnsan dışı hayvanların yaptıkları kötülükler varolma savaşımının bir sonucudur, burada amaç kendisinin ve yakının (bilhassa da yavrularının) hayatını kurtarmak ve idame etmektir. Onların tüm kötü edimleri bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bazı insanların

1. Charles Darwin, *Türlerin Kökeni*, Çev. Öner Ünalan, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2015, s.128.

2. İnsan dışı hayvanların davranışlarını iyi veya kötü diye tanımlarken kendi ahlak ölçülerimizi esas alıyoruz oysa muhtemelen, bu davranışlar, davranışın sahibi hayvan için bizim tanımladığımız gibi değildir. İnsan dışı hayvanların davranışları hakkında bir yargıya varırken insanmerkezci değer ve ölçüleri esas almamalıyız.

yaptığı şehvet dolu kötülük ile insan dışı hayvanların, hayatlarını idame ettirebilmek için yaptıkları zorunlu kötülük aynı düzlemde değerlendirilemez. Bu ilkel kötülüğün, bugün bildiğimiz anlamda kullanılan kötülük olarak algılanmaması ve yorumlanmaması, esas aldığımız ölçütlerde yargılanmaması gerekir. İnsan dışı hayvanların yaptıkları iyilikler ve kötülükler ile insanların yaptıkları iyilikler ve kötülükler arasında derece ve ahlak yönünden farklılıklar vardır.

Evrimin sonraki aşamalarına yani nice canlı türün varolduğu dönemlere gelince, esasen o dönemdeki canlıların iyi ve kötü edimleri ile bugünkü insan dışı canlıların iyi ve kötü edimleri arasında nitel açıdan pek fark yoktur. Öncelikle, Darwin'in çalışmaları da göstermiştir ki insanlar ile insan dışı hayvanlar arasında duygu yönünden fark yoktur. Aslında bu gerçeği öğrenmek içinde ille de Darwin'i okumamız gerekmez, yalnızca muhitimizdeki hayvanların davranışlarına dikkatle baksak, kanaatimce Darwin ile aynı noktada buluşuruz. Duygusal olarak biz neyi yaşıyorsak onlar da hemen hemen aynısını yaşıyorlar. Besin, su ve cinsellik gibi temel gereksinimleri de hesaba katarsak, galiba iyi ve kötü edimlerin nasıl ve niçin ortaya çıktıkları konusunda gerçekçi bir fikir edinmiş oluruz. İyi ve kötü edimler bu duygu ve güdülerin sonucunda doğar ve ayrıca, iyi ve kötü edimler de bu duyguların bazılarının doğmasına yol açar.

İNSAN DIŞI HAYVANLARDA İYİLİK VE KÖTÜLÜK

Saldırganlık içgüdüsü, insan dahil bütün hayvan türlerinde bulunur. Yaşamsal önemi olan bu içgüdü hem iyi (yararlı) hem de kötü (zararlı) faaliyetlere kaynaklık edebilir. İnsan dışı hayvanlarda bu, daha çok, kendilerini ve türdeşlerini korumaya ve hayatlarını idame ettirmeye hizmet eder. Konrad Lorenz başta olmak üzere birçok biliminsanının "değişik hayvan türleri üzerinde yaptığı araştırmalarda; hayvanların besin ve su bulmak, dişi ve erkek eşlerini, yavrularını, yaşadıkları alanı, yuvalarını korumak amacıyla kendi türünden ya da başka türden hayvanlara saldırdıkları"[3] gözlemlenmiştir. Bu gibi nedenlerden bağımsız olarak, insan dışı hayvanların "durup dururken, kendiliğinden başka hayvanlara saldırdığı ender olarak görülmüştür."[4]

3. Özcan Köknel, *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*, İstanbul: Altın Kitaplar, 1996, s. 27
4. A.g.e., 28.

Makul bir neden olmaksızın nice vahşet uygulayan hemcinslerinin bu davranışlarını görmekte/kabullenmekte zorlanan veya bunları görmezden gelen bazı insanlar, insan dışı hayvanların ne kadar "vahşi, kötü ve aşağılık mahluklar" olduğunu ve et yemenin ne kadar "doğal" olduğunu gösteren, art niyetli belgeselleri izlediklerinde aslında bu konudaki fikirlerinin ne kadar "doğru" olduğunu bir kez daha anlarlar! Onlara göre insan dışı hayvanlar "kötü, vahşi, aşağılık, acımasız, iğrenç mahluklar"dır. Halbuki, insan dışı hayvanların saldırgan davranışlarını objektif bir biçimde irdeleyenler bu davranışların altında makul nedenlerin yattığını rahatlıkla görebilirler. Az önce okuduğunuz nedenler son derece hayati, makul nedenlerdir. Bununla birlikte, onların bizimki gibi ahlaki bir bilinçleri yoktur... Ayrıca, her bir hayvan yaşamı boyunca bir sürü iyi (yararlı) davranışta da bulunur... İnsandışı hayvanların "kötü" davranışlarını açıklayan makul nedenler olduğu gibi, "iyi" davranışlarını açıklayan makul nedenlerde vardır. Örneğin, Darwin, *İnsanın Türeyişi* adlı kitabında, toplumsal içgüdünün, bir hayvanın benzerleriyle birlikte olmaktan zevk almasına, onlara karşı belirli bir sempati duymasına ve onlara değişik hizmetlerde bulunmasına yol açtığını ileri sürüyordu; bu hizmetlerin belirli ve içgüdüsel olabileceğini ya da benzerlerine yardım etme konusunda bir istekten ya da istençten başka bir şey olmayabileceğini iddia eden Darwin, bu duyguların ve hizmetlerin aynı bir türün tüm üyelerinin kabul edeceği genişlikte olmadığını ve yalnızca belirli bir topluluk için geçerli olduğunu belirtiyordu. Topluluk halinde yaşayan insan dışı hayvanların herhangi bir tehlike karşısında birbirlerini uyarmaları, avlanmada ya da beslenmede birbirlerine yardım etmeleri, birbirlerini savunmaları, kısaca, karşılıklılık ilkesiyle ya da dayanışma ilkesiyle açıklanabilir. Ünlü ateist Richard Dawkins'de, insan dışı hayvanların " birbirlerine karşı özgecil, cömert ya da "dürüst" olmasını açıklayan dört sağlam Darwinci sebebimiz" olduğunu söylüyordu. "Bir, özgün bir durum olan genetik akrabalık. İki, karşılıklı etki; alınan iyiliklerin karşılanması ve geri ödeneceğini "umarak" iyilikler sunma. Bunun sonrasında, üçüncü olarak, şefkat ve cömertlikte ün kazanmanın Darwinci yararı. Ve dört, eğer Zahavi haklıysa, dikkat çekici cömertliğin bir tür taklit edilemez, güvenilir bir bildiriye dönüşmesi ve bunun özgün bir ek fayda sağlaması"[5]

5. Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, Çev. Kalisto, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2007, 206.

Burada, Darwin'in, doğa bilimci Brehm'den alıntıladığı bir olayı paylaşmak istiyorum. Brehm, Etiyopya'da bir vadiyi geçmekte olan büyük bir şebek sürüsüyle karşılaşır. Bu sürünün bazısı karşı dağa tırmanmış, ötekiler ise hâlâ vadideymişler. Vadidekiler köpeklerin saldırısına uğrayınca, yukarda bulunan maymunların yaşlı erkekleri hızla kayalıktan inmiş ve ağızlarını koskocaman açarak öyle korkutucu sesle gürlemişler ki, köpekler hemen geri çekilmişler. Bütün şebekler tepeye varmış, yalnızca, yaklaşık altı aylık bir maymun geride kalmış. "Bir kayanın tepesine tırmanmış, köpeklerle çevrili bulunuyordu ve çığlıklarla yardım istiyordu. Bunun üzerine en iri erkek maymunlardan biri, gerçek bir kahraman, yeniden dağdan aşağı indi ve yavaş yavaş yavruya doğru ilerledi, onu yatıştırdı ve utkun bir tavırla onu alıp götürdü. Köpekler saldırmayı akıl edemeyecek kadar şaşırmışlardı."[6] Şimdi, öncelikle, bu iri maymunun bir kahraman olduğu su götürmez. Kuşkusuz bunu yapmak büyük bir cesaret ister, sonuçta ucunda zarar görmek var. Bunun yanında, yavrunun bu kahraman maymunun yavrusu olup olmadığını bilmiyoruz, genellikle, yavrularının annelerinin belli babalarınınsa belli olmadığı kimi hayvan topluluklarının varlığını göz önünde bulundurduğumuzda, bunun önemsiz olduğunu düşünebiliriz. Ve bu maymunun bu kahramanlığının altında yatan nedenleri kısmen tahmin edebiliriz. Birincisi, bunu tamamıyla içgüdüsel olarak yaptığını varsayabiliriz. İkincisi, diğer maymunların da ardından gelip kendisine yardım edeceklerini ummuş olabilir. Köpeklerin hepsinin haddinden gelebileceğine inanacak kadar özgüven sahibi olabilir. Bunu, topluluk içinde nüfuz veya ün kazanmak için yapmış olabilir. Darwin'in dediği gibi toplumsal içgüdüyle yapmış olabilir. Ya da bilemediğimiz başka bir neden...

Atların birbirlerinin kaşınan yerlerini dişlemelerini, ineklerin ise yalamalarını, maymunların birbirlerinin üzerindeki asalakları ayıklamalarını-yiyecek paylaşımlarını, karşılıklılık ilkesine, Darwinci sempatiye ya da genetik akrabalığa ve diğer Dawkinsci saiklere bağlayabiliriz. Peki ama ya Darwin'in bahsettiği köpeğe? Darwin, bir keresinde, "bir köpeğin, asla, çok yakın arkadaşlarından biri olup, sepetinde yatmakta olan hasta bir kediyi birkaç kez diliyle yalamadan yanından geçmediğini" görmüş. Darwin, bunu, "köpekteki iyilik duygusunun en keskin işareti" olarak yorumluyor. Evvela,

6. A.g.e., . 144.

o kedi ile köpek türdeş ve yakın akraba olmadığından, köpeğin bu davranışını "genetik akrabalık"a dayandıramayız. Karşılıklılık ilkesine bağlamamız için de güçlü bir nedenimiz yok. Keza, ün kazanma ve Dawkins'in bahsettiği Zahavici saikde ikna olunabilecek derece yeterli değil. Acaba dikkatinizi çekti mi, Darwin bunun cevabını zaten veriyor: "Çok yakın arkadaşlarından biri" diyor ki, bence bu yeterli bir nedendir. Şayet Darwin, köpeğin o kediyi hiç tanımadığını ya da daha önce hiç görmediğini beyan etmiş olsaydı o zaman bu davranışını farklı bir nedene dayandırabilirdik. Mesela, köpekte güçlü bir acıma duygusunun olduğunu söylemek mümkün olurdu. Tabii o zaman da, köpeğin, diğer canlılara karşı aynı duyguyu besleyip beslemediği sorusuyla karşılaşırdık. Gene de, belki bu davranış, Darwinin'in dediği gibi, "köpekteki iyilik duygusunun en keskin işaretidir."

Örneğin, Gary. L. Francione'nin *Hayvan Haklarına Giriş* adlı kitabında andığı Binti adındaki dişi gorilin davranışını[7] analık içgüdüsüne veya acıma duygusuna dayandırabilirsiniz. İnsanların hayatlarını kurtardıkları bilinen birçok insan dışı hayvan (özellikle de köpek) hakkında yazılıp-çizilmiş, yazılı ve görsel medyaya yansımış bu ve benzeri örneklerin daima geçerli birkaç nedeni vardır; ya Darwinci ya Zahavici ya da başka bir neden. Ve diyebiliriz ki, Francione'nin ifade ettiği gibi, insan dışı hayvanların pek çok davranışı biz insanların davranışlarından daha diğerkâmdır. Ancak tabii ki bizimle onların davranışları, iyi ve kötü edimleri arasında ahlaken farklılıklar vardır. Mesela, insan dışı hayvanlar "yaşama hakkı" bilincinden yoksundurlar. Bizlerse yaşama hakkının bilincindeyiz. Onlar bu bilinçten yoksun olarak iyilik ve kötülüklerde bulunurlarken, bizler bunun bilincinde olarak iyilik ve kötülüklerde bulunuruz. Onlar bireyin yaşama hakkının olduğunu bilmeden bireylerin yaşamını himaye ve ilga ederken, bizler bireyin yaşama hakkının olduğunu bilerek bireyin yaşamını himaye ve ilga ederiz. Ayrıca, insan dışı hayvanların empati kurma becerisi insanlarınki kadar gelişkin değildir. Bu durum hiç de göz ardı edilmemelidir...

İnsan dışı hayvanlar, kendilerinin ve ötekinin varlığının bilincindedirler, bilincinde olmadıkları; ötekinin, bir birey olarak sahip

7. "1996'da Şikago'daki bir hayvanat bahçesinde bir çocuk altı metre yükseklikten gorillerin sergilendiği alanın çevresindeki hendeğe düşmüştür. Binti adındaki dişi bir goril çocuğu korumuş, sonra da hayvanat bahçesi bakıcılarına teslim etmiştir." Gary L. Francione, A.g.e., s. 226.

olduğu hak ve özgürlüklerin ne olduğu ve niye gözetilmesi gerektiğidir. Bundan dolayı, onlar, ötekine karşı herhangi bir davranışta bulunurken bu bilinçten yoksun olarak bulunurlar. Davranışı neden yapması veya yapmaması gerektiği hakkında ahlaki bir fikirleri yoktur. Örneğin, bir köpek, kendisinin olmayan bir eniği bir kurdun saldırısından kurtarmaya çalışırken, bunu, o eniğe bir zarar gelmesini istemediğinden yapar. (Bu durum, bazen "kalıtsal çıkar hesapları"na da dayandırılır.) Bu istem, o eniğin yaşama hakkı olduğu bilincinden yoksun olarak gelişir. İstek, sadece "zarar görmeme"ye odaklanır. "Zarar görmeme hakkı bilinci" ancak yaşama hakkı bilinci ya da bireysel hak ve özgürlükler bilinci olduğunda varolabilir. Bu köpek, kuşkusuz –enik açısından– iyi bir edimde bulunmuştur, eniğin hayatını kurtarmıştır ve ona zarar gelmesini engellemiştir. Köpek (ben), eniğin (ötekinin) bilincindedir. Kurdun (diğer öteki) ona saldırması halinde zarar göreceğinin de bilincindedir. Sadece niye eniğe (ötekine) zarar gelmesini istemediğinin bilincinde değildir. Bunu şöyle izah edebiliriz; köpek, eniğin bir birey (yabancı, öteki) olduğunun bilincindedir ama yaşama hakkının bilincinde değildir. Dolayısıyla, eniğe yardım ederken bu bilinçten yoksun olarak yapar.

Ayrıca, köpeğin, bu himaye etme girişiminde zarar görme ihtimali de vardır. Kurt ile kavgaya tutuşabilir ve bu kavga esnasında ciddi bir biçimde yaralanabilir veya öldürülebilir. Köpek, kendisinin ölümüyle sonuçlanma ihtimali olan bu girişimde bulunurken, acaba kendisinin zarar görebilme ihtimalinin olduğunun bilincinde midir? Bence bilincindedir. Mesela bazı köpekler onun yaptığını yapmaz; ya eniğin zarar görüp görmemesi kelimenin tam anlamıyla onların umurlarında değildir –eniği (ötekini) kurtarma istemleri yoktur– ya da umurlarındadır ama kendilerinin zarar görebileceklerinin bilincinde oldukları için bunu göze alamıyorlardır. C. G. Jung, "Kendisiyle bağlantı kurabileceği bir ben yoksa, hiçbir şeyin bilinçlilik kazanamayacağı, bilinç açısından çok önemli bir noktadır. Benle bağlantı kuramayan hiçbir şey, bilinçlilik özelliğine kavuşamaz" diyordu. Bu şu demek oluyor; köpek kendisinin zarar görebileceğinin bilincinde olduğuna göre, köpeğin, kendisi hakkında bir ben algısı vardır. Kendi varlığı ve bedeni hakkında belli düzeyde bir bilinci (öz bilinci) olduğu gün gibi ortadadır. Bu ben algısı sayesinde zarar görecek olanın kendisi olduğunu biliyor. Bundan dolayı eniğe (ötekine) yardım etmeye yanaşmıyor. Şayet eniğe yardım eden köpeğin, kendisinin başına gelebilecek zararların

bilincinde olmadığını savunursak, eniğe yardım etmeyip kurdu gördüğü an kaçan köpeğin neden kaçtığını açıklamamız gerekir. Bunu salt içgüdüyle açıklayamayız. Hepimiz iyi biliyoruz ki, bu köpek zarar görmekten korktuğu için kaçmıştır. (Diğer tüm hayvanlar, zarar görebileceklerini bildikleri için tehlikeli hayvanlardan kaçarlar.) Başka bir deyişle, zarar görebileceğinin bilincindedir. Biri –zarar görebileceğinin bilincinde olduğundan– hemen sıvışır, diğeri ise –zarar görebileceğinin bilincinde olmasına karşın– eniği korumaya çalışır. Şüphesiz eniğe yardım eden köpek iyi bir davranışta bulunmuştur, bundan, eniğe yardım etmeyen köpeğin kötü bir davranışta bulunduğu yargısına varılamaz çünkü eniğe yardım etme zorunluluğu olmadığı gibi, kendisine zarar gelmesini önleyerek kendisi için iyi (yararlı) bir şey yapmıştır. Kendisi başkasına zarar vermeden kendisi için yararlı bir şey yapmış olduğundan kimse onu kötü bir şey yapmış olmakla suçlayamaz.

Kimi insan dışı hayvanların kendi bölgelerini belirlemek amacıyla idrarlarını ve dışkılarını bırakmaları, onların bireysel hakların bilincinde olduğu anlamına gelir mi?

Bu sorunun yanıtına beraber bakalım. İdrarları ve dışkıları, kendilerinin bu bölgede oldukları, dolayısıyla kendilerinden başka bir kimsenin bu bölgede avlanamayacağı mesajını içerir. İdrar bırakmanın yanında güçlü bir ses de çıkartırlar ki, bu sesle diğer hayvanlara varlıklarını bildirirler. Türdeşleri olsun veya olmasın bununla diğer etçil hayvanlara tehditkâr mesajlar verirler. Başka bir deyişle, "Bu bölgede şu an ben avlanıyorum. Burası benimdir. Burada avlanmanıza izin vermem!" derler. Peki, "Burası benimdir" den, "Burası benim hakkımdır" anlamı çıkarılabilinir mi? "İlk ben geldim, onun için burada yalnızca ben avlanırım, bu benim hakkımdır." Hayır. Nasıl ki av paylaşımında ya da paylaşmazlığında bir "hak bilinci" söz konusu değilse, bunda da bu bilinç söz konusu değildir. İnsan dışı hayvanlar "hak"kın ne olduğunu bilmezler, onlarda hak bilinci yoktur. "Benimdir" vardır ama "Benim hakkımdır" yoktur. Besinin paylaşımı ve paylaşmazlığı, hak bilincinin olduğu anlamına gelmez. Hak bilincinin oluşabilmesi için ilkin "hak"kın ne olduğu bilinmesi gerektiğinden, hak bilincine sahip olmayan canlıların tüm edimleri "Benimdir", "Senindir", "Onundur", "Bizimdir", "Sizindir", "Onlarındır" bilinci taşımaktadır.

John Locke mülkiyet hakkını emek ile sınırlandırıyordu. "Tanrı" tarafından insanların ortak kullanımına sunulan doğadaki bütün

şeylerin (bu "şeyler"e insan dışı hayvanlar da dahildir) özel mülkiyetlere çevrilebilmesi ancak emek ile gerçekleştirilebilir düşüncesinde olan Locke'a göre, doğadaki nesneleri kullanarak bir tekne yaptığımda, bu teknenin tasarrufu tamamen bana ait olmuş oluyor. Tekne artık özel mülkümdür ve ben izin vermedikçe hiç kimse onu kullanamaz. Çünkü ormandan ağaç kesen, ağacı keresteye dönüştürüp teknede kullanan, doğadaki demirlerden çivi yapıp teknenin tahtalarını çivileyen ve diğer tüm gerekli malzemeleri tedarik edip tekne yapımında kullanan benim. Teknenin yapımında harcanan emek bana aittir. O halde tekne benim özel mülkümdür ve kullanım hakkı yalnızca benimle sınırlıdır. Emek-hak rabıtası kısaca budur. Bununla birlikte, bazı haklara sahip olabilmemiz için illa ki emek olgusu gerekmiyor. Biz bunlara "temel haklar" deriz. Bu temel haklar; yaşama, yemek yeme, su içme, cinsel ilişkiye girme, bedensel özgürlük... şeklinde ifade edilir. Yaşam hakkı, her canlının en temel hakkıdır. Bu temel haklar emek olgusundan bağımsız olarak vardır. Locke'un geliştirdiği ve modern mülkiyet hakları hukukunun temelini oluşturan mülkiyet hakları kuramı insanlar için geçerlidir. Bizim hak kuramımızın temelinde emek ve miras varken, diğer hayvanların ilişkileri güç dengesi üzerinden gelişiyor. Onlar, bildiğimiz kadarıyla, emeği bilmezler, yalnızca gücü bilirler. Güçlü ve kurnaz olan kimse, nesnenin sahibi –o an için– odur. Güç göreceli bir olgu olduğundan, hemen birkaç dakika sonra nesne el değiştirebilir, bir başkasına ait olabilir. Bunu da bir ilke veya kanun olarak tanımlayabiliriz. "Öldür, ye, yaşa" kanunu gibi bu kanun da doğanın en esaslı edimlerinden biridir. "Nesne, güçlü ve kurnaz olanındır" olarak formülleştirebileceğimiz bu kanunu uygulamayan tek bir insan dışı hayvan yoktur, bildiğimiz kadarıyla. Bizim kanunlarımız emek ve miras üzerinden ifadesini bulur ama ne yazık ki bu sadece teoride kalır, pratiğe yansıması "Nesne, güçlü ve kurnaz olanındır" kanunuyla sınırlı kalır. "Nesne, güçlü ve kurnaz olanındır" kanunu ile hak olgusu özsel olarak uyuşmuyor. Hak bilinci taşımayan bir kimse salt adı geçen kanunu bilir ve uygular. Ama hak bilincine sahip bir kimse, olumlu edimlerde bulunabileceği gibi, aynı zamanda bazen ya da mütemadiyen "Nesne güçlü ve kurnaz olanındır" kanununu da uygulayabilir. Bu kimse normal insandan başkası değildir. İnsan dışı bir hayvanın sezgisel olarak eşit paylaşım ediminde bulunması, onda hak bilinci olduğunu göstermez.

500 metrekarelik bir alanın belli yerlerine idrarını yapan bir aslan, o alanın avsal kullanımının yalnızca kendisine ait olduğu mesajını verirken, "Burası benim hakkımdır" diye bir beyanda bulunmuyor. "Burası bana aittir" diyor. İdrar bırakma, bir emek sarfiyatı olarak görülmemelidir, idrar bırakma edimi tıpkı bir mektup gibi mesaj iletici araç rolünü oynar. Bu araçla karşılaşan kimse, o alanda başka bir etçil (belki de türdeşlerinden birinin) olduğunu ve aracın ne anlama geldiğini anlıyor. Ve o alana girip-girmemek noktasında bir tercihte bulunuyor. "Korkaksa" ve kendisine güveni yoksa (burada bir özbilinç vardır) mesaja boyun eğerek oradan uzaklaşıyor. Yok, korkak değilse ve kendisine güveniyorsa, yani mesajı vereni alt edeceğine inanıyorsa, mesajı umursamıyor ve avlanmak suretiyle alanın içine giriyor. İdrar bırakan aslan, bu cesur hayvanla kavgaya tutuşmuş ve yenilmiş ise (ki ornitolog Konstantin Blagosklonof'un yaptığı onlarca deneyin sonuçlarına bakılırsa, alan için yapılan kavgaları, neredeyse her zaman alanın "ilk sahibi" kazanmaktadır. Çünkü alanın "ilk sahibi" psikolojik olarak daima avantajlı durumdadır) veyahut kavgaya tutuşmadan kaçmış ise, bu kez başka bir avlağa gider ve gene bir başka yerde idrarını yaparak aynı mesajı verir. Gene "Bu bölgede şu an ben avlanıyorum. Burası benimdir. Burada avlanmanıza müsaade etmem!" der. Dikkat edilirse burada bir emek sarfiyatı değil, bir "Nesne, güçlü ve kurnaz olanındır" kanunu yani bir hak değil geçici bir sahiplenme söz konusudur. Aslan, bu mesajı "hak bilinci" ile vermiyor; "güç" ile "güçlülük" ile veriyor. Ne bu aslan ne de mesajın muhatapları bu hak bilincini taşımıyorlar. İnsan dışı hayvanlar hak bilincine sahip olmuş olsalardı eğer, edimleri ve ilişkileri farklı türden olurdu. Bu denli uzun bir geçmişleri olduğunu dikkate aldığınızda, nasıl olur da zihinsel evrim geçirip ahlaki bilinç kazanamadıkları (zihinsel olarak daima bir ilerleme yaşadıkları yadsınamaz ama) sorusuyla karşılaşırsınız. Bu sorunun cevabı insanların evrim tarihinde gizlidir. Darwin, zihinsel yetileri insanınki kadar gelişkin bir düzeye varan her insan dışı hayvanın kaçınılmaz olarak ahlak duygusu edineceğini söylüyordu. İnsan dışı hayvanlar gibi bizler de kendimizin ve ötekinin bilincinde idik ama hak bilinci taşımadığımızdan ahlaki bilincimiz yoktu. Ancak zamanla zihinsel evrim geçirerek hak bilinci edindik. Akabinde ahlaki bilinç gelişti. Bugün bu bilinç sayesinde hak ve özgürlükleri tanımlayabiliyor ve hem anlayış hem de kanun düzeyinde yaşamsal kılabiliyoruz.

İlkel dürtüler, insan türü de dahil tüm canlı türlerinde mevcuttur. Bu dürtüler bastırılıp-geriletilebilir ancak yok edilemez. İnsan dışı hayvanlarda bu dürtüler hemen her yerde, her zaman kendilerini dışavurabilirken, insanlarda koşullara göre bastırılabilir ve geriletilebilir, hatta yok etme sınırının yakınına bile getirilebilir. Bilgi, bilinç, deneyim ve inanç, ilkel dürtüleri daimi olarak harekete geçirebilir de, durdurabilir de. Bu dürtülerin bastırıldığı hallerde inançta bir değişiklik olmadığından, bu zorunluluk kalktığında bu ilkel dürtüler dışavurur. İnançta bir değişiklik olduğu takdirde dürtüler geriletilebilir, yok olmanın sınırına yakın vardırabilir. Normal insanlar ilkel dürtülerini terbiye edebilirken, insan dışı hayvanlar ve "normal olmayan" insanlar bu dürtüleri terbiye edemezler, sadece bastırırlar. İnsan dışı hayvanların ilkel dürtülerini terbiye edebilmeleri için, öncelikle ahlaki bilince sahip olmaları gerekir. Buradaki terbiyeden kasıt, ahlaki terbiyedir, "koşullu bastırma" değil. Koşullu bastırmada hangi koşullarda dürtülerin bastırılması veya bastırılmaması gerektiği öğrenilir. Koşullu bastırma, normal insanlar dahil bütün canlılar için geçerlidir. Deneyimlenen davranış, koşullu bastırma güdüsünü ve bilincini meydana getirir. Koşullu bastırma güdüsü ve bilinci oluştuktan sonra artık koşullara göre nasıl davranılması gerektiği belirlenir. Bu deneyimlenmiş davranış terbiyesi, ahlaki terbiyeden farklı olduğundan, yalnızca koşul ve dürtü odaklıdır. Ahlaki terbiye ise, ahlaki bilinç ve inanç odaklıdır. İnsan dışı hayvanların iyi ve kötü edimleri deneyimlenmiş davranış terbiyesi ile sınırlı olduğundan, bu konuda ahlaki yargılamaya ve cezalandırmaya tabii tutulamazlar.

Kalıtsal bir yapıya sahip olduklarından bazı tutum ve davranışlar doğuştandır. Bazı tutum ve davranışlar ise sonradan, öğrenilerek kazanılır. Canlı türlerin neredeyse hepsi neyi, nasıl yiyeceklerini ya da neyi, nasıl avlayacaklarını ebeveynlerinden ve çevrelerinden öğrenirler. Kendileri için iyi ve kötü olanı, "bilgi"yi hem ebeveynlerinden hem de deneyimlerinden öğrenirler. Kalıtsal aktarım sayesinde edinilmiş tutum ve davranışlar ile sonradan öğrenilerek edinilmiş tutum ve davranışlar genelde aykırılık oluşturmaz. Örneğin, cevvallik yetisi hem kalıtsal hem de sonradan öğrenilerek kazanılmış olabilir ve bu yeti, bu yetiye sahip türlerin hemen hemen tüm fertlerinde görülür.

İnsan dışı hayvanların iyi davranışlarının ahlaki olarak nitelendirilmesine gelince, bence onların olumlu davranışlarını ahlaki olarak

tanımlamamamız daha makuldür. Örneğin, Francione'nin kitabında andığı Binti'nin davranışlarını ahlaki olarak nitelendirmekten kaçınmamız gerektiğini düşünüyorum. Çünkü eğer Binti'nin bu davranışını ahlaki olarak nitelendirmeye kalkışırsak, o çocuğa zarar vermeye yeltenen veya diyelim ki zarar veren herhangi bir gorilin bu davranışını da ahlaksızlık olarak nitelendirmeliyiz. Yine, erkek bir insan dışı hayvanın dişi bir hayvana zorla sahip olmaya çalışmasını da böyle tanımlamalıyız. İlk tanımlama ikinci tanımlamayı doğurur, bu içtihadın önü açılmış olur ve sanırım bundan en fazla zarar görecek olanlar yine insan dışı hayvanlar olacaktır. Bunun olmasını istemeyiz ve bu nedenle, insan dışı hayvanların davranışlarını nitelerken kimi noktalara dikkat etmemiz-rasyonel yaklaşmamız gerekir. Bana göre, formülleştirdiğim şu içtihat bunu karşılayacak mahiyettedir.

- Acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan her canlı bir öznedir, yaşamakta ve mal ya da kaynak olarak muamele görmemekte daima çıkarı ve hakkı vardır
- Hak bilincinin oluşabilmesi için öncelikle "hak"kın ne olduğunun bilinmesi gerekir.
- Hak bilincinden yoksun olma, ahlaki bilincin yokluğunun karinesidir.
- Ahlaki bilinçten yoksun olan öznelerin davranışları ahlaklı ve ahlakdışı diye tanımlanamaz, iyi ve kötü olarak tanımlanır.
- Ahlaki bilinçten yoksun olan bir öznenin yaptığı kötülükler yargılamaya ve cezalandırılmaya tabi tutulamaz.

Peki ya maymunlarda sınırlı da olsa, ahlak duygusunun olduğunu ortaya koyan araştırmalar? Bazı araştırmacılar, maymunların birbirlerine karşı adil davranmak için çabaladıklarını, hastalık vb durumlarda yardımlaştıklarını, ayrıca doğru ile yanlışı ayırt edebildiklerini belirlemişler. Bu tespitler, maymunlarda ahlaki bilincin olduğunu kabul etmek için yeterli sebep midir? "Adil" diye tanımlanan davranışlarının altında karşılıklılık ilkesi olamaz mı? Hastalık vb durumlarda yardımlaşmalarının altında yatan neden "genetik akrabalık" ya da "toplumsal içgüdü" olamaz mı? Niye olmasın ki? Birbirlerine adil davranmalarının altında pekâlâ karşılıklılık ilkesi olabilir. "Kâr-maliyet analizi"ne benzer bir hesaplama yapabildiklerini belirleyen araştırma da, maymunların muz alışverişi yaptıkları, dolayısıyla kimi zaman adil davranışlar sergiledikleri ortaya konmuş. Jeton vererek muz almaları, "Bak ben sana jeton veriyorum,

sen de bana muz ver" anlamına gelir, ki bu, karşılıklılık ilkesinin esas alındığını gösterir. Atların birbirlerinin kaşınan yerlerini dişlemeleri ve maymunların birbirlerinin üzerindeki bitleri ayıklamaları da karşılıklılık ilkesi bağlamında ele alınmalıdır. Demek ki bu araştırmada yeni bir şey keşfedilmemiş, zaten önceden beri varolan ve bilinen bir ilkenin varlığı teyit edilmiştir. Hastalık vb durumlarda birbirlerine yardım etmelerinin tespit edilmesi de yeni bir şey değildir. Birçok kuş türünün bazı üyelerinin kendi türlerinin bazı kör üyelerini beslemeleri ve korumaları, maymunların türdeşlerine yardım etmeleri birer teamüldür. Burada toplumsal içgüdü ya da genetik akrabalıktan doğan ve Darwin'in de vurguladığı bir sevgi ya da sempati vardır. Ün veya nüfuz kazanma çabası da olabilir. Doğru ve yanlışı ayırt edebilmelerine gelince, bunu direkt ahlaki bilinç ile ilintilendiremeyiz. Ahlaki bilinçten yoksun olan herhangi bir özne pekâlâ doğruyu ve yanlışı ayırt edebilir. Taşıdığı bilinç onun teamülün dışına çıkmasına mani olabilir. Zihninde uzun süreden beri kodlanan birtakım şeyler olduğunu dikkate aldığımızda, ortada hayretle karşılanacak bir durumun olmadığı görülür. Küçük çocuklar da doğru ve yanlışı bazen ayırt edebilirler. Birbirlerine adil davranabilirler. Onların davranışları için de karşılıklılık ilkesi ve toplumsal içgüdü söz konusudur. Küçük çocukların ahlaki bilinçleri yoktur, henüz gelişmemiştir. Dolayısıyla herhangi kötü bir davranış sergilediklerinde onları ahlaksızlık yapmakla suçlamıyor ve cezalandırmak suretiyle yazılı yasalara başvurmuyoruz. Hak bilincinden yoksun olan küçük bir çocuğun olumlu bir edimini ahlaki olarak tanımlayamayacağımıza göre, aynı çocuğun olumsuz bir edimini de ahlaksızlık olarak tanımlayamayız. 8 yaşındaki bir erkek çocuğunun aynı yaştaki bir kız çocuğuna cinsel tacizde bulunduğu bir olayda bu "tacizci" erkek çocuğu savcılığa şikâyet etmiyor, mahkemede yargılamıyor, yetişkinler için oluşturulan kanunlara dayanarak hapis cezasına çarptırmıyoruz. Ve bunu niye yapmadığımızı çok iyi biliyoruz; bu küçük erkek çocuk, yaptığının (biz yetişkinlerin ahlak ölçülerine göre) "ahlak dışı" bir davranış olduğunun bilincinde değildir, daha doğrusu onun ahlaki bilinci yoktur; anlama ve kavrama yetisi henüz olması gereken düzeyde gelişmemiştir. Onun için onu yargılamıyor ve cezalandırmıyoruz. Ama bunu yapan yetişkin bir insan olsaydı, hemen savcılığa başvururduk, muhtemelen(!) mahkemede yargılanan bu tacizci, yasaların öngördüğü bir cezaya çarptırılırdı.

Aynı şekilde, akli dengesi bozuk ya da ağır zekâ geriliği olan bir insanı da yaptıklarından ötürü yargılayıp cezalandıramayız...

Küçük bir çocuğun, akli dengesi bozuk ya da ağır zekâ geriliği olan bir insanın ve maymunlar da dahil tüm insan dışı hayvanların olumsuz davranışlarını ahlaksızlık olarak nitelendiremeyeceğimize göre, olumlu davranışlarını da ahlaki olarak nitelendiremeyiz. Onların davranışlarını nitelemede iyi ve kötü kavramlarını kullanmak en rasyonel olanıdır. Dolayısıyla, Binti, ahlaki değil iyi bir edimde bulunmuştur.

2
İnsan Özünde İyi midir?

Bu soruyu iki açıdan irdeleyeceğim: Birincisi dinsel, ikincisi evrimsel.

Öncelikle şunu vurgulamak istiyorum; dine göre, kusursuzluk salt "Tanrı"ya mahsustur. Dolayısıyla insan kusurlu bir varlıktır. Dini mantıklı ve anlamlı bir temele oturtan şey, yaratanın kusursuz ve tek oluşudur. Ayrıca, bu dünyanın bir "sınav yeri" olduğu unutulmamalıdır! "Cennet"in ve "cehennem"in varlığı bu sınavı anlamlandırmaktadır. Keza, sınav da cennetin ve cehennemin varlığını anlamlandırmaktadır.

İnsanın kusurlu bir varlık olduğunu kabul ettikten sonra, bununla ilintili değişik soruların akla gelmesi kaçınılmaz olur. Örneğin,

insanın kusurlu bir varlık olduğunun kabulu, insanın özünde kötü olduğu anlamına mı geliyor? Yoksa, insanın özünde iyi olduğu ama kusursuz olmadığı anlamına mı geliyor? Ya da insanın özünde iyiyi ve kötüyü beraber taşıdığını mı gösteriyor? Eğer insan "özünde" iyiyse nasıl olurda kötülük, özünde kötüyse nasıl olurda iyilik yapıyor? "Ruh"u iyi ve/veya iyiliğin kaynağı, bedeni de kötü ve/veya kötülüğün kaynağı olarak gören öğretiler, ruhun ve bedenin birleşiminden oluşan insanın özünde hem iyi hem kötü olduğunu mu kastetmektedirler? Bazı dindar insanlar, bu hususta pek kestirmeci bir yaklaşım sergiliyorlar. "Öz"ü Tanrı'ya dayandırıyor ve insanın –Tanrı tarafından– yaratılışının ilk halini, ilk niteliğini "öz" olarak kabul ediyor. Buna göre, insan türü yeryüzünün "mutlak monark"ı olarak, Tanrı tarafından olağanüstü meziyetlerle yaratılmıştı. Özü itibarıyla insan; fazilet sahibi, güzel, nezih, müşfik, merhametli, âlicenap, saygılı, anlayışlı, yardım sever, iffetli, özverili, akıllı ve vicdanlıdır. Tanrı insanı böyle klas yaratmakla kalmadı, ayrıca onu yeryüzünün tümüne hâkim kıldı. Tanrı, "İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım" dedi. "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun."[1] Egemen olsun ama Tanrı'ya her zaman itaat etsin ve onun sözünden çıkmasın, "Yapma" dediği şeyi yapmasın. Ancak ilk insanlar Âdem ile Havva bu uyarıyı /buyruğu dikkate almazlar. Bir yılan gelir ve Havva'nın aklına girerek onu bilgi ağacının meyvesinden yemeye zorlar. Havva'da Âdem'in aklına girer ve onu da meyveden yemeye zorlar. Nihayetinde Âdem ile Havva Tanrı'nın buyruğuna karşı çıkmışlardır. İyilik ve kötülük ağacının ("bilgi ağacı" da deniyor) meyvesinden yemiş, bilmemeleri gerekeni öğrenmiş (Tanrı'nın bildiğini, sadece Tanrı'nın bilmesi gerekeni), gözleri açılmış ve çıplak olduklarının farkına varmışlardır.[2] Buna sinirlenen Tanrı da, ceza olarak onları cennetten kovarak dünyaya atmış. Tabii Eski Ahit'te yazılanlara bakılırsa, Tanrı yeryüzünde de onların üzerine titremiş. Ama gelgelelim insan denilen mahlûk bir türlü akıllanmamış, nankörlük üstüne nankörlük yapmış. Tanrı'ya itaatsiz davranmayı sürdürmüş ve yoldan iyice çıkmış. Tanrı bir

1. Tevrat, Yar 1:26-28.

2. Bazı dindarlar ahlakın kökenini buraya dayandırırlar. Buna göre, Âdem ile Havva'nın gözlerinin açılması ve onların kendi çıplaklıklarının farkına varması, onları bundan (çıplaklıklarından) utanmaya sevk etmiştir. Bu utanç, ahlakın ilk kıvılcımı olmuştur. Ataerkil zihniyetin, ahlakı salt cinselliğe indirgemesinin kökenine dair bir kanıt.

tufan yaratarak onları yola getirmeye çalışmış ama maalesef olmamış. O gün bugündür insan denilen "nankör" mahlûk "doğru yol"dan sapmış ve defaatle Tanrı'nın gazabına uğramış, uzun lafın kısası insan, "özünden uzaklaşmış"tır.

Aslında bugün, insanların ahlaken yozlaştıklarına dair varolan kanaatin kaynağı da biraz budur. Âdem ile Havva'nın cennetten kovulmasıyla başlayan yozlaşma, onların çocukları ve sonraki nesillerle beraber daha fazla derinleştirildi. Bugünkü "yozlaşma" inancımızın kökeninde kısmen bu, kısmen de farklı bir kanı vardır. Buna göre, insanlar, ilkel komünal toplum döneminde iyiydiler. Ahlaklı, vicdanlı, anlayışlı, duyarlı, paylaşımcı ve eşitlikçiydiler. Fakat özel mülkiyetin ve sınıflı toplumun (veya devletin) ortaya çıkışıyla birlikte bu iyi değerler yerini kötü değerlere bıraktı. İnsanlar günden güne daha çok yozlaştılar, "doğalarından" uzaklaştılar. "İnsanlık nereye koşuyor", "insanlık ölmüş" gibisinden sözlerin altında yatan örtülü inancın bu olduğu anlaşılıyor. Bu gibi sözlerle, aslında insanlığın özündeki iyiliğin, saflığın ve masumiyetin öldüğü anlatılmaktadır: Oysa esasen, eskiden de insanlar kötü ve iğrenç şeyler yaparlardı, aradaki farklardan en önemlisi, eskiden, bugünkü gibi gelişken bir ahlaki bilince sahip olmayışımızdır. Elbette ki bugün, gelişkin ahlaki bilincin varlığına rağmen bunca kötü ve iğrenç şey yapılıyorsa, bu, insanların daha olumsuz bir yapıya evrildiğini gösterir.

Bir an için, dinsel temelli bu "öz" fikrini kabul etsek bile, önümüze birçok soru çıkar. İnsanın özünde iyi olduğunu savunan din, bu iyiliğin kaynağı olarak Tanrı'yı göstererek kendince oldukça basit bir açıklamada bulunmaktadır. Gelgelelim bu kurnazca belirlenmiş açıklama her ne kadar basit görünse de, gerçekte hayli girift bir kapıya açılıyor. Çünkü bu defa kötülüğün kaynağı olarak da Tanrı'nın kendisi çıkar karşımıza. Soru: İnsanın yaptığı kötülüklerin kaynağı nedir? Bu dinsel açıklamaya göre, kötülük dışsal bir olgudan doğmuştur. İnsanın özünde kötülük olmadığına göre, kötülük insanın dışından gelmedir. İnsanın dışında varolan bir şeyden doğan kötülük, belli bir zamanda gelip insanın içine girmiştir. İşte burada birazcık geriye, Âdem'in Tanrı tarafından yaratılıp Aden bahçesine konulmasına dönelim. Eski Ahit'in bildirdiğine göre, Tanrı, bakması ve işlemesi için Âdem'i Aden bahçesine koyarken, ona: "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin. Ama bahçenin ortasındaki iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü

ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün" diye bir emir verir. Buradan anlıyoruz ki, ilk insan olan Âdem'den bağımsız olarak varolan bir iyilik ve kötülük ağacı vardır. Ve bir yılanın oyununa gelerek bu ağacın meyvesini yemeleriyle birlikte Âdem ile Havva da, Tanrı gibi, artık iyiyi ve kötüyü biliyorlardı. Başka bir deyişle, yaratılışın başlangıcında Âdem'in içinde kötü (burada, "kötü"nün kendisi ve kötüyü bilme aynı anlamda kullanılmaktadır!) yoktu ama o ağacın meyvesini yediğinde kötü gelip onun içine girdi. Bu anlamda, kötü dışsal bir olgudur.

"Kötü"nün dışsal bir olgu olduğunu biliyoruz artık. Soru: "Kötü"nün kaynağı nedir? Veya, kötü hangi şeyden var olmuştur? Bu soruya hangi cevabı verirsek verelim ucu Tanrı'ya kadar gider. Sonuçta kötünün kaynağının Tanrı olduğu gerçekliğiyle yüz yüze geliriz. Eğer kötünün kaynağı olarak Şeytan'ı işaret etmeye kalkarsak (ki dindarlar tamda bunu yapar), o zaman Şeytan'ı yaratanın da Tanrı olduğu, dolayısıyla, Şeytan'ın içindeki kötülüğü yaratanın da Tanrı olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Buradan, (varolan her şey Tanrı'dan gelme olduğuna göre...) Tanrı'nın içinde hem iyinin hem kötünün olduğu sonucuna varırız. Demek ki, Tanrı'nın kendisi özünde iyi değildir; Tanrı'nın özünde hem iyi hem de kötü vardır.

Tanrı'nın özünde hem iyi hem kötü olduğunu varsayabiliriz artık. Soru: Tanrı'nın özündeki kötünün kaynağı nedir? Tanrı'nın içindeki kötü neden (veya nereden) doğmuştur?

Kesin bir cevap yok; bilinmezlik ve belirsizlik var!

Şimdi tekrar insana dönebiliriz. Kötülük dışsal bir olguysa, insan özünde iyiyse ve kötülük sonradan insanın içine girmişse, demek ki: "İnsanın dışında olup içine giren hiçbir şey onu kirletmez. İnsanı kirleten, insanın içinden çıkandır" diyen Hz. İsa yanlış bir tespit yapmış ve bildirimde bulunmuştur. Çünkü Hz. İsa'nın bu beyanından yola çıkıldığında, kötülüğün dışsal bir olgu olmadığı, insanın özünde hem iyinin hem kötünün varolduğu sonucuna varılır.

İnsan özünde iyiyse eğer, Buda'nın, "Hayatın ilk kanunu" olarak tanımladığı "iyilik iyilikten, kötülük de kötülükten doğmalı" ilkesi gereğince, insanın yaptığı iyiliklerin kaynağı bellidir: onun özünde varolan "iyi"den iyilik doğar. Gene aynı soruya geldik: İnsanın yaptığı kötülüklerin kaynağı nedir? Buda'nın ilkesi, zıtların birbirinden doğmadığını söyler. "Aydınlık aydınlıktan, barış barıştan, madde maddeden, düzen düzenden... doğar" der. Yalnız bir başka görüş de, her ne kadar Big Bang'ın ötesine uzanan

sorulara henüz kesin bir cevap verilemiyorsa da ve ne "Varlık varlıktan mı yoksa yokluktan mı doğdu?" gibisinden sorular hâlâ kafamızı kurcalıyor olsa da, varlığın yokluktan doğduğuna (ki bu durumda yoklukta varlıktan doğabilir!?) dair genel ve güçlü bir kanının olduğunu, yani düzenin düzensiklikten doğduğunu söyleyerek, hem mantıksal hem bilimsel hem de semantik açıdan bakıldığında zıtların birbirlerinden doğduğunu-doğabileceğini savunur. Buna göre, zıtlar birbirinden doğduğuna-doğabileceğine göre diyebiliriz ki iyiden hem iyilik hem kötülük doğabilir. Kötüden de hem kötülük hem iyilik doğabilir. Öyleyse, insanın özündeki iyiden de hem iyilik hem kötülük doğabilir. İnsanın özündeki iyiden hem iyilik hem kötülük doğabileceğine göre, demek ki insan, iyilik yapabileceği gibi kötülükte yapabilir, her iki edime de (ya da olguya) açıktır.

Öte yandan, bunun tersi de mümkündür. Yani insanın özünde kötü olması da muhtemeldir. Zıtlar birbirlerinden doğduklarına-doğabileceklerine göre, insanın özündeki kötüden de hem kötülük hem iyilik doğabilir. Bu çerçevede, iyiliğin ve kötülüğün kaynağına değin, olasılıklar üzerinden (uygunluğu tartışılır) bir açıklama getirilebilir. Sonuç olarak, bu varsayımlar insanın özünde iyi mi yoksa kötü mü olduğuna dair kesin ve tatmin edici bir şey vermez. Buda'nın ne "iyilik iyilikten, kötülükte kötülükten doğmalı" ilkesi, ne de "İnsanlar sadece iyiler ve kötüler diye ikiye ayrılmıştır. İyi olanlar iyi, kötü olanlar kötüdür" beyanı tatmin edici değildir. Eğer insanlar sadece iyiler ve kötüler diye ikiye ayrılmış ise, "iyi olan" insanlardan hiçbiri, hiçbir zaman –küçücük de olsa– kötü; "kötü olan" insanlardan hiçbiri de hiçbir zaman –küçücük de olsa– iyi bir şey yapmamalıydılar. Oysa hemen hepimiz çok iyi biliyoruz ki, istisnasız, hepimiz yaşamımız boyunca bazen hem iyi hem kötü edimlerde bulunmuşuzdur. En kötü olarak bilinen insanlar dahi defaatle iyi edimlerde, en iyi olarak bilinen insanlar dahi defaatle kötü edimlerde bulunmuşlardır.

İyilik ve kötülük denilince ister istemez Zerdüşt de gelir insanın aklına. Bilindiği üzere Zerdüşt'ün düalistik bir felsefesi vardır. Zerdüşt'e göre dünya iki kuvvetle idare ediliyordu. Bir tanesi iyiliktir ki Zerdüşt buna; "Ahura Mazda" der. Diğeri kötülüktür, buna da "Ehriman" (ya da "Angra Manyu") adını verir. Ahura Mazda; iyiliği, aydınlığı (gündüzü), sıcağı...; Ehriman'sa: kötülüğü, karanlığı (geceyi), soğuğu... temsil eder. Bu karşıtlar dizisinin başında

iyilik-kötülük gelir. Zerdüşt, iyiliğin her zaman iyi ve kötülüğünde her zaman kötü olduğunu, iyilik tanrılarının hiçbir zaman kötülük; kötülük tanrılarının ise hiçbir zaman iyilik edemeyeceğini belirtir. Buna mukabil, bir Bilgin, "İyi ruhun yalnız iyilik yaptığını ve iyi olanı yarattığını söyledin. Öyleyse iyi ruh tarafından yaratılan insan, nasıl olurda kötü ruhun yolundan gidiyor?" diye Zerdüşt'e sorar. Zerdüşt, bu soruyu: "Çünkü insan, iyi ve kötüyü seçebilmek için serbest irade ile yaratılmıştır..." diye geçiştirir. Tıpatıp İslam dininin beyan ettiği türden düşünceler ortaya atar, "Hayat Kitabı"ndan, ahiretten, cennetten ve cehennemden bahseder.[3]

Eğer Zerdüşt'ün iddia ettiği gibi iyi ruh yalnızca iyilik yapıyorsa ve iyi olanı yaratıyorsa ve insanı yaratan iyi ruh ise, mantıksal olarak, insanın özünde iyi olması gerekir. (Bu durum, Tanrı içinde geçerlidir!) Bu, Buda'nın "İyilik iyilikten doğar" ve Hz. İsa'nın " Her iyi ağaç iyi meyve verir, kötü ağaç ise kötü meyve verir. İyi ağaç kötü meyve veremez. Kötü ağaç da iyi meyve veremez" biçimindeki söylemleriyle aynı kapıya çıkar. Açıktır ki bu beyanlara itibar ettiğimiz takdirde bazı soruları cevaplamakta zorluk çekeriz, belki de cevaplayamayız. Mesela, insanın neden kötülük yaptığını ve içindeki kötülüğün kaynağının ne olduğunu yanıtlamakta zorlanırız. (İnsanın ruhunu iyi, bedenini ise kötü olarak kabul ettiğinizde, daha doğrusu kötülüğün bedenden/bedeni arzulardan kaynaklandığını düşündüğünüzde elbetteki bu sorunun yanıtını bulmuş olursunuz. Buna ayrıca ruhun ölümsüz (ve bedenin fani) olduğu inancını da eklediğinizde, insanın özünde iyi olduğu ama onu kötülük yapmaya iten şeyin ölümlü ve maddi bir olgu (beden) olduğu şeklinde bir sonuç elde edersiniz. Buna göre, beden, insanın tam bir parçası değil, insan ruhunun geçici olarak konakladığı bir konak olmaktadır. Fakat bu öyle bir konaktır ki ölümsüz ve iyi olan ruha etki etmekte ve onu kötülük yapmaya itmektedir (!) İyilik iyilikten doğuyorsa ve insan, iyi tuh tarafından yaratılmışsa ve özünde iyi varsa, nasıl oluyor da kötülük yapabiliyor? Bu iddiaya göre, kötülük iyiden doğamıyorsa, kötülük kötüden doğuyorsa, o zaman insanın içinde kötü de vardır. Öyleyse, insan, sadece iyi ruh tarafından değil, kötü ruh tarafından da yaratılmıştır. Yani, kısacası insanın içinde hem iyi hem de kötü vardır. Demek ki insan, özünde hem iyi hem de kötüdür. O halde, Zerdüşt'ün insanın özüne dair söyledikleri

3. Buda'nın ve Zerdüşt'ün bu hususla ilgili fikirleri için bkz., *Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi*, İstanbul: Tan Matbaası, 1964.

yanlıştır, insanı iyi ruh yaratmamıştır. Eğer iyi ruh yaratmışsa, o zaman iyilik iyilikten doğmaz.

İbn Miskeveyh *Ahlakı Olgunlaştırma* adlı eserinde, insanın özüne dair kısa bir değerlendirmeye yer verir. Stoacıların karşısına Galinos'u çıkartır. Stoacılar, bütün insanların doğuştan iyi olduklarını ancak sonradan kötü kişilerle arkadaşlık ederek, "eğitimle giderilmeyen kötü arzulara sürüklenerek kötü kişiler haline geldiklerini" savunuyorlardı. Pre-Stoacılık dönemlerde yaşayan bazı filozoflarsa bunun aksini savunuyorlardı. Galinos her iki savunuya da karşı çıkar. Ona göre, "yaratılış itibariyle iyi insanlar, kötü insanlar ve bu ikisi arasında bulunan orta insanlar vardır". Stoacıların tezini şu akıl yürütmesiyle çürütmeye çalışır:

"Eğer bütün insanlar doğuştan iyi oldukları halde eğitimle kötüleşirlerse, mutlaka onlar kötülükleri başkalarından öğrenirler. Onlar kötülükleri başkalarından öğrenmişlerse, kendilerine bunları öğretenler, yaratılıştan kötü kimselerdir. Bu duruma göre bütün insanlar yaratılıştan iyi değildirler. Onlar, kötülükleri kendiliklerinden öğrenmişlerse, ya kendilerinde yalnız kötülüklere sürükleyen bir güç vardır, buna göre onlar yaratılıştan kötüdürler ya da onlarda bu kötülüğe sürükleyen gücün yanında iyiliğe yönelten başka bir güç daha vardır. Ancak kötülüğe götüren güç, iyiliğe götüren gücü alt etmektedir. Buna göre de onlar yine yaratılışta kötüdürler."[4]

Galinos, insanların doğuştan kötü olarak yaratıldıkları tezini de benzer bir akıl yürütmeyle çürütür.

Kuşkusuz Galinos'un akıl yürütmesi ufuk açıcıdır. Buna karşın, onun tezi de özsel bakımdan sorunludur. Evet, bazı insanlar kalıtsal olarak edindiği kimi özelliklerinden dolayı doğuştan kötülüğe ya da iyiliğe daha yatkın veya daha eğilimli olabilirler ama bu onların özlerinde kötü ya da iyi oldukları anlamına gelmez. Sadece bir yönün daha ağır bastığını gösterir.

İnsan türünün Tanrı tarafından zamanın belirli bir anında ve birdenbire var edildiğine dair bu dinsel açıklama bilinmezliklerle (veya belirsizliklerle) örülü bir sorun barındırmakta olup, kesinlikle ikna ve tatmin edici değildir. Ancak, ikinci bir açıklama var ki, kanımca ikna ve tatmin edici bir niteliğe sahiptir. Bu, dinsel olmayan ve evrim teorisine dayanan bir açıklamadır.

Biz insanlar, doğanın varettiği ilk canlıdan başlayarak zamanla çoğalan ve çeşitlenen hayvan türlerinin evriminin bir sonucu olarak

4. A.g.e., s. 36-37.

bugün varız. "Öz" ya da "yaratılış" denen şeye sahipliğimiz diğer hayvanlardan gelmedir. Onlar bizim anatalarımızdır.[5] Bizler de bir zamanlar onlardan biriydik, bugün onlar neyse bir zamanlar biz de o idik! Bundan dolayı, insan dışı hayvanlarda olduğunu iddia ettiğimiz olgu aslında bizde de mevcuttur. Evrim geçirmiş olmamız, bunun yok olduğu anlamına gelmez, aksine genler bunu hep içimizde taşıyıp günümüze değin getirdiğimizi gösterir. "Bugün sahip olduğumuz tüm duygular, organlar gibi belirli işlevlere sahip olduğu için, evrim süreci boyunca varlığını sürdürmüş ve günümüze ulaşmıştır."[6] İnsanın özünde iyi olduğu inancı, evrim teorisinin karşısında çok aciz kalır. Hem bizde hem onlarda ilkel dürtüler bulunur. Sanıldığı gibi bizim özümüzde; "fazilet, güzellik, nezihlik, müşfiklik, dürüstlük, merhamet, âlicenaplık, saygı, anlayış, yardımseverlik, iffet, özveri, akıl ve vicdan" gibi nitelikler mutlak anlamda yoktur. Bunlar, kısmen daha önce var olmakla birlikte, sonradan edindiğimiz niteliklerdir. Bunlardan bazıları diğer hayvanlarda da belli düzeyde vardır. Biz insanlar arasında da farklı düzeylerde mevcuttur. Bazılarımız bu niteliklerin bir kısmına düşük düzeyde, bazılarımızsa yüksek düzeyde sahibiz.

Kanaatimce, yalnız mutlak iyi ve yalnız mutlak kötü yoktur, olan yalnız mutlak iyi ve kötüdür. Mutlak iyi ve kötü, her iki olgunun da beklenmesi gerektiği sonucuna çıkar. Her canlı, her an, her yerde, farklı düzeylerde ve biçimlerde olmak üzere iyi ve kötü davranışlarda bulunabilir. Ve insanlar bundan muaf değildirler. İnsan doğuştan kötü ve yıkıcı değildir; doğuştan iyi ve yapıcı da değildir. Bu her iki olgunun mevcudiyetini, edebiyat gayet güzel betimler. Bilhassa da roman yazını bize iyilik ve kötülük hakkında sınırsız bilgi bahşeder. Thomas Mann, *Lotte Weimar* adlı kitabının 74. sayfasında şöyle der: "...İnsanın bir gözünden cennet ve sevgi, öbür gözünden en soğuk olumsuzlamanın ve en yıkıcı tarafsızlığının cehennemi fışkırır." İnsanın iki gözü vardır, bu iki gözüyle bir bütündür ve bu bütünlükle yaşar. İyi gözünü kapattığında kötücül, kötü gözünü kapattığında iyicil bakar ve yapar. Başka bir örnek vermek gerekirse, yazar Charles Dickens'in *Oliver Twist* adlı romanı. Twist, iyilik ve kötülük arasında sıkışıp kalmış küçük bir çocuktur. Dickens burada,

5. Bu kelimeyi, cinsiyetçi bir yanı olan "ata, cet, dede" gibi kelimelerin yerine kullandım.

6. Üstün Dökmen, *Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009, 107

Twist'in üzerinden bizi iyiliğin ve kötülüğün aşina yüzleriyle tekrar tanıştırıyor. Roman, başından sonuna dek adeta "iyi"nin ve "kötü"nün birbirleriyle yürüttüğü savaşım ekseninde dönüyor. Ve sonunda iyi galip çıkıyor. Burada da gördüğümüz şuydu: İyiliğin doğma mücadelesi muvaffak olamadığında kötülük, kötülüğün doğma mücadelesi muvaffak olamadığındaysa iyilik tecessüm eder. Bu iki zıt olgu doğumdan ölüme değin her canlı varlıkta yaşar. Bu mutlak ve kaçınılmazdır. Muhtelif dürtüler bir arada bulunur ve mütemadiyen baskın olma savaşımı yürütülür. Bu yüzden, son nefesine değin bir kişinin hangi davranışta bulunacağı mutlak muayyen değildir. Bu biraz da Heisenberg'in "belirsizlik ilkesi" gibidir. Bir elektronun ne yerini ne de hızını saltık bilemeyiz. Yerini (ya da konumunu) belirlemeye kalkıştığımızda, bunu belirlemek için kullandığımız vasıta ve müdahale biçimi parçacık üzerinde tesir yapar ve yerini değiştirir, o zaman da, o parçacığı artık umduğumuz yerde bulamayız. Yer ve hız ters orantılıdır. Bu durum, soyut düzeyde ve somut eylemde iyi ve kötü için de söz konusudur... Belirsizlik daima hükümrandır. Ancak, bir dereceye kadar tahmin edebiliriz ve tahminimiz doğru ya da yanlış çıkabilir. Doğru çıkması onun mutlak olduğu anlamına gelmez, edimi hakkında, sadece onun kişiliğini kendi bilgi penceremizden gördüğümüz kadarıyla varsayımsal bir karar veririz. Bazen "çok iyi" tanıdığımıza emin olduğumuz kimseler, herhangi bir anda, hiç beklemediğimiz, onunla bir karede bulmayı ummadığımız bir edimde bulunabilir; hiç ummadığımız bir kişi katil veya sapık çıkabilir. "Bunu ondan beklemiyordum.", "Nasıl böyle bir şeyi yapabildi?", "Kesinlikle o böyle bir şey yapmış olamaz, yapmamıştır!" gibisinden söylemler bu ummazlığı ve yaşanılan hayal kırıklığını anlatır. Muhtemelen hemen hepimiz böylesi durumlarla karşılaşmışızdır. Ya arkadaşımız ya ailemizden bazıları ya da sevgilimiz bizi bu konuda şaşırtmış olabilir, belki de biz onları şaşırtmışızdır. Bilhassa devrimci hareketlerde yer alan insanlar bu konuda çok daha fazla deneyimlidirler. "İhanet" ve "sadakat" gibi durumlar en çok o tür yaşantılarda meydana gelir. Bir gün biri, hiç beklemediği bir yoldaşının bir itirafçı, bir Yahuda İskariyot, bir Brütüs olduğuna ya da sadakatsiz veya bağlılığı yetersiz olarak bilinen bir yoldaşının en büyük sadakat eyleminde bulunduğuna tanıklık edebilir. Bazen, çok iyi veya çok erdemli olarak bildiğimiz biri, bir anda çok kötü veya çok aşağılık bir davranış sergileyebilir. Keza, çok kötü ve aşağılık olarak bildiğimiz biri de tam tersi bir davranış sergileyebilir. "Doğal

ki edinilebilecek en geniş bilgi ile bile bir insanın gelecekteki davranışlarını, kesin olarak değil ancak belli bir olasılıkla öngörebilmek olasıdır."[7] Bir insanın mutlak anlamda ne yapacağını bilememek, o insanın özünde her iki olasılığı da taşıdığını kabul etmektir.

İnsanların iyi edimlerine gözlerini kapatarak ve sadece kötü edimlerini görerek, "İnsanlar özünde kötüdür" demek ne kadar yanlış ise, insanların kötü edimlerine gözlerini kapatarak ve sadece iyi edimlerini görerek "İnsanlar özünde iyidir" demek de en az o kadar yanlıştır. Bazı hallerde iyilik kötülüğü önceleyebilir, ki bu, insanların mutlak iyi olduklarını göstermez. Bu husus kötülüğün iyiliği önceleddiği haller içinde geçerlidir. Bu öncelik bir tür belirsizlik taşır ki, koşullara göre olguların yer değiştirmesi olasıdır.

İnsanlar mutlak anlamda iyi olamazlar çünkü onlar da, evrim geçirmeden önce, diğer hayvanlar şimdi nasıl ise öyleydiler. İnsanlar, insanlık tarihi boyunca iyiyi ve kötüyü daima bir arada götürdü. İnsan dışı hayvanların özünde mutlak kötünün olduğunu iddia etmek, bir zamanlar sıradan bir hayvan olan insan türünün de özünde mutlak kötünün olduğunu kabul etmek demektir. Daha önce "öldür, ye, yaşa" kanununun zorunlu kötülük bağlamında kabul edilmesi gerektiğini söylerken, yaşam hakkı bilincinin doğurduğu ahlaki bilincin salt insanlara özgü olduğunu eklemiştim. Normal yetişkin insanın sahip olduğu bilgi, deneyim ve bilinç onu yaptıklarından ötürü doğrudan sorumlu tutar. İyi ve kötü eylemleri hiçbir vakit bu bilgi, deneyim ve bilinçten bağımsız olarak ele alınamaz. Ahlaki bilinç iyiyi ve kötüyü bir tercih kadar yakınlaştırır bize bazen. Artık bir tercih meselesi olan iyilik ve kötülük, kişinin sahip olduğu bilgi, deneyim ve bilincin kontrolündedir. İyi bir edimde bulunmak isteğinde iyi, kötü bir edimde bulunmak isteğinde kötü bir edimde bulunur. JosefFritzl hakkında rapor hazırlayan kriminal psikiyatrist Heidi Kastner, Fritzl'in akıl sağlığının yerinde olduğunu, suç işlediği 24 yıl boyunca yaptıklarının bilincinde olduğunu, yani bile bile bu iğrençliği yaptığını söylemişti. Fritzl yaptığının çok kötü bir şey olduğunu biliyordu ve sadece bir tercihte bulunmuştu; ya duygularının esiri olmayacak, kendini kontrol edecek ve zamanla bu duygularını terbiye etmek suretiyle zarar vermeyecek bir düzeye indirecekti ya da... O, Elisabeth'i bodruma kapatıp 24 yıl boyunca ona tecavüz etmeyi seçti.

7. Erich Fromm, *Psikanalizin Bunalımı*, Çev. K. Erzincan Kına, İstanbul: Say Yayınları, 2005, s. 85.

Erich Fromm, insanın özünün, "iyiliği ya da kötülüğü özel bir maddeden" sevgi veya nefretten değil de, "insan varoluşunun her koşulunda bulunan bir çelişkiden" doğduğunu, kendi içinde bir çözüm gerektiren bu çelişkinin, ilerici ve gerici çözümler barındırdığını; "insanda bazen doğuştan gelen bir ilerleme dürtüsüymüş gibi görünen şey"in, yeni bir çözüm aramanın getirdiği devingenlikten başka bir şey olmadığını, bu durumun, "yeni çözümler bulma görevine iten yeni çelişkiler" ortaya çıkardığını ve bu sürecin, "son amaç olan eksiksiz insan olma, dünyayla tam bir uyum içinde yaşama durumuna gelinceye dek"[8] sürdüğünü belirtiyordu.

Fromm, kötülüğün insana özgü bir olgu olduğu düşüncesindeydi. Onun kastettiği kötülük ahlaksal kötülüktür. Bunun tersi ise zorunlu kötülüktür. Bu konuda Fromm'un yazdıkları şöyledir:

> "Kötülük insana özgü bir olgudur. İnsanlık öncesi duruma dönme, insana özgü olan nitelikleri (aklı, sevgiyi, özgürlüğü) yok etme çabasıdır. Ama kötülük yalnız insana özgü değil aynı zamanda trajik bir şeydir de. İnsan gerileyerek en ilkel yaşama, en ilkel deney biçimlerine dönse bile insan olmaktan kurtulamaz; bu yüzden bir çözüm olarak kötülükte doyum bulamaz. Hayvan kötü olamaz; temelde, yaşamını sürdürmesini sağlayan yaradılıştan getirdiği dürtülerine göre davranır. Kötülük insanlık alanının dışına kayarak insanca olmayan alana taşma çabasıdır; ama yine de sadece insanca bir şeydir çünkü insan 'Tanrı' olamayacağı gibi hayvan da olamaz. Kötülük, insanın insanlık yükünden kurtulma yolunda giriştiği trajik çabada kendisini yitirmesidir. Kötülük yapma yetisi büyüktür çünkü insanda kötülüğün her türünü düşünmeyi sağlayacak, böylece bunları işleyip gerçekleştirecek, hasta imgelerini doyurabilecek bir imgelem gücü vardır. Burada anlatılan iyilik ve kötülük fikri temelde Spinoza'nın açıkladığı iyilik ve kötülükle çakışır, 'Öyleyse bundan sonra 'iyi' dediğimde örnek aldığımız insan yaradılışı türüne (Spinoza'nın terimiyle insan yaradılışı örneğine) en çok yaklaşan yol olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyleri kastedeceğim' ..İyilik, varlığımızı özümüze gittikçe daha çok yaklaşacak biçimde değiştirmek demektir; kötülük de varlıkla öz arasında gittikçe büyüyen bir yabancılaşma yaratmaktadır."[9]

"...'İyi' dediğimde örnek aldığımız insan yaradılışı türüne en çok yaklaşan yol olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyleri kastedeceğim"

8. Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Nalan İçten & Yurdanur Salman, İstanbul: Payel, 1979, s. 111.
9. A.g.e., s. 138-39.

sözünde geçen "örnek aldığımız" ifadesi net bir içeriğe sahip değildir. Bu, özünde varolan nitelikler anlamında ya da sonradan kazanılmış olan nitelikler anlamında algılanabilir. Fromm bunu öz olarak kabul etmiştir. "...İyilik, varlığımızı özümüze gittikçe daha çok yaklaşacak biçimde değiştirmek demektir..." ifadesinde, insanın özünde iyiliğin olduğu manası yatar ki, Fromm'un kullandığı "insanca" ve "insancıl" gibi kelimeler onun, insanın özünde iyi olduğuna inandığını gösterir. "Kötülük insanlık alanın dışına kayarak insanca olmayan alana taşma çabasıdır" sözünde de aynı inanç yatar. Fakat Fromm bir yerde yanlışlık yaptığını fark etmiş olmalı ki hemen "ama..." diye bir ekleme yaparak "gene de" kötülüğün son derece insanca bir şey olduğunu kabul eder, "çünkü insan Tanrı' olamayacağı gibi hayvan da olamaz." Burada bir kafa karışıklığı var, Fromm hangi fikirde karar kılacağını bilemiyor. Birincisi, eğer kötülük "insanlık öncesi duruma dönme, insana özgü olan nitelikleri (aklı, sevgiyi, özgürlüğü) yok etme çabası" ise, o halde kötülük insanlık var olmadan önce varolan bir olgudur.[10] Ve bu düşünceye göre, kötülük insan dışı hayvanlara özgü (ait) bir olgudur. Bu, insandan izale etme-ıraklaştırma-dışsallaştırma çabası, Fromm'un yaşadığı kafa karışıklığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Fromm, kötülük için hem "insanca olmayan" hem "insanca olan" bir şey diyor. "İnsanca olmayan"daki "insanca" kelimesi dinsel öz bağlamında, sonraki "insanca" ise tür bağlamında kullanılmıştır. Fromm bir yandan "insan ne iyidir, ne de kötüdür" derken, öte yandan onun özünde iyiliğin olduğunu belirtiyor. Bir yandan insanın özünde bir çelişkinin olduğunu söylerken, öte yandan kötülüğün varlık ile öz arasında gittikçe büyüyen bir yabancılaşma yarattığını, yani insanın özünde iyi olduğunu ve "iyi"nin zıddı olan "kötü"nün onu özünden uzaklaştırdığını yazıyordu.[11] Fromm ile din bu noktada bir konsensüs sağlamışlardır, din de aynı fikirdedir.

Elbette ki, Freud'un pesimist düşüncelerini elinin tersiyle itip kompleksli bir optimizme sarılan Fromm'un yaşadığı bu kafa karışıklığı salt ona özgü değildir. İnsanların ezici bir kısmının kafası bu konuda onunki gibi karışıktır. Hem "öz" denilen şeye ve bu

10. Burada, Fromm, "insanlık öncesi durum"la ilkel insanı ya da insanın ilkel halini ve yaşamını da kastetmiş olabilir.

11. Adı geçen eserin 14. sayfasında Fromm aynı kafa karışıklığını dışavuruyor, "İnsanın yüreği katılaşabilir, insanlıktan çıkabilir ama hiçbir zaman insandışı olamaz. Her zaman insan yüreği olarak kalır" diyor. "İnsanlıktan çıkabilir" sözü ile "insanlık dışı olamaz" sözü bu kafa karışıklığının dışavurumudur.

"öz"de mutlak iyinin olduğuna inanırız ("insanca", "insancıl", "insani" gibi kelimelerle bunu dışavururuz) hem de insanın ne tam olarak iyi ne de tam olarak kötü özelliklere sahip olduğuna; ne zaman, nerde, hangi davranışta (iyi ve kötü) bulunacağının belli olmadığına inanırız.

İstisnasız tüm canlılar var olma-hayatta kalma savaşımı verir. Bu savaşımı savunma, dayanışma ve saldırı şeklinde yürütür. Bu mücadele biçimleri güdüseldir. Savunma güdüsü, herhangi bir tehlike anında, tehlikeyle yüz yüze kalmış canlıyı kaçmaya, saklanmaya ve tehlikeyi meydana getiren canlıya (veya cansız varlığa) saldırmaya itebilir. Bir ceylan bir aslanla karşı karşıya geldiğinde kaçarak kendini savunur ve hayatını idame ettirir. Bir sırtlan firavun farelerinin yaşadığı bölgeye girdiğinde, firavun fareleri saklanarak kendilerini savunur ve hayatta kalır. Bir insan bana silah çektiğinde, hayatta kalmak için ya kaçarım ya saklanırım ya da yanımda silah varsa çeker ona ateş ederim zira ben yapmazsam o beni vuracak ve belki de öldürecek. Savunma güdüsü, bütün canlılarda mevcuttur.

Dayanışma güdüsü, canlıları birbirleriyle yardımlaşma veya işbirliği yapmaya yöneltir. Böylece hayatta kalma imkânı ve olasılığı artar. Birçok canlı tür, tehlikeler karşısında dayanışarak kendilerini korurlar. Örneğin, domuzlar gaflette yakalanmamak için nöbetçiler çıkarır. Nöbetçiler, herhangi bir tehlike sezdiklerinde topluluğa haber verir. Bu haber verme sayesinde topluluk tedbirini alır; ya kaçar ya saklanır ya da saldırı pozisyonuna geçer. Topluluğa saldırıldığında, topluluk üyeleri işbirliği yaparak karşı-saldırı yapar. Bir Komodo ejderi bir firavun faresini dişlerinin arasına aldığında, diğer Firavun fareleri işbirliği yaparak ona saldırır ve o Firavun faresini kurtarmaya çalışır. Bununla birlikte avlanmada da dayanışma içerisine girebilmektedirler... İnsan dışı hayvanlarda bu güdü, sadece canlının ve türün varlığını korumaya dönüktür. Ancak insanlar için bu böyle değildir. İnsanlar dayanışma sağlayarak, işbirliği yaparak, ahlaki ve ahlak dışı işlere imza atabilir. Mesela, arabanın içinde sıkışan birini, birkaç insan bir araya gelip, yardımlaşarak, iş birliği yaparak kurtarabilir. Sayısız dayanışma, yardımlaşma kuruluşu vardır. Bu iyi yönüdür. Bir de kötü yönü var... Birkaç insan yardımlaşarak birilerine tecavüz edebilir, hırsızlık ve gasp yapabilir, cinayet işleyebilir...

Saldırı güdüsü, insan dışı hayvanları avlamaya ve kendilerini savunmaya sevk eder. Bir aslanın yavru bir file saldırması, onu

yiyerek hayatta kalmak içindir. Yavrusuna saldıran bir kaplana karşı saldırıda bulunan bir dişi gorilin bu davranışı, yavrusunun hayatını himaye etmeye yöneliktir. Bu güdü de insanlarda farklı amaçlara hizmet eder. Örneğin, bir insanın bir başka insana iftira atarak saldırması vb sayısız örnek verilebilir. Bu güdünün birçok etkinliği salt insanlara özgüdür.

"Beslenme, koruma gibi gereksinimlerinin doyuma ulaşmasına, tehdit altında ve tehlike içinde bulunmamasına karşın kendi türüne saldıran, işkence yapan, yaralayan, öldüren tek canlı"nın insan olduğunu belirten Özcan Köknel, "İnsanda başkalarını, doğayı, nesneleri yakmaya, yok etmeye yönelik saldırgan davranışlarının kaynağı"nın "doğal ve evrensel olan, bütün canlılarda bulunan saldırganlık dürtüsü" olmadığını, bunun "öğrenilen bir eylem biçimi" olduğunu yazmaktadır.[12]

Bu güdüler savaşımın birer ürünü olduğuna göre ve insanlarda da her daim varolduğuna göre, insanlar özünde ne iyi ne de kötüdürler. İnsanlar da varolma savaşımı verirler; varolma savaşımı verdiklerine göre bu güdüler onlarda da vardır; bu güdüler varolduğuna göre, ne zaman, nerede, ne yapacakları, nasıl davranacakları da kesin değildir. Saldırganlık güdüsü onları ahlaki bir davranışı sergilemeye sevk edebileceği gibi, ahlak dışı bir davranışı sergilemeye de sevk edebilir.

Sigmund Freud, "yaşam dürtüsü" ile "ölüm dürtüsü"nün insanlar dahil bütün canlı varlıkların içinde varolduğunu ve bu iki dürtünün daima bir savaşım içinde olduğunu düşünüyordu. Saldırganlık dürtüsünün doğuştan geldiğini ve bütün canlılarda varolduğunu düşünen Freud'un çalışmaları da kanıtlamıştır ki; insanlar özünde iyi değildir; hem iyi hem kötü dürtülere sahiptir...

İnsana ahlaki bilinç kazandıran ve ahlaken diğer hayvanlardan ayıran, toplumsal değer yargıları ile çocukluğundan itibaren gördüğü çok yönlü eğitimdir. Bir insanı bunlardan yoksun bıraktığınızda, herhangi bir insan dışı hayvandan pek farkı kalmayacaktır. Sonuç olarak, insan türünün özünde iyi olmadığını söyleyebiliriz.

İyi ve kötü olgular her canlı varlıkta mevcuttur ve hiçbir canlı ne mutlak anlamda iyi ne de mutlak anlamda kötüdür, her iki olguyu içinde taşıdığından göreli olarak her ikisine de yatkındır.

İnsan özünde iyi değildir ama iyi edimlerde bulunabilme noktasında diğer hayvanlardan daha ileri kertede bir kapasiteye ve olanağa

12. A.g.e.,

sahiptir. İnsan, diğer hayvanların –şimdilik– sahip olmadığı gelişkin bir akla ve bilumum olguya sahip olduğundan, arzuladığında çok iyi edimlerde bulunabilir, bulunuyor da. İnsanlar bazen o kadar iyi, sevecen, şefkatli, yardımsever ve merhametli oluyorlar ki birçok kez, tanık olduğum bu takdire şayan davranışlar karşısında boğazım düğümlenmiş, sevinç gözyaşları dökmüşümdür; gelgelelim bazen o kadar kötü, tiksindirici ve merhametsiz oluyorlar ki...

İnsan, dünyanın gelmiş geçmiş en yapıcı ve yıkıcı varlığıdır. (Aynı zamanda, dünyanın en aptal ve en zeki varlığıdır.) O bu potansiyele sahiptir. Ve onun en yapıcı ve en yıkıcı eylemlerini garipsemek, aslında onun potansiyelinin farkına varmamaktır. İnsanın potansiyel gücünün farkına varan biri, onun eylemlerini tuhaf bulmaz. Çünkü o, insanın bunu yapabilecek güce ve yapıya sahip olduğunu bilir.

NEDEN İYİYİZ?

Öncellikle, bizim "iyilik" olarak tanımladığımız bir sürü davranışın altında gerçekte ne gibi saiklerin olduğuna bir bakalım.

Dawkins'e göre, insan dışı hayvanların birbirlerine karşı özgecil, cömert ya da dürüst olmalarının altında "Bir, özgün bir durum olan genetik akrabalık. İki, karşılıklı etki; alınan iyiliklerin karşılanması ve geri ödeneceğini "umarak" iyilikler sunma. Bunun sonrasında, üçüncü olarak, şefkat ve cömertlikte ün kazanmanın Darwinci yararı. Ve dört, eğer Zahavi haklıysa, dikkat çekici cömertliğin bir tür taklit edilemez, güvenilir bildiriye dönüşmesi ve bunun özgün bir ek fayda sağlaması" gibi saikler vardır. Bu saikler, insan dışı hayvanların birbirlerine yaptıkları "iyilikler"i açıklıyor. Peki, bu saikler biz insanların yaptıkları "iyilikler" içinde geçerli olamaz mı? Neden olmasın ki? Geçerli olup olmadığını şimdi beraber göreceğiz. Başta birinci saiki ele alalım; "özgün bir durum olan genetik akrabalık". Şimdiye değin, ailemizin herhangi bir ferdine, herhangi bir akrabamıza, "kabilemizin" veya "ırkımızın" herhangi bir üyesine herhangi bir yardımda ya da "iyilik"te bulunmamış mıyız? Ve hangimiz onlardan yardım görmemişiz? Sanırım "ben" diyebilecek hiç kimse yok. Hepimiz sık sık ailemizin, "kabilemizin" veya "ırkımızın" herhangi bir ferdine yardım etmişizdir. Herhangi bir akrabamıza da çoğu kez iyilikte bulunmuşuzdur. Genetik akrabalığımız olduğundan birbirimize yardım ederiz. Ailemizden biri işsiz kaldığında hemen ona yardım ederiz ama hiç tanımadığımız

biri olduğunda genel de aynı çabayı göstermeyiz. Kardeşimiz evlendiğinde düğünde ona altın takarız ama hiç tanımadığımız biri olduğunda bırakın altın takmayı düğününe bile gitmeyiz (istisnalar hariç). Annemiz, annemiz olduğu için onu hastaneye götürürüz. Halamız, halamız olduğu için gidip onun evinin damını tamir ederiz. Aşiretimizin herhangi bir üyesi bir başka aşiretin herhangi bir üyesiyle kavga ettiğinde, sırf aşiretimizin herhangi bir üyesi olduğu için gidip ona yardım ederiz. Bir Yunan, bir Türk ile kavga ettiğinde, bir Yunan milliyetçisi sırf kendi ırkındadır diye o Yunan'a, bir Türk milliyetçisi de sırf kendi ırkındadır diye o Türk'e yardım eder. Cinsiyetçi zihniyete sahip bir erkek, sırf kendi cinsindendir diye bir erkeğe tanıdığı bir hakkı bir kadına tanımayabilir, nitekim tanımayan sayısız erkek var. Aynı şekilde, her ne kadar genetik akrabalıkla doğrudan bir ilintisi olmasa da, aynı anlayış farklı olgular içinde geçerlidir. Örneğin, Edirneli biri, bir başka Edirneli ile bir Diyarbakırlı arasında herhangi bir seçim yapmak durumunda kaldığında, sırf kendi şehrindedir diye o Edirneliyi seçebilir. Bir Galatasaraylı, bir başka Galatasaraylı ile bir Fenerbahçeli arasında herhangi bir seçim yapmak durumunda kaldığında, sırf kendi takımındadır diye Galatasaraylıyı seçebilir. Bir Müslüman, bir başka Müslüman ile bir Hıristiyan arasında herhangi bir seçim yapmak durumunda kaldığında, sırf kendi dinindedir diye o Müslümanı seçebilir. Bunu daha da genişletmek mümkündür.

Gelelim ikincisine; "karşılıklı etki;" yani "alınan iyiliklerin karşılanması ve geri ödeneceğini "umarak" iyilikler sunma". Bu saik, kimilerinin bir "evrim aşaması" olarak gördüğü anlaşma, yardımlaşma, işbirliği yaparak varlıklarını koruma-sürdürme olayında da gözlenebilir. Birey topluma, toplum da bireye tabi olarak varlıklarını korurlar, bu ise, anlaşmaya, yardımlaşmaya ya da işbirliğine bağlıdır. Ünlü yazar Stefan Zweing'in *Herkesin Dostu: Anton* adlı hikâyesindeki Anton'un yaşam tarzı bu saiki özetler. Şöyle ki: Anton, "paraya kıymet vermez... İhtiyacı yoktur paraya." Pek duyarlı biri olan Anton, "hayırsever" biridir. Kasabasındaki hemen herkese yardım eder, her işe seve seve koşturur. Öyle ki, "...Kimin bir ihtiyacı olsa hemen, Anton'a başvuruyordu." Yardımlarını karşılıksız bırakmak istemeyen insanlara; "Bir ihtiyacım olursa sonra gelir sizi yoklarım" der. Zweing'in deyişiyle: "Tasarruf hesabına para yatıracağı yerde, hemşehrilerinin minnet duygularını bir banka hesabı gibi kullanıyordu." Her ne kadar Anton, "...kendinden elinden geldiği kadar çok

şey veren, buna karşılık kati ihtiyacı olandan fazlasını kabul etmeyen" biriyse de, "hayırsever"liği "karşılıklı etki" bağlamında ele alınabilir. Bu saikin gerçek anlamda iyi olmakla veya iyilik yapmakla alakası yok, özünde bir alışveriş, bir tecim yatıyor. "Ben sana ayakkabımı veriyorum, sende bana ceketini ver" ya da "Ben o gün sana bir kalem aldım, sende bugün bana bir kalem ver" ya da "Ben iki saat nöbet tuttum, sende iki saat nöbet tut" demek gibi bir şeydir bu. Muz alışverişinde bulunan maymunların yaptıkları ile ya da birbirlerine kan veren vampir yarasaların davranışları ile bu davranışlar arasında fark yoktur. Bir bakkal birisine veresiye ile bir kilo pirinç verirken iyilik yapmış olmaz, neticesinde karşılığını alacaktır ve bu işten kâr sağlayacaktır. Evet, veresiye vermeyebilir ama ona vermese, buna vermese, diğerine vermese pirinci kime satacak? Eğer bir kilo pirinç bedava vermiş olsaydı o zaman –eğer bunun altında birazdan değineceğimiz kimi çıkar hesapları yoksa– bu bakkalın o kişiye bir iyilikte bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira iyilik; "karşılık beklemeden yapılan yardım"dır. Yine, örneğin bir arkadaşımız bizden para istediğinde, eğer yanımızda varsa veririz ama bir yabancı istediğinde, yabancı olduğu için vermeyiz, yanımızda olsa da. Bir an durup yaptıklarınız ya da size yapılanlar ya da tanık olduklarınız üzerine düşünürseniz, bu saikin ne kadar yaygın olduğunu anlarsınız.

"Bir birey etkileşimde bulunduğu kimse veya kimselerden fayda gördüğünde, karşılığını verme zorunluluğunu hisseder. Birey, zorunluluklarını yerine getirmez veya karşılığını vermezse nankör olarak nitelenecektir. Bu olumsuz niteleme, insanların zorunluluklarını unutmaması için bir sosyal yaptırım oluşturur. Simmel'e göre minnettarlık duygusu, karşılıklılık ve iade etme gibi etkileşim bağının kurulmasını sağlar."[13] Çoğumuz bu "zorunlulukların" ve "nankörlüğün" bilincindeyiz ve bu bilinçle insanlara yardım ederiz. Yardımda bulunduğumuz kimselerin takdirini ve minnettarlığını kazanmaksa çabası.

Üçüncüsü; "şefkat ve cömertlikte ün kazanmanın Darwinci yararı." Peşinen söylemeliyim ki, bunun iyilikle doğrudan bir alakası yok. Hatta ikiyüzlülüğün ve samimiyetsizliğin daniskası olanıdır demek yanlış olmaz.

Zahiren şefkatli olan ama özünde riyakârlık ve samimiyetsizlik bulunan bir sürü örnek vermek mümkündür fakat bence buna lü-

13. İhsan Sezal, *Sosyolojiye Giriş*, İstanbul: Beta Yayınları, 2010, s. 90-91.

zum yok. Bir sürü insan para, giysi, gıda vs yardımlarda bulunarak ün kazanmaya ve böylelikle geleceğine bazı noktalarda yatırım yapmaya çalışıyor. Ekseriya ekonomik durumu iyi olan bu kişiler, ya çevresinden yeteri kadar değer veya saygınlık görmediklerine inandıklarından ya da başka menfaatler güderek yoksul insanlara birtakım yardımlarda bulunurlar. Ancak bunu yapmadan önce neredeyse tüm cihana haber salar, medyayı bilgilendirir, hoparlörlerle anons yapar. Sakın yanlış anlaşılmasın, bunu yapmalarının nedeni daha fazla sayıda insana yardım etmek değildir; daha fazla insana "ne kadar cömert veya yardımsever olduklarını göstermek için." Yoksa gerçekten de asıl gayeleri yardıma muhtaç insanlara yardım etmek olsaydı, pekâlâ, bunu cümle âleme duyurmadan da yapabilirlerdi, bunun pek çok yolu ve yöntemi var, eğer samimi iseler. Yardım kuruluşlarından herhangi birilerine gizlice verebilirlerdi mesela ya da farklı bir biçimde bu cömertliği, yardımseverliği konuşturabilirlerdi. Ancak o buna yanaşmaz çünkü o zaman cömertlikle, yardımseverlikle ün yapmamış olur, bu da onun işine gelmez. Gerçekten ahlaklı olan ve cömertlik ya da yardımseverlik yapmak isteyen biri, hiç kimseye sezdirmeden de, kaygısızca maksadını gerçekleştirebilir. Örneğin bazı insanlar kimi TV programlarına katılıp yardıma muhtaç insanlara yardım edeceklerini söylerlerken kimliklerini açıkça ilan ederler ve ayrıca şirketlerinin reklamını yaparlar. Bazı dernekler fakir insanlara çeşitli yardımlarda bulunurlarken, kameraların ve fotoğraf makinelerin o "tarihi" anı kaydetmeleri için didinip dururlar. Mesela birçok ünlü kişi (şarkıcı, oyuncu, sporcu, siyasetçi vb) huzurevlerine ve yetimhanelere giderken yanlarında bir basın ordusu götürürler; elalem onların ne kadar "şefkatli ve cömert" olduklarını görsünler, bilsinler diye. (Tabi hakkını vermek gerekirse birçok ünlü bunu yapmaz.) Bunun iyi veya ahlaklı olmakla ne alakası var? "Ben cömertlik yapacağım, şefkatli olacağım ama birileri de beni ünlendirsin." Bu şart koşmanın altında ticaret yok da ne var? İsa; "Dikkat edin!" diyordu, "Yapmanız gereken doğru işleri gösteriş için insanların gözü önünde yapmayın. Öyle yaparsanız, göklerdeki Babanızdan ödül alamazsınız. Bu nedenle, birisine sadaka vereceğiniz zaman bunu ilan etmek için önünüzden borazan çaldırmayın. İkiyüzlü kişiler, insanların övgüsünü kazanmak için havralarda ve sokaklarda böyle yaparlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödüllerini almışlardır. Siz sadaka vereceğiniz zaman, sol eli iz sağ elinizin ne yaptığını

bilmesin. Öyle ki, verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir."[14] Ama sırf Tanrısı onu ödüllendirsin diye sadaka verecekse biri, unutmamalı ki bunun da iyilikle bir alakası yok. Zekât vermek "dinin şartları"ndan biridir diye zekât veriyorsak (birilerine maddi yardım da bulunursak), bu yaptığımız içten gelen bir yardımseverlik değil. Bu gibi din temelli yardımseverlik özünde yardımseverliğin kendisi iyi bir şey olduğu için yapılmıyor, sadece inanılan Tanrı'nın takdirini kazanma ve cennete konulma, cehenneme konulmama niyetini taşır. Doğan Cüceloğlu'nun deyişiyle; "...İlahi bir muhasebeciyle oldukça ciddi bir alış veriş ilişkisi içinde olmak söz konusudur burada."[15]

Dördüncü saik içinde bir açıklamamız var elbette. Dördüncü saik, "dikkat çekici cömertliğin bir tür taklit edilemez, güvenilir bir bildiriye dönüşmesi ve bunun özgün bir ek fayda sağlaması" idi. Dawkins'in aktardığına göre, İsrailli zoolog Amotz Zahavi, Arap ötleğenlerini incelemiş ve önemli bir sonuca ulaşmıştı;

"Baskın ötleğenler astlarını besleyerek nüfuz haklarını korurlar. Zahavi'nin hoşuna giden Antropomorfik dili kullanırsak, baskın kuş şuna benzer bir şey söyler, 'Sizden ne kadar üstün olduğuma bakın, yüksek bir dalda oturarak kendimi atmacaların görüş sahasına sokacak kadar güçlüyüm. Yerde beslenen sürünün geriye kalanını uyarmak için bir nöbetçi gibi hareket ediyorum.' Zahavi ve arkadaşlarının gözlemleri, ötleğenlerin tehlikeli nöbet görevi için etkince rekabet ettikleri fikrini beyan eder. Ve her ne zaman bir ast ötleğen baskın ötleğene besin sunma girişiminde bulunsa, bu aşikâr cömertlik şiddetle geri çevrilir. Zahavi'nin görüşünün özünde, üstünlük bildirilerinin doğruluğunun bildirilerin bedelleriyle kanıtlanması vardır. Sadece ve sadece gerçekten üstün bir birey külfetli bir hediye aracılığıyla üstünlüğünü bildirecek kadar güçlü olabilir. Bireyler (örneğin eşlerini cezp ederken) üstünlüğün pahalıya mal olan gösterileri, gösterişli cömertlikleri ve vatansever atılımlarıyla başarıyı satın alırlar"[16]

Dawkins'ten yaptığımız bu alıntıyla şunu kanıtlamaya çalışacağım; bu saik, insan dışı hayvanlar için geçerli olduğu kadar, hatta onlardan daha fazla bizim için geçerlidir. Geçerli olmaması

14. İncil, Luka.6:27-28, 32-36.
15. Doğan Cüceloğlu, *Savaşçı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 85.
16. Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, Çev. Kalisto, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2008, 206.

için bir neden göremiyorum, bu hususta bolca örnek verebiliriz. Hayatın pek çok alanında bu saikle karşılaşırız. En çok da mafyada, bürokraside ve militarist örgütlerde. "Mafya babası (ya da anası!)" kendi adamlarını besler, sahiplenir, korur... ve böylelikle onlar üzerindeki nüfuz haklarını sağlamlaştırır. Tabii bunu salt bu saike indirgeyemeyiz, öbür saiklerde belirleyicidir. Kendi adamlarından ya da himayesine aldığı insanlardan (yani "ast"lardan) biri ona bir cömertlikte bulunmaya kalkıştığında, o bunu şiddetle geri çevirir, "Koy onu cebine, bir daha da görmeyeyim!" der. Onları himayesine alıp sahiplenirken veyahut onlara para vb yardımlarda bulunurken esasen onların üzerinde belli bir nüfuz elde etmeye veya varolan nüfuzu korumaya-pekiştirmeye çalışmaktadır. Bazı insanlar onlar için "Allah ondan razı olsun. Çok iyi bir insan" derler ama altında yatan neden başka. Üst düzey bürokratların da kendi astlarına karşı aynı yönteme başvurdukları aşikârdır. Yine, geleneksel-toplumsal rollerden ve cinsiyetçilikten bağımsız olarak ele aldığımızda, bir babanın kendi eşine ve çocuklarına yaklaşımlarında da aynı şeyi görebiliriz. Kocaların, karılarını "beslemelerinin" "sahiplenmelerinin" ve "korumalarının" altında yatan şey sadece sevgi ya da kendi malları olarak görme ya da karşılık bulma beklentisi değildir, önemsenmesi gereken temel nedenlerden biri, bunu yaparak nüfuz elde etme veya mevcut nüfuz haklarını koruma-pekiştirme gayesidir. "Bak ben sabahtan akşama kadar çalışıyorum ve eve ekmek getirip seni (sizleri) besliyorum, giydiriyorum, sahipleniyorum, koruyorum..." diyerek, kendisi (kendileri) üzerinde nüfuz hakkının olması gerektiğini bildirir. Karısı, "İstersen gidip dışarıda çalışayım ve eve ekmek getireyim" dediğinde, o, buna şiddetle karşı çıkar çünkü karısı gidip para kazandığında ekonomik özgürlüğünü kazanır ve ona bağımlı olmaktan kurtulur, dolayısıyla kocanın onun üzerinde herhangi bir nüfuz hakkı kalmaz. (Erkekler ve zihnen "erkekleşmiş" kadınlar bu nedenle kadınların çalışmasından yana değildir.) Benzer bir durum köy ağaları, muhtarlar vd için geçerlidir. Ama galiba en somut örneğine bir askeri birlikte rastlarız. 5 kişilik bir askeri timi düşünelim. Bu timin komutanı muhtemelen "atılgan" ve "fedakâr"dır, dahası kendisi kendisini böyle ortaya koyar. Kendi timinde yer alan askerlerden daha fazla yük taşımaya çalışması, genelde çatışmalarda ya da tehlikeli yerlerde önde yürümesi ve daha uzun süre nöbet tutmaya heves etmesi, aslında timin üyeleri üzerinde nüfuz elde etmeye veya mevcut nüfuz hakkını korumaya-

pekiştirmeye dönüktür ama gelgelim bu davranışlar "atılganlık" ve "fedakârlık" diye yaftalanır.

Bu dört Darwinci saiki bu biçimde özetleyebiliriz. Bu saikler kesinlikle hafife alınmamalıdır zira yaşamımızın büyük bir kısmını işgal ediyor ve ne yazık ki biz bu davranışlara toptancı yaklaşıp iyilik damgasını vuruyoruz. (Burada Nietzsche'nin "Bütün sadakalar merhamet yüzünden verilseydi, dilenciler açlıktan ölürdü" sözünü hatırlatmadan edemeyeceğim!) Eğer onca insanın sadece insanlara hizmet etmek veya iyilik yapmak için muhtar, kaymakam, vali, müdür, biliminsanı, başkan, siyasetçi, öğretmen, doktor, milletvekili ve başbakan olduğunu, bunun için onca komployu, arkadan vurmayı, cinayeti, yalanı, iftirayı, sahtekarlığı yaptığını düşünüyorsak yanılıyoruz...

"Peki" denilebilir " ya gönüllü olarak yardım kuruluşlarında çalışanlar, onların bu davranışlarını neye yorabiliriz? Tsunamizedelere, depremzedelere yardım paketleri gönderenlerin bu davranışları?"

Bilindiği üzere, insanlar çeşitli nedenlerden ötürü çeşitli terör, devrimci ve sivil toplum örgütlerine katılırlar. Katılım nedenlerinin ahlaki boyutu olduğu kadar, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, felsefik, hukuki vb boyutları da vardır. Örneğin yardım kuruluşlarında çalışanların çoğunluğu eğitimlidirler; neyi, niçin, yaptıklarının farkındadırlar. Bu türden kuruluşlarda çalışanlar, özgecidirler, iyi ya da ahlaki diyebileceğimiz edimlerde bulunurlar, merhamet ve yardımseverlik duyguları gelişkindir. İnsan dışı hayvanların haklarını koruma mücadelesini veren kuruluşlarda-derneklerde çalışan insanlar buna örnek gösterilebilir. Bu insanların davranışları genelde diğerkâmdır. Merhamet duyguları ve ahlaki değerleri gelişkindir. Maddi çıkar güttükleri söylenemez, en azından büyük çoğunluğu gütmez. Yalnız şunu da belirtmem lazım; bu ve benzeri yardım kuruluşlarında çalışan insanların kendi kişisel çıkarlarını hiç düşünmediklerini ve yalnızca o canlılara yardım etmek için çabaladıklarını söylemek, kişinin "ben"ini görmezden gelmek olacaktır. Onlar da bunu son kertede biraz da kendileri için yaparlar. Şöyle ki; Kimin için âşık oluruz? Kendimiz için. Kimin için evleniriz? Kendimiz için. Kimin için çocuk yaparız? Kendimiz için. Kendimiz için; ev, araba, silah, defter vs alırız. Kendimiz için arkadaş ediniriz. Kendimiz için okuruz. Kendimiz için televizyon izleriz. Kendimiz için doktora gideriz. Kendimiz için besleniriz. Kendimiz için spor yaparız; futbol, basketbol, hentbol ve diğer

oyunları oynarız. Kendimiz için filmlerde rol alırız. Kendimiz için şarkıcı oluruz. Kendimiz için yazar oluruz. Kendimiz için öğretmen, doktor, çiftçi, polis, gazeteci, spiker, hâkim, savcı, avukat, milletvekili, devlet başkanı, vs oluruz. Ama nedense bizi bunları yapmaya yönelten kişisel çıkarlarımızı çoğunlukla görmezden gelir ya da yadsır; halk için, insanlar için, onun için, bunun için mücadele ettiğimizi, hizmet ettiğimizi, oynadığımızı, söylediğimizi, yazdığımızı, yaptığımızı söyleriz. Perdenin önünde "öteki" perdenin arkasında "ben" vardır. Yardım kuruluşlarında çalışanlar da son kertede kendileri için çalışırlar. Çünkü bunu yapmadıklarında yani yardıma muhtaç olan birilerine yardım etmediklerinde kendi içlerinde huzursuzluk baş gösterir. Ahlaki değerleri ve vicdanı, adeta bir sorgulayıcı-yargılayıcı kişiye dönüşür ve onu, "Niye ona yardım etmiyorsun?" diye sorgular-yargılar. Biri(leri)ne yardım etmediğinde, "Niye ona yardım etmedin?!" diye kızar ve utanç, pişmanlık, üzüntü, suçluluk gibi duygular yaşatır. Bunu yapmadığı için kendisinden utanmasına, hatta tiksinmesine yol açar. Onun basit, sadece "kendisi için" yaşayan bir egoist, zavallı biri olduğunu söyler, psikolojisini yerle bir eder. Ahlaki değerleri ve vicdanı olan biri, onlara yardım etmediği takdirde, daima kendi içinde, kendi kendisiyle kavga eder, bir süre sonra yaşamının anlamsız olduğunu, tatmin olmadığını hisseder, sonunda huzursuz ve mutsuz olur. İşte, bu anlamsızlıktan, huzursuzluktan ve mutsuzluktan kurtulmak için, kişi, ahlaki değerlerinin ve vicdanın sesini dinler, ona ram eder. Yardıma muhtaç insanlara (ve diğer canlılara) yardım ettiğinde insanlar tarafından takdir görür ki bu da onun kendisini değerli ve önemli biri olarak görmesini sağlar. Başkaları tarafından takdir edilme, önemsenme, değer görme, sevilme gibi gereksinimler tarafından güdülenen kişi, ayrıca ötekinin haklarını gözeterek ve hakları için mücadele ederek, ahlaken yapması gereken şeyi yaptığı için kendisi tarafından da ödüllendirilecektir. Her iki durumda da kişinin çıkarları vardır. Birey, huzuru, mutluluğu, anlamı, yardıma ihtiyacı olana yardım etmekte arar. Tabii ki her zaman bunun için yardımda bulunulmaz, bazen sadece "iyi ve doğru" olanı yapmak için yardımda bulunulur ki bu da kişiyi mutlu edebilir. Yani zevk, huzur ve mutluluk dolayısıyla da elde edilebilir. Yalnız bu durum istisnadır, ekseri kişinin kendi çıkarları vardır. Yani kişi yine kendisi için bunu yapar. Huzuru, mutluluğu anlamı yakalamak için... (Bu gibi kuruluşlarda çalışanlar ya da herhangi birilerine herhangi bir

yardımda bulunanlar "Gururlu, huzurlu, mutluyum" derken, bu gerçeği açığa vururlar.) Ahlak ve vicdan, kişide bir sorumluluk duygusu ve bilinci yaratır. "Vicdan borcu" denilen şeyi yaratır. Kişi herhangi bir konuda yalan konuştuğunda, ahlakı ona kızar, onu huzursuz eder ve bir daha yalan konuşmaması için baskı uygular. (Bu nedenle, ahlaklı bir insan aslında saplantılı insandır.) Birine acı çektirdiğinde yine ahlakı ve vicdanı devreye girer. Yapması gereken bir iş olduğunda ve yapmadığında pişmanlık duymasını, üzülmesini, suçluluk duymasını ve bir daha aynı şeyi tekrarlamamasını sağlar... Burada bu hususu enine boyuna incelemeye niyetim yok. Ama insan dışı hayvanların haklarını savunan kuruluşlarda ve diğer yardım kuruluşlarında çalışan insanları bunu yapmaya iten o merhamet duygusu üzerinde birkaç şey daha beyan edebilirim. "Yetim bir çocuğu bir kenarda ağlarken fark ettiğimizde, yaşlı bir dulun yalnızlığına ve umutsuzluğuna tanık olduğumuzda ya da acılar içinde inleyen bir hayvanı gördüğümüzde hissettiğimiz iç burkucu merhamet hissi" nin kaynağı nedir? sorusuna yanıt arayalım.

Sizin, herhangi bir arabaya, kapıya, koltuğa, ota acıdığınız hiç oldu mu? Hayır, değil mi? Peki ama niye örneğin hastalanan veya açlıktan ölmek üzere olan veya cayır cayır yanan bir çocuğa acıyorsunuz da, cayır cayır yanan bir battaniyeye acımıyorsunuz? Çünkü battaniyeye acıyabilmeniz için hiçbir nedeniniz yok, değil mi? Battaniye canlı bir varlık değildir ve acı çekmiyor. Aynı şekilde bitkilerde bizim gibi canlı değil ve acı çekmiyorlar. Onun için, biz veya başka birisi bir ağaca balta vurduğunda içimizde herhangi bir acıma hissi tecessüm etmiyor. Ağaç boş yere kesilmişse, "boş yere" kesildiği için üzülüyoruz ama ağacın kendisine üzülmüyoruz. Bunun nedeni, ağacın canlı bir varlık olmadığını ve ne olursa olsun acı çekmediğini bilmemizdir. Bu biliş, bizde acıma hissinin oluşmasını engelliyor. Ama örneğin ağlayan bir çocuğu gördüğümüzde, istem dışı bir şekilde ona karşı bir acıma hissediyoruz, bazen bu duygunun ortaya çıkmasına mani olamıyoruz. Kısacası, herhangi bir şeye karşı acıma hissi duyabilmemiz için öncelikle o şeyin acı çekebilen bir varlık olup olmadığını bilmemiz şart. Bizim herhangi bir arabaya, kapıya ve ağaca acımamamızın temel nedeni budur. Bu anlaşıldı da fakat niye acı çekebilen tüm canlı varlıklara acımıyoruz da bazılarına acıyoruz? Niye kardeşimize, arkadaşımıza ve hiç tanımadığımız insanlara acıyoruz da, sevmediğimiz, nefret ettiğimiz ya da düşman olarak gördüğümüz birisine acımıyoruz?

Eğer acı çekmeyi hak ettiğini düşündüğümüz biriyse ona acımayız, lakin hak ettiğine inandığımız halde bazen istem dışı bir şekilde ona acırız... Sevdiğimiz biriyse acırız ama değilse acımayız; dostumuzsa acırız ama düşmanımızsa acımayız; iyi davranışlara sahip biriyse acırız ama kötü davranışlara sahip biriyse acımayız, vb. Yani demek ki, bazen birilerine acımamız ya da acımamamız için illaki onun acı çekebilen bir varlık olması gerekmiyor. Kimi insanların dillerinden düşürmedikleri "Düşmanına acıma", "Yılana acıma", "Köpeğe acıma", "Hayvana acıma", "Şerefsize acıma", "Teröriste acıma", "Burjuvaya acıma", "Anana acı", "Yavruna acı", "Eşine acı", "Hastalara acı" gibi sözler, aslında acımamız ve acımamamız gereken kişiler arasında yapılan ayrımı gösterir. Kim, hangi nedenle çekerse çeksin, acı acıdır ve rengi, dili, inancı, cinsiyeti, ırkı yoktur. Ne var ki kimimize göre acının rengi, dili, inancı, cinsiyeti, ırkı vardır. Bir PKK gerillası çatışmada öldüğünde, kendisini Türk olarak tanımlayan ve ırkçılık duyguları kabarık olan biri ne o gerillaya ne de onun gözü yaşlı ailesine acır, hatta daha ileri giderek "Oh" deyip, sevinen ve bunun "şerefine" tatlı dağıtan bile vardır. Ama aynı kişi, bir asker çatışmada öldüğünde hem o askere hem onun gözü yaşlı ailesine acır, hatta kendi ailesinden biri ölmüş gibi yas tutar. Bu durum kendisini Kürt, Yunan, Alman vs milliyetçisi olarak tanımlayan kişiler içinde geçerlidir. Bu, dindar biri içinde geçerlidir. Hiç tanımadığımız bir insanın ayağı kesildiğinde hemen ona karşı bir acıma hissine kapılırız ama bir sineğin ayağı kesildiğinde böylesi bir acıma hissine kapılmayız çünkü o sinek hem bizim türümüzün bir üyesi değil hem de onun acı çekip çekmediği hususu üzerinde hiç düşünmemişsizdir. (Balıkçıların, balıkların acı çektikleri üzerine hiç düşünmemeleri gibi.) Acı olgusu her zaman ve her yerde aynı olmasına rağmen, bizler, her zaman, her yerde, herkese acımayız. Bilincimiz, belleğimiz, duygularımız, değer yargılarımız ve inançlarımız bunu belirler.

Bazen herhangi birine acımamak bizim elimizde değildir, istencimiz dışında, kendiliğinden ortaya çıkar. Aynı insana her zaman, her yerde, her durumda acımayız. Bunun nedenini öğrenmek için geçmişe doğru uzun bir yolculuğa çıkmalıyız. Ondan önce, acıma hissi konusunda diğer hayvanlardan nitel açıdan bir farkımız olmadığını belirtmem lazım. (Söz gelişi, annelik içgüdüsü denilen şey insan annelerde ne kadar güçlüyse insan dışı hayvan annelerde de en az o kadar güçlüdür. Onlar da yavrularını şefkatle, fedakârlıkla

ve itinayla büyütür; insan anneler de, yeri geldiğinde yavruları için canlarını gözden çıkarır; insan dışı hayvan anneler de. Onlar da yavrularını yitirdiklerinde büyük acılar çeker; insan anneler de. Ayrıca, bazen onlar da yavrularına şiddet uygular ve onları reddeder; insan anneler de.) Bizler gibi onlar da bazı canlılara acır, bazılarına acımazlar. Bunun muhtelif nedenleri vardır. Onlarda da buna yol açan şey; bellekleri, bilinçleri, güdüleri ve duygularıdır. Örneğin, bir köpek, kendi yavrusuna acır çünkü o yavru onundur, o da bunun bilincindedir. Bu bilinç, onda, o yavruya karşı bir acıma hissi doğurur. Ama aynı köpek, bir başka köpeğin yavrusuna acımayabilir. Çünkü o yavru onun değildir ve o bunun bilincindedir. Bu bilinç, onda, o yavruya karşı bir acıma hissinin doğmasına engel olur. Karnını enikonu doyuran bir vampir yarasa, içtiği kanın bir kısmını aç olan "anneleri ve yavruları gibi akrabalarıyla, geçmişte düzenli bağlantıları olmuş ama akrabaları olmayan" bireylerle paylaşır fakat "Yabancı yarasalara beslenme yardımı yapmadıkları gibi kendi kolonilerinin her üyesini de beslemezler."[17] Bir maymun –kendisinin olmadığını bildiği halde– bir başka maymunun yavrusuna acıyabilir çünkü o yavru onun türündendir ve o bunun bilincindedir. Kendi türünden olduğunu bildiği için o yavruya acır. Ama aynı maymun bir köpek ya da domuz yavrusuna acımayabilir çünkü o yavrunun kendi türünden olmadığının bilincindedir. Bu bilinç, onda, o yavruya karşı bir acıma hissinin doğmasına engel olur. Ancak şu da var ki bazı hayvanlar kendi türünden olmayan canlılarada acırlar ve onları kendi yavrularıymış gibi sahiplenirler. Bu, "tanımışlık"a, "sevgi"ye, "sempati"ye ve "içgüdü"ye dayandırılabilir. Ve her hayvan kendi yavrusuna acımayabilir de, tıpkı bizim türümüzün bazı üyeleri gibi. İnsan dışı hayvanların (ve tabii ki bizim) bazı canlılara acıyıp bazılarına acımamalarının nedeni beyinlerine yapılan kodlamalardır. İçgüdü halini alan bu kodlamalar, onları belli bazı canlılara acımaya, belli bazı canlılara acımamaya yöneltir. Evrim tarihi boyunca beyinlerine yapılan "Yavruna acı ve onu sev" kodlaması, onlarda, yavrularına karşı bir acıma hissi doğurur. Kendi yavrusu olduğunu anladığı ya da bildiği anda bu duygu doğar; yavrusuna acır ve onu şefkatle sever. Bellek-bilinç-güdü-duygu dörtlüsü bunu belirler. Bir kedinin beyninde, "Fareye acıma ve onu ye" kodlaması yapıldığından ve bu kodlama içgüdü

17 Marian Stamp Dawkins, *Hayvanların Sessiz Dünyası*, Çev. Füsun Baytok, Anka-Tübitak Yayınları, 2008, s. 90-91.

haline geldiğinden, kediler farelere acımazlar ve onları yerler. Farelere acıyan ve onları yemeyen kedi bir istisna olur ki, bu, kodlamayı tekleyen, bastıran ve gerileten bir başka kodlamanın ortaya çıktığının alametidir. Yapılan dürtüsel ve bilgisel kodlama çok mühimdir. Zira acıma duygusunu doğuran ve bu duygunun doğmasına engel olan şey bu kodlamadır. Bu dürtüsel ve bilgisel kodlama ancak başka bir kodlamanın müdahalesiyle tekleyebilir, bastırılabilir, geriletilebilir. Darwin'in dediği gibi; "Sık sık yaptığımız bir eylem bir zaman sonra hiç düşünmeden ve duraksamadan yapılır hale gelir ve bir içgüdüden ayırt edilmez olur." Yapılan her dürtüsel ve bilgisel kodlama bir zaman sonra bir içgüdüye dönüşür ve tabii bir şeymiş gibi görülmeye başlanır. Nasıl ki insan dışı hayvanların öteki canlılara acıması ve acımaması bu kodlamaların sonucuysa, biz insanların da hem kendi türümüzün hem de diğer türlerin bazı üyelerine acıması ve acımaması da bu kodlamanın bir sonucudur. İlk ana-babalarımızın acıma duygusunun hangi tarihlerde geliştiğini bilmiyoruz, belki de Darwin haklıdır, bu "en geç ahlak kazanımlarından biri" olabilir. Bunun gelişmesi de, muhtemelen, hasbelkader bir hadise sonrasında, insan dışı hayvanların da acı çekebildiklerinin idrak edilmesiyle başlamıştır. İlk başlarda sığır ya da koyun gibi herhangi bir hayvanın acı çekebildiğinin bilincine varılmış, zamanla bu bilinç öbür hayvanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bizim beynimizde köpeklerin acı çektikleri kodlandığından, bugün; hasta, aç, yaralı veya yanan herhangi bir köpeği gördüğümüzde istem dışı bir şekilde ona acıyoruz. Çocukların ağlamasının nedeninin çektikleri herhangi bir acı olduğu beynimize kodlandığından, bugün, "yetim bir çocuğu bir kenarda ağlarken fark ettiğimizde" iç burkucu bir merhamet hissi yaşıyoruz. Bu, bir nevi şartlanılmışlık durumudur. "Yaşlı bir dulun yalnızlığına ve umutsuzluğuna" dair bir kodlama yapıldığından ve bu kodlama bizde nesilden nesile aktarılan bir içgüdüye dönüştüğünden, böyle bir şeye tanık olduğumuzda iç burkucu bir merhamet hissi yaşıyoruz. "Ayağı kesilen bir insan acı çeker" kodlaması yapıldığından ayağı kesilen bir insanı gördüğümüzde ona acırız. "Hasta biri acı çeker" kodlaması yapıldığından, hasta birini gördüğümüzde ona acırız. "Masum bir insanın ölümüne acı" kodlaması yapıldığından, masum bir insan öldüğünde acıma hissi duyarız. "Acı çekene acı" kodlaması yapıldığından, acı çektiğini bildiğimiz hemen tüm canlılara acırız. Bu kodlama, kalıtım yoluyla nesilden nesile geçer fakat her zaman

için aynı şey yaşanmaz. X, yetim bir çocuğun kenarda ağladığını fark ettiğinde ona acıyabilirken, Y ona acımayabilir. Zihinlerimiz aynı değildir ve sonradan edindiğimiz duygular, düşünceler, inançlar bu kodlamayı pasifize edebilir, acıma duygusunun oluşmasına neden olan etmen(ler) bastırılabilir ve geriletilebilir. Bu oldukça girift bir durumdur. Yapılan kodlamanın içeriği, kodlamanın yapıldığı kişinin zihni, yaşanılan mekân ve zaman, içselleştirilmiş değer yargıları ve nesilden nesile aktarım sırasında metamorfoz yaşanıp yaşanmadığı gibi nedenler önemlidir, belirleyicidir. Hepimiz aynı düzeyde ve şekilde herhangi bir canlıya acımayız; kimimiz epey yoğun yaşayabilirken bu duyguyu, kimimiz hiç yaşamayabilir. Ben, tecavüze uğrayan bir kadına çok acıyabilirken, o kadına tecavüz eden kişi ve bir kadına tecavüz edilmesinden haz alan bir kişi ona hiç acımayabilir. Sadist duyguları olan biri ona acımaz mesela, her birimizin beynine yapılan kodlamalar; bilinçlerimiz, duygularımız, ahlaki değerlerimiz ve inançlarımız, acıma duygusunun ve üzüntünün tecessüm etmesinde önemli vecibeler üstlenir.

Çoğu insanın herhangi bir karıncaya ve sineğe acımamasının nedeni, karıncaların ve sineklerin acı çekebildiklerine dair şimdiye kadar beynimizde güçlü bir kodlamanın yapılmamış olmasıdır ve empati kurulamamasıdır. Şayet, on-on beş bin yıl öncesinden böyle bir kodlama yapılmış olsaydı ve ana-babalarımız onlara şefkatle yaklaşsaydı, çok büyük olasılıkla, bugün, insanların çoğunluğu, örneğin bir ayağı kesilen karıncaya ve bir kanadı kesilen sineğe acırdı. Ya bu kodlama hiç yapılmamıştır ya da –bazı nedenlerden ötürü– pek güdük kalmıştır. Şu an da biliminsanları ağaçların acı çekebildiğini kanıtlasa ve bunu tüm insanlığa duyursa, ihtimal ki bir süre sonra, balta darbeleriyle yere yığılan ağaca karşı da bir acıma duygusu gelişir. Ancak bazı nedenlerden ötürü onları kesmek zorunda oluşumuz, onlara acımayı bastıracak-geriletecektir. Hayvan hakları savunucularının, insan dışı hayvanların acı çekebildiklerine dair yürütecekleri yoğun bir bilinçlendirme faaliyeti; birkaç nesil sonra, bugünkünden çok çok daha az hayvanın eziyet görmesini sağlayabilir. Ne kadar çok bilinçlendirme o kadar çok kodlama, ne kadar çok kodlama o kadar çok acıma, ne kadar çok acıma o kadar az eziyet etme! İnsan dışı hayvanların acı çekebildikleri ve hayvansal gıdalara alternatif gıdalar olduğu bilinci bir kez oluştumu ve davranışlara yansıdımı, kalıtım ve öğrenme yoluyla sonraki nesillere aktarılır ve hasebiyle sonraki nesilden bir kişi yaralı bir

köpek gördüğünde ona acır, koyun, domuz vd hayvanların etini yemeyi bırakır.

Acı çeken ya da yardıma muhtaç olan herhangi bir insanı ya da "bazı" insan dışı hayvanları gördüğümüzde, uzun ve kısa bir geçmişte yapılan kodlamaların ürünü olan güdü, bize "Ona acı ve yardım et" der. Bu ise, acıma, üzüntü, sitem, yardım etme isteği gibi duyguların ortaya çıkmasını sağlar.

Ahlak bize "herkes bir eder; hiç kimse birden az ve birden fazla değildir" (Jeremy Bentham) ve "kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" (Konfüçyüs) der. Ve biz ekseri bunu esas alırız...

Ayrıca, ailevi, toplumsal, dinsel ve ahlaki değerlerimiz, bize, yardıma muhtaç olan canlı varlıklara yardım etmemiz gerektiğini söyler. Tsunamizedelere ve depremzedelere yardım etmediğimiz takdirde bu olgular tarafından kınanabilir ya da yerilebiliriz. Örneğin, zengin ve güçlü bir ülke, yardıma muhtaç bir ülkeye yardım etmediğinde, hem kendi vatandaşlarından hem uluslararası camiadan tepki görecektir, yani bir nevi "mahalle baskısı" söz konusudur. O ülkenin, "kutsal bir varlık olan insana" yardım etme "sorumluluğunu" yerine getirmediği eleştirisi yapılacaktır. Bir insan, bir kalabalığın içinde düşüp bayıldığında yardıma kimse koşmadığı takdirde de benzer bir durum yaşanacaktır, "İnsanlık öldü" denilecektir.

KORKU VE İYİLİK İLE KÖTÜLÜK

Korku, ölüm kadar gerçek, mutlak ve kaçınılmazdır; bu nedenle normaldir. İstinasız her canlı varlık yaşamı boyunca sayısız kere yaşar bu duyguyu. Herkes en az bir şeyden veya bir kimseden korkar. "Ben hiç kimseden, hiçbir şeyden korkmuyorum" diyen biri bile, bunu söylediği ana kadar defalarca korkmuştur.

Aristo, korkuyu "ilerdeki yıkıcı ya da acı verici kötü bir şeyin zihindeki tablosuna bağlı bir acı ya da rahatsızlık olarak" tanımlar.[18] "Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu" olarak tanımlanan korku, çoğu zaman, çoğu şey ya da olay karşısında, istinasız tüm canlıların yaşadığı tabii bir duygudur. Kimimiz yırtıcı bir hayvana yem olmaktan korkarız, kimimiz suda

18. Aristotele. *Retorik*, Yapı Kredi Yayınları, Der. Selahattin Özpalabıyıklar, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.103.

boğulmaktan, kimimiz gök gürültüsünden, kimimiz herhangi bir yakınımızı kaybetmekten, kimimiz çocuk sahibi olamamaktan, kimimiz ölmekten, kimiz ölememekten, kimimiz hastalanıp yatağa düşmekten, kimimiz cinsel saldırıya maruz kalmaktan, kimimiz cezaevine konulmaktan, işkence görmekten, kimimiz cinsellikte başarılı olamamaktan korkarız...

Korkunun, tehlikelerden sakınmamızda ve sağ kalmamızdaki rolü tartışılmaz derecede büyüktür. Darwinci evrim teorisi bu hususta kapsayıcı-açıklayıcı bir rol oynar. Örneğin, aslan ve çita gibi yırtıcı hayvanların yaşadığı bölgeye girmeye korkan bir ceylan, yaşadığı bu korku sayesinde bu yırtıcı hayvanlara av olmaktan kurtulur. Bu korkunun oluşmasına neden olansa, ceylanın, bu yırtıcı hayvanlarla karşılaştığında onların saldırısına uğrayacağını bilmesidir. Zaten mantıksal ve epistemolojik açıdan baktığınızda, bu korkunun oluşmasına neden olan tek şey "bilgi"dir; ceylanın bu yırtıcılar tarafından "öldürüleceğini" bilmesidir. Şüphesiz, ceylan bunu bilmemiş olsaydı, "elini kolunu sallaya sallaya ve ıslık çalarak" bu yırtıcıların bulunduğu bölgeye girer ve onların arasına karışırdı. Bu ise bir bilgiye kapıyı aralardı; ceylanın, bu yırtıcılar tarafından öldürüleceğini bilmediği bilgisine. Bu, biz insanlar içinde geçerlidir. Biz vahşi bir aslanın yanına gitmeye korkuyoruz çünkü onun yanına gittiğimizde bizi (büyük ihtimalle) parçalayacağını biliyoruz. Ama bir grup kadının yanına gitmekten korkmuyoruz çünkü onların yanına gittiğimizde bizi (büyük ihtimalle) parçalamayacağını biliyoruz. Bu ve benzeri bilgiler sonradan öğrenilmiş-deneyimlenmiş olabileceği gibi, kalıtım yoluyla edinilmiş olabilir.

Korkunun iyilik ve kötülük ile ilişkisine gelince, bilindiği üzere "ilkel güçler" yani iyiye ve kötüye hizmet eden çeşitli dürtüler, insan dahil tüm hayvanlarda mevcuttur. İnsan dışı hayvanlar, ekseri bu dürtüleri sakınımsız dışavururlar. Yapmak isteklerinde, eğer onları o an için engelleyen bir şey yoksa, yaparlar. Onlar için güç ve güçlü olmak söz konusu olduğundan, sözgelimi bir kaplan bir tavşanı öldürüp yemek istediğinde, tavşandan daha güçlü olduğundan ve bunun bilincinde olduğundan, tavşanı görür görmez ardına verir. Kaplanı bu isteğinden vazgeçirtecek ya da engelleyecek elle tutulur bir olgu ve olay yoktur. Tavşan atikse ve akıllıysa, kaplanın kendisine zarar veremeyeceği bir yere sığınır, bu durumda kaplan kendisini öldüremez, engellenmiş olur. Bu mânia kaplandan bağımsız olarak vuku bulmuştur ve kaplanın, tavşanı öldürüp etini yeme isteği hâlâ

vardır. Fırsat yakalandığında aynı teşebbüs yinelenir. Kaplanı bu isteğinden vazgeçirtecek ve böylesi bir teşebbüsten alıkoyacak herhangi bir Tanrı inancı, yazılı ve yazılı olmayan yasa ile aile ve toplumsal değer yoktur. Korkup isteğini bastıracağı bir Tanrı, yasa, aile ve toplum olgusu olmadığından ve et yeme gibi bir zorunluluğu olduğundan, ister tavşan isterse de güç getirebileceğine inandığı başka bir canlı olsun, böyle bir istek taşıdığı sürece her zaman için bu girişimde bulunacaktır, tavşanı öldürüp yemek için harekete geçecektir. Çünkü onun bu isteğini bastıracak veya geriletecek, yok edecek, korku duyacağı olgular yoktur. Kaplanın yerinde bir tilki, tavşanın yerinde de bir aslan olsaydı ve tilki o aslanı öldürüp yemek isteseydi, bu durum değişirdi, bu durumda korku olgusu devreye girerdi. Aslan tilkiden çok daha güçlü olduğundan ve tilki bunun bilincinde olduğundan, aslanı öldürüp yemek istese bile bu yönde bir teşebbüste bulunmayacaktır. Böyle bir şeye kalkıştığında aslanın kendisini parçalayacağını, yani ava giderken avlanacağını biliyor, bunun olmasından korkuyor, bundan dolayı böylesi bir girişimde bulunmaktan vazgeçiyor, isteğini –uygun bir vakte kadar– bastırıyor. İstek-bilgi-korku-vazgeçiş-bastırma...

Meramımı daha iyi anlatmak açısından başka bir örneği kullanmak istiyorum. Bu sefer kahramanlarımızdan biri erkek aslan, diğeri ise dişi aslan olsun. Bu erkek aslan çok güçlü, dişi aslan ise güçsüzdür. Erkek aslanın dişi aslanla cinsel ilişkiye girmek istediğini ama dişi aslanın bunu istemediğini düşünün. Erkek aslan bunda ısrar eder ama dişi aslan buna yanaşmaz. Nihayetinde erkek aslan, güç getirebileceğini bildiğinden dişi aslana tecavüz eder. Görüldüğü üzere, istek ve güç, bir tecavüz vakasına yol açtı. Bu olay, dişi aslan açısından kötü, erkek aslan açısından iyi sonuçlar doğurmuştur. Erkek aslan, bu davranışının ahlaken ve vicdanen kötü olduğunun bilincinde değildi, yalnızca o dişi aslanla ilişkiye girmek istiyordu. Bu isteğinden vazgeçmedi. Çünkü; (a) o, dişi aslandan daha güçlü olduğunu ve onunla ilişkiye girmeyi başarabileceğini biliyordu (buna inanıyordu) (b) ahlaken ve vicdanen, bu yaptığının kötü bir şey olduğunu bilmiyordu, ona göre bu "normal" bir şeydi. (c) Bu davranışından dolayı, varsa kendisinden daha güçlü bir canlı tarafından cezalandırılmayacağını biliyordu! (d) Onu bu isteğinden vazgeçirtecek ve bu davranışını engelleyebilecek herhangi bir dini inancı, yazılı ve yazılı olmayan yasa, aile ve toplum olgusu ya da manevi değer yoktur.

Erkek aslanı bunu yapmaya iten dürtünün ve diğerlerinin biz insanlarda da varolduğu gerçeğini unutmamamız gerektiğini bilerek, meramımın can alıcı kısmına geçebilirim.

Hemen hepimiz yaşamımız boyunca, çoğu kez, bazı "aykırı" duygu ve düşüncelere kapılırız. Bu "aykırı" duygular ve düşünceler genelde ya verili toplumun çoğunluğunun benimsediği ahlakla çatışma yaşadığı ya da mevcut kanunlara göre suç teşkil ettiği için bastırılır, dışa vurulmaz. Pek çok kez yakınlarımıza veya başka kişilere zarar vermek isteriz, kısa veya uzun bir süreliğine dahi olsa böylesi düşüncelere kapılırız. Çoğu insanın aklından birilerini öldürmek, yaralamak, tecavüz etmek, dolandırmak, mallarını çalmak ya da kırıp dökmek geçer. Çoğu insan ara sıra pedofili, zoofili, gerontofoli, nekrofili, mazoşist ve sadist duygular yaşar, birilerine karşı menfi şeyler yapmak isterler. Biz insanların oldukça zengin (ve çoğunlukla da nahoş) fantezileri vardır ve ekseri pratiğe dökülmez. Hepimiz, kendimizden, geçmişte yaşadıklarımızdan ve tanık olduklarımızdan yola çıkarak bu gerçeğe varabiliriz. Gerek geçmiş yaşamımız boyunca gerekse şu an, mutlaka, doyurmak isteyip de bazı şeylerden korktuğumuz için doyuramadığımız duygular, arzular taşımışızdır. Bu duygular, düşünceler, arzular, başkasına ve kişinin kendisine zarar verecek bir düzeye ulaşmadığı müddetçe önemli bir problemden söz edemeyiz. Bu duygu ve düşüncelerin doğumu noktasında kendimizden tiksinmememiz, kendimizi aşağılık kişiler olarak görmememiz gerekir, aksi halde ne bizim ne de başkası için pek sağlıklı olmayan sonuçlara yol açabilir. Otokontrolü sağlayıp, ahlaki ve vicdani bir yoğunlaşma sayesinde bunları etkisiz kılabiliriz.

Ama ya bunları etkisiz kılamazsak ve sonuçta pratiğe dönersek? Peki, bunları pratiğe dökmemizi engelleyen faktörler nelerdir? Bu faktörler diğer hayvanlar için de söz konusu mudur? "Özünde" iyi veya kötü olmamızın (veya olmamamızın) bu faktörlerle doğrudan bir rabıtası var mı? İyi ve kötü ile bu faktörler arasında nasıl bir ilişki mevcuttur?

Bu soruları cevaplandırmak için erkek ve dişi aslanların örneğine tekrar dönmeliyiz.

Yalnız bu defa erkek aslanın yerinde normal yetişkin bir erkek insan, dişi aslanın yerindeyse normal yetişkin bir kadın insan olsun. Bu güçlü erkeğin bu güçsüz kadınla ilişkiye girmek istediğini ama kadının onunla cinsel ilişkiye girmek istemediğini ve bu olayın İstanbul, Berlin, Paris ve New York gibi bir yerde (mesela

Roma'da), içinde bulunduğumuz şu an da yaşanıyor olduğunu farz edin. Konuyu tüm boyutlarıyla kavramak maksadıyla olay yerinde küçük ama önemli bir değişiklik yapacağız çünkü asıl püf nokta bu yer değişikliğinde yatıyor. Evvela Roma'da geçtiğini varsayalım. Birincisi, bu adam, bu isteğini pratiğe dökebilir, başka bir deyişle o kadına tecavüz edebilir. Tecavüz etme olasılığı göz ardı edilemez. Sonuçta aslan ile adamın yaşadığı duygu aynıdır, dürtü veya istek birdir. Erkek aslan dişi aslana tecavüz ettiğine göre, pekâlâ bu adam da bu kadına tecavüz edebilir. Fakat adam kadına tecavüz etmiyor, elinden geldiği, buna gücü yettiği halde kadına tecavüz etme teşebbüsünde bulunmuyor. Neden? Erkek aslan ile erkek insanın yaşadığı duygu aynı olduğuna ve erkek aslan dişi aslana tecavüz ettiğine göre, erkek insan kadın insana neden tecavüz etmedi? Bu sorunun, birkaç makul yanıtı var:

1. Adam, tecavüzün ahlaken ve vicdanen kötü bir edim olduğunu ve kadının böyle bir şey istemediğini düşünüyor.
2. Adamın eşi, annesi, kızları ve kız kardeşleri olduğundan, o kadına tecavüz ettiği takdirde tecavüz edimini meşrulaştıracağı, dolayısıyla yarın öbür gün birilerinin de kendi yakınlarına tecavüz edebileceğinden korktuğu için o kadına tecavüz etmiyor.
3. Roma'daki hukuk yasalarına göre, tecavüz suçunu işleyenler en az 15 yıl hapis cezasına çarptırıldığından, o kadına tecavüz ettiği takdirde en az 15 yıl hapis cezasına çarptırılacağını bildiğinden, korkuyor ve bunu yapmıyor.
4. Adam, "tek ve büyük" bir Tanrı'ya inanıyor. Hasebiyle, o kadına tecavüz etmenin dinen kötü bir şey olduğunu, ayrıca böyle bir şeyi yaptığı takdirde Tanrı tarafından, ya o anda cezalandırılmaktan ya da ölüp de ahirette Tanrı'nın huzuruna çıktığında, bu yaptığından ötürü cehenneme konulmaktan korktuğu için bunu yapmıyor.
5. Böyle bir şeyi yaptığı takdirde hem ailesi hem toplum tarafından dışlanacağını, reddedileceğini veya linç edileceğini bildiğinden, korkuyor ve bunu yapmıyor.
6. Böyle bir şeyi yaptığı takdirde kendi yakınları veya o kadının yakınları tarafından öldürülmekten veya değişik bir cezaya çarptırılmaktan korktuğu için bunu yapmıyor

Yanıtları daha fazla uzatmak mümkün ama gerek yok. Bunlarla iş görebiliriz.

Gördüğünüz gibi, adamın o kadına tecavüz etmemesinin nedenlerinin temelinde genelde korku olgusu yatmaktadır. Bunlardan

sadece biri (ilki) hariç hepsinde adam bir şeylerden korktuğu için o kadına tecavüz etmiyor.[19] Yani o korktuğu şey gerçekte olmasaydı adamın o kadına tecavüz edeceği açıkça anlaşılıyor. İçinde bulunduğu koşullar yüzünden o kadına tecavüz etmemesi, onun özünde iyi olduğu anlamına gelmiyor. Burada bir "bastırma"nın yaşandığı gün gibi ortadadır. Sigmund Freud'dan ve deneyimlerimizden biliyoruz ki, bilinçaltına itilen duygular yok olmazlar. Adam, belli bir süreliğine (korktuğu şeyler ortadan kalkana kadar) bu isteğini bastırıyor ve pratiğe dökmüyor. Bu, adam ile o erkek aslan arasında güdüsel hiçbir farkın olmadığını gösteriyor. Aslanınkinde, aslanın korkup, bundan vazgeçeceği bu altı neden yoktu. Dişi aslanla cinsel ilişkiye girmek istedi, dişi aslan buna yanaşmadı ama o, buna rağmen dişi aslana tecavüz etti. Adamsa bunu yapmadı, o kadına tecavüz etmedi, daha doğrusu edemedi çünkü birçok şeyden korkuyordu. Bu korku ve iyilik ile kötülük arasındaki ilişkinin değerlendirmesini size bırakıyorum ve bir yanlış anlamaya mahal vermemek maksadıyla hemen en önemli hususa geçmek istiyorum. Bunu yapmadığım takdirde yanlış ve yetersiz bir izlenim bırakacağıma inanıyorum.

Şimdi ise olayın yaşandığı yer ıssız bir ada olsun. Aynı adam (bu kez bir ateisttir) ve kadın, bir kaza sonrasında bu adaya düşüyorlar. Adada onlardan başka hiç kimse yok; hiç kimse, hiçbir şekilde o adaya ayak basamayacak ya da onları oradan alamayacak. (Çünkü bu böyle olmazsa yine somut korku devreye girecek.) Onlar bunun farkındalar. Bir gün, adam o kadınla cinsel ilişkiye girmek istiyor, kadına teklif ediyor ama kadın bunu kabul etmiyor, onunla cinsel ilişkiye girmek istemiyor. Adam, kadının tercihine (kararına) saygı gösteriyor ve bu teklifi bir daha yinelemiyor. Kadına tecavüz etme düşüncesi arasıra, her seferinde birkaç saniyeliğine kafasını kurcalıyor ama nihayetinde bunu aşıyor. Hülasa kadına tecavüz etmiyor. Gücü yettiği, başarabileceğini bildiği halde bunu yapmıyor. Adam bir ateist, ailesi yok, toplum yok, yasa yok, öldürülme ihtimali yok denecek kadar az. Korku duyacağı ve bundan sakınabileceği bir şey yok. İstese hemen kadına tecavüz edebilir, hem de birçok kez. Ama yapmıyor. Peki, acaba neden yapmıyor?

19. Aslında ilk yanıtın temelinde de korkunun olduğunu söyleyebiliriz. Adam ahlaki değerleri ve vicdanı tarafından saldırıya uğramaktan, huzursuz ve mutsuz olmaktan, kendisinden utanmasına, suçluluk duymasına, iğrenme. sebebiyet vermesinden korkuyor olabilir

Bu sorunun tek bir geçerli yanıtı var, daha önce yazdığımız birinci makul yanıt; "Adam tecavüzün ahlaken ve vicdanen kötü bir şey olduğunu düşünüyor ve kadının böyle bir şey istemediğini biliyor." "Olacaksa karşılıklı gönüllü temelinde olmalı" diyor ki, bu ise tecavüz değil "sevişme"dir. Bunu ahlaki bulmadığından herhangi bir tecavüz teşebbüsünde bulunmuyor ve zamanla bu duygusunu ahlaki bilinç sayesinde yok olma kertesine düşürüyor, bastırmıyor, terbiye ediyor ve hiç zarar vermeyecek kertede etkisiz kılıyor. Bu adam dünyanın neresinde ve hangi koşullar içinde olursa olsun ahlaki değerlerine bağlı kalacaktır. Çünkü o, tecavüz etmenin kötü (ahlak dışı) bir şey olduğuna inanıyor, bunu benimsemiştir. Kendisini kadının yerine koyuyor ve böyle bir şeyin kendisine yapılmasını kendisinin de kabul edemeyeceğine karar veriyor. Kadının mal veya kaynak olarak kullanılmama hakkı olduğunu kabul ediyor. Ayrıca bunun evrenselleşmesini istemiyor.[20]

Peki, tüm insanlar o adam gibi davranır mıydı? Galiba ne ben ne de siz buna "evet" diyebiliriz. Hepimiz ahlak noktasında eşit değiliz; iyilik ve kötülük ölçütlerimiz, ahlaki değerlerimiz, inançlarımız farklıdır, aramızda nicel farklar vardır. Belki yüksek bir ahlaka sahipsiniz ama herkesi kendiniz gibi yüksek ahlak sahibi göremezsiniz. Kimimiz düşük ahlaklı, kimimiz yüksek ahlaklı. Kimimiz az merhametli, kimimiz çok merhametli... Bundan ötürü, hangimizin o adada nasıl davranacağı konusunda kesin bir yargımız yok ama şunu iddia edebiliriz; bugün suç işlemeyen ya da kötülük yapmayan bir sürü insan, o adamın yerinde olduklarında hiç duraksamadan bahsi geçen kötülüğü yapacaktır. Belki siz kendiniz yapmayacağınıza inanıyorsunuz fakat ya çevrenizdeki insanlar... Bunu öylesine söylemiyorum, mesnetsiz iddialarda bulunmuyorum. Kriminolojik, sosyal psikolojik, psikanalitik verilerden, okullarda gördüğümüz eğitimlerin içeriklerinden, yaşanan olaylardan, insanların kişiliklerinden ve taşıdığı potansiyel güçlerden, bir bütün olarak ailevi ve toplumsal değerlerden hareketle böyle bir tespitte bulunuyorum. Ailemiz ve toplumumuz tarafından, çocukluğumuzdan itibaren başta cinsellik olmak üzere pek çok yönden mütemadiyen bastırılıyoruz.

20. "O zaman o adada, o durumda 'orman kanunları' geçerli olacaktır" diyenler çıkabilir. Bu hususu enine boyuna irdelemeyeceğim ama şunu kısaca belirtebilirim; söz konusu yiyecek olduğunda orman kanunu geçerlidir ancak cinsel güdü söz konusu olduğunda orman kanunu geçerli değildir. Çünkü hiç cinsel ilişkiye girmesek bile bir ömür boyu yaşayabiliriz. Bununla birlikte, o normal yetişkin insanın ahlaki bilinci ya da etik değerlerini de göz önünde bulundurmalıyız

İsteklerimizi, fantezilerimizi, düşüncelerimizi ifade edemiyoruz; bu, çeşitli şiddetvari argümanlarla ve tehditvari üsluplarla ya kısıtlanıyor ya da bastırılıyor. (Aile Sağlığı Araştırma Derneği (ASAD) gibi bazı kuruluşların yaptığı kimi araştırmalara göre, insanların çok büyük bir kısmı cinsel fantezilerini paylaşamıyor. Bu fanteziler arasında "tecavüz etmek" kritik bir yerde duruyor. Bir an için saydığımız olayların ortadan kalktığını ve dolayısıyla korkunun yok olduğunu düşündüğümüzde, üzücü olmakla birlikte iddiamızı destekleyen sonuçlarla da karşılaşabiliriz.) Ailevi ve toplumsal değerler, örgütler, caydırıcılık ve gözdağı verme gayeli oluşturulan yasalar ve Tanrı'nın varlığı olasılığı Demokles'in Kılıcı gibi başımızın üstünde tutuluyor. İki adımda bir ya bir yasa ya bir güvenlik görevlisi ya bir dinsel enstrüman ya bir ailevi fenomen ya da toplumsal değer yargısıyla karşılaşıyoruz. Ahlaki ve entellektüel boyutlarda derinlikli eğitim verilmemesi bir yana, en tabii gereksinimlerin giderilmesi bile engelleniyor. Bu tabii gereksinimlerin giderilmesi noktasında yapılan tüm talepler ve girişimler şiddetle karşılanıyor. Bunun sonucu olarak, en tabii isteklerin ve düşüncelerin bilinçaltına itilmesi, yani bastırılması durumu yaşanıyor. Ve uzmanların ifade ettiği gibi, bir zaman geliyor ve kendini tehlikeli bir biçimde dışa vuruyor. Cinsel sapmaların, sapkınlıkların ve sapıklıkların kökeninde bu gerçeğin yattığını bilmeyen yoktur herhalde.

Yasalar, Tanrı'nın varlığı olasılığı, ailevi ve toplumsal değerler, tabular-baskılar olmasaydı hepimizin birer kötülük üreticisi olacağını iddia etmiyorum, yazdıklarım böyle okunmamalıdır. İddiam şudur; bugün yaşanan kötülükler, bu saydıklarımın yokluğunda önemli oranda artacaktır. "Gerçekten iyi olmaya çalışmaktaki tek sebep Tanrı'nın onayını ve ödülü almak ya da kınaması ve cezalandırılmasından sakınmak mıdır?" diye soran Richard Dawkins'de çok iyi biliyor ki sayısız insanın iyi olmaya çalışmaktaki tek sebebi budur. Tanrı'nın (cennet ile cehennem) varlığı olasılığının bu insanlarda korkuyu ortaya çıkardığı ve bu korkunun, onların duygu ve düşüncelerinin bastırılmasına neden olduğu bilinmektedir. "Bunun ahlaklı olmakla hiçbir ilgisi yoktur..." tespiti yerindedir. Bu "yağcılık", "dalkavukluk" ticaret ya da başka bir şey olabilir. Tanrı'nın yokluğunda tüm insanların "hırsızlık, tecavüz ve cinayet suçlarını işleyeceğini" iddia edemeyiz, Richard Dawkins'in vurguladığı üzere, böyle bir iddiada bulunmak, tüm insanların ahlaksız oldukları iddiasında bulunmaktan farksız değil. Doğrudur, "Tanrıya inancımız aniden

kayıplara karıştığında, hepimizin duygusuz ve bencil bir hedonist gibi hareket edeceğimizi ve şefkatten uzak, merhametsiz, cimri, iyilik sıfatını hak edecek hiçbir vasıf taşımayan kişilere dönüşeceğimizi düşünmek için oldukça düşük bir öz saygı gerekecektir." Ben tüm insanların değil, bugünkünden daha fazla sayıda insanın böylesi kişilere dönüşeceğini düşünüyorum. Bir düşünün, yasa yok, Tanrı yok, polis-asker yok, ailevi ve toplumsal baskı yok... Böyle düşünmemiz için oldukça kuvvetli nedenlerimiz var, bunları yok sayamayız. Sanırım hemen hepimiz kimi zaman gizli kameralara yakalanan ya da birileri tarafından tesadüfen görülen insanları ve yaptıklarını anımsıyoruz. Büyük marketlerde, restoranlarda, huzurevlerinde, karakollarda, cezaevlerinde, kreşlerde, evlerde (bebek bakıcıları, üvey anneler, kaynanalar, gelinler vd) ve diğer sosyal alanlarda meydana gelen ve gizli kameralara takılan bu ahlak dışı olaylarda, yemeklerin içlerine tüküren ve işeyenden tutun, çocukları ve yaşlıları acımasızca döven insanlara dek. Bu insanlar bu kötü davranışlarda bulunurlarken kameralardan bihaber, birilerinin kendilerini izlediğini bilmiyorlar. Bu, bu insanlarda Tanrı inancının ya da korkusunun düşük seviyede olduğunu gösteriyor kuşkusuz ama en önemlisi de, bu insanların, bu kötü davranışları birilerinin yanında yapmadığını, yani gerçek duygularını insanlar varken bastırdıklarını, insanlar yokken açığa vurduklarını gösteriyor. Bu gerçek, meramın anlaşılması için bazı karineler vermiştir herhalde. Eğer kâfi derecede olmadığını düşünüyorsanız, o zaman bir de Dawkins'in kendi kitabında örneklediği bir olayı alıntılayalım. " Steven Pinker'in The Blank Slate'de (Boş Film Tahtası) tarif ettiği, Montreal'deki güvenlik güçleri grevindeki hayal kırıklığı yaratan deneyimine kulak vermeliyiz;

Romantik 1960'larda, barışçılığıyla övünen Kanada'da genç bir delikanlı olarak, Bakunin anarşisinin sağlam bir taraftarıydım. Ebeveynlerimin, 'eğer hükümet kolluk kuvvetlerini bir kenara iterse her yer cehenneme dönecektir' nasihatine gülüp geçmiştim. Rekabet içindeki tahminlerimiz 17 Ekim 1969, sabah saat 8:00'de Montreal kolluk kuvvetleri greve başladığında sınanmaya başlandı. Öğleye doğru saat 11:20'de ilk banka soygunu gerçekleşti. Öğlen olduğundaysa şehir merkezindeki dükkânların çoğu yağmalama yüzünden kapandı. Bu olayların üzerinden daha birkaç saat geçmemişti ki, taksi şoförleri havaalanı müşterileri için kendileriyle rekabet halindeki bir limuzin kiralama şirketinin binasını ateşe verdiler. Bir keskin nişancı

çatılardan birine çıkarak bir polis memurunu öldürdü. İsyancılar bazı otel ve restoranları bastı ve bir doktor banliyödeki evine giren bir hırsızı öldürdü. Günün sonunda, altı banka soyulmuş, neredeyse yüz dükkân yağmalanmış, on iki yangın başlatılmış, kırk araba dolusu dükkân camı kırılmış; şehir otoriteleri orduyu ve elbette Kanada Atlı Polislerini düzeni yeniden sağlamak adına çağırmadan evvel mülk zararı üç milyon doları aşmıştı. Bu belirleyici, deneysel sınav siyasi görüşlerimi sükûtu hayale uğratmıştı..."[21]

Dawkins'in dediği gibi "Elbette polis güçleri grevdeyken tüm Montreal kötülük yapma peşinde değildi." Ayrıca, Dawkins, "Yeryüzü üzerindeki kolluk kuvvetleri kısa bir süreliğine sahneden yok olduğunda, Tanrı korkusu bu insanları bu kötülükleri yapmaktan neden alıkoymadı?" diye sormakta gayet haklıydı. Tanrı korkusunun yanına yasaları, ailevi ve toplumsal değerleri-baskıları koyduğumuzda ekran biraz daha kararır. Bu olay, bu olguların varlığında insanların gerçek duygularının bastırıldığının ispatıdır. Bir an durup İstanbul'u, bugünkü toplumsal yapısıyla, güvenlik güçleri, yasaları, hapishaneleri ve mabetleri olmayan bir yer olarak hayal edin. Ne görüyorsunuz? Sizce insanların davranışlarında bir değişiklik olur muydu? Düzen bozulur muydu? Düşünün, öyle bir İstanbul ki her sokak başında bir çete, hırsızlık, gasp, yağma, taciz ve tecavüz, fuhuş, cinayet, insan kaçırma, haraç, uyuşturucu ticareti... Ancak böylesi bir durumda ahlaklı olanlar gün yüzüne çıkardı, sahte ahlakın maskesi düşerdi. Yasalar-polisler, Tanrı korkusu, ailevi ve toplumsal değerler/baskılar olmasına karşın bugün bu denli kötülük yapıldığına göre, demek ki bunlar olmadığında...

Eğer bugün bundan fazla kötü davranışta bulunulmuyorsa ya da suç işlenmiyorsa, bunu insanların özündeki iyiliğe değil, yasalara, polislere, cennet ve cehennem inancına, sosyal kontrol mekanizmalarına, ailevi ve toplumsal baskılara borçluyuz. Eğer bunların yokluğunda insanların davranışlarında hiçbir değişiklik olmayacağını, başka bir deyişle daha fazla kötülük yapılmayacağını savunuyorsanız, o zaman, demek ki siz bu olguların varlıklarını, bu noktada, anlamsız-gereksiz görüyorsunuz. Yani "Yasalar ve polis boşuna vardır" diyorsunuz. "Hayır, yasalar, polis, cennet ve cehennem inancı gerekliliktir" diyorsanız, o zaman, bunlar olmadığında insanların daha fazla kötülük yapacaklarını dolayısıyla insanların

21. Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, Çev. Kalisto, İstanbul: Kuzey Yayınları, 2008, 214

özünde iyi olmadığını, kötücül duygularını ve düşüncelerini bastırdıklarını, en azından böyle bir potansiyelin olduğunu kabul etmiş olursunuz. İnsanların özünde iyi veya kutsal olduklarına inanmanız, saydığım caydırıcı ve bastırıcı nitelikteki olguların lüzumsuz olduğuna inanmanız anlamına gelir. Eğer gerekçeniz sadece "düzenin sağlanması" ise, merak etmeyin, özünde iyi veya ahlaklı veya "içsel hukuk"u benimsenmiş olan varlıklarla, yasalar ve polisler olmadan da düzen sağlanabilir...

Denilebilir ki, "Kimi ilkel topluluklarda yasalar, polisler ve cennet ve cehennem inancı olmamasına rağmen kayda değer kötü olaylar yaşanmıyor. Peki, ona ne demeli?" Bu toplulukların çok katı değer yargıları, tabuları vardır. Gelenek ve göreneklere aykırı hareket eden kişiler topluluk tarafından ağır şekilde cezalandırılır. Topluluğun herhangi bir üyesi bir suç işlediğinde ne gibi bir cezaya çarptırılacağını biliyordu ve bu cezalandırılma olasılığı onda daima bir korku meydana getiriyordu, bu korku da onu suç işlemekten alıkoyuyordu. Bu yazılı olmayan yasalar, bugün birçok toplum için de söz konusudur. Bizleri kötülük yapmaktan alıkoyan, sadece yazılı yasalar, polisler ve cennet ile cehennem inancı değildir; yazılı olmayan yasalar da vardır

Sahte ahlakın ardında korkular var ve bu korkular insanların kötülük yapma potansiyellerini kamufle ediyor, onları kötü davranışta bulunmaktan/suç işlemekten alıkoyuyor. Sahte ahlakın maskesi düştüğünde insanların kötü yanları gün yüzünw çıkar; çünkü artık korkudan eser yoktur. Korku uyumuş, kötülük uyanmıştır!

KAVRAMLAR VE YANILGILAR

Daha önce Fromm'da dahil pek çok insanın, insanların iyi ve kötü yanları konusunda bir kafa karışıklığı yaşadıklarını yazmıştım. Bu bölümde, bu kafa karışıklığını daha anlaşılır kılmakla birlikte, bunun aşılması için ilgili kavramlar üzerinde duracağım. Öncellikle bu kavramların (ve sözlerin) neler olduğuna kısaca bakalım: insani, insanca, insanlıkdışı, insanlıksuçu, insani muamele, insani dram, insani boyut, insanlıkdışı koşullar, insanlığa sığmıyor, insani felaket, gayri insani, insani anlayış, insani açı, insani yardım, insani çalışma, insani piyasa, insani dil, insani söz, insan olmayı öğrenmek... Bu liste daha da uzatılabilir ama şimdilik lüzüm yok. Zaten anlatılmak istenen anlaşıldığı takdirde daha fazlasının bilinmesine pek gerek kalmayacaktır çünkü hepsinde aynı inanç yatar.

Bu ve benzeri kavramlar ve sözler "insanın özü" itikatının birer ürünüdür. Bu itikada göre, "insanın özünde iyi vardır" dahası insan kutsal bir varlıktır. Hasebiyle "insanca" ya da "insani" olan her şey iyi veya kutsal bir içerik taşır. Bugün, ilkokul öğrencisinden üniversite profesörüne, işçiden patrona, askerden devlet başkanına, öğretmenden doktora, yazar ve sanatçılara kadar, neredeyse bütün insanlar bu kelimeleri telafüz eder. İnsanların zihin dünyası bu gibi kelimelerle dolu olduğundan, her türlü algısı, söz ve davranışları bunun tesirindedir.

"İnsanlık" sözcüğünün hangi anlamlara geldiğini öğrenmek için bir sözlüğe başvuralım: (1) İnsan olma durumu, (2) İnsanca davranma, (3) İnsanların tümü, beşeriyet (4) Doğru dürüst insana yakışır durum, adamlık, ademiyet, (5) İnsanı insan yapan, insanın doğasını oluşturan niteliklerin hepsi, (6) İnsanın değerini, saygınlığını veren öz, insana yaraşır yaşama ve düşünme ilkesi, (7) İnsanı sevme, insan sevgisi, insancıl olma.

Gerçekte "insanlık" kelimesi yedi "değişik" anlama geliyor(mu?). Birden çok anlamda kullanıldığı gayet açıktır. Bu ise bu konuda yaşadığımız kafa karışıklığının karinesidir.

Yukarıdaki anlamlardan 1.'si ve 5.'si nitelik esaslı iken, 3.'sü nicelik esaslıdır. 2.'si ise "insanca" ile neyin kastedildiğine bağlıdır. Şayet "insanca" 5.'deki anlamda kullanılmış ise 1.'si ve 5.'si ile sinonimdir. Ama yok 4.'sü ve 6.'sı ile aynı anlamda kullanılıyorsa, o zaman 4.'sü ve 6.'sı ile sinonim geliyor diyebiliriz. Hülasa 2.'sinden net bir anlam çıkartamıyoruz. 1. ve 5.'nin diğerleriyle bariz bir anlam farklılığı var. Aslında bu anlam çokluğunu azaltabiliriz. Şöyle ki; (1) İnsan olma durumu, insanca davranma, insanı insan yapan, insanın doğasını oluşturan niteliklerin hepsi. (2) İnsanların tümü, beşeriyet. (3) Doğru dürüst insana yakışır durum, insanın değerini, saygınlığını veren öz, insana yaraşır yaşama ve düşünme ilkesi, insanı sevme, insan sevgisi, insancıl olma.

Yanlış yerlerde duran kimi kelimeleri doğru yerlere ikame ettiğimizde dört şıkkı ayıkladık.

Arapça bir kelime olan insan "canlı bir tür" anlamına gelir. Buna "-lık" takısını koyduğunuzda yukarıdaki anlamların birkaç tanesini üretirsiniz. İnsanlık kelimesine "-dışı" veya "-suçu" takılarını koyduğunuzda ise, "insanlıkdışı" ve "insanlıksuçu" gibi kelimeler ile karşılaşacağınız gibi insanın "yüceliğine" aykırı olma anlamını, bir algılayış biçimini üretirsiniz. Bu takılar kelimenin

1'deki anlamını karanlıkta bırakır ve 3'teki anlamın zıddı bir anlamı aydınlığa çıkarır. Eğer "insanlık" kelimesinin yerine "ayılık", "kurtluk", "köpeklik" gibi kelimeler koysaydım yalnızca 1 ve 2'deki anlamlarda algılardınız. Çünkü bazılarımız diğer hayvanların özlerinde sadece kötülüğün olduğuna inanıyor, inandırılıyor, "değerler paradigmamız" bunun üzerinde yapılanmıştır. Bize, insan türünün özünde; "faziletin, güzelliğin, nezihliğin, müşfikliğin, merhametin, âlicenaplığın, saygının, anlayışın, yardımseverliğin, iffetin, özverinin, aklın, vicdanın" insan dışı hayvanların özlerinde ise bunların zıddının, yani olumsuz olan her şeyin olduğu öğretilmiştir.[22]

Meryem, İsmail için "Ayı gibidir" dediğinde, biz, onun bunu; kabalık, güçlülük, anlayışsızlık, vahşilik gibi anlamlarda kullandığını; "Aslan gibidir" dediğinde, bunu klâs anlamlarda kullandığını düşünüyoruz. İnsan dışı hayvanları çoğunlukla kötülükle, olumsuz şeylerle özdeşleştirdiğimizden, birbirimize küfrederken, birbirimizi aşağılarken hep onların isimlerini zikrederiz. Suat, Tugay'a bir kötülük yaptığında Tugay, Suat'a; "Sen bu köpekliği hep yapıyorsun. İtoğlu it."der. Kendince Suat'a böyle küfürler savurup basit duygularını tatmin eder. Tugay, Suat'a; "Sen bu insanlığı hep yapıyorsun. İnsanoğlu insan" demeyi aklının ucundan bile geçirmemiştir. Kaldı ki, deseydi bile hemen herkes buna şaşırır, Tugay'ın saçmaladığına kanaat getirirdi ve muhtemelen ona gülerdi. Halbuki Tugay'ın bunu söylemesi kesinlikle saçmalık filan olmazdı, çok yerinde, çok doğru bir söz söylemiş olurdu çünkü Suat zaten bir insandı, bunu yapan bir insandı, köpek değil. Her bir insan dışı hayvanın ismini, onlara özgü özelliklerini kısmen dikkate alarak ve ekseri birbirimize hakaret etmek amacıyla zikrederiz. (Nazlı Ökten'in –başka bir yazardan– aktardığına göre, "Hitler, muhaliflerine "domuz" ya da "pis köpek", Bolşeviklere "hayvanlar", Slavlara "tavşan ailesi", Britanyalı diplomatlara "solucanlar", Amerikalılara "tavuk beyinliler", kendi halkına ise "koyun sürüsü" ve hatta kız kardeşlerine "aptal kazlar" diye hitap etmekten hoşlanıyordu.") Örneğin, "Ahmet yılan gibi adamdır" dediğinizde, Ahmet'in sinsi ve hain biri olduğunu; "Kemal köpek gibidir" dediğinizde, Kemal'in kötü niyetlere yaltaklanan biri olduğunu; "Deniz eşek gibidir" dediğinizde Deniz'in kaba, yeteneksiz ve düşüncesiz biri olduğunu; "Ali kuş beyinlidir"

22. Bu noktayı daha önce Peter Singer'de sathi olarak vurgulamıştı. Bkz. Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 300.

dediğinizde ise, Ali'nin akılsız ve aptal biri olduğunu kastedersiniz. Darbımesellerimiz de maalesef bu noktada gayet zengin ("Havlayan köpek ısırmaz", "Yırtıcı kuşun ömrü az olur", "Vakitsiz öten horozun başını keserler" gibi). Bu tür insan dışı hayvanların isimleri sövgü ve hakaret söz konusu olduğunda zikredilir. Aynı zamanda bir de övgü amacıyla zikredilenler de var. Mesela, "Ali aslan gibidir" dediğinizde, Ali'nin boylu boslu, güçlü ve yakışıklı biri olduğunu; "Murat balık gibidir" dediğinizde, Murat'ın balık kadar usta bir yüzücü olduğunu kastetmiş olursunuz.

Esasen, "insanlık" kelimesinin anlamı (insan olma durumu/ insanların tümü) ile "eşeklik" kelimesinin anlamı (eşek olma durumu/eşeklerin tümü) arasında niteliksel yönden hiçbir fark yoktur. Ve nasıl ki "eşeklik" kelimesine ulu bir anlam katamıyorsak veya katmıyorsak, aynı biçimde, "insanlık" kelimesine de ulu bir anlam katamayız, katmamalıyız. Baz alınması gereken yaklaşım (anlayış) şu olmalıdır; ayılık, eşeklik, köpeklik, kedilik, insanlık, yılanlık, böceklik, tavşanlık, balıklık, salyangozluk...

Gelgelelim biz insanlar bu realiteyi görmezden gelir ve yüce değerler bahşettiğimiz kendimizi doğadaki diğer milyonlarca canlı türden ayrı, bağımsız görür ve "Tüm hayvanlar bir yana biz bir yana" diyerek, antroposantrizmin zirvesine çıkarız. Kendimize "insan" derken, diğer tüm canlılara da ortak bir adla, "hayvan"la hitap ederiz. İnsan-insan dışı hayvan(lar) dememiz gerekirken, bunun yerine insan-hayvan der ve işin içinden çıkmaya çalışırız. Mevcut terminolojiyi bu noktada yeniden gözden geçirmemiz gerektiği açıktır. "İnsan-hayvan" yerine "insan-insan dışı hayvan(lar)" dememiz daha makuldür. Bu, tıpkı "köpek-köpek dışı hayvan(lar)" ya da "kuş-kuş dışı hayvan(lar)" gibidir. "Ayı-ayı dışı hayvanlar" dediğinizde insanların da içinde bulunduğu ayı dışı canlıları kastetmiş oluruz.

"İnsani" kelimesini; insanın "yüceliğinin" hakkını veren, insanlığa yaraşır, sevgi dolu, iyi, güzel, anlayışlı, dürüst, şefkatli gibi anlamlarda kullanırız. "İnsanca" ve "insancıl" kelimeleri de aynı anlamda kullanılır. "İnsanlık dışı" ve "insanlık suçu" gibi kelimeler ise bunun tam tersi anlamlarda kullanılır. Örneğin, Ayşe Mehmet'in kulaklarını kestiğinde "insanlık dışı" bir eylemde bulunmuş olur. Sevda, hiç tanımadığı halde, Mehmet'i hemen hastaneye götürdüğünde "insani", "insanca" veya "insancıl" bir eylemde bulunmuş olur.

Bu kavramların daha iyi anlaşılması açısından şu örneğe başvurabiliriz: cinsiyetçiliğin had safhada olduğu "adam" kelimesi.

Sözlükteki karşılığı şöyledir: (1) İnsan, (2) Erkek kişi, kadın karşıtı, (3) Birinin yanında ve işinde bulunan kimse, (4) Birinin yararlandığı, kullandığı kimse, (5) Birinin sözünü dinleyen, nazını çeken kimse, (6) Görevli kimse, (7) İyi huylu güvenilir kimse, (8) Bir alanda derin bilgisi olan kimse, (9) Bir alanı benimseyen kimse, (10) Bir şeyin önemsendiği anlatılmak istendiğinde kullanılan söz, (11) Eş, koca.

Bu kelimeyi "insan" kelimesi gibi kurcalamayacağım ama yine de birkaç hususu belirtmekte yarar olduğunu düşünüyorum.

"Adam" kelimesi, gördüğünüz üzere, muhtelif anlamlarda kullanılır. Eril karakterli kelimeler içerisinde sanırım en öncelikli yeri "adam" alır. Sözlükte birincil anlamıyla "insan" olan bu kelime aynı zamanda "erkek kişi" anlamına gelmektedir. "Kardan adam, adam öldürme, adam sarrafı, balıkadam, adamakıllı, bilimadamı, işadamı..." gibi kelimeler cinsiyetçiliğin dildeki etkisinin göstergesidir. (Bu durum İngilizce dili için de geçerlidir. Man=adam, Woman=kadın, Human=İnsan demektir.) "Adam gibi" ise; terbiyeli, akıllı, güvenilir, insanlığa yaraşır yolda, iyice anlamında kullanılmaktadır. "Adam etmek" ise; eğitmek, yetiştirmek, topluma yararlı duruma getirmek anlamında kullanılmaktadır. "...gibi" de noktalı yere "adam" kelimesini koyduğunuzda erkek cinsini merkezleştirerek kadın cinsini tali pozisyona sokar ve onu aşağılarsınız. Aynı yere "insan" kelimesini koyduğunuzda ise bu kez insan türünü merkezileştirerek diğer hayvan türlerini tali bir pozisyona sokar ve onları aşağılarsınız. "Adam gibi", "adam etmek" veya "adam gibi adam" söz öbekleriyle erkek cinsi ideal bir statüye kavuşturulurken, tüm değerler ve ölçütler erkeksi bir kalıba sokulur, erkek cinsinin "ideal ölçüt" olarak kabul edilmesi gerektiği fısıldanır. Kendilerini "feminist" olarak tanımlayan birçok insan bile bu eril dille konuşur, bazen. Bir kadın için söylenebilen "Adam olamamışsın" veya "Seni adam edeceğim" gibisinden sözlerle aslında erkeklere –hiçte atfedilmemesi gereken– olumlu vasıflar yüklenir. Tıpkı –hiç hak etmediği halde– insanlara atfedilen yücelik vasıfları gibi. Man=woman=human üçlemesinde görüldüğü üzere erkek cinsi, toplumda dominant ve merkezi bir statüye ikame edilir, idealleştirilir ve bir mihenk taşı olarak önümüze konulur. "İnsanlık dışı" ve "insanlık suçu" gibi sözlerin yerini burada "Adamlığa sığmaz/yakışmaz" ve "Adam olamamışsın" gibisinden sözler alır. Buradaki erkek merkeziyetçilik ve insan merkeziyetçilik hemen hemen aynı kapıya açılır.

Niye herhangi bir insanın bir başka insana yardım edişini "insani" diye tabir ederiz de bir insanın bir başka insana zarar vermesini "insanlık dışı" diye tabir ederiz? Mutlak olarak insanın kendisinin yaptığını niye "insanlık dışı" buluruz? Bu tamamen keyfi bir yaklaşımdır. Bizler, birer insan olduğumuzdan kendi türümüzün herhangi bir üyesinin yaptığı iyiliği gururla sahiplenir ama yaptığı kötülüğü genelde sahiplenmeyiz, hatta çok saçma bir yola başvurarak onların insan olmadığını çünkü insanların bunu yap(a)mayacağını iddia ederiz. İşte bu incelediğim kavramların ve sözlerin hepsi, bu anlayışın ürünüdür. İnsan türünün kötülük yaptığını ve yapabileceğini kabul etmediğimizden, edemediğimizden, onların yaptıkları kötülüklerle yüzleşmeye de cesaret edemiyoruz. Yapılanlara karşı çok ikiyüzlü yaklaşıyoruz. Manavda karpuz seçer gibi, tüm iyi tutum ve davranışları sahipleniyor, kötü tutum ve davranışları elimizin tersiyle itiyor, "insanlık dışı" diye tanımlıyoruz.

Örneğin, 2008 yılında Polonya hükümeti, çocuk tacizcilerinin ceza olarak kısırlaştırılmalarını öngören bir yasa çıkarmaya kalkınca, buna kimi insan hakları savunucuları tarafından "temel hakların açıkça ihlali" olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmıştı. Polonya Başbakanı Donald Tusk, bu yasayı; "Bu bireyleri insan olarak nitelendiremeyiz, bu durumda insan haklarından söz edilemez" şeklinde ilginç bir fikirle savunmuştu. Başbakan Tusk'a göre "insan" çok yüce bir varlık olduğundan, çocuklara cinsel tacizde bulunmaları mümkün değildir; bunu ancak ve ancak bir "hayvan" ya da "robot" yapabilir! Bir cinsel tacizci "insan olmadığından" dahası bir "hayvan ya da robot" olduğundan, onun için insan haklarından söz edilemez. Bu tam bir saçmalıktır. Ne demek onlar insan değil? Birer öküzler mi? Yoksa solucan mı? İnsan değilse niye yargılıyor ve cezalandırıyorsunuz, insanlar için yapılan cezaevlerine koyuyorsunuz? Gidip ormana bıraksanıza! Öyle anlaşılıyor ki Başbakan Tusk, o insanlarla aynı türden olduğu için utanıyor, kendisini ve türünü çok kutsal, çok mükemmel, çok erdemli gördüğünden, o kişilerle aynı türden olmayı hazmedemiyor ve bu yüzden onların insan olmadıklarını ileri sürüyor. Ama elbette Tusk böyle söyledi ya da böyle inandı diye o insanlar gerçekten insan olmaktan çıkmıyor, onlar yine insandır. Herhangi bir kötülükte bulunan birisi için istediğiniz kadar "insan değildir" deyin, siz onun insan olduğu gerçeğini değiştiremezsiniz; bu gerçek siz böyle gördüğünüz veya görmek istemediğiniz için

gerçek olmaktan çıkmaz; bu gerçek ancak ve ancak sizin zihninizde değişebilir ve istediğiniz biçime dönüşebilir.

Cinsel tacizde bulunanlar kesinlikle, kuşkuya yer bırakmayacak derecede birer insandır ama Tusk ve daha pek çok insan onların "insan olarak nitelendirilemeyeceğini" iddia etmektedir. Tusk'a ve diğer insanlara şu açıdan katılıyorum: tacizcilerin yaptıkları çok kötü bir şeydir, suçtur ve cezalandırılması gerekmektedir. Bu ayrı bir şey, onların insan olmadıklarını iddia etmek ayrı bir şey. Amel kötü olsun veya olmasın, o davranışta bulunanlar birer insandır. Onların insan olmadıklarını iddia etmenin hiçbir mantıklı ve haklı yanı yoktur. Onların insan, kendi türümüzün birer üyesi oldukları gerçeğini kabullenememenin altında bir üzüntü vardır. Ayrıca insanların özünde iyi olduklarını düşünen kişiler, kötü özellikleri olan bazı insanlardan nefret etmeye de açıktır. Nefret ve üzüntü bir aradadır. Fakat üzüntümüzün asıl nedeni insanların kötülük yaptıkları gerçeğini kabul edemememizdir. Bunu değiştirmeye gücümüz yetmediğinden üzülüyoruz ve üzüntümüzüde onların "insan olmadıklarını" varsayarak gizlemeye ve gidermeye çalışıyoruz. Halbuki bu çıplak gerçeği böyle yadsıyacağımıza ve saklayacağımıza, insanların kötülük yaptıkları gerçeğini kabul etmeliyiz, buna ram etmeli, bunu anlayışla karşılamalıyız. Kafalarımızın içinde yer etmiş kalıplardır acı çekmemize neden olan, bu değer kalıpları yaşananlarla (gerçeklerle) uyuşmuyor, "insanın yüceliği"ne dair beynimizin içinde oluşturulan kalıplar yaşananlarla çatışıyor, çatışma neticesinde meydana gelen kabullenememezlik bize acı çektiriyor. Istırabın ve mutsuzluğun baş mimarı bu kalıplardır. Bu ıstıraptan ve mutsuzluktan kurtulmak istiyorsak, ki istiyoruz, öncelikle bu kabullenememezlik kalıplarını kırmalıyız. Kafalarımızın içindeki kural ve kanunları, kalıpları yıkarak ve geniş bir perspektiften bakan yeni bir içtihat benimseyerek huzura ve mutluluğa erişebiliriz.

Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı yapıtındaki Mikolka adlı karakterin ata işkence yaptığı o bölümü hatırlıyor musunuz? Mikolka sadist duygularla, oldukça bitkin düşen zavallı atı kamçıyla ve demirle döverken, etrafındaki insan kalabalığından bu vahşete karşı serzenişli sözcükler yankılanır. İçlerinden biri, Mikolka için; "Gerçekten bu genç Hıristiyan değil" derken, başka biri; "İnsan bu. İnsan!" bir diğeriyse; "İnsafsız!"der. "İnsan bu. İnsan!" diyen kişi gerçektende epey basit, bir o kadarda önemli bir tespitte bulunmuştur.

Bununla ilgili fazla bir şey yazılmadığından bu kişinin bununla tam olarak neyi kastettiğini bilmiyoruz, (ama Dostoyevski'nin fikirlerine dayanarak), insan olduğu ve insana yakışır bir davranışta bulunduğundan dolayı bu sözü sarf ettiğini varsayabiliriz. Sanırım hemen hepiniz Mikolka'nın bu sadist davranışını "insanlık dışı" ya da "hayvanca" diye tanımlardınız. Ancak, bu kişinin dediği gibi, "İnsan bu insan!" Mikolka bir insandı ve insani bir davranışta bulunuyordu. Bu ve benzeri davranışların insana özgü olmaması lazım, değil mi? Oysa hepimizde çok iyi biliyoruz ki, insan dışında hiçbir hayvan böylesi sadist bir davranışta bulunmaz, bulunsa dahi bu, o hayvana özgü bir davranış olarak görülmelidir. Sözgelimi bu davranışı bir vaşak yapmış olsaydı, bu "vaşakça" bir davranış olurdu. Çok uzun yıllardan bu yana insan türü böylesi davranışlarda bulunduğundan ve onun haricinde hiçbir hayvan bunu yapmadığından, bu davranış insanca veya insani olarak tanımlanmalıdır. "İnsanlıkdışı" demek, diğer hayvanlara haksızlık olduğu kadar, yanlış bir tespit ve tanımlamadır da.

Peki, siz hiç muhitinizde "behimi (hayvani) söz" diye bir söylem işittiniz mi? Birilerinin, "Ona çok hayvani sözler sarf etti", "İnsani bir üslup kullanmadı" ya da " O hayvani sözler pek ağırıma gitti" gibisinden konuştuğuna hiç tanık oldunuz mu? Ben birkaç kez tanık oldum ve açıkça söylemek gerekirse o zamanlar bunda pek tuhaflık göremiyordum. Ama bugün düşünüyorum da galiba "hayvani söz" söylemi epey saçma bir şey. Çünkü yazılı harflerin ve sözcüklerin, sözlerin yaratıcıları bizleriz, "Made in homo sapiens!" "Hayvani söz"den kasıtın, "iğrenç, çirkin, kötü, acımasız, ahlak dışı, ilkel, kaba, anlayışsız vs" olduğu anlaşılmaktadır. Söylenen tüm sözler bizlere ait olduğundan, bu saydıklarımın tümü de bize aittir. Yani son derece insanca veya insanidir. Çirkin söz ve söylemleri "hayvani" olarak addetmekle bu gerçeği değiştirebileceğimizi sanıyorsak yanılıyoruz, kendimizi kandırıyoruz. Kendi kendimizi kandırarak avunç bulmaya çalışmamız bizi pek gülünç bir duruma sokuyor. Bir an için durup düşünürseniz eminim ki bana hak verirsiniz. Size ya da başkasına iğrenç bir söz söyleyen birisine bakın, ne görüyorsunuz karşınızda? Sizinki gibi elleri, ayakları, kulakları, gözleri olan bir insan mı yoksa bir eşek, bir köpek, bir karınca veya başka bir hayvan mı bu gördüğünüz?

İnsan diline ait olan her söz ve söylem, yalnızca ama yalnızca insana aittir, insancadır.

"Umutsuzluk, kıskançlık, huysuzluk, bencilik, çekememezlik, çaresizlik, güvensizlik, küçümseme, aşırı gurur, iğrenme, öfke, nefret..." gibi duygular hem biz insanlarda hem diğer hayvanlarda varolan alelade duygulardır. Hepimiz, herhangi bir kişiye veya şeye karşı bu duygulardan bazılarını ya da tümünü duyarız. Kendi içimize ışık ve ayna tuttuğumuzda bunu rahatlıkla görebiliriz. Ve bilindiği gibi, ekseri menfi durumlara, bizim "insanlık dışı" ya da "insanlık suçu" ya da "hayvanca" olarak nitelendirdiğimiz olaylara yol açan duygular bunlardır. İstisnasız hepimizde öteden beri varolan bu duyguların yol açtığı olayların "insanlık dışı", "insanlık suçu" ve "hayvanca" olarak tabir edilmesi bir tenakuz ve tutarsızlık değil de nedir?

Hâlâ "insanca"nın, merhametli, sevgi dolu, âlicenap, saygılı, anlayışlı, yardım sever, iffetli, öz verili, akıllı, vicdanlı ve ahlaklı olmak; "hayvanca"nın ise; merhametsiz, sevgisiz, saygısız, anlayışsız, bencil, cimri, iffetsiz, akılsız, vicdansız, vahşi ve ahlaksız olmak anlamına geldiğine inanıyor musunuz? Eğer cevabınız "evet"se, peki lütfen sizi buna inanmaya iten nedenlerin ne olduğunu bir kez daha düşünür müsünüz? İnsan türünün hep iyi-müspet olan ile, diğer hayvanlarınsa hep kötü-menfi olanla özdeşleştirilmesinin ne mantıklı ne de haklı bir gerekçesi vardır. Ne insan mutlak anlamda iyidir ne de insan dışı hayvanlar mutlak anlamda kötüdür. İnsan türü evrim tarihi boyunca iyiyi ve kötüyü hep bir arada götürmüş, kimi vakitler iyi kimi vakitlerse kötü şeyler yapmıştır. Çok çok iyi ve çok çok kötü, çok çok sevecen ve çok çok zalim ve tiksindirici olduğu anlar olmuştur. Ne "insanca" yüce, ne de "hayvanca" aşağılık demektir. "İnsanca"nın zihinlerimizdeki kodlamaları yanlıştır, anatalarımız bu konuda bize yanlış ve yanılgılı fikirler ve inançlar aşılamışlar. Siz hiç birbirlerine ve insanlara yardım eden, sevgi ve şefkat gösteren, özverili hayvanlar görmediniz mi? Hiç mi dikkatinizi çekmedi? Hadi diyelim ki insan dışı hayvanların olumlu yanlarını göremiyorsunuz (dahası görmemek için adeta kendinizi şartlandırmışsınız), peki insanların olumsuz yanlarını da mı göremiyorsunuz? Söyler misiniz lütfen:

- 2008 yılında, Kırşehir'de, 11 yaşındaki kız çocuğunun vücudunu 7 parçaya ayırıp çöplüğe atanlar insan değiller miydi?
- 2008 yılında, İstanbul'da, iki küçük çocuğu cayır cayır yakıp küle dönüştürenler insan değiller miydi?

- 1980'li yıllarda, Diyarbakır Cezaevi'nde; insanların makatlarına cop sokup, bu pis copları başkalarının ağızlarına sokanlar, erkeklere ve kadınlara tecavüz edenler, insanları lağım sularına batıran, yemeklerine işeyen, onlara fare ve dışkı yediren, çıplak olarak karların üzerinde süründüren, kırık camların üzerinde dolaştıran ve daha pek çok iğrenç ve acımasız, ahlak dışı muamelelerde bulunanlar, Esat Oktay'lar insan değiller miydi?
- 1990'lı yıllarda Kuzey Kürdistan'da köylülere dışkı yediren askerler insan değiller miydi?
- 1. ve 2. Dünya savaşlarında milyonlarca masum insanı öldüren, Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atan, Auschwitz gibi toplama kamplarındaki krematoryumlarda yüzbinlerce insanı diri diri yakanlar, insanları acımasız deneylerde kullananlar ve daha bir sürü acımasız muamelede bulunanlar insan değiller miydi?
- Sağ veya ölü yakaladıkları gerillaların kulaklarını, dillerini ve burunlarını kesen, kalplerini çıkaran, kadın gerillaların ölü bedenlerine tecavüz eden, tankların arkasına bağlayıp sürükleyen güvenlik güçleri insan değiller miydi?
- Sanatçı Pippa Bacca'ya tecavüz eden ve sonrada öldüren adam insan değil miydi?
- 1980'de Şili'de gerçekleşen askeri cunta sırasında yüzlerce insanı öldüren, binlercesine cezaevlerinde ve sorgularda ağır ve iğrenç işkenceler yapan, sözgelimi kadınların vajinalarına fare sokanlar insan değiller miydi?
- Tam 15 kadını cadı oldukları iddiasıyla bir eve kapatıp diri diri yakanlar insan değiller miydi?
- Amerika'da, öldürülen mankenin cansız bedenine tecavüz eden adam insan değil miydi?
- Afganistan'da, kız öğrencilerin üzerine kezzap döküp yakan ve kör edenler insan değiller miydi?
- Son olarak, Avustralya'da, öz kızını tam 24 yıl boyunca evlerinin bodrumuna hapsederek ona tecavüz eden ve ondan 7 çocuğu olan, bir bebeği de öldüren Josef Fritzl insan değil miydi?

Söyler misiniz; bütün bu acımasızlıkları, iğrençlikleri, ahlaksızlıkları yapanlar sizin benim gibi insan değiller miydi? Hangi insan dışı hayvan bu denli kötü şeyler yapabilir? Hangi insan dışı hayvan kendi öz kızına (bunun ahlak dışı olduğunu bile bile) 24 yıl boyunca tecavüz eder? Hangi insan dışı hayvan ölü bir hayvanın bedenine tecavüz eder? Hangi insan dışı hayvan masum binlerce insanı zevkle öldürür? Hangi insan dışı hayvan bir bebeğe tecavüz eder? Siz şu ana kadar insan dışı herhangi bir hayvanın böyle şeyler yaptığına şahit oldunuz mu, duydunuz mu? İnsan dışı hiçbir hayvan böyle kötülükler yapmamıştır. Sümerli şair Ludingirra,

bundan yaklaşık 4 bin yıl önce farkına varmış bu gerçeğin; "Neden biz insanlar bu kadar fena, bu kadar acımasız, bu kadar vahşiyiz?" diye sormuş ve "Hayvanlar bile yapmıyor yaptıklarımızı" diyerek basit ama önemli bir tespitte bulunmuş.[23] Tüm bu yaşananlar gün gibi ortada olmasına rağmen nasıl oluyor da bunları yapanların insan olmadıklarını hâlâ iddia edebiliyoruz?

- Ilse Koch; "Buchenwald'ın cadısı" olarak ünlenmişti. Nazi toplama kamplarında, akla hayale gelmez kötülükler yaptı. Onlarca insanı kamçılattı, onlarcasını öldürttü, onlarcasının derisini yüzüp çeşitli objeler yaptırdı.
- Delphine Lalaurie; 1775 yılında, Amerika'da doğdu. Lalaurie kölelerini işkenceyle öldürüyordu. 12 kölesini öldürmekten ötürü aranıyordu. 1842'de öldü ve evi devlete kaldı. 1965 yılında, evinde 75 ceset daha bulundu. Toplam 87 kişiyi öldürdüğü ortaya çıktı.
- Willamina Minnie Dean; 1844 yılında, Yeni Zelanda'da doğdu. Minnie Dean, istenmeyen bebeklere para karşılığında "bakıyordu". "Baktığı" çocukları tek tek öldürüyordu. Evinin bahçesinde 3 bebek cesedi bulundu. 1895'te idam edilen Minnie Dean'ın kaç bebeği öldürdüğü meçhul.
- Marybeth Tinning; 1942 yılında, Amerika'da doğdu. 8 çocuk doğurdu, bir çocuğu ise evlat edindi. Tüm çocuklarını öldürdü. 1986'da müebbet hapis cezasına çarptırıldı.
- Rosemary West; 1953 yılında, İngiltere'de doğdu. Kocası 12 genç kadına tecavüz ederek öldürdü. Bunlardan cinayetlerin 10'unda West, kocasına yardım etti. Kocasıyla beraber müebbet hapis cezasına çarptırıldı.
- Karla Homolko; 1970 yılında, Kanada'da doğdu. Kız kardeşi de dahil olmak üzere 4 genç kıza kocasının tecavüz etmesine yardım etti. Kızların 3'ünü öldürdüler ve tecavüzleri kameraya aldılar. Homolko 12 yıl yattı ve 2005 yılında tahliye edildi.

Tarihe adlarını böylesine acımasızlıklarla yazdıran bu kadınlar da insan değil miydi yoksa?

Peki, aralarında çocukların da bulunduğu tam 44 vatandaşın öldürüldüğü, Bilge Köyü Katliamı'nın sanıklarından birinin, ceza aldıktan sonra adliye çıkışında "Yaşasın kötülük!" diye bağırması "basit ve saf" bir tepkinin ifadesi olarak değerlendirilebilir mi? Peki ya "iki yaşlı kadını öldüren ve derilerinden kendine yelek yapan, kafataslarından çorba içen Ed Gein..."; "Kurbanlarının dillerini kesen, meme uçlarını ısırarak koparan, cinsel organlarını yiyen, gözlerini çıkaran" ve bu ve benzeri şekilde öldürdüğü 23 kişinin ardından "Ben doğanın bir hatasıyım, deli bir hayvanım. Yaptıklarımı

[23] M. İlmiye Çağ, *Sümerli Ludingirra*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, s. 70.

cinsel bir tatmin için değil, daha çok huzur bulabilmek için yaptım" diyen Andrei Romanovich Chikatilo; işlediği cinayetler için "Ben içimdeki kötülükle doğdum. Katil olduğum gerçeğinin önüne geçemiyordum; tıpkı bir ozanın ilhamını bastıramayıp şarkı söylemesi gibi. Dünyaya gözlerimi açtığım an, yatağın yanında şeytan benim arkadaşım olarak beklemekteydi ve o günden beri benimle beraber" diye kendini savunan Dr. Henry Howard Holmes; 28 kadını kör bir bıçakla öldürdükten sonra onlara tecavüz eden ve mahkemede; "Biz seri katiller, oğullarınızız, kocalarınızız, biz her yerdeyiz. Ve yarın çocuklarınızdan daha çoğu ölmüş olacak..." diyen Theodere Robert Bundy[24] ve daha pek çok seri katilin durumunu nasıl açıklayacağız? "Bunların hepsinin akli dengeleri bozuk" diyerek işin içinden sıyrılabilir miyiz? Akli dengesi bozuk biri insan değil midir? Yoksa siz "sağlıklı" bir insanın bu gibi kötülükleri yap(a)mayacağına mı inanıyor sunuz? Tamam. Öyleyse tüm bu "akli dengeleri bozuk" insanları tımarhanelere yerleştirelim, ne diye yargılıyor, idam ediyor ya da yıllarca hapishanelerde tutuyoruz ki? Bunların tutuklu bulunduğu yerlere "hapishane" diyeceğimize "tımarhane" desek? Akli dengeleri bozuksa, bunları bilinçsizce yapıyorlarsa onların suçu ne? Kenan Evren'in akli dengesi bozuk muydu? Hitler'in, Mussoloni'nin, Franco'nun, Stalin'in, Miloseviç'in, Saddam'ın, Hasan El Beşir'in, Bin Ladin'in akli dengesi bozuk muydu? Akli dengesi bozuk biri bir lider olabilir mi?

Çeşitli "kişilik bozuklukları"nı ve "psikolojik hastalıkları/rahatsızlıkları" öne sürerek, kolayına kaçıp işin içinden çıkmaya; "sağlıklı" insanı "ahlaklı" insanla özdeşleştirmeye ve tüm kötülükleri muhtelif "sağlık sorunları"na indirgemeye; kötülüğü "hayvanlaşma" iyiliği "insanlaşma" diye tanımlamaya, kötülük yapan insanları "insanlık"tan aforoz etmeye ve "insan"dan saymamaya alışmışız. Körlüğe, inkâra, yalana, aldanmaya ve aldatmaya, avunmaya ve avutmaya alışmışız. İstediğimiz kadar gerekçe üretelim, o kötülükleri yapanların insan oldukları gerçeğini değiştiremez ve yok edemeyiz. Kendimizi ve başkalarını kandırabiliriz, kandırıyoruz da ama kendi varlığımız kadar gerçek (mutlak) olan bu durumu değiştiremeyiz. Kendi varlığınızdan şüphe ediyor musunuz? O kötülükleri yapanların insan olduklarından ancak kendi varlığınızdan şüphe edebileceğiniz kadar şüphe edebilirsiniz. Eğer varolduğu-

24. Ferhat Uludere'nin, 29 Nisan 2010 tarihli *Taraf* gazetesindeki köşeyazısından alıntı yapılmıştır.

nuzdan şüphe etmiyorsanız, onların da insan olduklarından şüphe etmemelisiniz. Bu durumda yapabileceğimiz tek bir şey kalıyor; tüm bu kötülükleri yapanların da birer insan olduklarını kabul etmek ve bu gerçeğin reddi üzerinden varedilen kavramları, söz, söylem ve inançları terk etmek!

Yoksa yeterince ikna edici olmadı mı? Tamam. Peki. Biraz daha ayrıntılandırabiliriz:

Birilerine baskı ve şiddet (fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik, sözel, sessiz vs) uygulamak kötü müdür, değil midir? Tahakküm, sömürü, küfür, hakaret, dolandırıcılık, iftira, yalan, riyakârlık, rüşvet, uyuşturucu madde satmak, hırsızlık, gasp, haraç, cinayet, taciz, tecavüz... kötü müdür, değil midir? Çocuklara şiddet uygulamak kötü müdür, değil midir? Kadınları köleleştirmek, onlara baskı ve şiddet uygulamak, eve hapsetmek, cebren örtmek, satmak, üzerlerine kuma getirmek, fuhuşa zorlamak... kötü müdür, değil midir? Sanırım hemen hemen tüm okurseverler bunların kötü olduğu kanaatindedir. Yalnızca MÖ 2000 yılından bu yana onlarca etnik öğe ilga edilmiştir. Yüzlerce jenosid yapılmış, çocuk, yaşlı, engelli denilmeden yüz milyonlarca insan öldürülmüştür. Milyonlarca insan köle yapılmış, bir meta gibi alınıp, satılmıştır. Milyonlarca kadın eve hapsedilmiş, milyonlarcası tecavüze uğramış, milyonlarcası fuhuşa zorlanmış, milyonlarcası cebren evlendirilmiş, milyonlarcası töre ve benzeri nedenlerle öldürülmüştür. Milyonlarca insana küfür ve hakaret edilmiş, milyonlarcası dolandırılmış, milyonlarcası rüşvet, uyuşturucu, hırsızlık, gasp gibi suçlar işlemiştir. Şimdi söyler misiniz, bütün bu kötülükleri yapanlar insan değiller miydi? Afganistan'da, Kolombiya'da, Filistin'de, Irak'ta, Kongo'da, Kürdistan'da, Türkiye'de, Sudan'da, Ruanda'da, Kamboçya'da, Hindistan'da, Pakistan'da, Sırbistan'da, İspanya'da, Çeçenistan'da, Meksika'da, Somali'de ve dünyanın daha pek çok yerinde milyonlarca masum insanı bombalarla vs öldürenler insan değiller miydi?[25] UNİCEF'in verilerine göre, yalnızca 1986-1996

25. Genelde insanların insan dışı hayvanlardan "üstün" olduğu inancını desteklemek suretiyle serdettiğimiz argümanlardan biri de bu "kan dökme"dir. Doğaya nazrederek, bu yönüyle insanların öteki hayvanlardan üstün olduklarını iddia ederken sarıldığımız "uygarlık tarihi" kandan geçilmiyor maalesef. Doğanın en vahşi hayvanı olan insanın insan dışı hayvanlara uyguladığı vahşetin dozu uygarlık sayesinde arttı. Kendi türümüze karşı yürüttüğümüz savaşlarda kullandığımız silahların her biri uygarlığın ürünüdür. Hayır, uygarlık bizi "vahşi" doğadan uzaklaştırmadı; uygarlık, bu yönüyle, bizi daha da vahşileştirdi. Söz gelimi, işte size Asur Kralı Asur

yılları arasında yapılan savaşlarda 2 milyon çocuk ölmüş ve 5 milyon çocuk yaralanmış, 12 milyon çocuk evsiz, 1 milyondan fazla çocuk ana-babasız kalmış ve 10 milyona yakın çocuk "ruhsal" sarsıntı yaşamış. Şimdi söyler misiniz lütfen, buna neden olan kişiler insan değiller miydi? 1. ve 2. Dünya Savaşları sırasında milyonlarca insanı öldüren, milyonlarcasını yaralayan, milyonlarçasını evsiz barksız, aç, susuz, kimsesiz bırakan kişiler insan değiller miydi? Uluslararası bazı kuruluşların raporlarına göre, her yıl, dünya genelinde milyonlarca çocuk taciz ve tecavüze uğruyor. Bunlar deşifre olup kayıtlara geçenler. Birde karanlıkta kalanlar var. Bu milyonlarca çocuğa tecavüz eden kişiler insan değiller mi?[26]

Tarih boyunca bu kötülükleri yapanlar hep var oldu, bugün vardır, büyük olasılıkla yarın da olacaktır. İnsanlık tarihi tabir-i caizse kanla yazılmıştır. Tarih boyunca yapılan savaşların, cinayetlerin ve muhtelif kötülüklerin haddi hesabı yoktur. Tarih kitapları, insanın içini karartan kanlı savaşlarla doludur... Ve tüm bunlar, insanın özünde iyi olmadığının en büyük kanıtıdır.

Mahatma Gandhi, döneminin ahlaksal değerlerinin üzerinde bir ahlaka, Adolf Hitler'se tam tersi değerlere sahip insanlardı. Biri iyilikle diğeri kötülükle özdeşleşmişti. Her ikisi de insan türünün birer üyesiydi. Siz Gandhi'nin bir insan olduğunu, buna karşın Hitler'in bir kaplan olduğunu öne sürebilir misiniz?

Eğer herhangi bir kötülük yapanı "insan değil"in kapsamına almaya kalkışırsak, inanın neredeyse tüm insanları bu kapsama

---

Banipal 2.'nin (883-859) bir yazıtından kısa bir bölüm: "...Daiseni ülkesinden hareket ettim ve Urartu'lu Arame'nin kral şehri olan Azaşku'ya yaklaştım. Urartulu Aramu, güçlü silahlarımla ve dehşetli savaşçılarımla karşılaşınca, korktu ve şehrini terk edip Adduri dağına çıktı. Onun peşinden dağa tırmandım ve dağlarda dehşetli bir savaş verdim. 3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim, sanki Akad gibi, onların üzerine dehşet yağdırdım ve dağı, yün boyar gibi, onların kanı ile boyadım... Bütün gücümle vahşi bir boğa gibi, ülkesine saldırdım, onun şehirlerini harabeye çevirdim, Arzaşku ile birlikte, çevresindeki şehirleri yerle bir ettim. Şehir kapısının önüne, kesilmiş başları yığdım... ondan sonra ...genç erkeklerini ve genç kadınlarını, bu yığınların etrafında, kümelerle, kazıklatarak öldürdüm..." (Tori, *Kürtlerin İlkçağ Tarihi Ve Kültürü*, Berfî Yayınları, İstanbul: 1997, s. 101.) Bundan daha fazla vahşilik içren yazıtlar da vardır. Aslında, bunun için, Eski Ahit'e bakmak bile kafidir... Gerek uygarlık öncesi dönemlerde, gerekse de uygarlığın gelişimi sonrasındaki dönemlerde, dünyanın hemen her yerinde o kadar çok kanlı savaş yapılmıştır ki ve bu kanlı savaşlarda o kadar çok insan (ve insan dışı hayvan) öldürülmüş ve yaralanmıştır ki, bu gerçeğin hatırlanması bile acı verir.

26. İnsan şiddeti ve saldırganlığı ya da insanın kötü/ahlakdışı davranışları hakkında genel ve önemli bilgiler içeren, Özcan Köknel'in *Bireysel ve Toplumsal Şiddet* adlı kitabını okumanızı özellikle tavsiye ediyorum.

almış oluruz. Ki, doğru bir bakış açısı olmaz bu. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı kitabının başkarakteri Raskolnikov'un, kardeşi Dunya'ya dediği gibi. "Eğer dünyada haksız yere akıtılan kanları bir yere toplarsak nehir olur ve akıp gider." Heyhat, bu nehri varedenler insan türünün üyelerinden başka kimseler değil.

İnsan türünün özünde mutlak iyilik yoktur, mutlak kötülük de yoktur; yalnızca iyi ve kötü davranışların ortaya çıkmasını sağlayan dürtüler vardır. Ve Fromm'un vurguladığı üzere, en yıkıcı tutumlara yönelebileceği gibi en ilerici (yapıcı) tutuma da yönelebilir. "İnsanın tek gücünün iyilik olduğuna inanırsak gerçeklere pembe bir gözlük arkasından bakarak onları çarpıtır ya da acı bir umutsuzluğa kapılırız. Öbür aşırı uca inanırsak o zaman da siniklikten kurtulamaz, kendimizde ve başkasında bulunabilecek iyiliklere gözümüzü kapamış oluruz." En makulu, "bunların ikisini de gerçekleşebilecek olasılıklar olarak görmek"tir. Ancak böylesi bir görme, makul ve objektif olan sonuçlar ortaya çıkarabilir.

"İNSANIN YÜCELİĞİ"NE DAİR

İnsanların, insan türünün özünde iyi ya da kutsal olduğunu düşünmesinin, böyle hissetmesinin altında birçok faktör vardır. (Buna Richard Dawkins'in, "insanla şempanze arasındaki ara canlıların hepsinin ölmüş olması" yönündeki saik de dahildir). Ekseri insanı böyle düşünmeye ve hissetmeye iten faktörlerden birkaçı şöyledir:

Din Açısından "İnsanın Yüceliği"

İnsanın "kutsallığı" inancı "esasında" kaynağını dinden almaktadır. Sözgelimi, Tevrat(Yar.1; 26-28)'daki şu beyan insanın "kutsallığını" vurguluyor; "İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım" dedi, "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun." Bu sözün duyulmasından sonra insanlar kendi türlerine daha farklı bir gözle bakmaya başladılar. Artık her şeye yüksekten, gökyüzünden baktılar. Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmaları onlara "doğal bir kutsallık" bahşediyordu. Tanrı'nın onları her şeye egemen kılması bunun göstergesiydi. Tanrı kusursuz varlık olduğundan, kendi suretinde yarattığı ve canlı-cansız tüm varlıklara egemen kıldığı varlık da kusursuz olmalıydı. Çünkü kusurlu bir varlık Tanrı'nın suretinde yaratılamazdı, yaratılması Tanrı'nın kutsiyetine indirilmiş

bir darbe, kusursuzluğunu yadsıyan bir çaba olacaktı. Tanrı mutlak iyi olduğundan, onun yeryüzündeki "sureti" de mutlak iyi olmalıdır! İnsan nevisi ile diğer hayvanlar arasında kurulan ast-üst hiyerarşisi, özünde iyi (insan)-kötü (insan dışı hayvan) inancını taşımaktadır. İnsanın özüne iyi atfedilirken, insan dışı hayvanların özlerine kötü atfedilir. Bu sayede Tanrı'nın kutsiyeti pekiştirilir. Tabii buradaki amaç yine insanın kendisidir; Tanrı'nın kutsiyetini pekiştirme çabası temelde insanı kutsallaştırma amacını taşımaktadır. Tanrı'nın kutsiyetine yapılan gönderme aslında insanın kutsiyetine yapılan göndermeye aracılık etmektedir. İnsan bu yolla kendisini "aşağılıktan", "bayağılıktan" kurtarır, diğer hayvanlardan uzaklaştırır ve mutlak iyiyi taşıyan tek tür olduğuna inanarak, kendisiyle kıvanç duyar. Diğer hayvanlar ile arasına ördüğü bu kutsiyet duvarı, Tanrı'ya ibadet etmek için de elzem bir araçtır ayrıca. Tanrı evine (camiye, kiliseye, sinagoga, vd) bu kutsiyet ile girerken büyük bir gurur ve haz duyar. Bundandır ki, bazen herhangi bir dindara (ve dinsize) "Sen (insan) de bir hayvansın" dediğinizde, bunu bir hakaret olarak algılar, şiddetle buna karşı çıkar, hatta çemkirir ve "Ben (insan) bir hayvan değilim, insanım!" diye bağırır.[27]

Hz. İsa'nın kendisini Tanrı'nın oğlu olarak ilan etmesi beraberinde farklı bir kutsiyet yaratımı getirdi. "Tanrı kutsal bir varlıktır. İsa Tanrı'nın oğludur. Öyleyse Hz. İsa da kutsal bir varlıktır. Hz. İsa bir insandır. Öyleyse insan da kutsal bir varlıktır." Bu mantık, insanın da kutsal bir öz taşıdığını varsayar. Tanrı'dan gelme bir şeyin kötü olması mümkün değildir. (Hz. İsa'nın "iyi ağaç iyi meyve verir" sözünü hatırlayın.) İnsan türü Tanrı'nın çocukları olduğuna, yani Tanrı'dan geldiğine göre, kutsal bir varlıktır. Hz. İsa, insan türünün öbür hayvanlardan farklı olduğunu (insanın kutsal olduğunu)

27. Oysa, insan, hiçbir zaman hayvan olmaktan çıkmadı, hep hayvan olarak kaldı. İnsanın tek yaptığı, hayvan olduğu gerçeğini inkâr etmek ve bu gerçekle yüzleşmekten kaçınmaktı(r). Cankurtaran yeleğine sarılır gibi can havliyle, panikle ve umutla sarıldığı değerler, insanı, 'olduğu şey' olmaktan çıkarmaz; yalnızca daha iyi nasıl yaşayabileceği noktasında ve gerçekliğin üzerini örtmede yardımda bulunur. İnsanın, hayvan olduğu gerçeğini inkâr etmesi ve suni gerçekler üretmeye çalışması bir trajedidir. Trajedidir çünkü bu beyhude bir çabadır, her zaman için ona bir hayvan olduğunu hissettirecek ve söyleyecek bir şeyler ve kimseler çıkacaktır. Sayısız ideolojik, felsefik, politik, iktisadi, içtimai, itikadi vs değerler de üretse; değil makineler üretmek ve uzaya gitmek, Big Bang'ın ötesine de geçse insan, bir zamanlar herhangi bir hayvan gibi olduğu gerçeğinden kurtulamaz. Bu trajediye son vermenin yegâne çözümü, bu nafile çabayı sonlandırmaktır; hayvan olduğu gerçeğiyle yüzleşmek ve bunu esef etmeden kabul etmektir.

(Luk.12, 22-31'de), giyecek ve yiyecek için kaygılanan öğrencilerine hitaben şunu söylerken alenen beyan eder; "...Gökteki kuşlara bakın! Ne eker ne biçer ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel babanız yinede onları doyurur. Siz onlardan çok daha değerli değil misiniz?" Burada "Siz onlardan çok daha değerli değil misiniz"de soru yoktur; "insanların diğer hayvanlardan daha değerli olduğu" vurgusu ya da hatırlatması vardır.

Hz. Muhammed de, Hz. İsa ve diğerleriyle aynı fikirdeydi, hatta daha da radikaldi demek yanlış olmaz sanırım. Hz. Muhammed (dindara göre Allah) birçok ayette, insan dışı hayvanlar da dahil dünyadaki her şeyin insanlar için yaratıldığını bildiriyor. Bunu da, Bakara suresinin 29. ayetinde şu şekilde yazıyor, "O Allah'tır ki, yeryüzündekilerin tümünü sizin için yarattı..." Yeryüzündeki bütün şeyler salt insan türü için yaratıldığına göre, insan türü pek kutsal bir varlık olmalıydı. Mantıken bu sonuç çıkar. Herhalde Tanrı tüm bu şeyleri "aşağılık" ya da "kötü" bir varlık için yaratacak değil ya? İnsan, "özünde" iyi olmasaydı Tanrı zahmete girip de bunca "güzel" bunca "şahane" şey yaratır mıydı?

Yeryüzündeki her şeyin insan için yaratılmış olması, insan ile kutsal olan (Allah/Tanrı) arasındaki güçlü ve yakın ilişkiyi ortaya koyuyor. Tanrı'nın yeryüzündeki halefi/vekili/temsilcisi olan insan, kutsal olan ile varolan ilişkisi itibariyle kutsaldır. Onun kutsallığı, kutsal bir varlık olan Tanrı ile olan ilişkisinden kaynaklanır.

Ancak, her şeyden önce şu gerçek unutulmamalıdır; Tanrı'nın varlığı bir inanç meselesidir. Dolayısıyla, insanın kutsal bir varlık olduğu görüşü de bir inanç meselesidir. Dindar biri, Tanrı'nın varolduğuna ve kutsal bir varlık olduğuna inandığı için, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisinin de (insanın) kutsal bir varlık olduğuna inanır. Dindar olmayan biriyse, "Tanrı" diye bir şeyin varolmadığına ve insanın evrimin bir ürünü olduğuna inandığı için, kutsal bir varlık olmadığına inanır.

Hümanizm Açısından "İnsanın Yüceliği"

İnsanı "en üst değer" olarak görme ve "insanı, yalnızca insanı" esas alma bağlamında dinin kankası olan hümanizmin, insanların kendilerini özünde iyi ya da kutsal olarak görmedeki etkisini derinlikli ve kapsamlı ele almak gerektiği için burada ona yer vermeyeceğim. Şimdilik hümanizm için yalnızca şunu söylemek istiyorum: Elbette ki filantrop olmak yani insanları sevmek ve

haklarını gözetmek iyidir, kötü olan sadece insanları sevmek ve haklarını gözetmektir.

Us Açısından "İnsanın Yüceliği"

Bildiğimiz kadarıyla, us ve iyilik ile kötülüğü doğrudan ilişkilendiren ilk kişi Aristoteles (384-322)'tir. Aristo insan dışı hayvanların ustan yoksun olduklarını iddia etmiyordu, onların da belli düzeyde usları olduğunu kabul ediyordu. Onu doğrudan alakadar eden tek şey, insanlar ile insan dışı hayvanların akıl yürütme yetileri arasındaki nicel farklılıktı. Başka bir deyişle, Aristo, insan dışı hayvanların yetilerinin düşük olduğunu ve insanlarınsa yüksek olduğunu, bundan dolayı insan dışı hayvanların insanlar için varolduklarını savunuyordu. Bu, doğanın bir takdiriydi! Doğa böyle emretmişti! Aristo bu savının insanlar için de geçerli olduğunu kabul ediyordu. Ona göre, bazı insanların akıl yürütme yetileri bazı insanlarınkinden düşük olduğundan, doğa onların köle olmaları gerektiğine hükmetmiştir. Akıl yürütme yetileri düşük olanlar "doğal köleler"di. Akıl yürütme yetileri düşük olanlar bir mal olarak kabul edilmeli ve bir mal nasıl kullanılırsa onlar da aynı şekilde kullanılmalıydılar.

Aquinolu Tommaso çok daha sekter ve kör bir anlayışta saplanıp kalmıştır. Aristo, hiç olmazsa insan dışı hayvanların da –düşük derecede de olsa– us sahibi olduklarını kabul etmişti. Tommaso oralı bile olmadı. Ona göre, insan dışı hayvanların usları hiç yoktu.

Adalet düşüncesinin usa özgün olduğunu serdeden Tommaso, insan dışı hayvanların ustan yoksun olduklarını, hasebiyle onlarda adalet düşüncesinin olmadığını savunuyordu. Adalet düşüncesinden ve ustan yoksun olduklarından, insanların onlara karşı uyguladığı vahşetin ahlaki sınırlar içerisine dahil edilemeyeceğini, adalet düşüncesinden ve ustan yoksun canlıların ahlaki ve vicdani muameleyi hak etmediğini düşünüyordu. Yani insan dışı hayvanlara karşı yapılan her şey mubahtı ona göre. Ne ahlaktan ne günahtan ne de hayırseverlikten bahsedilebilirdi insan dışı hayvanlar söz konusu olduğunda.

İnsan dışı hayvanların "kusurlu" insanlarınsa "kusursuz" varlıklar olduğunu ve Tanrı'nın, kusurlu varlıkları kusursuz varlıklar için yarattığını söyleyen Tommaso ancak us sahibi canlıların iyilik yetilerine sahip olabileceğini, insan dışı hayvanların usları olmadığından onların iyilik yetilerinin olmadığını savunuyordu. Ona kalırsa insanlar ile insan dışı hayvanlar arasında duygusal olarak

da hiçbir benzerlik yoktu. Bu haliyle, hiç kimsenin yapamayacağı kadar şeyleştiriyordu insan dışı hayvanları. Onun için bir ağaç ile bir insan dışı hayvan arasında fark yoktu. Tommaso'ya haksızlık etmeyelim, insan dışı hayvanların "belli bir düzeyde" acı çekebildiklerini kabul ediyordu ancak insan dışı hayvanlara zulmetmenin insanlara zulmetme davranışını doğurabileceği şeklinde türcü bir inanç taşıyordu.

Peki gerçekten de Tommaso'nun düşündüğü gibi, iyilik ve kötülük doğrudan akılla ilişkilendirilebilir mi? "Usları olmayan canlılar" iyilik yetisinden yoksun mudurlar?

İnsan dışı hayvanların us sahibi olmadıkları düşüncesi bilgisizlikten doğar. Ayrıca, iyi ve kötü edimleri doğrudan usla bağlantılandırmakta körlükten ve bilgisizlikten başka bir şey değildir. Öncellikle şunu bilmeliyiz ki, insan dışı hayvanların uslarının olmadığını ve dolayısıyla iyilik yetisinden yoksun olduklarını savunmak, insan dışı hayvanların hiçbir vakit, hiçbir yerde iyi bir davranışta bulunmadıklarını ve bulunmayacaklarını savunmak anlamına gelir. Oysa, hepimiz, pek çok kereler, insan dışı hayvanların yaptıkları iyiliklere tanık olmuşuzdur ya da duymuşuzdur. Kendi ve başka hayvanların yavrularını besleyen ve koruyan hayvanlardan tutun, "sahipleri olan" insanları kötü durumlardan (yanan evlerden, trafik kazalarından, vahşi hayvanlardan, vs) kurtaran hayvanlara dek. Bütün bu örnekler onlarda da iyilik yetisinin olduğunun birer kanıtıdır. Yetiyi usla doğrudan ilintilendirmek yanlıştır. İstek gücü (veya enerjisi) kaynağını duygudan alır. Arzu duygudan doğduğundan, yeti belli bir düzeyde gücünü duygudan alır. Hemen hemen tüm edimlerimizin kökeninde hissiyat vardır. En olumlu ve en olumsuz edimlerimiz dahi hissiyatın ürünüdür. Tabii bunu söylerken düşüncenin etkisini yok saymıyorum. Duygular duyguları ve düşünceler düşünceleri doğurabileceği gibi, duygular düşünceleri, düşünceler de duyguları doğurabilir. Sevmeme duygusu nefret duygusunu, ekarte etme fikri yok etme fikrini doğurabilir. Sevmeme fikri ekarte etme fikrini, ekarte etme fikri nefret duygusunu doğurabilir. Hitler kendi ırkını "çok sevdiğinden" (ve çok saf ve iyi gördüğünden) bazı ırklara karşı büyük bir nefret besliyordu. Bu nefret duygusu onda, yeryüzünde salt kendi ırkının hâkim olması gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu fikirde yok etme fikrini doğurmuştu. Yok etme fikri ise, diğer ırklara, bilhassa da Yahudilere karşı duyduğu nefretin daha da şiddetlenmesine sebep olmuştu.

Irkçı insanlar aklı bahane ederek/aklı bir kriter olarak görerek, akılsız gördükleri insanlara karşı soykırımlar gerçekleştirdiler, onları köleleştirdiler. Bunları sahip olduklarını düşündükleri akılla yaptılar, yapıyorlar.

Cinsiyetçi erkekler hemcinslerini çok akıllı karşı cinslerini ise az akıllı gördükleri için kadınlara yönelik birçok menfi/ahlakdışı uygulamaları meşru görürler.

Türcü insanlar da kendi türlerinin akıl sahibi diğer türlerinse akıldan yoksun olduklarını düşündükleri için onlara yönelik pek çok acımasız ve haksız muameleyi normal ve meşru görür...

Akıl, insana iyi edimlerde bulunabilme noktasında büyük yardımlarda bulunabilir ancak unutulmamalıdır ki aynı akıl, insana, kötü edimlerde bulunabilme noktasında da büyük yardımlarda bulunabilir. John Milton'un: "Akıl kendi başına cenneti cehennem, cehennemi cennet yapabilir" dediği söylenir. Gerçekten de, bir kişi, aklını çok yetkin bir şekilde kullanarak çok büyük iyilikler yapabilir; aynı kişi, aklını çok yetkin bir şekilde kullanarak çok büyük kötülükler de yapabilir. Demek ki akıl, her iki olguya da açıktır. Kaldı ki eğer iyi ve kötü davranışlar doğrudan akıl ile bağlantılı olsa idi, "çok akıllı" olarak bilinen bazı kimselerin çok kötü davranışlarda bulunmaması gerekirdi. Eğer akıllı olmak iyi olmak, çok akıllı olmak çok iyi olmak demekse, bunun böyle olması lazımdı. Ama nedense hemen her gün bunun böyle olmadığını görmemiz ve anlamamız için çok daha fazla kanıt konuluyor önümüze. Tarih bu hususta haddinden fazla kanıtla önümüzde duruyor. Aristoteles'in öğrencisi Büyük İskender "çok akıllı" biri diye bilinir. Daha yakın bir tarihte yaşamış olan Napoléon Bonoparte'da İskender kadar akıllı ve güçlüydü ama o da binlerce insanı öldürtmüştür. 1. ve 2. Dünya Savaşlarını başlatan liderler de "çok akıllı" olmalarıyla nam salmışlardı ama onlar da milyonlarca insanı öldürttüler. Hitler de "çok akıllı" biriydi ama Hitler'in yaptığı vahşeti bugüne değin hiçbir insan ve insan dışı hayvan yapmamıştır. Keza, Pinochet, Franco, Mussoloni, Stalin ve diğer liderler de "çok akıllı"ydılar ama onlarda binlerce, milyonlarca insanı öldürttü, milyonlarcasını yerinden yurdundan göç ettirdi. Milyonlarcasını açlık ve sefalet içerisinde yaşamaya mahkûm ettiler. Bunların hiçbiri akıldışılıkla yapılmamıştı, bilakis akıl sayesinde ve akıl yoluyla yapılmıştı. Ya silah icat edenler? Öldürücü silahları icat eden insanların akılsız olduklarını hangimiz iddia edebiliriz ki? Belki vicdansız ve ahlaksız olduklarını

söyleyebiliriz ama akılsız olduklarını söyleyemeyiz. Hiroşima'ya, Nagazaki'ye ve Halepçe'ye atılan kimyasal silahları icat edenler biliminsanları idi. Tüfeği, topu, bombayı, tankı, roketatarı, nükleer, kimyasal, biyolojik ve diğer öldürücü silahları icat edenlerin hepsi biliminsanıydı ve "çok akıllı"ydılar. Zaten "çok akıllı" olmasalardı böyle silahlar icat edemezlerdi. Günümüzde de birçok biliminsanı daha gelişkin ve öldürücü silahlar yapmaktadırlar. Ve onların yaptıkları silahlar tarafından bugüne kadar yüz milyonlarca insan ve milyonlarca insan dışı hayvan öldürülmüş ve sakat bırakılmıştır. Bir sürü insan bu silahlar yüzünden çeşitli hastalıklara yakalandılar. Peki söyler misiniz lütfen, akıllı olmak iyi olmak anlamına geliyorsa bu biliminsanları neden kötü şeyler yaptılar? Bir sürü biliminsanı, bir sürü iyi şeyler icat etti. Onlarda akıllıydılar ama öbür biliminsanları gibi kötülük yapmadılar. Neden?

Asıl belirleyici etmenler duygu, vicdan ve ahlaktır. Eğer duygu, vicdan ve ahlak konusunda yetersiz kalınırsa, us kendi başına kişiyi her türlü kötü davranışa itebilir. Us ahlakın gelişimi açısından önemli bir etmendir ama aynı us ahlaksızlığın gelişimi açısından da önemli bir etmendir. Kimi insanların bazı edimleri bunun açık göstergesidir. Josef Fritzl, babalık duygusundan, vicdandan ve ahlaktan yoksun biri olduğundan, kendi öz kızını evinin bodrumuna kapatıp 24 yıl boyunca ona tecavüz etti ve ondan 7 çocuk sahibi oldu. Ona her türlü kötü muamelede bulundu. Fritzl bir mühendis idi ve çevresinde "çok akıllı" biri olarak bilinirdi: zaten evinin mimarisi, bodrumda yaptığı sistem onun gerçektende akıllı biri olduğunu gösteriyor. Bunu 24 yıl boyunca gizli tutması akıllı olduğunun bir başka kanıtıdır. Hangimiz Fritzl'in akılsız biri olduğunu iddia edebilir? Ama hemen hepimiz onun babalık duygusundan yoksun, vicdansız ve ahlaksız biri olduğunu rahatlıkla, tereddüt etmeden söyleyebiliriz.

Gelişkin bir usa sahip birinin yaptığı iyilikler ve kötülükler ile sahip olmayanların yaptıkları iyilikler ve kötülükler arasında ahlaksal açıdan farklılıklar vardır. Şöyle ki, daha öncede söylediğim gibi, ahlaki bilinçten yoksun olarak iyilik ve kötülük yapan insan dışı hayvanlar, küçük çocuklar, ileri derecede zekâ özürlüler ve deliler, edimlerini ahlaki bir muhasebeye vuramazlar. Ahlaki bilince sahip olmadıklarından, sorumluluk bilincine de sahip değildir. Sorumluluk bilinci, ahlaki bilinçten ve özgürlük bilincinden doğar. Biz, normal-yetişkin insanlar, hak ve özgürlüklerin bilincindeyiz ve

herhangi bir edimde bulunurken, niye bulunduğumuz (veya bulunmamamız) konusunda belli düzeyde bir bilgiye sahibiz, yani bile bile yapıyoruz. Bundan dolayı bizler, yaptıklarımızdan sorumluyuzdur. Bizim edimlerimiz ahlakın sınırları içerisindedir. Sartre'ın dediği gibi bizler, "özgürlüğe mahkûmuz." Özgürlüğe mahkûm oluşumuz ise bizi edimlerimizden sorumlu olduğumuz gerçeğine götürür. Her türlü iyi ve kötü edimlerimizden sorumlu olduğumuz gerçeği bizi sorumluluğumuzun bilincinde olmamız ve edimlerimizi bu bilinçle gerçekleştirmemiz gerektiği gerçeğine taşır.

Normal-yetişkin insanın ahlaki değerleri bilgi, bilinç ve deneyim ile kuşatılmış olup, onu edimde bulunmaya iten-güdüleyen, kısıtlayan, bastıran-durduran ve gerileten de bu kuşatılmışlığın donanımı ve gücüdür. Gelişkin bilgi, bilinç ve deneyim, normal-yetişkin insanı en "yüce" davranışı sergilemeye de itebilir, en aşağılık davranışı sergilemeye de. Bilgi, insanı "yücelik" ile aşağılılık arasında bir tercih yapmaya sevk eder. Federico Mayor'un dediği gibi, "Bilgi her zaman iyidir; zararlı ya da kötücül olan, bilginin uygulanışıdır." Normal-yetişkin insana ahlaki bilinç sağlayan bilgidir, bilgiyi iyi veya kötü işler için kullanan da normal-yetişkin insandır. Ahlaki bilince sahip olan normal-yetişkin insanın yaptığı iyilikler ve kötülükler, bu bilince sahip olmayan canlıların yaptıkları iyilik ve kötülüklerden ahlaksal açıdan farklı olduğundan, normal-yetişkin insanın yaptığı iyilikler daha "yüce" yaptığı kötülükler ise daha aşağılıktır. Çünkü o, yaptığının ahlaki mi ahlaka aykırı mı olduğunu biliyor ve bilerek yapıyor. Fars edebiyatının en büyük şair ve yazarlarından bir olan Sadi (1209-1291), bunu şu dizelerle anlatıyor;

"Hali perişan, cahil bir insan
Kendini günahtan sakınmayan âlimden iyidir.
Cahil, görmediği için doğru yoldan çıktı.
Âlimin iki gözü vardı ama doğruluktan ayrılıp kuyuya düştü."

Uzun lafın kısası, çok akıllı olmak "çok iyi olmak" demek değildir, çok akıllı olmak; "çok iyi edimlerde bulunma kapasitesine veya olanağına sahip olmak" demektir.

Yaratıcılık Açısından "İnsanın Yüceliği"

Yaratıcı olmak ile iyi olmak aynı anlamda kullanılabilir mi? Ya da soruyu şu şekilde sorayım; yaratıcı biri her zaman için iyi biri midir? Galiba pek azınız buna "Evet" cevabını verecektir.

Sözlük anlamıyla, yaratıcı: "Zekâ, düşünce ve hayal gücünden yararlanarak görülmeyen yeni bir şey ortaya koyan" veya "Yaratma yeteneği olan" demektir. İyilik ise; "iyi olma durumu" ya da "Karşılık beklenilmeden yapılan yardım" olarak. Yani, sizinde gördüğünüz gibi, çok değişik anlamlar içerirler. (Burnunuza türcülük kokusu geliyor mu?) Benzer anlamlarda kullanılmaları türcülükten başka bir şey değildir maalesef. Bu zihniyeti taşıyanlar, sadece insan türünün yaratıcı yetilere sahip olduğunu, dolayısıyla insan türünün "özünde" iyi olduğunu savunurlar, ne ki, bu insanlar, yaratıcı olduklarına inanılan bazı kişilerin niye kötü davranışlarda bulunduklarını açıklamakta zorlanırlar. Yaratıcı olan bir insanın kötülük yapamacağını ileri süremezler çünkü yaratıcı olan ama aynı zamanda kötü şeyler yapan pek çok kişiyi bizzat kendileri de tanırlar. Ama buna rağmen, insan dışı hayvanların yaratıcı yeteneklere sahip olmadıkları düşüncesini bahane ederek düşüncelerinde ısrar ederler.

Biz insanların yaratıcılık yetisi alabildiğine gelişkindir, geniştir ve zengindir. Öyle ki, olağanüstü makineler yaparak uzaya bile gidebiliyoruz. Telefonlar, televizyonlar, bilgisayarlar, robotlar, arabalar, uzay araçları, mutfak gereçleri, iş makineleri, binalar, yazınsal yapıtlar ve daha sayısız şey yapabiliyoruz. Bu, doğrudan yaratıcılığımız ile ilgilidir. Bu açıdan öbür hayvanlardan farklıyız; bizim yaratıcılık yetimiz epey gelişkin iken onların ki sınırlıdır. Gelişkin aklımız sayesinde hemen her alanda yenilikler yarattık, doğanın, varlıkların, evrenin gizemlerini önemli ölçüde ifşa ettik ve sayısız teknolojik alet ürettik. Yaptığımız teknolojik aletler sayesinde hayatımızı kolaylaştırdık ve kısmen de olsa rahata ulaştık. Çok muhteşem ve hayranlık verici şeyler yarattık. Fakat bunların hiçbiri özünde iyi olduğumuz anlamına gelmiyor zira önceki bölümde de gördüğümüz üzere akıl ve iyilik veya kötülük birbirleriyle doğrudan bağlantılı değildir. Eğer iyiyi ve kötüyü mesleki başarı açıdan değerlendirmiş olsaydık, insanların yaratıcılık noktasında "çok iyi" olduklarını öne sürebilirdik, yalnız bizler iyiyi mesleki açıdan değil, etik açıdan değerlendiriyor ve ölçütlerimizi mesleki başarı açısından değil etik açıdan belirliyoruz. Eğer iyiliğin "doğaya yenilik katmak" ile doğrudan bir ilişkisi olmuş olsaydı, insanların iyi olduklarını kabul ederdik. Halbuki iyiye bakış açımız ağırlıklı olarak ahlaksaldır, yenilikler katmada gösterdiğimiz sükse değildir. Yaratıcılık salt aklın sınırları içerisindedir, iyi ve kötü ise bilginin, bilincin, vicdanın ve ahlakın...

Dinler (anlamlandırma sistemleri), ideolojiler, felsefik akımlar, folklorik sistemler, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar oluşturmak-geliştirmek elbetteki salt insanlara özgüdür, ne ki bunun iyilikle ya da yücelikle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Tüm bu oluşumlar iyi amaçlarla yapıldığı gibi kötü amaçlarla da yapılmaktadır.

Biliminsanlarının yaratıcılık yetileri hayli gelişkindir. Sanırım kimsenin buna itirazı yoktur. Tüfek, top, tank, füze, nükleer, kimyasal, biyolojik ve adını sayamadığım daha birçok öldürücü silahı üretenler kimlerdir? Biliminsanları! Bu insanların yaratıcılık yetileri gelişkin olmasaydı bu ölümcül silahları yapabilir miydiler? Hayır. Peki, bu silahların bugüne değin milyonlarca canlıya ve doğanın öteki unsurlarına verdikleri zararı görmezden gelebilir misiniz? Nagazaki'ye, Hiroşima'ya ve Halepçe'ye atılan atom bombalarını icat edenler kimlerdi? İnsanlar. Öyleyse, yaratıcı olmak iyi olmak demek midir? Hayır.

İnsanın yaratıcı yanı hem iyilik hem de kötülük için kullanılabilinir. Sadece insanın yaratıcı yanına odaklanıp onu kutsal bir mertebeye koymak yanılgıdır...

Gelişkin bilgiye sahip oluşumuz da özünde iyi olduğumuz anlamına gelmiyor. Bilgiyi iyi amaçlar uğruna kullandığımız kadar kötü amaçlar uğruna da kullanıyoruz, kullanabiliriz. Tarihe ve "şimdiye" bakın lütfen. Ne görüyorsunuz?

Varoluş Açısından "İnsanın Yüceliği"

Öteden beri, belli dönemlerde, belli yoğunluklarda ontoloji ve epistemoloji alanlarına giriyor, varoluşumuz üzerine düşünüyor, "Niye varız?" diye soruyoruz. Biz kimiz? Neyiz? Niye varız? gibi sorular kafamızı habire kurcalamaktadır. Sayısız düşünür, yazar, biliminsanı, sanatçı, hülasa hemen hepimiz bu soruların yanıtlarını arıyoruz, kendimize, ötekiye, doğaya, görünmeyen güçlere sordukça soruyoruz. Beynimizin içinde tanrılar yaratıyor ve bu soruları bu tanrılara da yöneltiyoruz. Adeta çıldırmak üzereyiz. Bazen ne yaptığımızı, ne istediğimizi bilmez hallere düşüyoruz. Oturup ağlıyoruz, köşemize çekiliyoruz, olmadı intihar edip varlığımıza son noktayı koyuyoruz. Toplumsal hadiseler karşısında yeise kapılıyor, yine sorguluyor, yalnızlığımızı fark ediyor ve mutsuzluğun kucağına düşüyoruz. Varlığımızı ve var olma nedenimizi en çok, en mutsuz ve en huzursuz olduğumuz anlarda sorguluyoruz. Varoluşsal boşluğa

düşüyor, varoluşsal krizler geçiriyor, varoluşsal endişeler içinde kendimizi ve başkalarını hırpalıyor, köşeye sıkışmış bir kedi misali kendimize ve ötekiye saldırıyoruz. Bazı acı gerçekleri unutmak ya da kaçmak için içkiye, uyuşturucuya ve silaha sarılıyoruz. "Biz insanlar yaratılıştan anlamı olmayan bir dünyaya fırlatılma talihsizliğini yaşamış olan anlam arayan yaratıklar gibi görünüyoruz. En büyük görevlerimizden biri yaşamı destekleyecek kadar sağlam bir anlam icat etmek ve bu anlamı ortaya koymadaki kişisel katkımızı inkâr etme şeklindeki hileli manevrayı gerçekleştirmektir. Böylelikle anlamın 'dışarıda bir yerlerde' bizi beklediği sonucuna varabiliriz. Sağlam anlam sistemlerine yönelik süregelen araştırmamız sıklıkla anlam krizlerine sokar bizi."[28] Din gibi anlamlandırma sistemleri yaratıyoruz. Çünkü "var olmamızın mutlaka bir anlamı ve amacı olmalı" diye düşünüyoruz. Anlam(sızlık) ve amaç(sızlık) krizleri geçirirken hiç yoktan değerler icat eder ve sonra da bu değerlerin aslında bizim değil başkası veya başkaları tarafından yaratıldığına ikna olmaya zorluyoruz kendimizi. Kafalarımızın içinde mutlak bir Tanrı yaratıyor ve bu mutlak Tanrı yaratımı üzerinden kendimiz için de mutlakıyetler var ediyoruz. "Biz kimiz? Neyiz? Niye varız?" gibi sorulara kestirmeci (ve "mutlak") yanıtlar vererek, kendimize belli bir anlam ve amaç oluşturuyoruz. Anlamın ve amacın sağlam olabilmesi için de kendimizi yüce değerlerle donatıyoruz, şahsımıza yüce değerler atfediyoruz.

"Yaşamımızın bir anlamı ve amacı olmalı!" diye haykırırız ve eğer yaşamımızı sürdürebilecek yeterlilikte bir anlam ve amaç var edemezsek ya da bulamazsak, "Artık yaşamamın bir anlamı yok" diyerek varlığımızı sonlandırabilecek bir eyleme girişiriz.

Bazılarımız, Nazi toplama kamplarında olağanüstü bir varoluş mücadelesi veren dünyaca ünlü psikiyatrist Victor E. Frankl gibi, "Eğer yaşamda gerçekten bir anlam varsa, acıda da bir anlam olmalıdır. Acı da yaşamın kader ve ölüm kadar silinmez bir parçasıdır. Acı ve ölüm olmaksızın insan yaşamı tamamlanmış olmaz" düşüncesini içselleştirir, insanların yaptıkları kötülüklerin oldum olası var olduğu ve muhtemelen daha da varolacağını bilerek, yeise ve pesimizme kapılmadan, acıya ve ölüme de bir anlam vererek ve sevgiye sarılarak yaşamı ayakta tutabilecek kadar anlam yaratır, kendimizi varoluşsal boşluğa düşme tehlikesinden uzaklaştırırız.

28. Irvin D. Yalom, *Bağışlanan Terapi*, Çev. Zeliha İyidoğan Babayiğit, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002, s. 144.

Bazılarımız –özelikle de kimi varoluşçu filozoflar–, ölümlü olduğunun bilincinde olan insan için yaşamın anlamsız olduğunu düşünür ve hayata, olay ve olgulara karamsar gözlerle bakar...

Bazılarımız, Asketizm ya da Fakirizm denilen çilecilikte anlam arıyor, tüm acıların kaynağı olarak bedenlerimizi görüyor, bütün kötülüklerin bedenlerimizden çıktığına inanıyor ve bedenlerimizi kontrol altında tutarak ve olabildiğince seküler isteklerden mahrum bırakarak ve ölüm sonrası mutluluğu düşünerek, manevi rahatlamayı, huzuru, mutluluğu veya kurtuluşu yakalamaya çabalıyoruz. "Ego" denilen şeyi baş düşman olarak görüyor ve onu ilga etmek için acımasızca üzerine gidiyoruz. Böylelikle, galiba, yaşama bir anlam ve amaç katarak, kendimizi varoluşsal tehlikelerden kurtarıyoruz.

Bazılarımız için ölüm, hayattan yeterince doyum sağladığımıza kanaat getirdiğimizde lazım olur ve anlam kazanır. Ölüm bizi sonsuz huzursuzluktan/doyumsuzluktan ve acıdan kurtaran tek ve mutlak hakikattir. Yaşama anlam katan, onu katlanılır ve yaşanılır kılan şey ölümdür. Bir hayat, ne kadar güzel olursa olsun eğer sonu yoksa anlamsızlıktan öteye gidemez. Yaşamı tatlı kılan, ölümdür.

Bazılarımız, varoluşun mutlak bir yönü olan yalnızlığı feci biçimde yaşarız. Evrenin en yalnız öznesi, mutlak yalnızlığın farkına varan ve bu farkındalığı süreklileştirendir. Aslında, işin özüne baktığınızda, hepimiz son kertede yalnızız. Yalnızlık kimileri için esin kaynağı olur, mutluluk ve huzur verir ve filozoflaştırır; kimileri içinse azap çekmekten öte bir şey değildir. "Mutluluk kısa, yalnızlık ise uzundur."[29] Doğduğumuz andan ölene değin yalnızlık peşimizi bırakmaz. Yalnızlık, daima bir şeyin noksan olduğu hissini yaratır bizde. Bu noksanlık hissi ölene kadar varlığını korur. Kendimizi varoluşsal açıdan hep noksan hissederiz ve bu noksanlığı bertaraf etmek için türlü türlü şeyler keşfeder, anlamlar, amaçlar, hedefler peşinde koşarız.

Max Weber, insanı "anlam peşinde koşan hayvan" diye tanımlamış. Hakikaten öyledir. Bizden başka hiçbir hayvan "anlam" denilen şeye bu denli takılmaz, saplanmaz, onun peşinden koşmaz, o olmadan yaşanılamayacağına ya da mutlu olunamayacağına inanmaz. (Belki de, bu, onların "anlam"ın ne olduğunu bilememelerinden...?) Bizler tamamıyla anlama kilitlenmişiz, varsa yoksa o, anlam! Çok azımız "Varolmanın bir anlamının ve amacının olması şart mı?"

29. Yasunari Kavabata, *Kiyoto*, Çev. Esat Nermi Erendor, İstanbul: Cem Yayınevi, 2008, 219.

diye sorar. Bazılarımıza göre varolmak veya yaşamak için ille bir anlam ve amaç olması gerekmez... Varolmak ve varlığını idame ettirmek başlı başına bir anlam ve amaçtır çünkü.

Bazılarımız, "Varlığımız doğumumuzla başlamadığı gibi bedenin ölümüyle de sona ermeyecektir" diyen Immanuel Kant'a ve "Ölümden sonra olacaklar, düş gücümüzle duygularımızın çok ötesinde olağanüstü güzelliklerdir... Sonsuzluk içinde fiziki varlığımızın yok olması, varoluş amacımızın yitirilmesi anlamına gelmiyor" diyen Carl G. Jung'a sırtını dayamakta, öte dünya, cennet, reenkarnasyon gibi şeylere inanarak ölüm korkusunu yenmeye çalışmakta, anlamsızlıktan ve amaçsızlıktan kurtulmaya gayret etmektedir.

Bazılarımız, "Özgür insan ölümü her şeyden az düşünür; onun bilgeliği, ölüme değil yaşamaya yoğunlaşmasından doğar" diyen Spinoza'ya, Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı kitabındaki başkarakterlerden olan Jean Valjean'ın "Ölmek hiçbir şey değil, asıl feci olan şey yaşamamak" sözüne ve Ömer Hayyam'ın:

"Hayyam, şarap iç, sarhoş olmak ne hoş,
Sevgilin de varsa, sarılmak ne hoş;
Ergeç sonu yokluk madem bu dünyanın
Yok say kendini, bak, varolmak ne hoş!"

dizelerine sarılır. Bir tek yaşamın olduğunu, kendi yaşamının sonsuz olmadığını, bunun için de bu yaşamın çok iyi değerlendirilmesi gerektiğini, başkalarına zarar vermeden, her anın dolu dolu yaşanılması, yani hayatın tadına, zevklerine, dilediğince bakılması gerektiğini savunur. Kimilerinin dediği gibi; "Yaşamın amacı sadece yaşamak" veya "varolmanın nedeni, varolmak" ya da "yaşamın amacı sadece yarına kalmak" olabilir.

Bizler, insan türünün varolmadığı bir evren (hayat) tahayyül edemiyoruz, sanki biz yok olduğumuzda sonsuz hayatta bizimle beraber yok olacakmış gibi antroposantrik ve trajik bir düşünceye sahibiz. Oysa şu gerçeği unutuyoruz (ya da hazmedemiyoruz); çok eski bir zaman önce, henüz bugünkü insan türü, yani biz yokken de evren (hayat) vardı ve o zaman da nice canlı tür mevcuttu. Hayatın, bizim varolmadığımız bir geçmişi olmuştur. Bugün varız ama belki bir saat sonra veyahut bir milyon yıl sonra yok olup gideriz. Belki dünyaya çarpacak bir meteor yüzünden, belki de bizim neden olacağımız bir neden (küresel ısınma, nükleer silahlar vs) yüzünden insan türünün soyu tükenecektir. Ve insan türünün soyu tükendiğinde evren mutlak anlam da varolmaya devam edecektir. Madde

varolacaktır. Madde varolduğu müddetçe zamanda varolacaktır. Ve belki de canlı varlıklar da hep olacaktır. Bu gerçek, bizim varlığımızdan bağımsız olarak mevcuttur. Bir gün mutlaka bugünkü insan türünün soyu tükenecek ve evrendeki hayat onsuz (bizsiz) varolmayı sürdürecektir. Bu, mutlak ve kaçınılmaz bir realitedir. Ve bu realiteyi hiçbir surette değiştiremeyiz. Ne kadar güçsüz(!) varlıklar olduğumuz gerçeğiyle yüzleşmeliyiz. Bizim gücümüz de sınırlıdır. İstesek bile evrendeki hayata son noktayı koyamayız; çok çok kendimizi ve sair kimi canlı varlıkları yok edebiliriz.

Biz öldüğümüzde kişisel anlam ve amaç da aynı şekilde bizimle ölür. Ne ki bazılarımız anlamı başka biçimlerde yaratır ve yaşatır. Evrende yaşayan sayısız canlı türün içinde, daha doğrusu dünyada yaşayan milyonlarca canlı türün içinde yalnızca, evet yalnızca bir tür olmak onlar adına kabul edilemez bir gerçekliktir. Milyonlarca canlı türün içinde yalnızca bir tür olmalarını kendi varoluşları için bir hakaret olarak algılarlar ve manevi kifayetsizlik boşluğuna düşerler. Bir hayvan olmaları onlar için gurur kırıcıdır, varolma anlamı ve amaçlarını da küçümsemedir. Diğer hayvanlar gibi varolduklarını ve ergeç diğer hayvanlar gibi yok olacaklarını, onlarla aynı ortamda yaşadıklarını ve aynı havayı soluduklarını, aynı sonu paylaştıklarını, topraktan gelip toprağa gideceklerini, bugün "aziz" diyerek diğer hayvanların ruhlarından farklı bir konumda değerlendirdikleri ruhlarının ölümle birlikte yok olacağını kabul edemiyorlar. Diğer hayvanların varoluş nedeni ile kendi türünün varoluş nedeni arasında bir farklılık olduğunu düşünürler. "İnsan türünün varolma anlamı ve amacı çok farklıdır. Diğer hayvanlar sadece yemek, içmek ve üremek için vardır, onların varolmalarının anlamı ve amacı salt budur. Oysa bizim, bizim varolmamızın anlamı ve amacı salt yemek, içmek ve üremek değildir, başka, çok daha başka, hatta yüce bir şeydir. Evet, bizim varolmamızın anlam ve amacı çok yücedir."der, diğer hayvanları masa, sandalye gibi bir düzeye indirger, kendi türümüzü kayırırız. "Öteki hayvanlar doğar, eşini arar, yiyecek peşinde koşar ve ölürler. Hepsi bu kadar. Ama biz insanlar farklıyızdır, biz öyle düşünürüz. Bizler eylemleri "seçimlerinin" sonucu olan "kişileriz" Diğer hayvanlar farkında olmadan yaşam sürerler oysa bizler "bilinçliyiz" Kendimizle ilgili görüşümüz bizi insanoğlu olarak tanımlayan ve bizi diğer bütün yaratıklardan üstün kılan "bilinç, benlik ve özgür irade" denen yerleşik inancımızdan gelmektedir

Daha yansız baktığınız zamanlarda, kendimizle ilgili bu görüşün kusurlu olduğunu kabulleniriz."[30]

Diğer hayvanlar gibi olduklarını kabul etmekten, yani milyonlarca canlı tür içinde yalnızca bir tür oldukları ve o türün milyarlarca üyesinin içinde yalnızca bir birey oldukları gerçeğiyle yüzleşmekten korkan insanlar, kendi türlerini ayrı, imtiyazlı ve kutsal olarak görürler. Ve Darwin'in evrim teorisine karşı çıkarlar, sözde çıkmadıklarındaysa, aslında bilinçaltlarında şiddetli bir karşı çıkış beslerler. Daha evvel herhangi bir hayvan gibi olduklarını ve evrim geçirerek bugünkü düzeye ulaştıklarını, yani özünde diğer canlılarla aynı varoluşsal anlama ve amaca sahip olduklarını yadsırlar, bazı gerçekleri hazmedemezler, yüzleşmekten korkarlar. Esasında, bir karınca veya bir kuş ne için varolmuşsa bizde onun için varolmuşuz, bir karıncanın varolma nedeni ile biz insanların varolma nedeni aynıdır! Bizler nasıl varolduğumuzu bilebiliriz ama niye için peşin hüküm veremeyiz. Belki de bu "niye"nin bir cevabı yoktur çünkü bunu belirleyen bir adres yoktur. Fakat din işin kolayına kaçarak, bize niye varolduğumuzu bildiğini söyler. Ona göre bu biliş mutlaktır zira Tanrı'dan çıkmadır. Tanrı, niye ve nasıl varolduğumuzu öğrenmemiz için bize elçilerini (peygamberler) gönderdi ve kitaplar indirdi. Bu peygamberler ve kitaplar Tanrı'nın sözleridir, söyleyecekleri, dahası söyledikleri her şey mutlak doğru olarak kabul edilmelidir. Nice insan bu kolaycı fikirlere itibar eder, maalesef. Buna karşın nice insan da, insanın varoluşunun anlamı ve amacı hakkında farklı bir fikir öne sürer. Bu fikre göre, insanın varoluşunun anlamı ve amacı; kendini, diğer canlıları, doğayı ve bir bütün olarak evreni bilmek, gizemi ifşa etmek ve yaratmaktır (nasıl oluyorsa?). Doğayı keşfedip-fethetmek ve evrenin derinliklerine doğru ilerlemektir. Bilen ve yaratan sadece insan olduğuna göre, onun varoluş anlamı ve amacı da farklıdır demektir. Yoksa niye sadece insan? Bu görev yalnızca insana verilmiştir. Peki, kim veya kimler tarafından? Orası meçhul ya da agnostik. Belki Tanrı gibi bir şey, belki doğanın kendisi...

İnsanın varoluş anlamı ve amacı; yemek, içmek, sevişmek (salt üremek değil), içtimai, semantik ve teleolojik sistemler kurmak, bir sürü disiplin yaratmak ve gizemi afişe etmek için bilmek-ilerlemek. İşte bundan olsa gerek, insan, diğer hayvanlardan tamamıyla ayrı

30. John Gray, *Saman Köpekler*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, 43.

(üstün) ve kutsal bir varlıktır! Varoluşunun kutsal bir anlamı ve amacı vardır!

Kişi bunu yaparken ya da buna inanırken, aslında kendi varlığını (doğadaki yerini) sağlamlaştırmaktadır. Üyesi olduğu türün varoluşuna kutsal bir anlam ve amaç yüklerken aslında kendi varoluşuna kutsal bir anlam ve amaç yüklemektedir (bunu bir sonraki başlıkta genişçe açımladığımdan bu hususa burada pek değinmeyeceğim). Varoluşsal boşluğun tehlikelerinden veya varoluşsal bunalımlardan kendisini kurtarmak için böylesi fikirleri bir kalkan olarak geliştiren kişi, değersizlik ve hiçlik psikolojisinin komplikasyonlarından korunmak için de böylesi fikirlere, inançlara sarılabilir. Özünde iyi ve kutsal olan bir türün üyesi olduğuna inanarak, değersizlik ve hiçlik psikolojisinden ırak durmaya gayret eder. Türünü değerli ve kutsal bulma düşüncesi, kendini değerli ve kutsal bulma düşüncesine giden kapıyı aralar. İnsanın yüceliği, varoluşsal bir varsayıma-inanca dayanır. Esasında, insan yüce bir varlık değildir, yalnızca bazı insanlar tarafından öyle varsayılır.

Narsisizm Açısından "İnsanın Yüceliği"

Sevginin ve Şiddetin Kaynağı adlı kitabında narsisizmi çok yönlü bir biçimde inceleyen Erich Fromm, bireysel ve toplumsal narsisizm hakkında şu çarpıcı tespitte bulunuyordu;

"Topluluk narsisizmini görebilmek bireysel narsisizmi görebilmekten daha zordur. Birisinin çıkıp da başkalarına şunları söylediğini düşünelim; "Ben (ve benim ailem) dünyanın en üstün insanlarıyız; bizden temiz, bizden zeki, bizden iyi, bizden dürüst insan yoktur; öteki insanların hepsi pis, aptal, ahlaksız ve sorumsuzdur." Pek çok kimse bu insanın kaba, dengesiz, giderek deli olduğunu düşünecektir. Oysa bağnaz bir konuşmacı, kitlenin karşısına çıkıp da "ben" ve "benim ailem" yerine ulus (ya da ırk, din, siyasal parti vb) koyarak bir konuşma yaparsa ülkesini, Tanrı'yı vb seven bir insan olarak övülecek, değerli bulunacaktır. Öte yandan başka uluslardan ve başka dinlerden olanlar hor görüldükleri için böyle bir konuşmaya kızacaklardır. Yüceltilen topluluğun içinde her bireyin kişisel narsisizmi doğrulanacak, milyonlarca kişinin paylaştığı bu yargılar akla uygunmuş gibi görünecektir. (Halkın çoğunluğunun akla uygun olarak kabul ettiği şey halkın tümünün değilse bile büyük bir kesiminin kabul ettiği bir şeydir; pek çok insanın gözünde "akla uygunluk" yargısını akıl değil toplum

onayı belirler.) Bir bütün olarak topluluk, varlığını sürdürebilmek için narsisizme gereksinme duyduğu sürece topluluk narsisist tutumlarını artıracak, bu tutumları özelliklę gayet haklı ve erdemli tutumlar olarak gösterecektir."[31]

Fromm'un yukarıdaki tespitinin ne kadar yerinde olduğunu anlayabilmemiz için yalnızca geçmişte ve bugün çevremizde ve tüm dünyada yaşananlara bir göz atmamız yeterli olacaktır. Bütün din insanları, ulusal liderler, siyasi parti liderleri, kendi kitlelerini yaratmak ve etki altına almak için böylesi yüceleştirme propagandaları yapmaktadırlar. Dillerinden düşürmedikleri "yüce" anlamlı sözcükler ("aziz milletim", "yüce yoldaşlarım" vs), kullandıkları jargon ve kuramsal-tatbiki propaganda faaliyetleri bir afyon işlevini görür. Demagojiyle ve popülizmle uyuşturdukları, sermest ettikleri veya hipnotize ettikleri kişi ya da kitleleri bir dalga halinde sürükleyebilirler, ajite edebilirler, onlara istedikleri hemen her şeyi yaptırabilirler. Kişileri ve kitleleri birer caniye ve canavara dönüştürebilirler.

"En doğru ve meşru inanç (din, ırk, siyasi parti vb) benim (bizim)'dirdeki yüceleş(tir)menin özünde yatan narsisizmi göremeyecek kadar kani olan birinin, hastalıklı narsisizmin pençesinde kıvrandığını görmek zor olmasa gerek. Zira bu "inançlı" kişi hemen her fırsatta, her türlü söz ve davranışında bu gerçeği dışavurur ve bununla kıvanç duyar. "Yüce" bir topluluğun üyesi olmak onu hem direkt hem de endirekt olarak yüceliğin tahtına taşır. Herhangi bir ırkın bir üyesi, kendi ırkından olan birisine, "bizim ırkımız en kutsal, en nezih, en temiz, en masum, en sevgi dolu, en güzel, en zeki, en sorumlu... ırktır" dediğinde, hem kendisinin hem konuştuğu kişinin göğsünü kabartır, ayaklarını yerden keser ve başkasına karşı çok "radikal" yapar. Kendi ırkına müspet sair ırklara ise menfi nitelikler atfeden bu kişi, böylelikle aidiyet duygusunu pekiştirir ve milliyetçi, ırkçı, faşist bir zihniyet edinir.

Konumuz açısından önem taşıyansa, bu gerçeğin, insanların içselleştirdikleri türcülük boyutudur. Şöyle ki, birisinin çıkıp insanlardan oluşan bir kitleye şu şekilde hitap ettiğini düşünelim; "Ben (ve benim ailem) dünyanın en üstün insanlarıyız; bizden zeki, bizden iyi, bizden dürüst insan yoktur, öteki insanların hepsi pis, aptal, ahlaksız ve sorumsuzdur" (dediğinde), pek çok kimse

31. Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Çev. Nalan İçten & Yurdanur Salman, İstanbul: Payel, s. 72.

bu insanın kaba, dengesiz, giderek deli olduğunu düşünecektir. Oysa bağnaz bir konuşmacı, kitlelerin karşısına çıkıp da "ben" ve "benim ailem" yerine, "biz insanlar" ve "insanların hepsi" yerine "hayvanların hepsi"yi koyarak bir konuşma yaparsa insan türünü seven, ona değer veren biri olarak övülecek, değer görülecektir. "Bizim türümüz (insan türü), dünyanın (hatta evrenin) en kutsal, en üstün, en nezih, en güzel, en temiz, en masum, en sevecen, en zeki, en iyi, en sorumlu, en anlayışlı, en merhametli... türüdür; hayvanların hepsi ise, pis, aptal, vahşi, galiz, ahlaksız ve sorumsuzdur" dediğinde, sanırım bu insan türünün bir ferdi olarak sizin göğsünüz kabaracak, böyle bir türün üyesi olduğunuz için kendinizle ve türünüzle kıvanç ve mutluluk duyacaksınız.

Bu narsisizmin daha iyi anlaşılması açısından şu örneklere bir bakalım, Ayşe ile Arif, aynı mağazada çalışan iki arkadaştır. Bir gün, bulundukları bölüme iriyarı bir adam gelmiş, etrafa göz gezdirmektedir. O sıra, Ayşe, yanında duran Arif'in kulağına eğilip, "Adamı görüyor musun, ayı gibi" ya da "Öküz gibi" deyince adam duyar. Ve tahmin edeceğiniz üzere adam buna çok bozulur, hakarete uğradığını düşünür. Ayşe'ye öfkeyle ve nefretle bakar. Şayet Ayşe, Arif'in kulağına eğilip, "Adamı görüyor musun, aslan gibi" demiş olsaydı ve adam bunu duysaydı, tahmin edeceğiniz üzere, adamın yüzü güler, göğsü şişer, kafası dikleşir ve Ayşe'ye kibirli bakışlar fırlatırdı. Genelde ayı türüne "Kaba saba, anlayışsız, görgüsüz" gibi, öküz türüne de "Aptal, geri zekâlı, anlayışsız" gibi olumsuz özellikler atfedildiğinden, "ayı" ve "öküz" sözcüklerini birbirimizi aşağılarken telaffuz ederiz. Aslan türüne de "gürbüz, cesur ve yiğit, boylu boslu güçlü ve yakışıklı" gibi olumlu özellikler atfedildiğinden, "aslan" sözcüğünü birbirimize iltifat ederken telaffuz ederiz. Oysa neticede her ikisi de insan dışı birer hayvandır. Bir insana, "Sen bir hayvansın" dediğinizde o insan kendisini hakarete uğramış hisseder. "Sen bir ayısın" dediğinizde de benzer bir duygu yaşar. Ancak, "sen bir aslansın" dediğinizde sevinir ve kendisiyle kıvanç duyar. Buradaki narsisizm, türlere atfedilen olumlu ve olumsuz özelliklerin kabulü ve reddi durumunda tecelli eder. Narsisist kişi aslan gibi görülmekten, aslanla özdeşleştirilmekten, onların özellikleriyle övülmekten haz alır çünkü söz konusu olan kendisidir. Aynı kişi ayı gibi görülmekten hoşlanmaz, bunu bir aşağılama olarak algılar. Gene söz konusu olan kendisidir. Narsisist tutum kendisini erkek-kadın ilişkisinde de gösterir. Tarihin belli döneminden sonra günümüze değin hü

küm süren erkek egemen zihniyeti yüzünden, genelde, erkeklik (veya adamlık) daima övülür, kadınlık ise hor görülür. Kadın cinsi daima hor görüldüğünden ya da küçümsendiğinden, bir erkeğe "kadın gibisin" ya da "Kadınsı davranışların var" dediğinizde o erkek kendisini hakarete uğramış hisseder. Ona göre siz bunu sırf onu aşağılamak maksadıyla söylemişsiniz. Zihniyeti, beynindeki erkek-kadın kalıpları bu içeriktedir. Ona, "Şu ana değin senin gibi bir adama rastlamadım" dediğinizde, o bunu hemen "Şu ana değin senin gibi yiğit ve mert bir insana rastlamadım" diye algılar. Yine, beyninde bu türden bir kodlama olan bir kadına, "Sen erkekçe davrandın" veya "Erkek gibi kadınsın" dediğinizde o kadın bunu bir hakaret olarak değil iltifat olarak algılar. Buradaki narsisizm ile topluluk narsisizmi ve türcülük narsisizmi aynı içeriktedir. Her üçünde de söz konusu olan, kişinin kendisidir.

Türcü narsisizmde, kişi kendisini yüce bir türün üyesi olarak görür çünkü o türün bir üyesi olduğundan, "doğal olarak" kendisi de yüce bir kişi olur. Türüne hayranlık ve bağlılık duymakla aslında kendi şahsına hayranlık ve bağlılık duyar. Türü onu yüceliğe götüren (taşıyan) bir yoldur ya da bir vasıtadır. Kendi türüyle böbürlenmesinin altında kendisiyle böbürlenmesi yatar. Türüne karşı yapılan ve yapılacak olan her olumsuz davranış, esasında kendi şahsına yapılmış olacaktır; bu nedenle türüne yönelik negatif tavırlara karşı bir kalkan gibi savunmaya geçer; ki savunmak-korumak istediği şey esasında yalnızca kendi benliğidir.

Türcü narsisizm hastalıklıdır zira insan türü ile diğer türler arasına kesin ve keskin çizgiler çizmekte, duvar örmekte, insanların insan dışı hayvanlar üzerinde tahakküm kurmasına ve onları acımasızca sömürmesine ve hemen her durumda kendi türünün bireylerini öncelemesine yol açmaktadır.

Cinsellik Açısından "İnsanın Yüceliği"

Bazı insanlar, "diğer pek çok şeyde olduğu gibi" cinsellik yönünden de insanların diğer hayvanlardan daha üstün olduklarını, dolayısıyla insanların yüce varlıklar olduklarını iddia ederler. Bu düşüncelerini dayandırdıkları en önemli olgu evlilik kurumudur. Toplumun olmazsa olmazlardan saydığı, klasikleşmiş olmasına karşın hâlâ öneminden pek bir şey yitirmediği düşünülen, devletin ve toplumun kalbi ya da çekirdeği olan evlilik kurumu sayesinde oluşan(!) aile olgusu bir zaruret olarak algılanmaktadır. "İstisnasız

her birey evlenmeli ve bir aile kurmalıdır." Dinlerin ve toplumun temel sloganlarından bir tanesidir bu, diyebiliriz ki en önemlisidir. Bu evlilik ve ailede monogami üzerine tesis edilmektedir. Kesinlikle poligami yasaktır! Ancak yasak olan bu çokeşlilik, erkeğin birden çok kadınla evlenmesi değil, kadının birden çok erkekle evlenmesidir; yani polijini değil, poliandridir. Erkek egemenlikli toplumun ikiyüzlü ve çifte standartlı ahlak anlayışının bariz göstergelerinden biridir bu.

Genelde insanlar, ömür boyu tekeşli olarak yaşamanın salt insan türüne özgü olduğunu, bundan dolayı da bunun onu diğer hayvanlardan ayırdığını, dahası onlara üstün kıldığını düşünürler. Halbuki insanlar hiçbir vakit tamamen tekeşli yaşamamışlardır ve genelde tekeşli olarak yaşayan bazı insan dışı hayvanlar (kuğular vd) vardır. Tekeşli yaşamanın salt insan türüne özgü olduğunu savunan bu insanlar, bu durumun insanı yüceleştirdiğini düşünürler. Bu insanların bundan anladığı, cinsel açıdan "ölçülü" olmaktır, yani "hayvan gibi" olmamaktır. Ömür boyu salt bir kişiyle cinsel ilişki yaşamanın kutsal olduğunu, sırf insan dışı hayvanların aşağılık mahlûklar olduklarını kanıtlamak adına savunurlar. Erkek egemen toplumun bireyleri bu, doğanın en temel olgusuna, en az yemek yemek ve su içmek kadar doğal olan cinselliğe karşı da çok ikiyüzlüdür, samimiyetsizdir. Bir yandan dinsel ve toplumsal değerleri öne sürerek cinselliği kötüler, öte yandan hiç kimsenin görmediği yerlerde-lahzalarda hep kötüledikleri bu olguya sıkı sıkı sarılır, bazen işi sapıkça edimlere değin vardırırlar. Perdenin önünde seksi kötüler ve hastalıklı ahlak değerleri kuşanır, perdenin arkasındaysa sekse adeta tapar. Perde önündeyken cinselliğin sadece üreme amaçlı olduğunda ahlaki olduğunu savunurken, perde arkasındaysa bu ahlak teranelerini bir paçavra gibi köşeye atar ve... Perde önündeyken cinselliği "ölçülü" ve "ideal" biçimde yaşayanın yalnızca insan olduğunu ve esasında bunun "behimi (hayvani)" olduğunu söylerken, perde arkasındayken bu "behimi" diye tanımladığı güdünün zincirlerini kırar, tamamıyla bu güdünün güdümüne girer. "Behimi" diye tanımlayarak aşağıladığı cinselliği, insanın "ölçülü" bir şekilde kullanarak "insanileştirdiğini" belirtir. Bu en tabii olguyu kötüleyerek bireyin birçok yönden sorun yaşamasına yol açması bir yana, tekeşliliği yüceltip bireye dayatması ve onu çıkmaza sokması ayrı bir sorunlar yumağı meydana getirir. Bilhassa kadın cinsi açısından bu bazen bireysel bir yıkıma dahi

götürebilmektedir. Zira, erkek egemen toplumun belirlediği mevcut tekeşli evlilik kurumu kadını erkeğin kölesi ve malı yapmaktan öteye gitmiyor. Bundan ötürü, dinci ve gelenekselci bireyler hep bu tekeşli evlilik kurumunu yüceleştirir. Dinsel ve gelenekselci toplumsal değerler yetersiz kaldığında bu sefer de doğaya el atarlar. Bazıları tekeşliliğin yalnızca insanlara özgü olduğunu iddia edip insan türünü yüceleştirmeye çalışırken, bazılarıysa bunun aksini savunur, yani tekeşliliğin öteki hayvanlar arasında da var olduğunu, bunun "doğal bir kural" olduğunu iddia ederek tekeşliliği yüceleştir. "Evliliğin ve tekeşliliğin "doğal"; yani yaşamın kendisinden gelen görüngüler olduğunu kanıtlamaya çalışır. Hiçbir cinsel kurala bağlanmadan yaşayan çeşitli hayvan türleri aranır taranır. Ancak geçici bir süre tekeşli yaşayan leyleklerle güvercinler örnek diye karşımıza getirilir; buna bakarak tekeşliliğin "doğal olduğu sonucuna varılacaktır" diyor Wilhelm Reich, *Cinsel Devrim* isimli yapıtında. Reich haklı olarak böyle bir kıyaslamanın "İnsanoğlunun artık öteki hayvanlarla kıyaslanamayan, onlardan üstün bir varlık olmaktan" çıktığını vurgulamaktadır.[32]

Cinsellik açısından diğer hayvanlardan öyle sanıldığı cinsten bir üstünlüğümüz yoktur. Elbette ki bazı farklılıklarımız vardır ama unutmayalım ki nice insan dışı hayvan türü arasında da çeşitli farlılıklar vardır. Evet, insan türü, dürtülerini kontrol edebilme yeteneğine sahiptir (ama nice insan var ki bu yeteneken yoksundur); evet, insan dışı hayvanlar aleni yaparken, insanlar genelde kapalı yerlerde yaparlar; insan dışı hayvanlar belirli ve sınırlı pozisyonlarda insanlarsa, en azından önemli bir kısmı birçok değişik pozisyonda sevişirler. Süreye ve diğer farklılıklara gelince, işte burada durmak gerektiği kanısındayım. Zira, ne insan türünün tüm üyeleri bu farklı yetilere sahiptir ne de tüm insan dışı hayvan türleri aynı kefeye konulabilir. Bunun yanında, eş seçiminde de insanlar ile insan dışı hayvanlar arasında ciddi farklar olduğu söylenemez, bilakis önemli benzerlikler vardır, özellikle de kuşlarla. Jomes L. Gould ve Carol Grant Gould'un da vurguladığı üzere, "Erkekler genellikle toplumsal konum ve bunun göstergeleri için rekabet eder, güçlerini, zenginliklerini ve kazanma potansiyellerini sergilerken, kadınların bu alandaki başlıca kozu genç ve sağlıklı bir görüntü sergilemektedir."

32. Wilhelm Reich, *Cinsel Devrim*, Çev. Bertan Onaran, İstanbul: Payel, 1977, 152

Ayrıca, insan dışı hayvanlar için de cinsel ilişki mübremdir, biz insanlar için de. Onlar da cinsel ilişki sırasında yoğun bir zevk alır ve stres atar, bizler de. Onlar da cinsel ilişki sonucu ürerler, bizler de. Ama örneğin onlar ölü canlılara tecavüz etmezken, bizim türümüzün kimi zatları morglardaki onlarca ölü bedene tecavüz eder. Bildiğim kadarıyla onlar kendi öz kızlarına yıllarca tecavüz etmezken, bizim türümüzün kimi zatları kendi öz kızlarına yıllarca tecavüz eder, Josef Fritzl gibi kişiler kendi öz kızlarını 24 yıl boyunca bir bodruma kapatır ve onlara tecavüz eder. Diğer hayvanlar bebeklere ve çok yaşlı dişilere tecavüz etmezken, bizim türümüzün kimi zatları birkaç aylık bebeklere ve 80-90 yaşlarındaki yatalak kadınlara bile tecavüz eder. Üstelik, diğer hayvanlar ahlaki bilince sahip olmadıklarından, yapsalar da, bunu içgüdüsel olarak ve genelde üremek ereğiyle yaparken, bizim türümüzün kimi zatları ahlaki bilince sahip olmalarına ve tecavüzün çok kötü bir şey olduğunu bilmelerine rağmen bunu yaparlar. Eğer insan dışı hayvanların cinsel açıdan iğrenç olduklarını düşünüyorsanız, öyleyse biz insanların onlardan çok daha iğrenç olduğumuzu kabul etmeliyiz. Evet, bazı insanlar cinselliğin hakkını veriyorlar ve yaşanılması gerektiği gibi yaşıyorlar ama buna mukabil bazı insanlar da çok iğrenç, acımasız ve trajik bir şekilde yaşıyor. Bazı güçler, savaşlarda tecavüzü bir silah olarak görüyor ve düşmanlarının eşlerine, kızlarına, kardeşlerine, annelerine tecavüz ederek yıldırmaya çalışıyorlar. Ama insan dışı hayvanlar bunu akıllarından bile geçirmiyorlar.

İnsan dışı hayvanların cinsel ilişkileri mekruh bir tarzda olmadığı gibi, bizde cinsellik açısından onlardan daha üstün ya da yüce değiliz.

Günah Keçisi ve Yansıtma-Rahatlama Açısından "İnsanın Yüceliği"

Sosyal psikolog Nuri Bilgin'in dediği gibi, kimlik: "Bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar içinde konumlaması"dır.[33] Bununla birlikte, hiçkimsenin veya hiçbir grubun tek kimliği yoktur, her birimizin birden fazla kimliği vardır. Ve birçok yazarın ve filozofun da vurguladığı üzere kimlik, oldum olası varolan, doğal bir olgu değil, sonradan varedilen, inşa edilen bir olgudur. Gerek kişisel, gerekse kolektif düzlemde bu böyledir.

33. Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Ankara: Aşina Kitaplar, 2007, 11

Kişisel kimliğin oluşumunda "ben" ve "öteki" kolektif kimliğin oluşumundaysa "biz" ve "ötekiler" söz konusudur. "Ben"in oluşumu için "öteki"nin varlığı, "biz"in oluşumu için de "ötekiler"in varlığı zorunludur. Bir icat ve inşa işlemi olan kimliğin temini buna bağlıdır.

Konumuz açısından ilgili olduğumuz husus, kimliğin insan-insan dışı hayvan ilişkisinde neyi ifade ettiğidir.

"Uygarlaşma"yla beraber zaman içerisinde doğa üstücülük mertebesine ulaşıp(!) evrenin merkezine oturan insan, doğayı hâkimiyet altına alıp sömürmenin bir gereği olarak, nevi şahsına münhasır özellikler yaratmak suretiyle ve kesif bir gayretle bir sürü icat ve inşa eylemini ifa etmiş, apayrı bir tür olduğunu ve evrenin merkezinde yer aldığını ispat etme patolojisine yakalanmış, yeri geldiğinde fizik dünyasına yeri geldiğindeyse metafizik-parapsikolojiye sırtını dayayarak, iddiasına ve ereğine katkı sunabilecek uğraşlar vermiş, en somut ve sıklıkla karşılaşılan olguları dahi, bu iddia ve erek temelinde, kendisinden saymayarak ve ötekiye atfederek, bazen oldukça komikleşmiştir!

Kimlik yaratımında esas aldığı ötekileştirme içtihadı, biz ve ötekiler değil, biz ve öteki (bunun tersi, ben (insan) ve öteki (hayvanlar)) olmuştur: İnsan ve Hayvan! Biz (insan) ve öteki (hayvan), kolektif kimlik inşasında pek görülmez zira etnisite ve din gibi kolektif kimliklerde, birden çok öğe var olduğundan biz ve öteki değil biz ve ötekiler durumu ortaya çıkar. Diğer birçok şeyde olduğu gibi burada dar ve bencil bir yaklaşım gösterilmekte, insanlar ve hayvanlar, biz ve öteki olarak ifadesini bulmaktadır. Sadece kognitif bir polarizasyondan ya da kopuştan söz edemeyiz ve ötekileştirmeyi buna indirgeyemeyiz. Kimliğini inşa etme surecinde senkronize işleyen ötekileştirme faaliyeti, insan dışı hayvanların bütünlüğü ya da çokluğunu tekilleştirme üzerine kurulmuştur. İnsan türü insan dışı hayvanları dışladıkça ötekileştirir, ötekileştirdikçe dışlar. Ruhunun olduğunu göstermek için insan dışı hayvanların ruhlarının olmadığını; akıllı olduğunu göstermek için insan dışı hayvanların akılsız; iyi olduğu iddiasını zihinlere kazımak için insan dışı hayvanların kötü; düşünebildiğini göstermek için insan dışı hayvanların düşünemediği savunmuştur. Olumsuzlama yoluyla yaratılan ötekileştirme sayesinde kendisine kimlik edinen insan evladı, kimliğini, olumsuz anlamda, insan dışı hayvanları dışlama-ötekileştirme ve kendisini merkezileştirme üzerine inşa etmiş, kendi türüyle diğer hayvan türleri arasına yanılgılarla dolu bir duvar örmüştür. (Ka-

dın cinsinin erkek cinsi tarafından ötekileştirmesiyle, insan dışı hayvanların ötekileştirilmesi benzer bir mantıkla yapılagelmiştir.) "Kendisi için var olma"yı salt kendi türüyle sınırlayan insan, bunu yaparken, insan dışı hayvanları insanlar için varolan canlılar olarak kabul edip, insan dışı hayvanların öznelliklerini yadsır, onları nesne statüsüne indirger ve ötekileştirir. Ontolojik indirgemecilikle yapılan bu ötekileştirme işlemi biter bitmez, bu kez, sahip olduğu ilkel dürtülerin yol açtığı kötülükleri hazmedemediğinden, daha doğrusu bu kötülükleri kendi türünün üyelerinin yapmalarını hazmedemediğinden, kendi türünü yüceltmek için, kendisinde varolan ve kötülüklere yol açan tüm ilkel dürtüleri, özellikleri, duyguları, düşünceleri, arzuları "hayvani" diye damgalar, insan dışı hayvanlara mal eder. Kendinden olanı ötekiye (insan dışı hayvanlara) havale ederek, havada sallanan kimliğinin ayaklarını yere basmaya yöneltir. Aradığı, yalnızca bir günah keçisidir!

Nuri Bilgin, "Toplumun önemli sorunlarına rasyonel çözümler bulunamadığında" daima suçlanacak birisinin, bir sorumlunun arandığını, insanların kadere, feleğe lanet okumasının bunun göstergesi olduğunu belirtir. (İbrahim Tatlıses'in *Fırat* adlı şarkısı bunun çok güzel bir örneğidir.) Yapılan kötülüklerin ve yaşanan kimi dramatik olayların sorumlusu olarak ekseri dışımıza göz diker, birilerini veya bir şeyleri günah keçisi ilan ederiz. Şeytan olgusu sıkça işittiğimizdendir. Dindarların bir yaratımı olan şeytan figürü, en olunmadık meselelere bile konu olur. Şeytan, bir "öteki" olarak kabul edilir ve ona karşı mücadele verilir. "Şeytana uyma" ve "Şeytan aklını çeldi" gibisinden sözlerle, aslında kötülüğe yol açan kaynağın dışsal olduğu vurgulanır ve gerçekte kötülüğe yol açan ve bizde bulunan asıl etmenlerin bu dışsal olgunun (şeytanın, iblisin) oyununa geldiği, ona alet olduğu söylenir. Şeytan, cin, kader, felek gibi olgular birer günah keçisi olarak ilan edilirken, insanların "özünde" iyi olduğu, onu kötülük yapmaya iten nedenlerin kendisinin dışında olduğu fısıldanır. Böylelikle, hem insan türü iyicil bir mertebeye taşınır ve olumlanır, hem de kendisiyle dışındaki olgular arasına bir set çekilir.

Tarihin belli bir aşamasından sonra, günah keçilerinin kervanına insan dışı hayvanlar da katılır. Gerçi şaşkınlıkla karşılanabilecek bir durum değil bu, nihayetinde, kendini kutsallaştıran ve evrenin merkezine koyan insan türünün bunu yapması, kendi kimliğini kutsallıkla inşa etmek için ötekiyi olumsuzlaması kaçınılmazdı. Kendi

yaptıklarından utanan insan evladı aynayı kendisine tutacağına dışına tuttu. Kendinden olanı, kendisinde bulunanı yadsıdı. Yaptığı kötülüklerin sorumlusu olarak kendini görüp gerçekçi çözümler üreteceğine "suçlu" diye "hayvani duygular"ı gösterdi. Kötü olan her şey ona göre "hayvani", iyi olansa "insani" idi. Aranılan günah keçisi bulunmuştu; Hayvanilik! Hayvanilik kötülüktü, ahlaksızlıktı, iğrençlikti, alçaklıktı, kabalıktı, görgüsüzlüktü, acımasızlıktı... Öyleyse hayvanilik, yani hayvani (düşman) olan dışlanmalı, menfi manada ötekileştirilmeli ve hatta yok edilmeliydi.

İnsan türünün diğer hayvanlara yaklaşımı bir nevi "kötücül yansıtmalı özdeşimdir". Kötücül yansıtmalı özdeşimde "Kişi, kendine ait kötü parçaları karşısındaki nesneye yüklemiş ve nesnenin de değerini düşürmüştür."[34] Bu durum, salt kimliğin inşası ve meşruluğu için değil, psikolojik açıdan da önem arz ediyor insan için. Şöyle ki, "Ötekine projeksiyon mekanizmasıyla yüklenen olumsuz nitelikler, her şeyden önce, bu niteliklerin bizim dışımızda konumlamasını dolayısıyla kendimizi rahatlatmayı sağlamaktadır."[35] İnsan dışı hayvanlara olumsuz, kendisine ise olumlu nitelikler atfederek, insan dışı hayvanları aşağılık mahluklar, kendisini de kutsal bir varlık olarak görerek belki psikolojik yönden rahatlıyor ve kendisine olan saygısı kuvvetleniyor insanın ancak bu durum hakikati ortadan kaldırmıyor, yanılgılar hakikat olmuyor.

34. Yansıtmalı özdeşim hakkında geniş bilgi için Erol Göka'nın: İnsan Kısım Kısım, Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler adlı kitabına bakınız.
35. A.g.e., s. 197

3
Hepimiz Hem Aynıyız Hem Farklıyız!

Birçok insan, insanlar ile diğer hayvanlar arasındaki kimi farklılıkları gerekçe göstererek insan dışı hayvanların mal olarak kullanılmasının yanlış olmadığını savunur. Kendilerince mantıklı ve haklı bir gerekçeye dayanırlar. Oysa gerekçenin dayanağı çürüktür, karşı-savların karşısında ayakta duramaz. Yaptıkları türcülüktür ve bu farklılıklarla bu türcülüğü kamufle etmeye çalışırlar.

İnsanlara özgü olduğu düşünülen olgulardan birkaçı şunlardır:

US

Kimileri, Tommaso gibi, insan dışı hayvanların uslarının olmadığını, buna karşılık insanların çok gelişkin usları olduğunu

düşünür. İnsanların çok gelişkin usları olduğuna ne benim ne de diğer insanların bir itirazı yok, bu aşikârdır. Ama Tomaso'nun ve Hegel'in (o da insan dışı hayvanların düşünemediklerini iddia eder) savına itirazım(ız) var. İnsan dışı hayvanlar da düşünebiliyor, akıl yürütebiliyorlar. Bu noktada yine üstat Darwin'e başvuracağım. İnsanın Türeyişi adlı kitabında, insan dışı hayvanların akıl yürütmeleriyle ilgili birkaç somut olay aktarır. Örneğin, hayvanat bahçesindeki fillerden birinin, kendisinin uzanamayacağı bir yere küçük bir nesne atıldığında, hortumuyla o nesnenin ötesinde bir yere üflediğini, hava akımının etkisiyle nesneyi ulaşabildiği yere kadar sürüklediğine şahit olur. Ünlü bir etnolog olan Westropp'un kendisine verdiği bilgiye göre, Viyana'da gözlemlediği bir ayı, kafesin yakınındaki bir suyun üzerinde yüzen bir ekmek parçasının kendisine doğru gelmesini sağlamak için pençesiyle, bilinçli olarak, suda bir akıntı yaratmaya uğraşmış. Yine, psikolog Doğan Cüceloğlu'nun da *İnsan Ve Davranışı* adlı kitabında yer verdiği, psikolog Wolfgang Köhler'in (1887-1967) şempanzeler üzerine yaptığı deneylerde ortaya çıkan sonuçlar insan dışı hayvanların da akıl yürütebildiklerine dair somut kanıtlardır. Deneylerde kullanılan şempanzelerden birinin adı Sultan'dır. "Bu deneylerden birinde Sultan'ın elinin ulaşamayacağı bir uzaklığa yiyecek konmuştur. Sultan'ın yiyeceğe ulaşabilmesi için önce elinin yetişebildiği kısa sopayı alması, sopa aracılığıyla daha uzun sopaya ulaşıp kendine çekmesi gerekir. Bu da yeterli değildir. Sopalar öyle yapılmıştır ki, biri diğerinin ucuna takılabilir ve ancak iki sopa birleşince ortaya çıkan yeni uzunluk ile yiyeceğe ulaşabilir.

Sultan bu deneyde başarılı olmuş ve sopaları kendine çekip birbirine ekleyerek, elde ettiği birleşik uzun sopayla yiyeceği kendine çekebilmiştir. Her aşamada Sultan sağına soluna bakmış, durmuş, kaşınmış, yeniden sopalara yönelmiş ve çözüme adım adım yaklaşmıştır.

Sultan'ın ikinci deneyi, ulaşamayacağı yükseklikte asılı duran muza erişmesidir. İçinde üç boş sandık bulunan odanın tavanından muz sarmaktadır. Sultan zıplar, kaşınır, odada gezer, sonra bir köşeye oturur. Bir süre sonra "Ha şimdi anladım!" dercesine kalkar, sandıkları üst üste kor, üstüne çıkar ve muza ulaşır."[1] Köhler'in deneylerde kullandığı şempanzelerden biri "muzların altında dik tuttuğu bir sırığa tırmanmayı denerken" bir diğeri "muzların altı-

1 A.g.e., s. 162.

na çektiği sandığın üzerine çıkmış ve bir sopayla vurarak muzları düşürmeyi başarmıştır."

"Pek çok hayvan türü, en azından belirli bağlamlarda, düşünmeyi ve planlamayı gerektiren türden hedefe yönelik davranışlar gösterebilmektedir. Yine birçok hayvan türü bir ölçüye kadar verileri sınıflandırabilir; birçoğu nesneleri ya da olayları göz önüne getirme yeteneğine sahiptir. Birkaçı da akıl yürütebilmektedir."[2] Akıl olmadan akıl yürütülemeyeceğine, akıl yürütebilmek için aklın olması şart olduğuna göre, insan dışı hayvanların akılları vardır.

Evet, insanlarınki gibi gelişkin değildir, kabul ediyorum. Ama aradaki bu derece farkını onları mal veya kaynak olarak görmede "geçerli" bir neden olarak görürsek, o zaman, insanların hepsinin aynı derecede gelişkin bir akla sahip olmadıklarını, dolayısıyla gelişkin bir akla sahip olmayanları da (zihinsel engellileri, çocukları ve diğerlerini) mal veya kaynak olarak kullanmamız gerektiği gerçeğini de kabul etmeliyiz. Mesela çocukları ve zihinsel engellileri etleri için kesmeliyiz! Biliyorum, bu ahlaken ve vicdanen kabul görmeyecektir, zaten ben de ciddi değildim. Ahlaken bunu kabul etmeyenler, bu ahlaklarını insan dışı hayvanları da kapsayacak şekilde genişletmelidirler. Veyahut, usu, bir hayat memat meselesi olmaktan çıkarmalıdırlar. Aradaki derece farkına sarılıp insan dışı hayvanların haklarını ihlal etmenin hiçbir ahlaki değeri yoktur.

RUH

Ruh kavramı konusunda biz insanların kafası oldukça karışık. Bunun en önemli nedeniyse ne yazık ki gene dindir. Din, insanların "ölümsüz ruh"lara sahip olduklarını, öldüklerinde "öte dünya"ya gittiklerini ve sonsuza dek orada yaşadıklarını söyler. Ruh konusunda iki farklı algılayış vardır. Birincisi dinin savunduğu, ölümsüz ve bedenden bağımsız olarak varolan varlık, tin. Bu algılayış inanç temellidir. Buna göre, bir insan öldüğünde sadece bedenen ölmüş olur, ruhen hâlâ yaşıyordur, bu dünyada yaptıklarına göre, Tanrı tarafından ya cennete ya cehenneme ya da arafa gönderilir. Doğu'nun birçok Müslüman filozofu ve Locke, Descartes, Kant gibi birçok Batılı filozof buna itikat etmiştir.

2. James L. Gould & Carol Grant Gould, *Hayvan Zihni*, Çev. Deniz Yurtören, Anka-Tübitak Yayınları, 2001, s. 210.

Bu iddianın bilim tarafından desteklenmediğini ve yalnızca inançsal olduğunu belirtmeliyim. Bunun bilimsel-realitik bir temeli yoktur, tamamıyla inanca dayanır. Olmak ile olduğuna inanmak birbirinden çok farklı şeylerdir. Bu iddia olmak bağlamında değil, olduğuna inanmak bağlamında değerlendirilmelidir. Rönesans dönemine kadar, dinin etkisinde olan insanlar dünyamızın evrenin merkezinde olduğuna ve güneş dahil tüm gezegenlerin dünyanın çevresinde döndüğüne inanıyorlardı ama Nicolas Kopernik, Galile Galileo ve Giarduno Bruno'nun çıkışlarıyla bunun böyle olmadığı, tersinin doğru olduğu anlaşıldı.

İkinci algılayış ateizme ve bilime dayanır. Diğer bir adlandırması "can"dır. Can, "yaşamın özü" olarak kabul edilen, tüm canlı varlıklarda varolan, onun hayatta kalmasını sağlayan ve ölümle birlikte "varlık etkisi"ni kaybeden, kimilerince "madde ötesi" bir varlık, kimilerince de "maddesel bir süreç" olarak adlandırılan bir olgudur. Aristocu düşünceyle, bedenle var olur ve bedenle yok olur. Bir canlı varlık öldüğünde, onun için her şey son bulur. O yok oldu mu, onun varlığıyla birlikte varolan her şeyde yok olur. Ateistlerin, bilimin ve sağduyunun itibar ettiği bu can olgusu, insan türü dahil tüm canlı türlerde vardır.

Bu ruh kavramı genelde zihin ile de özdeşleştirilir. Ruhiyet ya da psikoloji olarak tanımlanan bu durum, esasında gerçek ruh (dinsel anlamda) ve can (bilimsel anlamda) olgularından farklı bir değer taşır. Bilgi kirliliğinin yaratmış olduğu kavram kargaşası ve kafa karışıklığı bugün itibariyle içinden çıkılmaz bir hal almıştır. İnsanlar bu gibi kelimeleri, meramlarını paylaşmak istediklerinde kendi zihinlerinde belli bir anlamda kullanır ama bazen öteki bunu anlamakta zorlanır veya başka bir anlamda algılar.

İster ruh, ister can, isterseniz başka bir şey deyin, ne derseniz deyin insanlar ile insan dışı hayvanlar arasında bu hususta hiçbir fark yoktur. (Ruhun atomlardan oluştuğunu söyleyen Demokritos'a göre insanlarla insan dışı hayvanlar birbirlerine çok benziyordu ve ne insanların ne de insan dışı hayvanların ölümsüz bir ruhları yoktu.) Hepsi de aynı sonu paylaşıyorlar. Hatta bu "can"lılık noktasında insan dışı bazı hayvanların insanlardan daha üstün oldukları serdedilebilir. Bazı insan dışı hayvanlar (bazı kaplumbağalar) insanlardan daha uzun ömürlüdürler. Geçmiş zamanlarda biliminsanları okyanusun derinliklerinde yaşayan bir denizanasının "ölümsüz" olduğunu keşfettiler. "Turritopsis Nutricula" adı verilen bu canlı

varlık, ömrünün sonuna geldiğinde denizanasına dönüşmeden önceki hali olan "Polip"e dönüşüyor.

DİL

Dil, bir iletişim aracıdır. Canlı varlıkların birbirleriyle iletişim kurmalarına, duygularını ve düşüncelerini birbirlerine aktarmalarına yarayan bir araçtır. En önemli fonksiyonu budur. Ve bütün canlı türlerin kendilerine özgü dilleri vardır. Işık, elektrik, ses, koku, tat vb işaretlerle çoğunlukla sağlanan iletişimin boyutlarının insan dışı hayvanlarıda kapsadığını görmezden gelerek ve sadece insanların bu iletişim yetisine sahip olduğunu ileri sürerek, dili hayat memat meselesi yapmanın anlamı yok. Burada Washoe'nun, Sarah'nın, cüce şempanze Kanzi'nin ve papağan Alex'in "dilsel beceri"sinden, balarılarının "dans dili"nden, bazı yunuslardan, denizaslanlarından ve en azından dil konusunda "beceri"leri olduğu öne sürülen diğer hayvanlardan dem vurmayacağım. Yalnızca şunu söylemek istiyorum: Eğer sadece içinde bulunduğumuz çağdan bakarsak ve dil denen olguyu yalnızca insan diline indirgersek, belki buna "evet" diyebiliriz. Ama unutmamalıyız ki insan türü de yüz binlerce yıl önce, bugünkü "dilsel beceri"ye sahip değildi. Bu, şu demek oluyor: Bir gün, insan dışı herhangi bir hayvan türü de bu "dilsel beceri"yi kazanabilir. İnsan türünün bu "beceri"yi kazanmalarını sağlayan bedensel ve zihinsel olanaklara sahip olup, gerekli aşamalardan geçtikten sonra neden olmasın? Örneğin bir şempanze topluluğunun bugünden başlamak üzere binlerce yıl boyunca insanlarla beraber yaşadıklarını ve insanlar tarafından, bu "dilsel beceri"yi edinmek için eğitildiklerini bir düşünelim. İmkânların ve nesiller boyu süren birikimlerin sonucu ne olur acaba?

Bu olabilir mi bilemem ama birçok insan gibi ben de şu gerçeğin farkındayım: Her canlı türün kendisine özgü iletişim aracı vardır. Canlı türlerin arasında dilsel açıdan farlılıkların olduğu açıktır. Bir köpek ile bir kedi aynı dili konuşmaz şüphesiz. Bir insan ile bir kuş, bir yılan ile bir aslan da aynı dili konuşmaz. Bu anlamda insanı doğanın merkezine koymak pek akıl işi değil.

Evet, linguistik açıdan bakıldığında, insan dili, doğanın geri kalan türlerinin hiçbirinin sahip olmadığı kadar varsıldır, bu varsıllık yadsınamaz. Bu dil sayesinde insanlar önemli gelişmelere-ilerlemelere imza attılar. Ama bu, insan dışı hayvanlara yapılan vahşetin meşrulaştırılmasında bir neden olarak görülemez.

Aristoteles gibi kimi filozoflar dil konusunda sekter ve sakat bir anlayış benimsemişlerdir. Aristo dile yalnızca insan türünün sahip olduğunu ve bunun onu "siyasal bir hayvan" yaptığını iddia ederek insan dışı hayvanlara karşı ahlaki yükümlülüklerimiz olmadığını savundular. Bazıları ise insan dışı hayvanların dillerinin olmadığını ve bu nedenle isteklerinin ve çıkarlarının olamayacağını savunur. Kimilerine göre insan dışı hayvanların dilleri yoktur ve bundan dolayı acı ve haz duyabilme yetilerine sahip değiller. Bazı hayvan hakları savunucuları ise birincisine (insan dışı hayvanların dillerinin olmadığı iddiasına) katılır ama ikincisine (acı ve haz yetilerine sahip olmadıkları iddiasına) karşı çıkar. Dil ile bu yetilerin doğrudan hiçbir bağlantısının olmadığını belirtirler. Bu noktada kavram kargaşası yaşanıyor. İnsanmerkezciliğin dil üzerindeki etkisini ve menfi yansımalarını göremiyoruz. İnsanmerkezcilik, dil olgusunu, soyut düşünebilmede ve iletişim kurmada önemli bir işlevi olan yazı diline (bunun içine hiyeroglif de girer) indirger ve bundan yola çıkarak insan dışı hayvanların bu yetiye sahip olmadıklarını serdeder. Eğer bu insanmerkezci dil algılayışından hareket edersek, doğrudur, insan dışı hayvanlarda –şimdilik– bu yeti yoktur. (Aslında, dili, "sembolik işaretlerden oluşan bir düşünme ve iletişim aracı" olarak kabul etsek bile, bu tanıma göre, dil yalnızca insan türüne özgü bir şey değildir. Başta maymunlar olmak üzere birçok insan dışı hayvanın dile sahip olduğu söylenebilir.) Ama bu yanlıştır, bu algılayışın sağlam bir dayanağı yoktur, insanmerkezciliğin bu desisesine aldanmamalıyız. Dil, yalnızca bir iletişim aracı olduğuna ve nice canlı türün kendisine özgü iletişim araçları olduğuna göre, nice canlı türün dili vardır. İnsanmerkezci zihniyet bize "insan dışı hayvanların dilleri yoktur" dedi diye bizde buna inanacak mıyız, bu tuzağa düşecek miyiz? Dil olmasaydı canlı türler nasıl anlaşıyor olacaklardı? Evet, insan dışı hayvanların şu an bizim kullandığımız türden bir dilleri yoktur ama bu onların dilleri olmadığı anlamına değil, bizim kullandığımız türden bir dilleri olmadığı anlamına geliyor. Ona bakarsanız bizde kuşların, köpeklerin, balıkların, sığırların, karıncaların kullandıkları türden bir dile sahip değiliz. Onların kullandıkları türden bir dile sahip olmayışımız, bizim kendi türümüzün diğer üyeleriyle iletişim kuramadığımız veya dilimizin olmadığı anlamına gelmiyor, yalnızca onların kullandığı türden bir dilimizin olmadığı anlamına geliyor.

Bir parça eti aç bir köpeğin gözlerinin önünden götürdüğümde çok büyük olasılıkla o köpek ardımdan gelecek ve havlayacaktır, belki onu almak için bana saldıracaktır. Onun bu davranışları, o eti yemek istediğinin bariz bir göstergesidir. Bunu anlayamayacak olan bir insanın olamayacağını düşünüyorum. Şimdi, köpek insan dilini konuşamadı diye, "O eti bana ver, onu yiyeyim" diyemedi diye, onun dilinin olmadığını mı söylemeliyim? Onun davranışlarından ve havlamasından, onun bu eti yemek istediğini anlarım. Bu köpeğin sergilediği davranışların her biri bir anlam ve bir mesaj içerir.

Bir köpeğin kulağını makasla kestiğinizde (anestezi yapmamışsanız eğer), o köpek şiddetle kıvranır, havlar, çığlık atar, kaçar, saldırır, ağlar... Şimdi, o köpek insan dilini konuşamadı diye, "Ben acı çekiyorum" diyemedi diye, onun acı çekmediğini mi söylemeliyim? "Dilsiz" insanlar acı çektiklerinde türlü davranışlar (ağlama, inleme, tepinme, kaçma, saldırma vs) sergilerler. Bu davranışları onun acı çektiğini gösterir ve biz bunu anlarız. Bu "dilsiz" "Ben acı çekiyorum" diye konuşamadı diye onun acı çekmediğini mi söylemeliyim? Aynı durum bebekler ve diğer bazı kesimler içinde geçerlidir.

BİLİNÇ

İnsanmerkezci zihniyet biz insanların içlerine o kadar işlemiş ki, söz konusu insan dışı hayvanlar oldu mu en rasyonel ve bilimsel niteliği bile en başta yadsır ve kendimizi çok komik bir hale sokarız. İşte bilinç[3] olgusu da bunlardan biridir. Sırf insan türünün diğer hayvanlardan "farklı olduğunu" kanıtlamak adına en olmadık şeye başvururuz. Din ve hümanizm bize insan türünün çok farklı olduğunu söyledi ya, tamam, biz çok farklıyız! Bu farklılığı göstermek adına, bazı insanlar insan dışı hayvanların bilinç ve özbilinçlerinin olmadığını savunurlar.

Bu antroposantrik savununun sağlam bir dayanağı olduğu söylenemez zira pek çok insan dışı hayvanın bariz bir şekilde fark edilebilen belirli düzeylerde bilinçleri vardır. "Belirli düzeylerde" diyorum çünkü her hayvan türünün bilinç düzeyi farklıdır; ve normal yetişkin insanlarınki gibi gelişkin bir bilince sahip olmamaları bilinçlerinin olmadığı anlamına gelmez. Bilinç noktasında da biz insanlar ile diğer hayvanlar arasında nitel bir fark yoktur,

3. Burada kastedilen, "bilinçli farkındalık"tır.

fark niceldir. Yalnız, bu nicel fark sadece insan türü ile diğer türler arasında değil, diğer türlerin kendi aralarında ve biz insanların kendi aralarında da vardır. Söz gelimi, herhangi bir kedi ile herhangi bir şempanze arasında bilinçsel yönden nicel bir fark olabilir, başka bir deyişle, bir şempanze bir kediden daha ileri düzeyde bir bilince sahip olabilir. Yine, tüm insanlar da aynı bilinç düzeyine sahip değildir; Einstein'ın bilinç düzeyi ile hiç okumamış, nadan bir insanın bilinç düzeyi aynı değildir. Antroposantrizmin gölgesinden kurtulup aydınlığın hüküm sürdüğü bir uzama geçtiğimizde insan türü ile diğer türler arasında bilinçsel yönden nitel bir farkın olmadığını görebiliriz. Bir köpeğin bilinç düzeyinin normal yetişkin bir insanınki gibi gelişkin olmaması, o köpeğin bilincinin olmaması anlamına değil, normal yetişkin bir insanınki gibi gelişkin bir bilincinin olmadığı anlamına geliyor. Bu şu demektir: Hiç okumamış nadan (normal yetişkin) bir insan olan Ahmet'in bilinç düzeyinin filozof Slavoj Zizek'inki gibi gelişkin olmaması, Ahmet'in bilincinin olmadığı anlamına değil, filozof Slavoj Zizek'inki gibi gelişkin bir bilincinin olmadığı anlamına gelir.

Kentlerin merkezlerinde yaşayan köpekler, genelde, arabaların geçtiği yollardan geçmeleri gerektiği zaman, önce yolun kenarında dururlar. Durmalarının sebebi, yoldan hızla geçen arabalardır. Arabaların hızla geçtiğini gören bir köpek, o arabalar yokmuş gibi davranıp yolun ortasına atılmaz; hızla giden o arabaların varlığının bilincindedir ve o arabalardan bir tanesinin kendisine çarptığında ciddi şekilde zarar göreceğini bildiği(tahmin ettiği)nden kendisine çarpmaması için durur, arabaların geçmesini bekler, arabalar geçtikten ve başka arabaların gelmediğini gördükten sonra da yolun karşısına geçmek üzere harekete geçer. Eğer o köpekler ve diğer hayvanlar o arabaların bilincinde (farkında) olmasalardı her gün onlarca hayvanın cesedi yollarda görülürdü.

Kendi türümüzü daima eşsizleştirmeye ve yüceleştirmeye eğilimli yapımızdan ötürü insan dışı hayvanları hep noksan ve aşağılık yaratıklar olarak görüyoruz. İşte bu görme yüzünden, insan dahil birçok hayvanda varolan kimi olguları, yalnız insan türüne özgüymüş gibi kabul ederiz. Bu olgulardan bir tanesi de "bilinç"tir. Bilinci ve özbilinci yalnız insanlara mahsus olgular olarak kabul ederiz oysa bu bir yanılgıdır. İnsan dışı hayvanların sahip olduğu ve doğrudan bilincin ve aklın ürünü olan her şeyi "içgüdü" "doğuştan gelme" ve "motor program" olarak adlandırmaktan vazgeçmeliyiz. Evet,

elbette ki insanlar da dahil bütün hayvanların pek çok davranışı "doğuştan gelme"dir, buna karşılık pek çok hayvanın davranışı da bilincin ve aklın ürünüdür. Pek çok hayvanın bilinci olduğu gibi özbilinci de vardır. Donald Griffin'in herhangi bir şeyin bilincine varan bir hayvanın zorunlu olarak "kendi bedeninin ve kendi hareketlerinin algısal bilincinin kapsamına" gireceği yönündeki tespiti yerindedir. Bunu bir örnek vererek somutlaştırabiliriz. Örneğimiz bir grup aslan ve fil üzerine olsun. Bilindiği gibi aslanlar etçil ve topluluk halinde yaşayan varlıklardır. Genelde avlanmada elbirliği yaparlar. Dört kişilik bir aslan grubunun on, on beş kişilik ve aralarında yavruların olduğu bir fil grubunun etrafında dolaştığını, avlanmak için fırsat kolladığını düşününüz. Aslanlardan en güçlüsü olan erkeği ele alalım. Bu erkek aslan açtır ve bir an önce yavru bir fili (Niye herhangi bir fil değil de yavru fil? Burada çok açık olarak, aslan, "o - o değil" ayrımını yapabilmektedir. "O = yavru fil" ve "O değil = yavru fil değil (büyük fil)" yakalayıp midesine indirmek istiyor. Fakat yavru filler büyüklerin içinden çıkmadığı için aslan ona saldıramıyor. Sizce niçin hemen o fillerin arasına dalıp o yavruya saldırmıyor? Herhalde "korktuğu için" diyeceksiniz. Evet. Aslan o fillerin hışmına uğrayacağını ve büyük ihtimalle zarar göreceğinin bilincindedir. (O fillerin vücut büyüklükleri ve güçleri ile kendi vücut büyüklüğü ve gücü üzerine bir fikri olduğu açıktır!) Aslan o yavru fillerden değil de büyük fillerden korktuğuna göre, demek ki aslanın büyüklük ve küçüklük (güçlülük ve güçsüzlük) üzerine bir fikri, bir akıl yürütmesi vardır. Buradan, kendi bedeni ve gücü üzerine de bir fikri olduğu sonucuna varırız. Küçük file saldırabildiğine göre, küçük filin hakkından gelebileceğine inandığı böyle bir bedeninin ve gücünün olduğunun bilincindedir.. Farz edelim ki o büyük filler yavrulardan bir tanesini geride unuttular. Aslan, o büyük fillerin gittiğinin (onları takip ediyor) ve bir yavruyu unuttuklarının (beklediği şey) bilincinde olduğundan, hemen o yavruya saldırır. Yavru kaçar, o kovalar. Yavrudan korkmuyor çünkü onun hakkından gelebileceğini biliyor. Derken büyük filler o yavruyu geride bıraktıklarının bilincine vardılar (bilincine varmamış olsalardı geri dönmezlerdi?) ve çabucak, yavruyu unuttukları yere geldiler (aynı yere gelmeleri, onların mekân üzerinde de bir bilinçleri olduğunu gösteriyor.) Aslanın yavruyu kovaladığını gördüler ve onu kurtarmak için aslanın üzerine koştular. Aslan o büyük fillerin kendisinin (kendisi üzerinde bir "ben" algısının

olduğunun en somut kanıtı) üzerine geldiklerini görünce korktu ve hızla kaçmaya başladı. (Burada, aslan, rahatlıkla "ben-ben değil" ayrımı yapabilmektedir.)

Buradan hareketle hem fillerin hem aslanın belli düzeylerde bilinç ve özbilinç sahibi olduklarını gözlemlemek mümkün. Büyük bir fil, o aslandan daha büyük ve güçlü olduğunun bilincindedir. Bu da demek oluyor ki, bu fillerin de büyüklük ve küçüklük ve güç üzerine bir fikirleri, bir bilinçleri, bir akıl yürütmeleri var. Olmasaydı, o aslanın üzerine gidemezdi. Cesareti, korkusu, kaygısı ve diğer duygulanımları onun kendisi ve öteki hakkında belli düzeyde bilinci olduğunu ortaya koyuyor. Aslanda, o büyük fillerden kaçtığına göre, o büyük fillerin kendisinden daha büyük ve güçlü olduğunun bilincindedir. Korkuyor ve kaçıyor.

Tüm bu oluşları, kolayına kaçıp "içgüdüyle" falan açıklayamayız. Nesnel bir gözlemde bulunan herkes bu sonuçlara ulaşabilir. Muhitinizdeki insan dışı hayvanlar üzerinde bunu gözlemleyebilirsiniz. Bizden bedenen küçük bir hayvanın saldırgan bir davranışta bulunması, onun bizim ve kendisinin bedeni ve gücü hakkında bir bilincinin olmadığını göstermiyor; saldırganlık duygusunu denetim altına alamıyor veya yine de bizim hakkımızdan gelebileceğine inanıyor sadece. Bizler de bazen bizden daha büyük ve güçlü olanlarla kavgaya girişiriz unutmayalım.

Peki, insan dışı hayvanlar acının bilincine varıyorlar mı? "Hayır" demek için makul bir nedenimiz olmadığını düşünüyorum. Harlı bir demiri alıp Toto adlı domuzun yanağına yapıştırırsam Toto acı çeker. Acı çektiğini de inleme, tepinme, bağırma, kaçma vs davranışlarla dışavurur. Toto benden ve o harlı demirden korkacaktır artık. Dolayısıyla aynı harlı demiri bir kez daha ona doğru yaklaştırdığımda korkacak ve kaçacaktır. Toto o harlı demirin zararlı olduğunun ve kendi bedenine yapıştırıldığının bilincindedir. Acı çekenin kendisi olduğunun da bilincindedir. Eğer bunun bilincinde olmasaydı o harlı demiri ikinci kez ona doğru götürdüğümde korkmamalıydı. Korkması, onun bir ben bilincine sahip olduğunun en somut kanıtıdır. Korkup kaçması, bir daha böyle bir acı çekmek istemediğini gösteriyor. Demek ki acı çekenin kendisi (ben bilinci) olduğunun bilincinde ki korkuyor ve kaçıyor.

ZİHİN VE DUYGU

Zihinsel ve duygusal olarak insan dışı hayvanlardan pek farklı olduğumuzu söyleyebilmek için makul bir neden bulamıyorum. Yaşadığımız duygulanımların aynısını onlarda yaşıyor. Köpeklerin et yemekten haz almadığını söyleyebilir miyiz? Maymunların cinsel ilişkiye girmekten haz almadıklarını? Dişi hayvanların yavrularını sevmediklerini, onlara yemek vermekten nefret ettiklerini söyleyebilir miyiz? Farelerin kedilerden korkmadıklarını; fillerin, aslanlar tarafından parçalanan yavruları için üzülmediklerini; aslan yavrularının birbirleriyle şakalaşmadıklarını; yavru bir filin bir parsı karşısında gördüğünde saldırıya uğramaktan kaygılanmadığını söyleyebilir miyiz? Hayır.

İnsanlar ile insan dışı hayvanlar arasında zihin yönünden nitel bir farkın olmadığını tanıtlayan Darwin bu konuda şunu yazmıştır:

> "Hepsinin aynı duyuları, aynı sezişleri, aynı duyguları-tutkuları, sevgileri ve benzer heyecanları vardır, hatta kıskançlık, kuşkulanma, imrenme, üstün gelme, gönül borcu ve yüce gönüllülük gibi en karmaşık duyguları bile benzerdir. Birbirlerini aldatırlar. İntikamcıdırlar. Bazen gülünç duruma düşürülmekten alınırlar ve şakacılık anlayışları vardır; şaşarlar ve merak duyarlar, her ne kadar değişik derecelerde olsa da, hepsinde benzer öykülenme, dikkat, düşünme, seçme, belleme, imgelem, düşünceler arası çağrıştırma, yargılama yeteneği vardır. Aynı türün bireyleri zihin yetileri bakımından en koyu ahmaklıktan en yüksek zekâ düzeyine kadar basamak basamak sıralanır. İnsanda olduğu kadar olmasa da delirebilirler."[4]

Ayrıca, insan dışı hayvanlarda umutsuzluk, kaygı, huysuzluk, bağlılık, keder, somurtkanlık, kararlılık, nefret, öfke, suçluluk, sabır, utanç gibi duygularında mevcut olduğunu söylemektedir. Kısacası, insan dışı hayvanlar ile insanlar arasında sanıldığı gibi bir fark yoktur.

4. Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, Çev. Ömer Ünalan, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, 114

4
Bazı Temel Ahlaki İlkeler

Et yemeyi bıraktığımda hayvan hakları diye bir şeyin olduğundan bihaberdim desem galiba yanlış bir şey söylemiş olmam. Evet, et yemeyi bırakmadan önce de hayvanlar için mücadele edenlerin olduğunu biliyordum ama onlar hayvanların "hakları" için değil, hayvanlara "acı" çektirilmemesi için mücadele ediyorlardı. Ben öyle sanıyordum. "Acı" ile "hak" arasında doğrudan bir ilişki kurabilecek kadar bilinçli ve bilgili değildim henüz. "Hayvan" denildi mi aklıma ilk gelen Emel hanımdı, nam-ı diğer "Panter Emel". Medyanın olumsuzlaştırmak suretiyle, bir simge haline getirdiği, hatta "soytarı" diye takdim ettiği, "agresif, çılgın, deli, hafifmeşrep, şöhret olmanın peşinde koşan uçuk kadın" Emel. Herhalde hayvanlara acı

çektirilmemesi için mücadele edenlerin hepsi Emel gibiydi diye düşünüyor, onların insanları sevmeyen, sadece hayvanlara değer veren, insan haklarını umursamayan ve yaşadıkları sorunların aşılması için mücadele etmeyen, işsiz güçsüz kimseler olduklarını zannediyordum. Tüm bu düşünceler, medyanın kendi usulüyle ve üslubuyla öne çıkardığı bir kadın sayesinde oluşmuştu kafamın içinde. Sadece ben miydim peki böyle düşünen? Hayır, benim gibi sayısız insan vardı. Medyanın o devasa gücü ve etkisi burada bir kez daha karşımıza çıkıyordu.

İnsan dışı bir hayvana eziyet edildiğinde ve ben gördüğümde; "Yapma! Günahtır" derdim sadece. Diğer insanlar da böylesi olaylara tanık olduklarında aynı şeyi söylüyorlardı. "Günah" olduğu için o hayvanlara eziyet edilmemesini istiyorduk. Günah kelimesi çoğunlukla iki anlamda kullanılırdı: (1) Dini bakımdan suç sayılan iş veya davranış, (2) Acıya yol açacak kötü davranış. Birinci anlamından hareketle, demek ki din bize hayvanlara eziyet edilmesinin günah olduğunu, günah işlememiz yani hayvanlara eziyet etmememiz gerektiğini söylüyordu. Tabii bu eziyet etme "dince" idi ve sınırı vardı. Örneğin "gereksiz" yere onlara eziyet edilmemeliydi ama onlar etleri ve kürkleri için öldürülebilirdi, yünleri, sütleri, yumurtaları için küçücük bölmelere konulabilirdi, eğitim için, eğlence için yarışlar için, aksesuar için kullanılabilirdi. Tüm bunlar dinen günah değildi çünkü bunlar yapılırken o hayvanlara "eziyet edilmiyordu" Üstelik "yüce" Tanrı onları biz insanlar için yaratmıştı. Dinin "eziyet"ten anladığı kısaca buydu ve bu içtihat, dinin egemen olduğu ve zihniyetin oluşmasında önemli bir rol oynadığı Doğu toplumunda iki, üç bin yıldır hükümrandı. "Yapma! Günahtır"ın bir yüzü buyken, öteki yüzü de "acı" idi. Bir hayvana "gereksiz" yere acı çektirilmemeliydi, bu günahtı, günah işlenmemeliydi yani hayvanlara "gereksiz" yere acı çektirilmemeliydi. Bunun da bir sınırı vardı elbet; dinin belirlediği sınırın aynısı.

Biri, herhangi bir katırı vahşice dövdüğünde ya da ona eziyet ettiğinde, "Yapma! Günahtır" diyordum. Günahı birincil anlamıyla değil ikincil anlamıyla algılıyor ve kullanıyordum. O katırın acı çektiğini biliyordum ve ona "gereksiz yere" acı çektirilmemesini istiyordum. Bir domuzun öldürülme olayına tanık olduğumda, tetiği çekmek üzere olan insana, "Yapma! Günahtır" demiyordum çünkü o domuzun öldürülmesinin gerekli olduğuna inanıyordum. Evet, o domuz acı çekiyordu ama... Bir eşeğe aşırı yük yüklenildi-

ğinde, "Yapma! Günahtır" diyordum, sadece bu. Gözümün önünde, yenilmek için kesilen o kadar çok insan dışı hayvan oldu ki, bir kez olsun "Yapmayın! Onu öldürmeyin..." demedim, ta ki türümün üyesi olmayan arkadaşım yemek için kesilene dek. Onu alıp götürdüklerinde, "Yapmayın! Onu kesmeyin!" diye haykırdım. O, arkadaşım olduğu için haykırmış, onu kesmemelerini istemiştim. Aynı günün akşamında, karanlık ve kuytu bir köşede sessizce otururken ilk defa; "Onu niye kestiler? Onun da yaşamaya hakkı yok muydu?" diye sordum kendi kendime. İnsan dışı bir hayvan ile hakkın ilişkisini ilk defa kuruyordum, o güne değin sadece "hayvan ve acı" vardı, "hayvan ve hak" yoktu. Belki o günkü trajik olay yaşanmasaydı, yani o arkadaşım öldürülmeseydi bende bu bilinç gelişmezdi. Belki de ölene değin insan dışı bir hayvan ile hak arasında bir ilişki olduğunu bilemeyecektim. Anladım ki, trajedi hayatımızın bir uzvudur ve insanlık tarihimizde onca iyi gelişmenin yaşanması galiba bu ve benzeri trajedilerin yaşanmasının ardından mümkün olabilmiştir, tarih bize bunun böyle olduğunu mebzul misal vererek kanıtlamıştır.

O olay sonrasında girdiğim uzun tefekkür neticesinde "hayvan ve hak" fikrine ulaştım. Bu fikir, doğrudan ahlaki bir yoğunlaşmanın ürünüydü. İnsan dışı hayvanlara karşı dolaysız ahlaki yükümlüklerimizin olduğunu düşünüyordum artık. Kantçı ahlakın bu hususta düştüğü yanılgıya düşmedim yani. Bu da, ulaştığım (kimisi bazı filozoflar tarafından geliştirilen) bazı ahlaki ilkeler sayesinde oldu. Bu ilkelerin ne olduğunu sizinle paylaşmak istiyorum. Belki böylelikle, sağlam argümanlarımızın olduğunu ve hayvan hakları savunusunun meşru bir temele dayandığını daha iyi savunabiliriz.

Herkes Bir Eder ve Hiç Kimse Birden Fazla Etmez "Şey"

"Şey" dendiğinde, akla ilk gelen cansız varlıklar olur; kitap, ayakkabı, televizyon, araba, su, taş vs Konuşma dilinde bazen şahısların yerini aldığı da görülür; "Şey ne dedi?", "Şey geldi mi?", "Şeye sor?" gibi. Şey kavramını yaşamın hemen her alanında kullandığımız çok olmuştur. Bazı olay ve olguların tanımlarını yapmakta zorlandığımızda veya işin kolayına kaçmak istediğimizde hemen "şey" deriz. "Bazı şeyler vardır senin düşündüğün gibi değildir" diyen kişi, ya o "bazı şeyler"in tanımını yapmakta zorlandığından ya da detaylara inmek istemediğinden, önemsemediğinden, ilk aklına

gelen olduğundan, şey kavramına başvurur. "Şey"in çok geniş bir yelpazesi ve çok zengin bir kullanım alanı vardır. Kişilerin karakterleri, nesnelerin nitelikleri, fikir ve inançların dile yansımasında da şey kavramı telaffuz edilir. "Onun kişilik şeyi öyle", "Bu şeyini terk et", "Suyun donma şeyi sıfırın altındadır", "İnandığım şeylere hakaret ediyorsun" gibi.

Ben "şimdi ve burada" "şey"i bu kadar geniş ve zengin anlamlarda kullanmayacağım, burada "şey" dediğimde, bitkilerin de dahil olduğu, acı ve haz duyabilme yetisinden yoksun olan varlıkları yani nesne(eşya, obje)yi kastetmiş olacağım.

Şey, zihinden yoksundur. Acı ve haz duyabilme yetisi yoktur. Kimi filozofların dediği gibi, şey, "kendi başına varolan" bir olgudur. Henüz acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan varlıkların olmadığı dönemlerde de "şey"ler vardı, bu varlıklar olmasa bile "şey"ler varolacaktır. "Şey"ler, ne insan ne de acı ve haz duyabilme yetisine sahip sair herhangi bir varlığın bilinci sayesinde vardır, bilinç olmasa bile onlar her zaman mutlak olarak mevcutturlar. "Şey"ler bizim bilinçlerimizden bağımsız olarak zaten vardırlar. Bizim bilinçlerimiz yalnızca onları tanır, tanımlar ve yorumlar, onları var etmez ya da değiştirip dönüştürmez. Kendi zihinlerimizde "şey"leri var edebilir, yok edebilir, değiştirebiliriz. Bütün bu süreçler ve işlemler bizim zihinlerimizde, bilinç dünyamızda yaşanır, "şey"lerin kendilerinde değil. Ne zamanki fiziksel kanunlar ve olgularla "şey"lerin kendileri üzerinde müdahalelere başvurduk o zaman "şey"ler gerçek anlamda etkilenir. İnsanın (veya herhangi bir hayvanın) bilincinin olup olmaması "şey"lerin varlığı açısından bir şey ifade etmez, onlar kendi başlarına hep var oldular ve varolacaklardır. Güneşi yaratan benim bilincim değildir, güneş kendi başına, kendisinden önce varolan bir başka şey tarafından var edilmiştir. Benim bilincim yalnızca onu bilir, tanır, tanımlar, yorumlar ve ondan faydalanmak suretiyle işler. Şey benim "ben"im için acı ve haz duyabilme yetisinden yoksun bir "öteki"dir. Acı ve haz duyabilme yetisinden yoksun olduğu için de yalnızca benim "ben"im için varolduğunu düşünebilir ("Ben"den ve benim "ben"imden önce ve kendisi olarak var olduğundan dolayı, esasında benim için var olmadığı/yaratılmadığı halde öyle düşünebilirim) ve onu kullanabilirim. Onu mülk edinebilir ve her türlü gereksinim için kullanabilirim. Onu kendim ve başkası için severim, o olduğu için ya da kendisi için değil. Onun "şey" oluşu bana tabii bir tasarruf hakkı kazandırır. Ona yani şeyin kendisine

karşı herhangi bir ahlaki yükümlülüğüm yoktur çünkü o, acı ve haz duyabilme yetisi olmayan bir varlıktır. Acı ve haz duyma yetisine sahip olan ben ve acı ve haz duyma yetisine sahip olmayan öteki ilişkisi bu gerçek üzerinden anlam bulur, bu ilişki bu çerçevede yürür. Bu "ben"in bu öteki karşısında ahlaki kaygıya düşmesi için kuvvetli bir neden yoktur (öteki başkasının malı olmadığı sürece), ahlak bu ilişki ve oluş için söz konusu değildir.

"Şey" acı ve haz duyabilme yetisinden yoksun olduğundan herhangi bir hakkı yoktur, o hak sahibi değil, hak sahibi olan öznenin malıdır. "Şey"in, en önemli varlık nedeni budur. Ve başkasına zarar verme temelinde olmadığı sürece, her türlü gaye için kullanılabilir. Öteki "şey" olduğunda "ben"in öteki üzerindeki mülkiyet hakkı ve fayda merkezli temayülü artarak hakkaniyet kazanır. "Ben"in "öteki"ye duyduğu sevgi masum ve meşru bir kullanım etrafında döner ve "ben"den "biz"e kanalize olur. Bu ise, hak ve özgürlüklerin varlığını ve toplumsallığın temel dinamiklerini pekiştirir.

"Özne"

Özne konusunda da felsefe tarihi boyunca pek çok şey (işin kolayına kaçıyorum) söylendi, yazılıp, çizildi. İlgili olduğumuz husus hayvan hakları olduğu için, çalışmalarıyla öne çıkan üç hayvan hakları savunucusunun özne hakkındaki fikirlerini kısaca aktaracağım.

Tom Regan, *The Case of Animal Rights* adlı eserinde, "bir hayatın öznesi olanlar" olarak; "inançları ve arzuları; algısı, belleği ve kendi gelecekleri de dahil bir gelecek duygusu: zevk ve acı hisleriyle birlikte duygusal bir yaşamı; tercih ve refah çıkarları; arzuları ve hedefleri doğrultusunda eylem başlatma becerisi; zaman içinde psikofiziksel bir kimliği; ve mantıken başkalarına faydalarından bağımsız olarak, deneye dayalı hayatlarıyla iyi kötü baş etmeleri anlamında bireysel bir refahı olan"[1] canlıları kastediyordu. Peter Singer *Hayvan Özgürleşmesi* adlı eserinde; "Kendinin farkında olma, ileriye dönük plan yapma ve geleceğe yönelik umutlara ve hedeflere sahip olma, başkalarıyla anlamlı ilişkiler kurma gibi yetiler..."[2] diye belirliyordu. Tabi Singer bunun "acı çektirme bağlamında" değil de "öldürme bağlamında" önem taşıdığını ekliyordu. Acı acıydı sonuçta, bu

1. A.g.e., 243.
2. A.g.e., 60.

noktada bir fark gözetilemezdi. Ama yaşamın öncelenmesinde esas alınması gereken kriterler bunlardı. "Kendinin farkında olma, soyut düşünme, geleceğe yönelik plan yapma, karmaşık iletişim girişimlerinde bulunma vb kapasitelere sahip olan bir varlığın hayatının, bu kapasitelere sahip olmayan bir varlığın hayatından daha önemli olduğunu" savunuyor. Singer'in bu pragmatist ve Regan'ın bu sathi indirgemeciliği türleri hayat (varoluş) karşısında eşitsiz bir statüye koyuyor. Gary L. Francione ise bu iki düşünürden farklı olarak, oldukça ideal ve makul bir sınırda durmaktadır: "acı ve haz duyabilme yetisi". Francione'nin belirlediği sınırın gayet rasyonel olduğunu düşünüyorum; acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan her canlı varlık hayatın birer öznesidir.

Her özne, acı ve haz duyabilme yetisine sahiptir; acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan her canlı varlık birer öznedir. "Özne" dediğimde artık bunu kastetmiş olacağım. Acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan bir canlının acı çekmemekte daima bir çıkarı vardır. Bana acı çektirdiğinizde hem fiziksel, hem duygusal ve hem zihinsel olarak zarar görürüm. Zarar görme benim aleyhimedir. Burada lehime olan bir şey yok, yaşadığım tüm acılar (bana fayda sağlamadığı sürece) daima zararımadır çünkü çıkarlarım elimden alınır. Çıkar, bana faydası olandır. Bana fayda sağlayan şey benim çıkarımdır ve çıkarımadır. Öyleyse, bana acı çektirdiğiniz sürece bana zarar verirsiniz, dolayısıyla çıkarlarımı yok etmiş olursunuz. Acı çekmek istemem çünkü acı benim zararımadır. Zarar göreceğime göre, diyebilirim ki, acı çekmemekte daima benim çıkarım vardır. Hak olgusu burada devreye girer. Eğer acı çekmemekte çıkarım varsa, bana acı çektirilmesini istemem. Hak, çıkarları korumanın özel bir yolu olduğuna ve benim acı çekmemekte çıkarım olduğuna göre, "acı çekmeme hakkı"m var. Biri bana acı çektirdiğinde bu hakkımı ihlal etmiş olur.

Acı duyabilme yetisi, sadece öznenin kendisi için değil, öznenin üyesi olduğu türün kendisi için de bir önemi vardır. Bu yetiye sahip bir canlı daima acı çekmemek isteyecek, dolayısıyla kendisine acı çektirme potansiyeli olan her olay ve olgudan kaçınacaktır, temkinli yaşayacaktır, kendi varlığını koruma altına almaya gayret edecektir. Gösterdiği bu gayret onu ölümcül tehlikelerden koruyacak ve ömrünü uzatacaktır. Yaşamını sürdürme çabası süreci içerisinde, türünün diğer üyeleriyle girdiği iletişim-etkileşim sayesinde üreyecek ya da ötekinin üremesini sağlayacaktır, diğer üyelerle yaptığı

ve yapacağı yardımlaşma veya işbirliği, kendisinin ve diğer üyelerin hayatta kalma durumlarına olumlu bir etki edecektir, bu ise, türün devamlılığını gerçekleştirecektir.

Demek ki, bir canlının, acı çekmemekte hem kendisi hem de türü adına daima bir çıkarı vardır!

Singer, "Acı çekme ve haz duyma kapasitesi, bir varlığın çıkarları olduğunu söylemek için sadece gerekli değil, aynı zamanda yeterli bir ön koşuldur; en azından acı çekmemenin bu varlığın çıkarına olduğunu söyleyebiliriz."[3] diyordu ama aynı zamanda, acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan ve fakat "geleceğe yönelik istekleri olmayan", "davranışsal ihtiyaçlarına uygun bir sosyal grup içinde güzel bir hayat yaşamış" bir hayvanı "kısa sürede ve acısız bir biçimde" öldürüp yemenin "vicdani" olduğunu savunuyordu. Ona göre, bu gibi hayvanların yaşama haklarının olduğunu iddia edebilmemiz için "sağlam bir temel" bulamıyoruz. Singer'in bu hususta yaşadığı yanılgıyı Francione gayet iyi çözümlediğinden, bunun üzerinde detaylıca durmayı gerekli bulmuyorum. Fakat acı ve haz duyabilme yetisinin bir varlık için neyi ifade ettiği hususu hakkında birkaç şey söylemek istiyorum.

Bir canlının yaşamını sürdürmesinde çıkarının olduğunu söylemek için o canlının yalnızca haz duyabilme yetisine sahip olması kâfidir. Haz (zevk), canlının yararına olan, ona huzur ve mutluluk veren bir olgudur. Haz duyabilme yetisine sahip olan her canlının mutlu olma potansiyeli her daim vardır. Haz ve acı duyabilme yetisine sahip bir canlının mutlu olmakta zararı olduğunu serdedebilir miyiz? Hayır, böyle bir soruya "Evet" cevabını veremeyiz. Aristo; "Yine zevk de iyi bir şey olmalı; çünkü bütün hayvanların doğasında onu amaçlamak vardır:"[4] derken, Sokrates; "Kesinlikle" der, "Mutsuz olmak yararsız mutlu olmaksa yararlıdır."[5] Haz ve acı duyabilme yetisine sahip bir canlının mutluluğu aynı yetilere sahip bir başka canlının mutsuzluğuna yol açabilir; onun zararına olabilir ancak haz ve acı duyabilme yetisine sahip bir canlının mutluluğu daima o canlının kendisinin yararına olan sonuçlar doğurur. Haz duyabilme yetisine sahip olan bir canlının yaşamakta ve yaşamını sürdürmekte çıkarının olmadığını savunmak için sağlam bir felsefik nedenimiz

3. A.g.e., s. 45.

4. Aristoteles, *Retorik*, Yapı Kredi Yayınları, Der. Selahattin Özpalabıyıklar, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 53.

5. Platon, *Devlet*, Çev. Neval Akbıyık, Antik Yayınları, s. 51

olmadığını düşünüyorum. Eğer haz duyabilme yetisine sahip olan bir canlının yaşamını sürdürmekte kendisi için hiçbir çıkarının olmadığını öne sürersek, bu doğruca tüm insanların ve insan dışı hayvanların varoluşlarının anlamsızlığı iddiasına götürecek bizi. Öyleyse tüm insanlar boşuna yaşıyor, yaşamlarını sürdürmekte kendileri için bir faydaları yoktur. Öyle mi düşünüyorsunuz; ben ve siz boşuna mı yaşıyoruz? Hiç sanmıyorum. Ben, haz duyabilme yetisine sahip bir canlıyım ve en büyük yaşama nedenim veyahut amacım mutlu ve huzurlu olmaktır. Mutlu ve huzurlu olmakta benim çıkarım vardır. Mutlu olmakta çıkarım varsa eğer, yaşamımı sürdürmekte de çıkarım vardır öyleyse. Ve Hubert Reeves'in dediği gibi, (bende dahil) hiçbir canlının yaşamlarını gerekçelendirmeleri gerekmez. Haz duyabilme yetisine sahip olma –dolayısıyla mutlu olma potansiyelini taşıma, kendi başına bir yaşama– yaşamını sürdürme gerekçesidir. Bazı insanlar (filozoflar, biliminsanları, yazarlar vd) önemli uğraşlara imza atarak mutlu olmaya çalışırken, bazı insanlar ekmek parasını kazanarak ve bir aile kurarak mutlu olmaya çalışır. İnsan dışı hayvanlarsa genelde karnını doyurmak, cinsel ilişkiye girmek, aileleriyle özgürce dolaşmak gibi daha temel ve (kimilerine göre "basit") hedefler üzerinden mutluluğu yakalamaya çalışır. Normal yetişkin insanın "soyut düşünme, geleceğe yönelik plan yapma, karmaşık iletişim girişimlerinde bulunma vb kapasitelere" sahip olması, bu kapasitelere sahip olmayan ama acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan bir başka canlınınkinden daha değerli bir hayatı olduğu anlamına gelmez. Bir canlının haz duyabilmesi, hayatının, kendisi için daima değerli olduğunu söylemek için kâfidir. Çünkü burada söz konusu olan, bir başka canlı değil, o canlının kendisidir. Mutluluk, yaşamını sürdürmenin gerekçesinin şahikasıdır. Mutlu olmak, haz duyabilme yetisine sahip canlının yaşamakta çıkarının olduğunu söylemenin başka bir yoludur. Haz duyabilme yetisine sahip bir canlının yaşamını sürdürmesinde çıkarının olmadığını öne sürmek, o canlının mutlu olmakta çıkarının olmadığını ve varoluşunun anlamsız olduğunu veya varlığında büyük bir hiçliğin olduğunu savunmak anlamına gelir, bu iddia böyle bir sonuca kapıyı aralar. (İnsanlar dahil bütün canlıların ve hatta cansız varlıkların varoluşlarının anlamsız olduğu iddiası ayrı bir felsefik tartışma konusudur.)

Singer, haz duyabilme yetisine sahip canlı bir varlıktır. Muhtemelen Singer, televizyon izlerken, "geleceğe yönelik plan yaparken

ve karmaşık iletişim girişimlerinde bulunurken" kitap okurken ve yazarken ve daha bir sürü faaliyette bulunurken haz alıyordur ya da mutlu oluyordur. Singer'in bütün bunları yaparken haz alması ve mutluluğu yakalaması, ona bir fayda sağlar. Sağlanan bu fayda, onun, yaşamını sürdürmesinde bir çıkarı olduğunu gösteriyor. Yaşamını sürdürmesinde bir çıkarı olduğuna göre, Singer'in yaşama ya da yaşamını sürdürme hakkı vardır. Yaşama hakkı, haz duyabilme yetisinden gelmedir. Haz duyabilme yetisine sahip olan bir canlının yaşama hakkının olmadığını savunmak, o canlıyı bir eşya statüsüne indirgemektir. Bu anlamda, Singer, hissetme yetisine sahip olan bir canlının yaşamını sürdürmekte çıkarının olmadığını savunarak, o canlıyı bir şey, bir eşya düzeyine indirgemiştir. Öyleyse bu canlı, her zaman için, bir mal veya kaynak olarak kullanılabilir. Buradan hareketle, Singer'in (ve benim)'de bir mal veya kaynak olarak kullanılabileceğini savunmak mümkündür. Singer'in (ya da benim), "kendisinin farkında olması" ve "zihinsel sürekliliğe" sahip olması bu gerçeği değiştirmez. Bu tür nitelikler, bir canlının yaşamını sürdürmesinde çıkarının olduğunu söylemenin dolaylı yollarıdır. Dolaysız söyleme yolu, o canlının haz duyabilme yetisine sahip olmasıdır. Bir köpek, Singer gibi kitap okumaktan ya da yazmaktan ya da televizyon seyretmekten ya da arabayla seyahat etmekten haz duymayabilir ama kuşkusuz o köpek de et yemekten, özgürce dolaşmaktan ve insanlarla oynamaktan haz alıyor olabilir. Onun haz aldığı etkinliklerden Singer, Singer'in haz aldığı etkinliklerden ise o haz almayabilir. İnsanların da hepsi aynı şeyleri yapmaktan haz almaz. Sonuç itibariyle, diyebiliriz ki, acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan bir canlının yaşamını sürdürmesinde çıkarları vardır. Yaşamını sürdürmesinde çıkarları olduğuna göre, yaşama hakkı vardır. Yaşam hakkı, en temel haktır. Acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan bütün canlılar bu temel hakka sahiptir ve hiçbir surette yaşamlarını gerekçelendirmeleri gerekmez. Bir kuzu, insan diliyle konuşarak "Ben şunun için yaşıyorum" diyemiyor diye, o kuzunun yaşamaya hakkı yok mudur? Ona bakarsanız insan bebekleri, lal olanlar (yazma yetenekleri olmayanlar), ağır felçliler ve bazı zihinsel özürlü insanlar da bunu diyemiyor. Şimdi, onlar bunu diyemiyor diye onların yaşamaya hakları olmadığını mı söyleyeceğiz? Tabii ki hayır, bu saçmalıktır. Bunu diyemeseler de, biz onların yaşamaya hakları olduğunu kabul ederiz. Aynı durum insan dışı hayvanlar içinde geçerlidir. Belki onlar insan diliyle konuşamıyorlar ve yaşa-

ma nedenlerini söyleyemiyorlar ama bu onların yaşamaya hakları olmadığını savunabilmemiz için ahlaki bir neden değildir. Onlar acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan canlı varlıklardır, yani yaşamın birer öznesidir. Yaşamın birer öznesi olduklarına göre, yaşama hakları vardır. "Yaşama hakkı" sözü dar bir anlamda algılanabilir, onun için Francione'nin "mal veya kaynak olarak muamele görmeme hakkı" tabirini kullanmak daha makuldür.

İstisnasız, haz ve acı duyabilme yetisine sahip olan tüm canlılar birer öznedir; ve her öznenin mal veya kaynak olarak muamele görmeme hakkı vardır, bu ister bir insan olsun, ister bir domuz ya da başka bir hayvan olsun bütün canlılar için geçerlidir. Bir insanın yaşamı ne kadar değerliyse (eğer acı ve haz duyabilme yetisine sahipse) bir karıncanın yaşamı da en az o kadar değerlidir; zira, her ikisi de en başta kendileri için vardırlar ve kendileri için yaşarlar, başkasını ilgilendirsin veya ilgilendirmesin, yaşamları ve yaşadıkları kendileri için önemlidir. Egosantrik ve antroposantrik pragmatizmin gölgesinden kurtulup, yararı ve hayatın değerliliğini ötekinin varlığı üzerinden düşünmeye başladığımızda gerçek eşitliği görürüz...

Dünyada milyonlarca canlı tür vardır, yani sayısız özne vardır. Bu sayısız öznenin her biri Varlık karşısında eşit mesafede durur. Varlık ve Yokluk karşısında birden az veya birden fazla etmez. Varlık karşısında, bir köpeğin (bir farenin ya da herhangi bir hayvanın) değeri ne kadarsa bir insanın değeri de o kadardır. Doğa, bir köpeğe de, bir insana da ölümü (yok olmayı) zorunlu (kaçınılmaz) kılmıştır. Bir köpek nasıl var oluyor ve yok oluyorsa, bir insan da aynı şekilde varoluyor ve yok oluyor. Bir köpek de acı ve haz duyabilme yetisine sahiptir, bir insan da. Bir köpeğin de yaşamakta çıkarı vardır, bir insanın da. Bir köpeğin de yaşamaya hakkı vardır, bir insanın da. Bir köpeğin de mal veya kaynak olarak muamele görmeme hakkı vardır, bir insanın da.

Başkasına Zarar Vermediği Müddetçe Herkes Her şeyi Yapmakta Özgürdür

Özgürlük, her zaman, her yerde, herkese karşı, dilediğini yapmak demek değildir ve hak, böyle çarpık ve gerçeklikten kopuk içtihatları tolere etmek veya korumak için yoktur. Bir kişinin özgürlüğü, o kişinin kendisiyle ve karşılıklı gönüllülük temelinde ilişki kurduğu kişi ya da kişilerle sınırlıdır. Hak ise, o özgürlük ve başkaca (yeme,

içme vs) gereksinimlerinin karşılanması gerektiğinin bir ifadesidir. Bir bireyin (öznenin) hak ve özgürlüklerinin sonlandığı yerde bir başka bireyin (öznenin) hak ve özgürlükleri başlar. Sonlanan yerde bir sınır ihlali varsa, ortada ahlakdışı bir durumun olduğu söylenebilir.

Tabii bu ilke salt insanlar için söz konusu değildir; insan dışı hayvanlarda acı ve haz duyabilme yetisine sahip olduklarına yani birer özne olduklarına göre, bu ilke onları da kapsamaktadır. Yalnız bu kapsama da, ahlaki bilinçleri olmadığından ve (birçoğu) et yemek zorunda olduklarından, insan dışı hayvanların insanlara yaptığı muamele değil insanların insan dışı hayvanlara yaptığı muamele mevzubahis olur. Örneğin, normal yetişkin bir insan, herhangi bir insan dışı hayvanı "gereksiz" yere öldüremez, ona baskı ve şiddet uygulayamaz, özgürlüğünden alıkoyamaz, kısacası o özneyi mal veya kaynak olarak kullanamaz, buna hakkı yoktur. Mal veya kaynak olarak kullandığı takdirde o özneye zarar vermiş olur. O öznenin rızası olmadığından, herhangi bir karşılıklı gönüllülükten de söz edilemez. Doğrudan verilen her türlü zarar bu ilkenin ihlali anlamına gelir.

Sana Yapılmasını İstemediğin Bir Şeyi Başkasına Yapma

"Empati, bir insanın, kendisini karşısındaki insanın yerine koyarak onun duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamasıdır" diyor Üstün Dökmen.[6] Empati kurmayı engelleyen "Ben-merkezcilik" içinse: "Ben-merkezcilik ve empatik anlayış birbirleriyle bağdaşmaz. Ben-merkezci davranan bir kişinin, karşısındakinin rolüne girmesi ve olaylara onun açısından bakması, yani empati kurması mümkün değildir. Bu durumda, empati kurabilmek, yani başkalarının rolüne girebilmek için önşartın, ben-merkezcilikten kurtulmak olduğunu söyleyebiliriz."[7] demektedir.

Yaşadığımız tüm problemlerin kökeninde genelde empati kuramama vardır. Ben-merkezci anlayışımız empati kurmamızı engelliyor, bu yüzden ötekiyi iyi anlayamıyoruz, anlayamadığımız için de problem yaşıyoruz. Birbirimizi anlayabilmemiz için empati kurabilmeliyiz evet ama sadece empati kurmak, problemlerimizi çözmez. Problemlerimizi çözebilmemiz için öncelikle duygudaşlık

6. Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, 135.

7. A. g. e., 111.

kurmalı, buna koşut olarak da şu ahlaki ilkeyi baz almalıyız: Sana Yapılmasını istemediğin Bir Şeyi Başkasına Yapma!

Bu ilke her an aklımızda olmalıdır. Bu ilkeyi içselleştirerek ve empati kurarak, kendimizi ötekinin yerine koyarak, ötekinin yaşadıklarını içimizde hissederek, onu anlayarak yaşayabiliriz. Huzur, mutluluk, eşitlik, özgürlük, barış, sevgi, saygı, dayanışma... Bütün müspet değerlere açılan kapının anahtarı bu ilkedir. Örneğin:

Birilerinin zoru ve baskısıyla fahişelik yapan bir kadın ile beraber olan bir adam, kendisini, anasını, kızını, kız kardeşini, sevgilisini, arkadaşını o fahişenin yerine koyduğunda, inanıyorum ki yaptığından pişmanlık duyacak ve bir daha fahişelerle beraber olmayacaktır ve belki de fuhuşa karşı mücadele edecektir.

Sevgililerine (eşlerine), annelerine, kardeşlerine, çocuklarına, babalarına ya da herhangi bir insana şiddet uygulayan insanlar, kendilerini o insanların yerine koyduklarında, inanıyorum ki, yaptıklarından pişmanlık duyacak ve bir daha kimseye şiddet uygulamayacak ve belki uygulayanlara karşı mücadele edecektir.

Sizi sıkmayayım diye listeyi uzatmadım. Sanırım ne demek istediğim anlaşılmıştır. Empati kuralım, kendimizi acı çekenlerin, hakları ellerinden alınanların yerine koyalım, onları, yaşadıklarını anlayalım. Sadece insanların mı? Hayır. Empati kurma yetimizi insan dışı hayvanları da kapsayacak şekilde genişletmeliyiz. Antroposantrizm duvarını yıkarak insan dışı hayvanların hayatlarına da girebilmeliyiz.

Dünya genelinde her yıl milyarlarca insan dışı hayvan et için vahşice öldürülüyor. Milyonlarca tavuk yumurta üretimi için küçücük bölmelere sıkıştırılıyor. Milyonlarca insan dışı hayvan kürk, deri ve yün için öldürülüyor. Yüz binlercesi sirklerde, milyonlarcası ise hayvanat bahçelerinde eziyet görüyor. Yüz milyonlarca insan dışı hayvan spor, eğlence vs için avlanıyor. Milyonlarcası yarışlarda, milyonlarcası deneylerde ve eğitimlerde kullanılıyor.

Rakamlar rahatsız edici ve kaba ama gerçek.

Hiç zorunlu olmadığımız halde her yıl onca insan dışı hayvana bunca acı çektiriyoruz. İnsan sormadan edemiyor; Dünya dışında yaşayan ve bizden çok daha güçlü olan bazı canlılar gelip bize (insanlara) aynısını yapsalar bunu kabul eder miyiz? Bizleri ailelerimizden ve arkadaşlarımızdan koparıp küçücük kafeslere koysalar; avlamak için peşimize düşseler ve bizi spor ve eğlence niyetine avlasalar; deneylerde kullansalar; kadınları sütleri için küçücük bölmelere koysalar; derimizi yüzseler; hayvanat bahçelerinde, birileri eğlensin

diye kafeslerde sergileseler; zorunlu olmadıkları halde et yemek için öldürseler kabul eder miyiz?

İnsan dışı hayvanlara yapılan onca kötü muameleyi hatırlayın ve kendinizi sadece bir dakikalığına onların yerine koyun, o kötü muamelelerin size yapıldığını gözünüzün önünde canlandırın ve onların çektiği acıları hissedin, düşünmeyin hissedin zira acı düşünülmez, hissedilir. Bir deneyelim, kendimizi etleri için yetiştirilen domuzların, koyunların, sığırların, tavukların ve diğer hayvanların; yumurtaları için küçücük kafeslere konulan tavukların; sütleri için küçücük bölmelere konulan ineklerin; kürkleri için öldürülen vizonların, samurların, kır kurtlarının, tilkilerin, kunduzların, opossumların, vaşakların ve diğer hayvanların; yarışlarda kullanılan atların, tazıların, köpeklerin ve diğer hayvanların; deneylerde kullanılan farelerin, maymunların, tavşanların ve diğer hayvanların; hayvanat bahçelerinde sergilenen yılanların, kuşların, timsahların, fillerin, ayıların, maymunların, aslanların, fokların ve diğer hayvanların yerine koyalım ve şu soruyu soralım; Tüm bu zalimliklerin bana ve yakınlarıma yapılamasını ister miydim? Hayır. Peki, bize yapılamasını istemediğimiz bir şeyi başkasına neden yapıyoruz?

Kendimizi, bir an için eziyet gören insan dışı hayvanların yerine koyalım, empati yapalım, onları, yaşadıklarını anlamaya çalışalım. Onlar acı çekmek, mal veya kaynak olarak muamele görmek istemiyorlar. Bunu anlamalıyız. İnanıyorum ki bizde bunların, bizim ve yakınlarımızın başına gelmesini istemiyoruz. İyi ama bize ve yakınlarımıza yapılmasını istemediğimiz bir şeyi biz niye başkalarına yapıyoruz?

Ahlakın en temel ilkesi; "Sana Yapılmasını İstemediğin Bir Şeyi Başkasına Yapma"dır.

Lütfen, size yapılmasını istemediğiniz bir şeyi başkasına yapmayın!

Evrende Sadece Sen Yaşamıyorsun

Bu dünyada sadece biz insanlar yaşamıyoruz, dolayısıyla doğal kaynakların tüketiminde ve yerleşimde bencil olmamalıyız. Teknolojinin hükümran olduğu, insanın kol gücünün tali plana düştüğü, robotların ve bilgisayarların ön plana çıktığı bir çağa giriyoruz, daha doğrusu girmiş durumdayız. Bu giriş aşaması büyük sosyal, ekonomik ve ahlaki krizlere yol açacaktır. Söz gelimi, işsizlik artacaktır. İnsan popülasyonunun yeni çağa göre tanzim edilmesi,

optimal dengenin sağlanması zaruridir. İnsan nüfusu ne kadar çoksa sosyal ve ekonomik krizler de o kadar çok olacak, savaşlar yaşanacaktır. Nüfus artışının önü bir an önce alınmalı, 1 veya 2 çocuk sınırlaması getirilmelidir (Bu sayede kadınlar eve hapsolmaktan ve köleleştirilmekten de kurtulur.) Nüfus artışı salt insanın toplumsal yaşamı için değil, diğer canlıların yaşamları için de bir tehlikedir. Nüfus artışı, doğal kaynakların ve yerleşim yerlerinin insanmerkezli yapılanmasını beraberinde getirmektedir. Çevreye karşı varolan duyarsızlık, hem insanlara hem de diğer hayvanlara büyük zararlar vermektedir. Fütursuzca girişilen kentleşme ve sanayileşme, insan dışı hayvanların yaşam yerlerine de tecavüz etmekte, bir sürü canlıyı habitatlarından mahrum etmektedir. Yeryüzü toprakları tedricen salt insanlara hasredilmekte, insan dışı hayvanların varlıkları ve yaşam alanları yok sayılmaktadır. Adeta bu dünyada, bu evrende sadece insan türü yaşıyormuş gibi bencil ve tehlikeli bir içtihat hâkim ki, "Evrende Sadece Sen Yaşamıyorsun" temel ahlak ilkesi gereğince, bu içtihat ahlak dışıdır. Bununla birlikte, aşırı kentleşme ve sanayileşme, insan dışı canlıların ölümlerine yol açtığı gibi, insan türünü de betonarme bir dünyaya mahkûm etmekte, doğanın eşsiz güzelliklerinden yoksun bırakmaktadır. İnsanlığın yol açtığı Küresel Isınma ve Çevre Kirliliği gibi sorunlar ve savaşlar sayısız canlının ölümüne, nice canlı türün yok olmasına neden olmaktadır. Tüm bunlar, insanmerkezci zihniyetin ürünleridir. İnsanmerkezcilik tehlikelidir! Terk edilmesi gereken bir anlayış, bir zihniyettir.

Tekrar anımsatmak gerekir ki, bu dünyada sadece insan türü yaşamıyor, bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak yaşayan milyonlarca canlı tür (ki bu ise sayısız Özne demektir) var ve biz onların temel haklarını gözetmek mecburiyetindeyiz, bencil ve sorumsuz davranışlardan kaçınmalıyız. Biz bununla iyilik falan yapmıyoruz, sadece ahlaki vecibelerimizi yerine getiriyoruz. Nasıl ki insanların temel haklarını tanıyor ve gözetiyorsak (dahası gözetmeliysek), aynı şekilde insan dışı hayvanların haklarını da gözetmeliyiz çünkü onlarda bu dünyada (evrende) yaşıyorlar. Herhangi bir davranışta bulunurken bizim dışımızda, bizden bağımsız olarak yaşayan canlı varlıkların da olduğunu ve onlara zarar vermememiz gerektiğini bilerek bulunmalıyız. Tek tek her canlının hayatını hesaba katarak yaşamayı esas almalıyız. Bu, ahlaki bilince sahip oluşumuzun ve ekseri mecbur olmayışımızın beraberinde getirdiği ahlaki bir zorunluluktur.

Masum Bir Canlıyı Razı Olmayacağı Bir Sona Sürükleme

İnsan dışı hayvanlar, ahlaki bilinçleri olmadığından ve edimlerinin sonuçlarını ahlaki yargıya vuramadıklarından dolayı, yaptıkları itibariyle masumdurlar tıpkı 3 yaşındaki bir çocuk gibi. 3 yaşındaki bir çocuk ne kadar masumsa, insan dışı hayvanlar da en az o kadar masumdur. 3 yaşındaki bir çocuğu (kötü) davranışlarından dolayı yargılayamayacağımıza göre, onları da (kötü) davranışlarından dolayı yargılayamayız. Zira yargılama salt suçlular için söz konusudur. 3 yaşındaki çocuk hangi kötü davranışta bulunursa bulunsun, onun davranışını ahlaksızlık veya suç olarak nitelendiremeyeceğimize göre, insan dışı hayvanların kötü davranışlarını ahlaksızlık veya suç olarak nitelendiremeyiz.

Zorunluluk halleri dışında, masum bir canlıyı razı olmayacağı bir sona sürüklemek ahlaki değildir. İnsan dışı hayvanlar masum oldukları ve mal veya kaynak olarak muamele görmeye rıza göstermedikleri için, onları mal veya kaynak olarak göremez ve kullanamayız. Onların varlıkları ve yaşamları hakkında söz sahibi olma hakkımız yoktur; zira onlar, bizim dışımızda, bizden bağımsız ve kendileri olarak ve kendileri için vardırlar ve varolurlar. Örneğin, bir kuşu ele alalım. Bu kuş (bütün kuşlar) masumdur ve bizim dışımızda, bizden bağımsız ve kendisi olarak ve kendisi için vardır ve varolur. Bu kuşun bir ailesi (ebeveyni, kardeşleri, yavruları ve partneri), bir yuvası ve özgürce gezebildiği/yaşayabildiği doğal bir ortamı vardır. Bu kuşu bir an ailesinden ve doğal ortamından kopartıp küçücük bir kafesin içine koyduğunuzda o kuş büyük bir stres yaşayacaktır, belki konulduğu yerin kendisine çektirdiği acılara dayanamayarak hayatına zarar verir yani intihar eder. Bu kuşun kafese konulmaya rıza gösterdiği söylenemez, bundan hoşlandığını söylemek saçmalıktır. (Hangimiz bir kafese veya hücreye konulmaya rıza gösteririz?) Dolayısıyla, bu kuş, razı olmadığı bir sona sürüklenmiş olmaktadır. Bu ise, ahlakdışı bir davranıştır.

Keza; eti ve derisi için öldürülen, yumurtası ve sütü için küçücük bölmelere konulan; deneylerde, eğitimlerde ve yarışlarda kullanılan, kafeslere, "hayvanat bahçeleri"ne konulan ve daha pek çok kötü ve acı verici muameleye maruz kalan insan dışı hayvanlarda masumdurlar ve maruz kaldıkları muameleye razı değiller. Bu ilke çerçevesinde değerlendirildiğinde, tüm bu kötü muamelelerin ahlaki olmadığı söylenebilir.

5
İnsan Dışı Hayvanların Algılanış Hal(ler)i

Yaptığım tarihsel yolculuk ve yoğunlaşma sayesinde, "hayvan ve acı" bilincinden "hayvan ve hak" bilincine geçiş yapmıştım. Evvelki bilinç noksandı ve beni tatmin etmiyordu. Artık herhangi bir hayvan (sadece "hayvan" dediğimde bunun içine insanları da katıyorum) öldürüldüğünde veya değişik eziyetler gördüğünde "Yapmayın! Günahtır" demiyorum; "Yapmayın! O da bir öznedir" diyorum, yani onun da muayyen bazı hakları vardır diyorum.

Bu süreçte çevremdeki insanları da daha dikkatli bir şekilde gözlemleme fırsatım oldu. İnsanların insan dışı hayvanlara bakış açılarının ne olduğu, onları ne olarak algıladığı konusunda yaptığım gözlem, bazı ilginç analizler yapmamı ve tespitlerde bulunmamı sağladı. Bu analiz ve tespitlerimi iki başlık altında topladım. (Eliniz-

deki kitap zaten hayvan hakları üzerine olduğu için ayrı bir başlık olarak incelemeye gerek görmedim.) Birinci kesimin bakış açısını (ya da algısını) "Normalcılar"; ikinci kesimi ise "Esbabımucibeciler" diye isimlendirdim.

NORMALCILAR

Bu grubun sayısı hakkında net bir tespitte bulunmak mümkün gözükmüyor. Ancak, insan dışı hayvanların hakları bilinci noktasında Batının biraz gerisinde duran diğer bölgelerdeki insan nüfusunu ve bilhassa kırsal kesimlerde yaşayan insan nüfusunu dikkate alırsak, bu grubun, insan nüfusunun önemli bir kısmını teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Bu grubun çoğunluğu kırsal kesimlerde ve varoşlarda yaşar ve çoğunlukta yoksul insanlardan oluşur. Bunlara Normalcılar dememin nedeni, onların, hayvansal gıdaları tüketmekte herhangi bir noksanlık ya da sorun görmemeleridir. Onlar için et yemek, sebze ve meyve yemek kadar normaldir. "Hayvan pazarında" herhangi bir insan dışı hayvanı alıp-satarken, herhangi bir bitki ya da eşyayı alıp-satıyormuş gibi rahat ve tabii duygular taşırlar. Hayata bakış açıları, varolanı algılama biçimleri böyledir. İnsan dışı hayvanlar onlar için birer "mal"dır, o kadar. Bu insanların hayatları boyunca "hayvan hakları" sözünü bile işitmediklerini söylemek sanırım yanlış olmaz. Gerçekten de doğdukları günden öldükleri güne kadar bu ve benzeri sözleri işitmemişlerdir. İşitmemeleri normaldir çünkü yaşadıkları yerde bu ve benzeri sözleri dillendirecek kişiler olmamıştır. Ondandır ki onlara insan dışı hayvanların haklarından bahsettiğinizde size şaşkınlıkla güler, hatta deli olduğunuzu zannederek sizinle alay bile eder. "Sen delirdin mi?" diye sorar. Bu soru, aslında Normalleşmenin ne kadar köklü ve katmerli olduğunu gösterir. İnsan dışı hayvanların haklarından bahsedebilmek için ancak deli olmak gerekir! İnsan dışı hayvanların hakları mı olurmuş! Gelenek, kültür, din, doğayla iç içe yaşama gibi etkenler bu zihniyetin oluşumunda ve pekişmesinde önemli roller üstlenir. Bir başka deyişle, normalleşmeye yol açan etmenler bunlardır. Yedisinden yetmişine kadar neredeyse herkes bu zihniyeti taşır. Yaşamı boyunca geleneksel yaşam tarzına ve anlayışına aykırı bir tarz ve anlayış ile karşılaşmamıştır, karşılaşmışsa da üzerinde düşünecek, bunu bilinç düzeyinde tutacak kadar önemsememiştir. Normallik bir mutlaklık kazanmıştır ve bu insanların iliklerine değin işlemiş

tir. Çevrelerinde yaşayan herkesin kendileri gibi hayvansal gıdalar tüketmesi, onlarda, hayvansal gıda tüketiminin su içmek, tuvalete gitmek gibi zorunlu ve gerekli bir şey olduğu algısını yaratmıştır. Bu normalleşmeyi ve normal görmeyi nesilden nesile aktarırlarken metamorfozun yaşanmasına neden olabilecek güçlü bir faktör belirmediğinden, bu normalleşen yaşam tarzına aykırı bir yaşam tarzı genelde hoş görülmez.

Günümüzde entelektüellerin dahi kullandıkları; "Bir taşla iki kuş vurmak" ve "Turnayı gözünden vurmak" gibi şiddet içerikli atasözleri Normalcı toplumların birer üretimidir. Bu zihniyet, Normalcı toplumların sanat ve edebiyatlarına da sirayet etmiştir. Zaten etmemesi mümkün değildir.

Normalcılarda "hayvan ve hak" bilinci yoktur ama "hayvan ve acı" bilinci vardır. Örneğin, herhangi biri domestik bir insan dışı hayvana "aşırı" eziyet ettiğinde; "Yapmayın! Günahtır" der. Daha öncede vurgulandığı gibi, bu "Yapmayın! Günahtır" sözü iki anlamda kullanılır. "Dinen hayvanlara eziyet etmek günahtır" bilinci az çok vardır, dolayısıyla insan dışı hayvanlara "gereksiz" yere eziyet edilme olayıyla karşılaşıldığında, "Yapmayın! Günahtır" sözünün duyulması şaşılacak bir durum değildir. İkinci "Yapmayın! Günahtır" ise acı olgusuna dayanır. Normalcılar insan dışı hayvanların acı çekebileceklerinin bilincindedirler. Bir Normalcı, bir insanın domestik bir insan dışı hayvana eziyet ettiğini gördüğünde ya "Yapmayın! Günahtır" diye müdahale eder ya da o şâhısa hiç karışmaz, kendi üzüntüsüyle kalır. Müdahale etmemesi, o domestik hayvanın o şahsın malı olduğu düşüncesinden doğar. Ona göre, o domestik hayvan o şahsın bir malıdır, herkes kendi malını istediği gibi kullanmakta özgür olduğundan, ona müdahale etmemelidir. Biri kendi ayakkabısını istediği gibi kullanabilir, ona dilediğince muamele edebilir, kimse ondan bu konuda hesap soramaz çünkü o ayakkabı onun malıdır. O insan dışı hayvan bir maldır, bu şahısta onun sahibidir.

Normal görmenin altında bu mal zihniyeti yatar. Bu zihniyet bertaraf edilmediği sürece bu Normalcılar da hep varolacaktır, maalesef.

ESBABIMUCİBECİLER

Esbabımucibeciler yani Gerekçeciler ya da Bahaneciler ya da "Evet...ama..."cılar da insan nüfusunun önemli bir kısmını oluştu-

rur (tahminim bu yönde). Normalcılardan farklı olarak, Esbabımucibeciler "hayvan hakları" sözünü işitmiştirler. Kimileri çokça işitmiştir, kimileriyse çok daha az işitmiştir. Regan'ın "kararsızlar" diye tanımladığı kişiler de bu grupta yer alır.

Esbabımucibeciler, hayvansal gıda tüketimini muhtelif gerekçelere dayandırırlar. Bu grup muhakemeye-sorgulamaya açıktır. Esnek bir zihin yapıları vardır. Mantık yürüterek, kendilerince, kendi edimlerine ve yaşam tarzlarına bir neden bulmaya çalışırlar. İkna oldukları noktalar olduğu gibi, ikna olmadıkları noktalar da vardır. Regan'ın dediği gibi, "hep daha fazla akılcı kanıt, mantıki ispat bekleme" eğilimindedirler. Evet... ama..."yı elden bırakmazlar. Daima bir "Evet... ama..."ları olur. Gözlemlerim, Esbabımucibecilerin kısaca iki grupta toplanabileceğini ortaya koyuyor. Birinci gruptakiler, "Yanaşma-Kaçınma" tavrına sahiptirler. Bu gruptakilerin, hayvan haklarını gözetmeye meyilli bir yapıları vardır. Tek sorun yeterince ikna olamamalarıdır. Bu gruptakilerin zaman içerisinde, ikna olmaları neredeyse kaçınılmazdır. İkinci gruptakiler, birinci gruptakilerden farklı olarak, "Kaçma-Kaçınma" tavrına sahiptirler. "Hayvan hakları" gibi bir dertleri yoktur, olması içinde hiçbir neden yoktur. Bunların bu yaklaşımını "Üç İnsancı" diye adlandırmak mümkündür.

Bilindiği gibi "Üç Maymun" denildiğinde hemen aklımıza "Görmedim, duymadım, bilmiyorum" gelir. ("Üç Maymun" isimlemesini uygun bulmadığım için "Üç İnsancılar"ı daha uygun buldum.) Diğer bir okumayla, kişi görmüştür, duymuştur, biliyordur ama nedense aksini iddia etmekte veya sükût kesilmektedir.

Bu grup, insan dışı hayvanların hakları hakkında az çok bilgi sahibidirler. Genelde aydın, sosyalist, sanatçı, psikolog, doktor, gazeteci, feminist, devrimci, hümanist, siyasetçi, biliminsanı, demokrat, entelektüel, yazar, düşünür olarak bilinen bu kişiler, insan dışı hayvanların haklarından haberdardırlar ama kişisel çıkarlarına ters düştüğüne inandıklarından bunun gerekliliğini yerine getirmezler, gerekli görmediklerinden insan dışı hayvanların hakları üzerine kafa yormazlar, "Üç İnsancı"yı oynarlar; "Görmedim, duymadım, bilmiyorum" tavrını takınırlar. Temel sloganları "Boşver..."dir. Hümanizm, hak, hukuk, adalet, eşitlik, demokrasi, vicdan, ahlak, sosyalizm gibi kavramlar bunların dilinden düşmez. En değme hümanist kesilirler, "insan kutsallığı" sözü ağızlarında sakız gibi olur. İnsan dışı hayvanların haklarını görmezden gelirler (kedi, köpek vb hayvanlar hariç!) ama bundan pek rahatsızlık duymazlar çünkü toplumun

çoğunluğunun kendileri gibi olduğunu ve kimsenin kendilerini suçlayıp yargılamayacağını bilirler. Ancak, az da olsa, suçluluk psikolojisi yaşarlar. Bu, aslında Üç İnsan tavrını sergilerken dahi ahlaki ve vicdani huzursuzluk yaşadıklarını gösterir. Ondandır ki, hayvan hakları savunucularının kendi inançlarıyla çelişkiye düşmeleri ve bunu onların yüzlerine vurmaları için adeta pusuda beklerler veya hayvan hakları savunucularıyla herhangi bir tartışmaya girdiklerinde dikkatleri kendi işledikleri suçun üzerinden uzaklaştırmak için tartıştığı hayvan hakları savunucularına saldırırlar. "Önce insanların sorunlarını çözelim" anlayışına samimiyetsizce sarılarak, hayvan hakları savunucularının insanlardan nefret ettiklerini, insanlara değer vermediklerini, hatta insan dışı hayvanların haklarını dahi gözetmedikleri suçlamasında bulunurlar. Bazıları, hayvan hakları savunucularının doğa belgesellerini izlemelerini bile bir "çelişki" olarak görür, hayvan hakları savunucularının büyük bir çelişki yaşadıklarını iddia eder.

Üç İnsancılar çok sıkıştıklarında savunma mekanizması olarak "Evet...ama..."lara da başvururlar, ahlaki tutarsızlıklarına bir neden ararlar, neden bulamadıklarındaysa basit kılıflar uydururlar. Psikolojik tabirle, "bilişsel çelişki" yaşarlar ve yaşadıkları müddetçe ya bu çelişkiyle yaşamayı sürdürürler ya da bunu bertaraf etmek için değişik yol ve yöntemlere başvururlar. Üstün Dökmen, İletişim Çatışmaları Ve *Empati* adlı kitabında, bilişsel çelişki yaşayan kişilerin bu çelişkiden kurtulabilmek için şu üç yoldan birisine yöneldiklerini söyler: "1) Davranışını değiştirir. 2) Tutumunu değiştirir ya da yeni bilgiler edinerek, o konudaki mevcut bilgisini değiştirir. 3) Psikolojik savunma mekanizmalardan birisini, örneğin mantığa bürümeyi kullanarak, çelişkinin yarattığı rahatsızlıktan kurtulmaya çalışır."[1]

Genel olarak, Esbabımucibecilerin ortaya attıkları "Evet... ama..."lar çoktur. Burada, bu "Evet... ama..."lardan birkaç tanesini vererek ve bu "Evet... ama..."ların sağlam bir olguya dayanmadığını göstererek, küçücük de olsa Esbabımucibecilere yardımcı olmak istiyorum. "Evet...ama,

Bu Doğanın Bir Kanunudur

Ekseri doğaya nazredilerek öne sürülen itirazlardan biri budur; "Aslanların ceylanlardan daha güçlü olmaları onlara ceylanları ve diğer güçsüz hayvanları yeme hakkı veriyorsa ya da kedinin fare-

1 A.

den daha güçlü olması ona fareyi yeme hakkı veriyorsa, insanların koyunlardan ya da diğer hayvanlardan daha güçlü olmaları onlara aynı hakkı neden vermesinki? Bu, doğanın bir kanunu değil mi?"

Bu sorunun yanıtı "doğa" demekle neyi kastettiğinize veya "doğa" denildiğinde bundan neyi anladığınıza bağlı biraz. Kuşkusuz böylesi fikirlere sahip olan kişiler ekseriya mantıklı ve haklı bir gerekçeye dayandıklarını zannederler oysa birazdan göreceğimiz üzere bu kanı bir yanılgıdan ibarettir. Öncelikle şunu iyi bilmeliyiz ki, "Bu doğanın bir kanunudur" diyenler, farkında olmadan, herhangi bir hayvandan farksız olduklarını itiraf etmiş olurlar. "Eğer herhangi bir hayvandan farksısız" deniliyorsa, o zaman problem yok(?), diğer hayvanlar neyi yaşıyorlarsa, ne yapıyorlarsa biz insanlar da bunu yapabilmeyi göze almalıyız. Ancak, sanırım bu gerekçeye sarılanlar bunu kabul etmeyeceklerdir...

"Onlar birbirlerini yediklerine göre bizim onları yememiz neden ahlak dışı olsun ki? Biz yemesek, onlar gene birbirlerini yiyecekler nasılsa?" gibi gerekçeler, doğanın diğer kanunları ya da oluşları söz konusu olduğunda gayet aciz bir duruma düşer. Örneğin; "tecavüz üreme amaçlı da olsa" ve gasp gibi bir sürü kötü edim –ki bizler bunları suç unsuru olarak kabul ederiz– olarak değerlendirilse de doğadaki canlı türler arasında sıkça yaşanan, alelade edimlerdir. Buna kendi türünden canlıları yemeyi de katabiliriz ("Kanibalizm" ya da "yamyamlık" diye nitelendirdiğimiz bu edimi bir suç olarak görürüz.) Gasp, hırsızlığın cebri ve aleni biçimidir. Ve gasp genelde güçlü kişiler, hırsızlıksa "güçsüz" ya da "korkak" kişiler tarafından yapılır. Tecavüz ise neredeyse tamamen 'güçlü' kişiler tarafından yapılır: iriyarı ve güçlü bir adam rahatlıkla normal bir kadına tecavüz edebilir, ediyor da. Ama kısa boylu ve çelimsiz, güçsüz bir adamın, iriyarı ve karateci bir kadına tecavüz ettiği (tabii kadının içeceğine uyku hapı koymazsa veya daha değişik alçaklıklar yapmazsa) şu ana değin görülmemiştir, sanırım. Ahlaklı olan hiçbirimiz bir kadına ya da bir çocuğa ya da herhangi bir erkeğe tecavüz edilmesini hoş karşılamayız değil mi? Bunu bir suç olarak kabul eder ve suç işleyeni ağır biçimde cezalandırırız. Çünkü bir erkeğin güçlü olması ona bir kadına ya da bir çocuğa tecavüz etme hakkını vermez. (Josef Fritzl'in Elisabeth'ten daha güçlü olması, ona "Elisabeth'e tecavüz etme hakkı"nı vermiyordu.) Güçlü olmak haklı olmak demek değildir. Bu bir çoğunluk kabulüdür. (Köle sahipleri "güçlü" köleler ise "güçsüz" kişilerdi. Yaklaşık 19. yüzyılın ortalarına dek, bir efendinin

kendi kölesinden muhtelif yönlerden tasarruf etme hakkı vardı, bu, nice insan tarafından normal karşılanıyordu. Söz konusu kölelik olunca güçlü olan (efendi) neredeyse her zaman haklı görülüyordu. Gelin görün ki gün geldi bunun, yani güçlü olanın her daim haklı olmadığı anlaşıldı, kabul gördü ve kölelik kurumuna karşı savaş başlatıldı. Bugün kölelik kurumu resmiyette ortadan kaldırılmıştır. Bugün birisini köle olarak kullanmak suçtur. Demek ki güçlü olmak haklı olmak demek değildir.) Aynı şekilde, hırsızlığı, gaspı, insan yaralamayı ve öldürmeyi de suç olarak kabul ederiz. Gelgelelim bu saydıklarımız diğer hayvanlar arasında çoğu zaman görülen, olağan şeylerdir. Yani bunlar birer "doğa kanunu"dur. Et yemeyi doğa kanununa dayandırıp ahlaki yükümlülükten kaçanlar, tecavüzün de doğal bir şey olduğu gerçeğinden kaçamazlar. Bundan şu sonuç çıkar; et yemeyi hoş görenler tecavüz etmeyi de hoş görmelidirler! Diğer hayvanların bilinçlerinin olmadığını ve sadece insan türünün bilinci olduğunu savunanlar, bu doğa kanunlarının diğer hayvanlar tarafından normal karşılandığı gerçeğini bu bilinçsizliğe bağlayıp, insanların sahip olduğu gelişkin ahlaki bilincin bir gereği olarak bu tür eylemlerden imtina ettiklerini, etmeleri gerektiğini hesaba katıyorlar mı acaba? Doğada hüküm süren bütün kanunların insanlar için de geçerli olamayacağını bugünkü çoğunluksal değerlerimiz kabul etmekle birlikte, yaptığımız (ama "gelişmiş ahlaki bilince" sahip olduğumuzdan yapmamamız gereken) pek çok kötü şeyin de "doğanın kanunudur" denilerek meşrulaştırılamayacağını da çoğunluksal bir değer olarak kabul etmeliyiz. İnsan türünün "gelişmiş" ahlaki bilinci ve vicdanı onu bir sürü doğa kanunsal edimden uzak tutar, daha doğrusu tutması lazım (tecavüz, hırsızlık, gasp, yaralama ve öldürme gibi.)

Ayrıca, örneğin bir aslanın bir ceylanı öldürüp etini yemesi zorunluyken (etçil bir hayvan olduğundan, et yemediği takdirde hayatta kalamaz), insanın bir koyunu veya herhangi bir hayvanı yemesi zorunlu değildir (çünkü salt bitkisel gıdalarla bile bir ömür boyu sağlıklı bir hayat sürebilir). Bu keyfi bir uygulamadır. "Onlar bizi yiyorlar, biz niye onları yemeyelim?" diyenler şunu unutmamalıdır; (1) Onların et yemesi zorunludur ama biz zorunlu değiliz, (2) ve en önemlisi, onların ahlaki bilinci yok, bizim var.

Doğada yaşanan her şeyi olduğu gibi alamayız, her doğa kanununu benimseyemeyiz. İçi kof olan, düz doğacılık anlayışını bir yana bırakmalıyız.

"Öteden Beri Yiyoruz"

En çok karşılaştığım gerekçelerden biri budur. Bu gerekçeyi öne sürenler, insanların binlerce yıldan bu yana et yediğini öne sürerek, yani o aşina olduğumuz "gelenek" olgusuna sarılarak, hayvansal gıda tüketimini haklılaştırmaya çalışırlar. Francione'nin dediği gibi, "bu argümanda en az iki problem vardır. Birincisi, hayvansal besinler yemeyen birçok kültür vardır, tarih boyunca da olagelmiştir, dolayısıyla, böyle bir gelenek olsa bile, bu bizim tür olarak paylaştığımız bir gelenek olarak tanımlanamaz." İkincisi, geleneğin mutlak ve değişmez olduğunu savunmak için yeterli kanıtımız var mı? Hiçbir gelenek yok ki değişmesin, gelenek olmaktan çıkmasın. "Gelenek" argümanına sarılanlar ahlaki bir çıkmaza girerler, kaçınılmaz olarak. Örneğin, birkaç bin yıl öncesine kadar insanlar, ilk doğan çocuklarını tanrılara kurban ederlerdi. Bu bir "gelenek"ti. Ama bugün böyle bir şeyi yapmak kanunlar nezdinde suç olarak kabul edilir ve cezalandırılır. İnsanların hemen hepsi artık böyle bir şeyi kesinlikle hoş görmüyor. Et yemeyi geleneğe bağlayanlar, çocukları kurban etmeyi nasıl açıklayacaklardır? Bazı ilkel kabilelerde, eşlerin ve kızların misafirin yatağına konulması yani ona sunulması bir "gelenek"ti. Misafirin bunu reddetmesi o evin sahiplerine ve geleneklerine bir hakaret olarak kabul edilirdi. Peki hangimiz bugün eşimizi veya kızımızı misafirlerimize sunarız? Galiba gelenek argümanına sarılanlar bunu da hoş görmelidirler, hoş görmenin ötesinde en başta kendileri bu geleneğin bir gereği olarak bunu yapmalılar (mı?) Bu ahlaki değildir, değil mi? Kadınları da birer mal olarak görmedir. Yine, birçok ilkel kabilede, bir kadının, nedeni ne olursa olsun, en az bir insan öldürmemiş bir erkekle evlenmesi kabul edilmezdi, bu bir gelenekti. Bugün böyle bir şey var mı? Kabul edilir mi? Geleneğe sırtını yaslayanlar bunu da hoş görmelidirler öyleyse!

Daha pek çok gelenek sıralanabilir, bilhassa cinsiyetçilik ve ırkçılık bağlamında. Ahlaken kabul edilemez olduğunu bildiğimiz halde nasıl olur da bunu geleneğe veya başka bir olguya dayandırabiliyoruz? Bir an durup yaptığımızın ahlaki olup olmadığını dürüstçe sorguladığımızda, inanıyorum ki bu gerekçeye dayanmaktan vazgeçeriz. Nasıl ki gelenek denilerek kadınların hak ve özgürlüklerinin ihlaline yol açan tutum ve davranışlar savunulamazsa, gelenek denilerek insan dışı hayvanların temel haklarının ihlaline yol açan tutum ve davranışlar da savunulamaz. Gelenek olması, insan dışı hayvanlara yapılan eziyetleri meşrulaştırmaz

"Herkes Yediğine Göre Demek ki Yanlış Değildir"

Bu gerekçe de sağlam bir temele dayanmaz. Bu hususlarda tarih önümüze bir sürü örnek koyuyor. Az önce yazdıklarım bu gerekçe için de kullanılabilir. Söz gelimi, totemlere insan kurban etme ritüeli. Bu ritüel, ilkel kabileler döneminde neredeyse bütün insanlar tarafından normal karşılanan, hoş görülen ve zevkle ifa edilen bir ritüeldi. Kimse bunun yanlış veya ahlakdışı bir şey olduğunu düşünmezdi. Ama bugün hemen hemen hiçbirimiz bir insanın inanılan şeylere kurban edilmesini normal karşılamıyor, hoş görmüyoruz, bunu ifa etmiyoruz. İkincisi, yaklaşık 1865 tarihine kadar kölelik vardı ve yasalarla korunuyordu. Daha eski zamanlarda, kölelik çağında, insanların hepsi köleliği normal görüyor, hoş karşılıyordu. Havari Pavlus köleliğe övgüler düzüyordu. Ama bugün hepimiz köleliği ahlakdışı bir suç olarak görüyoruz. Üçüncüsü, eskiden –şimdi de bazı topluluklarda öyledir– insanların neredeyse hepsi kadınların erkekler için yaratıldığını dolayısıyla erkeğin bir malı olduğunu düşünüyordu, kadınların, kızların bir meta gibi alınıp satılmasını normal karşılıyordu, hoş görüyordu. Ama bugün sayısız insan, özellikle de Batı toplumları ve yasaları bu durumu normal karşılamıyor, suç olarak görüyor. Demek ki her zaman için herkesin benimsediği bir şeyin doğru olduğunu savunamayız, bu bilimselliğe de aykırıdır. Çoğunluğa katılmak-dayanmak, çoğunluğun savunduğunun ve yaptığının doğru olduğu anlamına gelmez. Bugün et yemek insanların çoğuna ve yasalara göre ahlakdışı bir şey değildir ama inanıyorum ki bir gün gelecek bu bir suç olarak görülecek, çoğunluğun savunduğunun ve yaptığının her zaman için doğru olmadığı bir kez daha izhar edilecektir.

"Yanlış Olduğunu Biliyorum Ama Et Yemeyi Seviyorum"

Bu gerekçe bana daima trajik bazı olayları anımsatıyor. En başta da Hitler ve Josef Fritzl geliyor aklıma. Hitler Yahudileri öldürtmeyi seviyordu (gerçekten sevmeseydi böyle bir vahşet uygulamazdı.) Ama yaptığı trajik-ahlak dışı bir vahşilikti. Hitler'in yaptığını hiçbir şekilde hoş göremeyiz. Bu gerekçe ile Hitler'in Yahudileri öldürme gerekçesi arasındaki tek fark; Hitler'in, yaptığını yanlış bulmaması idi. İnancıyla yaptığı arasında bir tutarsızlık yoktu sadece. Bu gerekçeye dayananların ise, inançları ile yaptıkları arasında tutarsızlık var. "Doğru olmadığını biliyorum ama yine de et yemeyi seviyorum

ve yemeye devam edeceğim" demekle, "Kadınlara ve çocuklara tecavüz edilmesinin doğru olmadığını biliyorum ama yinede onlara tecavüz etmeyi seviyorum ve tecavüz etmeye devam edeceğim" demek arasında özsel anlamda hiçbir fark yok. Bunun yanında, bunu söyleyen kişi aslında yaptığının ahlak dışı bir şey olduğunu da itiraf etmiş oluyor.

Sırf sevdiğimiz için et yememiz, insan dışı hayvanların çektiği onca acıyı önemsememiz için makul bir neden olamaz. Bu sevgide masumiyet yoktur, kan ve acı vardır. Kan ve acı üzerine kurulu bir duygu mekruhtur.

"Tanrı Hayvanları Bizim İçin Yaratmış"

Burada Regan gibi düşünüp, "kutsal" kitapların (yani Tanrı'nın) böyle bir şey demediğini ispatlamaya kalkışamam, ne yazık ki bütün tek tanrılı dinler bunun aksini söylüyor, "insan dışı hayvanlar insanlar için yaratılmıştır" diyor. Regan'ın savunduğunun tam tersini düşünüyorum. Tabi bu, bu gerekçe karşısında aciz olduğumuz anlamına gelmiyor. Bu gerekçenin dayandığı mantığın acizliğini ortaya koymaya çalışacağım. Bunu birkaç nokta üzerinden ifa edeceğim.

Öncelikle şunu sormalıyız; Peki ya Tanrı yoksa? Evet, Tanrı yoksa bu gerekçe en başta çürüktür, içi boştur. İyi de, Tanrı'nın olup olmadığını mutlak olarak nereden bileceğiz? Hayır, benim Tanrı'nın yokluğuna dair bilindik bir sürü tez öne sürme gibi bir niyetim yok, bu kitabın konusu dışındadır bu. Hasebiyle, burada iki husus ile karşı karşıyayız; Birincisi ve en önemlisi, Tanrı'nın yokluğudur. Tanrı yoksa, bu gerekçede yoktur. İkincisi, Tanrı varsa ve gerçekten de böyle bir şey söylemişse, bu dinsel kitaplarda yazılı olan ve istisnasız tüm inançlıların yerine getirmesi gereken ama nedense yerine getirilmeyen olumsuz buyrukları nasıl açıklayacağız?

Bir sürü insan Tanrı'ya inanır ama bir sürü insan da onun varolduğuna inanmaz, bunun, insanların kafalarının içinde yeşeren bir itikat olduğu görüşündedir. Bu teist gerekçe bilimsel olgulardan yoksun olduğundan ve bir inançtan öteye gitmediğinden, daha ilk başta büyük bir darbe alır. İnandığımız şey ne olursa olsun, hepimizin inançlarının bir sınırı vardır; ötekinin hakları. Eğer inançlarımız bir başka canlının haklarına tecavüz ediyorsa, inançlarımızın haklı görülebilecek bir yanı yoktur. İnancımız bizimle ve karşılıklı gönüllülük temelinde ilişki kurduğumuz kişilerle sınırlıdır.

Koyun eti yiyen birinin, etini yediği koyun ile karşılıklı gönüllülük temelinde kurduğu bir ilişki yok; inancının zorbalığı üzerine kurulu bir ilişki vardır. Bu ise ahlaki değildir. Tanrı'nın varlığı veya yokluğu yönünde ortaya konulan kanıtlarla mutlak bir sonuç elde edilemediğinden Tanrı'nın varlığı ve yokluğu iddiası daima bir inanç düzeyinde kalır. İnanç düzeyinde kaldığı için de, inanılan şeyin yaratımı olarak kabul edilen tüm düşünceler kişilerin kendileriyle sınırlı kalır. Yani örneğin bir dindar, Tanrı'nın insan dışı hayvanları insanlar için yarattığı inancını mutlak olarak kabul edip insan dışı herhangi bir hayvana mal veya kaynak muamelesi yapamaz. O öyle inanıyor diye öyle olması gerekmiyor. Ümit çıkıp, "İnandığım şey, zihinsel engelli insanları normal insanlar için yaratmıştır. Normal insanlar onları mal veya kaynak olarak kullanabilir" diyebilir. O zaman, Tanrı'ya inanan kişinin öne sürdüğü gerekçe ile Ümit'in öne sürdüğü fikir arasında fark kalmaz, yani Ümit'in ve diğer insanların, zihinsel engelli insanları mal veya kaynak olarak kullanmalarına izin vermeliyiz. Bunu kabul edecek dindar var mı? Peki, neye dayanarak buna karşı çıkacak? "Bu senin kişisel çıkar gözeterek ortaya attığın bir fikir" mi diyecek? İyi ama Ümit'de ona; "Tanrı insan dışı hayvanları insanlar için yaratmıştır" fikri de, senin kişisel çıkar gözeterek ortaya attığın bir fikir" diyecek. Dindar kişi Ümit'e; "Bana inandığın şeyin varlığını kanıtla" dediğinde, Ümit de ona; "Sen bana Tanrı'nın varlığını kanıtla" demez mi? Sonuçta her ikisi de Bertrand Russell'in kutsal demlik[2] fikrine çıkmaz mı? Dindar kişinin inandığı şeyin (Tanrı'nın) varolduğuna dair öne sürdüğü tüm tezleri Ümit de ona karşı kullanabilir ki, bu durumda inanılan şeyin varlığının kanıtlanması ve savunulan fikrin doğruluğu veya yanlışlığı konusunda kesin bir sonuç ortaya konulamaz. Dindarın Ümit'e karşı çıkması, Ümit'in dindara karşı çıkmasını meşrulaştırır. Dindarın Ümit'e karşı alacağı tavrı Ümit de dindara gösterebilir. Sonuç olarak, içinden çıkılmaz bir mecraya gireriz. Bu da bizi dediğim fikre getirir; herkesin inandığı şey sadece kendisiyle ve karşılıklı gönüllülük temelinde ilişki kurduğu kişilerle sınırlı kalır. Bir başka

2. Russel, dindarların; "Ateistlerin Tanrı'nın yokluğunu kanıtlamaları lazım" fikrine; "Bu elbette bir hatadır. Eğer ben, Dünya ve Mars arasında, güneş etrafında, eliptik bir yörüngede dönen bir Çin demliği bulunduğunu öne sürseydim ve bu demliğin en güçlü teleskoplarımızla bile ortaya çıkarılamayacak kadar küçük olduğunu da iddiama ekleseydim, hiç kimse bunun aksini ispatlayamazdı" diye karşılık verir. Kanıtlama zorunluluğu tartışması Ümit ile dindarın iddiaları söz konusu olduğunda da karşımıza çıkar.

canlının haklarına tecavüz edemez, bir başka canlıyı kendi malı gibi göremez, ona mal veya kaynak muamelesi yapamaz. Kısacası, bir dindar, "Tanrı insan dışı hayvanları insanlar için yaratmıştır" diyerek insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanamaz.

İkinci bir nokta, Francione'nin dikkat çektiği hususdur. Francione, insan dışı hayvanlara eşya olarak muamele etmeyi haklı göstermek için Eski Ahit'i dayanak olarak kullanan kişilerin, dinsel kitaplarda mevcut olan birçok olumsuz buyruğa uymayı neden reddettiklerini açıklamaları gerektiğini belirtir, haklı olarak. Örneğin, "Eski Ahit pek çok yerde ölüm cezasının adam öldürmenin uygun cezası olduğunu belirtmekle birlikte, ana babaya el kaldırma, hatta sövme, bir başkasını kaçırma ve köle olarak satma, kutsal toprağa tecavüz, ensest, eşcinsellik, cadılık ve fuhuş içinde aynı cezayı öngörür."[3] Bu durum, benimsedikleri dinin "kutsal" kitaplarında yer alan kimi olumsuz buyruğa uymayan Hıristiyanlar ve Müslümanlar için de geçerlidir. Dindarların benimsedikleri değerler ile "kutsal" kitapların buyrukları arasındaki ahlaki farklılık gün gibi ortadadır ve bu gerekçeye sarılanlar bu duruma bir açıklama getirmek zorundadırlar. Şayet makul bir açıklama getiremiyorlarsa, o zaman bu gerekçeye sarılmaktan vazgeçmelidirler.

"İnsan Dışı Hayvanlar İnsanlar İçin Vardır"

Bu gerekçeyi çürütmek için gayet basit ama önemli akıl yürütmelere başvuracağım. Öncelikle size şöyle bir soru sormak istiyorum: Siz kimin için varsınız? Bu soruyu, "Ben kimin için varım?" diye de sorabilirsiniz. Eğer aklınıza gelen ilk yanıt "kendim için" değil de başka bir şeyse, o zaman psikolojik, ontolojik ve epistemolojik açıdan büyük bir sorun yaşıyorsunuzdur. Başkası içinde yaşıyor olunabilir ama en önce herkes kendisi için vardır ve yaşıyordur. Şimdi bu soruyu özünde aynı olan farklı bir alana kaydıralım. Sözgelimi bir domuzu ele alalım. Bu domuz, insanların da içinde olduğu milyonlarca canlı tür arasından yalnızca bir türün herhangi bir üyesidir. Domuz, acı ve haz duyabilme yetisine sahiptir, yani bir öznedir. Onun kulaklarını kestiğinizde acı çeker, kıvranır, tepinir, çığlık atar, inler, ağlar, oraya buraya koşturur durur. Bu davranışların hepsi onun acı çektiğini gösterir. Acıyı çeken odur, başkası değil. Bir

3. Gary L. Francione, *Hayvan Haklarına Giriş*, Çev. Elçin Gen & Renan Akman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, 218.

ağaçtan bir dal parçası kopardığınızda ağaç inlemez, çığlık atmaz, tepinmez, ağlamaz... Çünkü acı ve haz duyabilme yetisi olan canlı bir varlık değildir. Oysa domuz acı çekiyor. O domuzun kulakları kesildiğinde acı çeken ne benim ne de sizsiniz; acı çeken yalnızca o domuzun kendisidir. O olaya tanıklık eden domuzun yakınları ve bizler belki sadece üzülürüz, yine kendimiz için değil o domuz için üzülürüz. Söz konusu olan o domuzdur, acının asıl muhatabı o domuzdur, bir başkası değil. Domuzun çektiği acı bir başkası için önem taşımayabilir ama o domuz için önem taşır. Aynı şekilde, o domuz özgürce yaşamaktan-dolaşmaktan, yemek yemekten, su içmekten, yakınları ile bir arada olmaktan, cinsel ilişkiye girmekten ve oyun oynamaktan haz alır. Haz alan kendisidir, yani o domuzdur. Ne benim, ne de sizsiniz. Onun haz aldığını gören yakınları ve bizler belki sadece seviniriz, yine kendimiz için değil onun için, o domuz adına seviniriz. Söz konusu olan o domuzdur, hazzın asıl muhatabı o domuzdur, bir başkası değil. O domuz ne yaparsa yapsın en öncelikli olan kendisidir; yemeği kendisi için yer, suyu kendisi için içer, kendisi için gezer, kendisi için oynar, kendisi için cinsel ilişkiye girer. Her halükarda kendisi için yaşar, kendisi için vardır. Doğan, yaşayan ve ölen kendisidir. O halde, tüm bunları yapan ve yaşayan kendisi olduğuna göre, niye insanlar için var olmuş oluyor(muş?)

O domuz bir özne olduğundan muayyen bazı haklara sahiptir. Sahip olduğu bu haklar temeldir. Ve ne benim, ne sizin, ne de bir başka insanın onun bu temel haklarını elinden almaya ya da haklarına tecavüz etmeye hakkı yoktur. Varoluş karşısında ben ve ötekinin eşit mesafede yer aldığı gerçeğini dikkate aldığımızda, bizim onun yaşamına karşı saygılı olmamız ve haklarını gözetmemiz gerekir. Bunun aksi bir tutum içerisine girmek varoluşa ihanet etmek anlamına gelir. O domuz bana göre acı ve haz duyabilme yetisine sahip canlı bir ötekidir, bende ona göre acı ve haz duyabilme yetisine sahip canlı bir ötekiyim. Ben ve öteki ilişkisinde iki tane "ben"in varoluşu ve bu varoluşların doğurduğu temel haklar vardır. Birbirinden hem bağımsız hem bağımlı iki tane Ben... Bağımsızdır çünkü o "ben"lerden her biri kendi başına ve kendisi için vardır; bağımlıdır çünkü o "ben"lerden biri varolmadığı takdirde öteki de varolmayacaktır, varolsa bile tedricen şeyleşecektir.

Kulaklarının kesileceğini hisseden ya da anlayan domuz kaçma girişiminde bulunduğunda veya kaçtığında, bu edimi gerçekleştiren

kişi kendisidir, kendisi olarak kaçar ya da kaçma girişiminde bulunur. Onun için siz ya da ben yokum, kaçan ne sizsiniz ne de benim; kaçan o domuzdur. Eylemi yapan, kendisi için kaçan o domuzdur. Hasılı, kendisi olarak bir şey yapan o domuz olduğuna göre, onu bir özne olarak kabul etmememiz için mantıklı ve haklı bir nedenimiz yoktur. Mesela o domuz bir başka domuzla ilişkiye girdiğinde kim olarak yapar bunu? Kendisi olarak. Kendisi olarak cinsel ilişkiye giren o domuz olduğuna göre, nasıl oluyor da "kendisi olarak bir şey yapan"ın sadece insan olduğunu iddia edebiliriz? Her iki eylemsel durumda da o domuz kendisi için ve kendisi olarak bunu yapar. Kendisi için ve kendisi olarak bir şey yaptığına ve acı ve haz duyabilme yetisine sahip olduğuna göre, o domuz bir öznedir ve her öznenin acı çekmemekte ve mal veya kaynak olarak muamele görmemekte çıkarları ve hakkı vardır.

Eğer bütün insan dışı hayvanlar insanlar için yaratılmış olsalardı insanlar sahneye çıkmadan önce yeryüzünde bulunan sayısız canlının varoluş nedenlerine de bu bağlamda mantıklı ve haklı bir açıklama getirmemiz, onların kimin için var olduklarını kanıtlamamız gerekirdi. İnsan evladı tarih sahnesine çıkmadan evvelde sayısız canlı varolduğuna göre, insan dışı hayvanların insanlar için varolduğu iddiasına itibar etmemiz için mantıklı ve haklı bir nedenimiz olamaz.

Düşünsenize, evrimin en son aşamasındaki(!) bir canlı (insan) kendisinden önce ve sonra varolan tüm canlıların kendisi için, kendi çıkarlarına hizmet etmek için varolduğunu iddia etmektedir. Bunun kadar trajikomik, bunun kadar absürd bir fikir olabilir mi? Binlerce, belki de milyonlarca canlı türün insanlardan çok önce varolduğunu, insanların, evrimin bir ürünü olarak sonradan sabık canlılardan varolduklarını hemen hepimiz –Darwin'in evrim teorisi sayesinde– biliyoruz. İnsan türü bu evrimin sonraki aşamasında varolmuştur. O varolduğunda da, varolmadığında da doğada onlarca canlı tür vardı. Peki, söyler misiniz; henüz varolmamış bir türün, kendisinden önce varolan türlerin kendisi için varolduğunu iddia etmesi ne kadar makuldür? Olanın henüz olmayan için varolduğunu, onun çıkarlarına hizmet etmek için varolduğunu öne sürmek kadar saçma bir şey olabilir mi? İnsanlar mı diğer hayvan türlerini var ettiler yoksa diğer hayvan türleri mi insanları varettiler evrim teorisine göre, hangisi daha sahih?

"Bitkiler de Canlıdır"

Bir hayvan hakları savunucusu olarak bu gerekçe ile o kadar çok karşılaştım ki. Bu gerekçeyi ortaya atanlara göre bitkiler hayvanlar gibi canlı varlıklardır, o halde bitkilerin de hakları olmalıdır. Dahası, bitkilerin hakları olmadığına göre (insan dışı) hayvanların da hakları olmamalıdır. Bitkilerin şey kapsamından çıkartılması, insan dışı hayvanlar ile insanlarla aynı kefeye konulması anlamına gelir, ki sonuç olarak bu gibi istismarlar tezahür eder. Bazı insanlar bitkilerin de canlı varlıklar olduğunu öne sürerek insan dışı hayvanların haklarını çürütmeye çalışırlar. Halbuki onların bu akıl yürütmelerinden hareket ettiğinizde nihai olarak insan haklarının reddine de varırız. Eğer bitkiler de canlı varlıklarsa, demek ki, canlı varlıkları üçe ayırmamız gerekir: Bitkiler, İnsanlar ve İnsan dışı hayvanlar! Öyleyse her üçünün muayyen bazı hakları vardır ve herhangi birisinin hakkının reddi bir başkasının hakkının reddi olarak karşımıza çıkar. İnsanlar canlı varlıklar olduğu için yaşama hakkı vardır dediğinizde, insan dışı hayvanlar ve bitkiler canlı varlıklar oldukları için onlarında yaşama hakları vardır demiş olursunuz. İnsan dışı hayvanların haklarının olmadığını iddia ettiğinizde, bitkilerin ve insanlarında hakları olmadığını iddia etmiş olursunuz, çünkü bu akıl yürütmeye göre, her üçü de canlı varlık kapsamındadır. Aralarındaki bariz farklılıklar öne sürüldüğünde bile insan dışı hayvanların haklarının reddi makul bir zemine oturmaz.

İnsan dışı hayvanları şey kapsamından çıkarmamız için bir sürü nedenimiz var ama bitkileri bu kapsamdan çıkarmak için güçlü bir nedenimiz yok. Bitkilerin hissetme yetileri yoktur; acı ve haz duymazlar. Acı çekebildiklerine dair hiçbir emare bulgulanmamıştır. Bitkilerin, hayvanlarınki gibi nörolojik ve fizyolojik yapıları yoktur. Son yıllarda yapılan kimi araştırmalarda ortaya çıkan sonuçlar onların bizim gibi haz ve acı duyabilme yetisine sahip canlı varlıklar olduklarını değil, kimyasal etkileşimlerde bulunduklarını gösterir sadece. Artemisia tridenteta adlı adaçayı türü ile sarmaşık çiçekleri, akasya, mimoza, ayçiçeği, yaban kabağı ve keçitabanı gibi bitkilerdeki hareketliliklerin, "bitki hücre sıvısının hücre zarına olan basıncı" anlamına gelen "turgor" adlı olaylar sayesinde sağlandığı yolundaki fikirler, bugün itibariyle, tatmin edicidir. Elbette ki hangi varlıkların haz ve acı duyabilme yetisine sahip olduğunu belirleyecek olan yine bilimdir. Bilim insanları, dönemlerinin mevcut bilimsel olanaklarını kullanarak bu

gibi sorulara yanıt verirler, vermelidirler. Şimdilik, mevcut bilimsel veriler bitkilerin haz ve acı duyabilme yetisine sahip olmadıklarını ortaya koyuyor. Dolayısıyla, hissetme yetileri olmadığına göre bitkiler "şey"dirler; "şey"lerin hakları olmadığına göre, bitkilerin hakları yoktur. Bir domatesin yaşamakta kendisi için bir çıkarı yoktur çünkü haz duyabilme yetisinden yoksundur. Bir domates kendisi için değil, insanlar ve insan dışı hayvanlar için varolmalıdır, varsa eğer bir varoluş nedeni o da budur. Ona ve diğer bitkilere karşı yükümlülüğümüz dolaysız değildir. Onlara karşı sevecen ve nazik ya da duyarlı oluşumuz, olma yükümlülüğümüz çevrenin ve onlardan faydalanan canlıların varoluşlarının bir gereğidir.

Bitkiler haricindeki her alternatif yiyecek münakaşası yeni münakaşaların önünü açacaktır, bu ise bizi bir kısır döngünün içine sokacaktır. Eğer bir gün bitkilerinde haz ve acı duyabilme yetisine sahip oldukları bilimsel olarak ıspatlanırsa, o zaman tüm hak ve ahlak teorileri o gerçeğe göre yeniden gözden geçirilmelidir.

"Et Yemesek Ölürüz"

Bazı insanlar gerçekten de et yemedikleri takdirde yaşayamayacaklarını düşünürler. Oysa elimizdeki bilimsel ve tarihi nitelikteki belgeler bunun tam aksini söylüyor. On yıllardan (Belçika Üniversitesi'nden H. Schouteden'in yaptığı deneylerden) bu yana yapılan onlarca araştırma vejetaryenlerin et yiyenlere göre daha sağlıklı, dayanıklı ve güçlü olduklarını kanıtlamıştır. Bugün birçok bilimsel kuruluş, vejetaryen ve vegan beslenme biçimini tavsiye ediyor. Gerekli olan tüm proteinin, vitaminlerin ve diğerlerinin B-12 destekli bir bitkisel beslenme tarzı ile sağlanabileceğini belirtiyorlar. Sağlıklı bir yaşam için bitkisel besinlerin kâfi olduğu noktasında nice biliminsanı hemfikirdir. En ünlü diyetisyenler, sağlık ve beslenme uzmanları hayvansal gıdaları soframızdan kaldırmamız yönünde beyanlarda bulunuyorlar. *Yeşil Eczane* adlı kitabın yazarı dünyaca ünlü botanikçi Dr. James A. Duke gibi uzmanlar kanserden korunmak için et yerine "bol sebze ve meyve" yenilmesi gerektiğini söylüyorlar. Bitkisel gıdalarla beslenenler, hayvansal gıdalarla beslenenlere kıyasla çok daha az kalp damar hastalıklarına yakalanırlar. Ayrıca, hayvansal gıdaların obeziteye yol açtığı bilinmektedir. Yine, diyabet ve hipertansiyon gibi hastalıkların hayvansal gıdalarla beslenen kişilerde daha çok görüldüğü tespit

edilmiştir. B-12 vitaminiyle desteklenen bitkisel beslenmenin insan sağlığına faydası o kadar çok ki hangi birisini yazmam gerektiğini bilemiyorum. Ve şu ana kadar et yemediği için ölen bir tek insan dahi yoktur. Ete dayalı bir beslenme tarzını alışkanlık haline getiren bir sürü insanın kanserden, ondan bundan dolayı öldüğü görülmüştür, yani sanılanın tam tersi olmuştur. Tarihe damgasını vurmuş ve ortalama yaşam süresinin üstünde ömür geçirmiş olan birçok sanatçı, yazar, biliminsanı ve filozof var ki, hepsi de vejetaryendi.

"Et yemesek ölürüz" düşüncesi bir yanılgıdır. Bu çarpık ve yanlış inancı tarihin çöp sepetine atalım. Sırf bazı insanlar kazançlı çıksın diye öldürülen onca masum canlının naaşlarıyla vicdanlarımızı kirletmeyelim. Yediğimiz her et parçası midemizi insan dışı hayvanların çektikleri acılarla, attıkları çığlıklarla doldurur. Temiz ve masum bir vicdan ve ahlak varken, ne diye ölümü, kanı ve acıyı seçelim ki?

Velev ki hayvansal gıdalar sağlığa yararlı olsun. Eğer bitkisel gıdalar da aynı düzeyde sağlığa yararlı ise, ahlaken hangisi benimsenmelidir? Bir yanda acı ve haz duyabilme yetisine sahip insan dışı hayvanlar, diğer yanda acı ve haz duyabilme yetisine sahip olamayan bitkiler?

"Biz Yemesek Çöpe Gidecek"

Ne zaman hayvansal gıda tüketiminden yana olan biriyle tartışsam, karşıt tezlerin dördüncüsü veyahut beşincisi bu olur. Diğer tezlerinin çürütüldüklerini gören bu insanlar son olarak bu gerekçeye sırtını dayar; "Bu hayvanlar zaten öldürülmüş. Ben yemesem o etler çöpe atılacak. Çöpe atılacağına ben yiyorum."

Bu bana şöyle bir şeyi çağrıştırıyor: Düşünün ki bir fuhuş çetesi dünyanın dört bir yanına yayılmış, fuhuş batağına çekebilecek kız çocuklarının ve kadınların peşindeler. Türlü vaatlerle (evlilik, şöhret olma, iş bulma vs), tehdit ve şantajlarla ağlarına düşürdükleri bu insanları son ter damlalarına kadar sömürüyorlar, her birisini günde en az beş, altı adama pazarlıyorlar. Bedenlerini satmak istemeyen, bu alçakça muameleye karşı direnen kız çocuklarına ve kadınlara işkence ediyorlar. Kimilerini içkiye, uyuşturucuya alıştırıp kendilerine köle yapıyorlar. Nihayetinde, bu kız çocuklarının ve kadınların hayatları üzerinden zengin oluyorlar. Ne kadar çok kız çocuğunu ve kadını bu fuhuş bataklığına çekerlerse o kadar çok para kazanıyorlar.

Bu fuhuş batağına itilen kız çocukları ve kadınlarla para karşılığı cinsel ilişkiye giren adamlardan birisine; "Bu kız çocuklarına ve kadınlara zorla fuhuş yaptırılıyor, bu adamlar onların bedenlerini sömürüyor ve zengin oluyor. Bu insanlarla cinsel ilişkiye girme ki bu adamlar onları sömürmeyi bıraksınlar" diyorsunuz ama adam size; "Ben onlarla yatmasam başkası yatacak. Başkası yatacağına, ben yatıyorum" diye cevap veriyor.

Bu fikri öne sürenler genelde arz talep ilişkisi bilinci pek gelişmemiştir. Kapitalist sistemin en önemli ayaklarından biri bu "arz talep"tir. Siz bir malı ne kadar talep ederseniz, mal sahibi size o kadar arz eder. Talep edilen mal sayısı az ise, deflasyon olur, yani malın hem fiyatı hem de sayısı düşer (bazen fiyatı yükselir!). Dolayısıyla mal sahibi daha az kâr eder. Talep ne kadar çoksa, mal sahibi talep edilen sayıda malı temin etmek için daha çok uğraşır. Yani, ne kadar çok insan (erkek) fahişelerle ("hayat kadını" ya da "seks işçisi"de deniliyor...) birlikte olursa, fahişelerin sayısı o kadar çok artar, fahişeleri pazarlayanlar o kadar çok para kazanır. Fuhuşa zorlanan insanlarla yatan adamların sayısı çoksa, fuhuş çeteleri tarafından sömürülen-eziyet gören kız ve erkek çocuklarının ve kadınların sayısı da çok olur. Kız ve erkek çocuklarını ve kadınları bedenlerini satmaya zorlayan pezevenkler ne kadar suçluysa, o kız ve erkek çocukları ve kadınlarla para karşılığı cinsel ilişki kuran insanlar da en az o kadar suçludur, hatta pezevenklerden bile daha çok suçludurlar çünkü onlar o fahişelerle yatmasa fuhuş sektörü ortadan kalkar. Farz edelimki hiç kimse, para karşılığında herhangi bir insanla cinsel ilişkiye girmiyor, fuhuştan para kazananlar o masum bedenleri kime satacak? Yatılacak adam yoksa, yatılacak kız ve erkek çocuğu ile kadında olmaz! Onun için, fuhuşa zorlanan insanlarla para karşılığında cinsel ilişkiye girmek vicdanen ve ahlaken kabul edilemez. O insanları sömürenler yalnızca fuhuş çeteleri ya da pezevenkler değildir; asıl sömürücüler bu insanlarla cinsel ilişkiye girenlerdir.

Gelelim et yemeye. Sanırım buradaki temel mantık anlaşılmıştır. Siz ne kadar çok et yerseniz, o kadar çok insan dışı hayvan öldürülür. İnsan dışı hayvanları kullanan endüstrilerin varlığı talep edilen hayvansal gıda(et, süt, yumurta, kürk vb)ların sayısına bağlıdır. 1.000.000 ton et talebi varsa, atıyorum, 1000 fabrika olacaktır; bu da, atıyorum, 10.000.000 insan dışı hayvanın öldürülmesi anlamına gelir. 100.000 ton et talebi varsa, 100 fabrika olacaktır, bu da,

1.000.000 insan dışı hayvanın öldürülmesi anlamına gelir. 10.000 ton et talebi varsa, 10 fabrika olacaktır; bu da, 100.000 insan dışı hayvanın öldürülmesi anlamına gelir. 1000 ton et talebi varsa, 1 fabrika olacaktır; bu da, 10.000 insan dışı hayvanın öldürülmesi anlamına gelir. Hiç et talebi yoksa, hiç fabrika olmayacaktır; bu da, hiçbir insan dışı hayvanın öldürülmediği anlamına gelir! Arzı belirleyen taleptir. Siz talep ettiğiniz için insan dışı hayvanlar öldürülüyor.

Başkası yiyor veya yiyecek diye hayvansal gıdalar tüketmeyelim; biz yemesek, başkası yemese, herkes yemese, insan dışı hayvanlar kimin için öldürülecek? "Benim hayvansal gıda tüketmemem hiçbir şeyi değiştirmeyecek" diye düşünmeyin zira herkes sizin gibi düşünürse tabii ki hiçbir şey değişmez. Sizin bırakmanız tüm sömürüleri ortadan kaldırabilir! Unutmayalım ki; "Bir tek insan bir aileyi, bir tek insan bir şirketi, bir tek insan bir ulusu, bir tek insan tüm dünyayı etkileme gücüne sahiptir."[4]

4. Doğan Cüceloğlu, *İçimizdeki Biz*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s. 288.

6
Eski Ahit ve İnsan Dışı Hayvanlar

Eski Ahit, dünyanın yaratılışı hikâyesiyle başlar. Tanrı altı günde dünyayı yaratır ve yedinci günde dinlenmeye çekilir. Dünyanın yaratılışının beşinci gününe kadar geçen sürede Tanrı gündüzü ve geceyi, göğü, yeri ve denizi, çeşitli bitkileri ve yıldızları yaratır. Yeryüzünde yaşam için geçerli olan koşullar oluştuktan sonra, beşinci günde, deniz canlılarını ve kuşlarını, hemen akabinde "Yeryüzünde çeşit çeşit yaratık, evcil ve yabanıl hayvan, sürüngen" altıncı günde ise Tanrı, "İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım" diyerek insanı yaratır ve onu "Denizdeki balıklara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen" kılar. Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın" dedi. "Yeryüzünü dol-

durun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun." Bundan sonra, Tanrı, insanlara "yeryüzünde tohum veren her otu, tohumun meyvesinde bulunan her meyve ağacını... Yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere, soluk alıp veren bütün hayvanlara" ise yeşil otu yiyecek olarak verir.

Bir süre sonra, Tanrı, topraktan yarattığı Âdem'i, Aden'de diktiği[1], içinde "iyi meyve veren türlü türlü ağaç" yetişen ve ortasında "yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı" olan bahçeye (bunun "cennet bahçesi" olduğu varsayılmaktadır) koyar. Tanrı Aden bahçesine bakması için görevlendirdiği Âdem'i "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin... Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle ölürsün" diye uyarır. Ardından, Âdem'in yalnız kalmasının iyi olmadığını düşünerek ona "uygun bir yardımcı" yaratmaya karar verir. Ondan önce, "onlara ne ad vereceğini görmek için" topraktan yarattığı insan dışı hayvanların hepsini Âdem'e getirir. Âdem bütün canlılara ad koyar.[2] Tanrı Âdem için uygun bir yardımcı bulamayınca, onu derin bir uykuya sokar. Âdem uykudayken, onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapatır. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın (Havva) yaratarak, onu Âdem'e getirir.

Derken, "Tanrı'nın yarattığı yabanıl hayvanların en kurnazı" olan yılan, kadının aklına girer ve onu bahçenin ortasındaki ağacın (iyiyle kötüyü bilme ağacı) meyvesinden yemeye teşvik eder. "Kadın ağacın güzel, meyvesinin yemek için uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu" görür ve meyveyi koparıp yer. Kadın meyveyi "Yanındaki kocasına" da verir, o da yer. Birdenbire gözleri açılan Âdem ile karısı, çıplak olduklarını görürler. İncir yaprakları dikip kendilerine önlük yaparlar.

Kısa bir süre sonra, Tanrı, Âdem'in ve karısının itirafıyla her şeyi öğrenir. Buyruğunun yerine getirilmediğini gören Tanrı bu

---

1. Felicien Challaye'nin de Dinler Tarihi adlı kitabında dikkat çektiği gibi, burada çelişkili bir durum vardır. Şöyle ki: 1. bölümde, Tanrı insanları bitkilerden ve insan dışı hayvanlardan sonra yaratmaktadır. 2. bölümde ise, önce insanı(Âdem'i), sonrasında da bitkileri ve diğer canlıları yaratmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, bu iki farklı hikâye farklı zamanlarda ve farklı kişilerce yazılmıştır.
2. "Burada arkaik ontoloji anlayışına özgü bir nitelik söz konusudur: Hayvanlar ve bitkiler ancak kendilerine birer isim verildiği andan itibaren gerçekten var olmaya başlamaktadır." Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Çev. Ali Berktay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul: 2003, s. 206.

duruma hayli sinirlenir ve yılanı lanetler, ona yaşamı boyunca karnının üzerinde sürünme ve toprak yeme ile kadının soyuyla düşman olma (kadının soyu yılanın başını ezecek, yılanın soyuysa kadının soyunun topuğuna saldıracak) cezası verir. Kadına da çocuk doğururken acı çekme, kocasına istek duyma ve onun tarafından yönetilme cezası verilir. Tabii Tanrı Âdem'i de cezalandırır. Ona "Karının sözünü dinlediğin ve sana, meyvesini yeme dediğim ağaçtan yediğin için toprak senin yüzünden lanetlendi... Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın. Toprak sana diken ve çalı verecek, yaban otu yiyeceksin. Toprağa dönünceye dek ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın. Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin" der. Ardından Âdem ile karısı için deriden giysiler yaparak onları giydirir. Sonra, "Adem iyiyle kötüyü bilmekle bizden biri oldu... Artık yaşam ağacına uzanıp meyve almasına, yiyip ölümsüz olmasına izin verilmemeli" diyerek, "yaratmış olduğu toprağı işlemek üzere Adem'i Aden bahçesinden çıkarır, başka bir deyişle, Adem ile karısını Aden bahçesinden kovar.

Eski Ahit'in, buraya kadar anlattığımız kısmında birkaç tane önemli nokta vardır. İlki, insanların Tanrı'nın suretinde yaratıldığını ve tüm insan dışı hayvanlara, dahası yeryüzünün tümüne egemen kılındığını bildiren baptır. Eliade'nin bildirdiğine göre, bu babın kökeni Mısır mitolojisine dayanır ve yaratıcı güneş tanrısı Re'dir. MÖ 2000'lerde oluşturulmuş bir metinde şöyle yazılır: "Tanrı'nın sürüsü insanlar, gereçlerle iyi donatılmıştı. O (Güneş-Tanrı), onlar için gök ve yeri yaptı... burun deliklerini canlandırmak için havayı yaptı. Çünkü onlar onun etinden çıkmış kendi suretleriydi. Gökte parlar, onlar için bitkileri ve hayvanları, onları beslemek için kuşları ve balıkları yapar..."[3]

John Locke gibi bazı insanlar Eski Ahit'in (Yar.1=26-29) babında, insan dışı hayvanlar dahil yeryüzündeki bütün varlıkların insanlar için yarattıklarını onları mal veya kaynak olarak kullanabileceğimize dair bir mesaj içerdiğini savunurlar. Yani örneğin herhangi bir insan dışı hayvanı malım olarak görebilir ve onu her türlü gereksinimim için kullanabilirim. Böyle bir şeyi yapmaya hakkım ve iznim var; bu hakkı ve izni bana Tanrı vermiştir. Bunun aksine birçok düşünürün bu baptan aldığı mesaj veya çıkardığı anlam John Locke'tan farklı olmuştur. Örneğin, Andrew Linzey ve Paul A. B. Clarke, başlan-

[3] A.g.e., s. 116.

gıçtaki bu egemenlik anlayışında bildiğimiz şekliyle bir despotizm olmadığını savunur. Onlara göre, bu yetki Tanrı iradesine tabiydi ve her zaman sakınımlı, Tanrı'nın ahlak yasasıyla uyumlu bir biçimde kullanılması lazımdı. Tom Regan'da buna benzer düşünceler dile getirir. Tanrı tarafından tanınan egemenliğin, "ihtiyaçlarımızı karşılamak ve arzularımızı tatmin etmek için yazılmış açık bir çek" olmadığını, bu egemenliğin, "bize yaratıcısının yarattıkları arasındaki vekili olmak gibi müthiş bir sorumluluk yüklenmesi demek" olduğunu, bir başka deyişle, Tanrı'nın bizlere, "yaratmış olduğu şeylere karşı, Tanrı onları yaratırken olduğu kadar merhametli ve şefkatli olmayı" emrettiğini düşünüyor. Peter Singer, "...Tanrı'nın insanlara bütün canlılar üzerinde hükümlülük hakkı" verdiğinin açıkça belirtildiğini ancak Aden Bahçesi'nde bu hükümranlığın "bir tür iyi niyetli despotizm" olduğunu; Gary L. Francione ise, her ne kadar "tinsel bir hiyerarşi" kurulmuşsa da, "Tanrı'nın bahsettiği hâkimiyetin bizlere hayvanları dilediğimiz herhangi bir biçimde kullanma, hatta yemek için öldürme iznini vermeyi" amaçlandığının hiç de açık olmadığını belirtiyor.

"Tanrı, İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım" dedi. "Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun." Bunu kendi başına, Eski Ahit'in geri kalanından bağımsız olarak ele aldığınız takdirde "insan dışı hayvanlar insanlar için kullanabilir " anlamını ya da mesajını çıkaramazsınız çünkü bu anlama gelebilecek ifadeler kullanılmamıştır, bundan böyle bir anlamı çıkarmak zorlama olur. Ancak, olay ve olguları parça parça gözlemlemek ve incelemek gerektiği kadar, parçayı bütünün içinde, bütünün malı olarak da gözlemlemek ve incelemek gerekir. Parçayı bütünden bağımsızmış gibi gözlemlemek ve incelemek düz ve yetersiz bir okuma olacaktır ve yanlış tahlil yapılmasına ve tanı konulmasına sebebiyet verecektir. Parçayı bütünden koparıp, parçanın kendisini bir bütün gibi gözlemleyemeyiz. Ama parçayı görmemezlik de edemeyiz. Parçayı ve bütünü ayrı ayrı incelerken şayet farklı ya da karşıt (tezat) sonuçlara ulaşırsanız ortada bir sorun vardır demektir.[4] Eğer parçadan çıkardığınız sonuç ile bütünden çıkardığınız sonuç arasında mugayirlik yoksa ortada herhangi bir sorun yoktur demektir. Bunu şöyle bir örnekle daha da anlaşılır kılabiliriz. Tam bir salatalıktan

4. İleride, Hz. Muhammed ile ilgili kısımda da aynı durum vardır.

koparttığınız bir dilim salatalığı incelediğinizi düşünün. Eğer bu incelemeniz sonucunda, salatalıkta A,C,K vitaminleri ile kalsiyum, manganez, fosfat ve sülfür değil de turpta bulunan folik asit, kalsiyum, potasyum ve lifi bulursanız(!) ortada ciddi bir sorun vardır demektir. Ama tam bir salatalıktan kestiğiniz o dilimi ve salatalığın geri kalan büyük bölümünü incelediğinizde aynı sonuca ulaşırsınız yani her ikisinde de A,C,K vitaminleri, kalsiyum, manganez, fosfat ve sülfür bulursanız, ortada herhangi bir sorun yoktur demektir.

Parçayı kendi başına incelediğinizde birbirine zıt en az iki anlam/mesaj çıkarmanız mümkündür fakat yine de buradan doğruca "insan dışı hayvanlar insanlar için yaratılmıştır, insanlar onları kendi malları olarak görebilir ve her türlü gereksinimi için kullanabilir" anlamını çıkarmanız öyle kolay değildir.

Yaratılışın başlangıcında insanların vejetaryen hatta vegan olduğu görülmektedir. Tanrı'nın insanlara "yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını " yiyecek olarak verdiği bariz biçimde bildirilmektedir. İnsan, en saf olduğu dönemde vegan olarak yaşamaktadır. Bu Aden Bahçesi'nde, bir diğer adlandırmayla Cennet Bahçesi'nde de böyledir. Cennette yalnızca bitkisel gıdalar tüketilmektedir. Cennetin kusursuz tasvirini göz önüne aldığınızda kuşkusuz bu pek garipsenecek bir durum değildir. Bilakis, olması gerektiği gibidir.

Buraya değin her şey güllük gülistanlıktır, ne oluyorsa Adem'in ve karısının Tanrı'ya itaatsizlik etmelerinden ve cennetten kovulmalarından sonra oluyor. İtaatsizliklerinden dolayı önce yılanı lanetleyen ve cezalandıran Tanrı sonra da Adem'i ve Havva'yı güzel ve lezzetli meyvelerden mahrum kalma cezasına çarptırır. Henüz insan dışı hayvanların aleyhinde olan bir durum yoktur! Ta ki, Tanrı "Adem'le karısı için deriden giysiler" yapana dek. Öyle anlaşılıyor ki, şayet kendiliğinden ölmüş insan dışı hayvanlardan tedarik edilmemişse, Tanrı bunun için en az birkaç insan dışı hayvanı öldürmüştür... Bunun haricinde, Adem ile Havva'nın "günah" işlemesine yol açan yılanın lanetlenmesi manidardır. Pekâlâ, buradan hareketle, yılanın şahsında tüm "zararlı" hayvanların lanetlendiğini ve nefret edilmesi varlıklar durumuna düşürüldüğünü söylemek de mümkündür. İnsanların saflıklarının bozulmasına neden olan yılan (şeytan, iblis)[5], dolayısıyla insan dışı hayvanlar kötülüklerin

Kuran ı Kerim'de, yılanın yerinde 'ardır.

kaynağıdır. Yine dolayısıyla, insanların, kötülüğün kaynağı olan insan dışı hayvanlara karşı sert bir tutum takınması gayet meşrudur. İnsanlığın saflığın (meşruiyetinin) bozulmasına ve günah işlemesine her kim neden olmuş ise onlar en ağır biçimde cezalandırılmalıdır...

Yaratılış'ın 4. bölümünde, Adem ile Havva'nın çocukları karşımıza çıkar. Birinin ismi Kayin ("Kabil" olarak da bilinir), diğerininse Habil'dir. Kayin çiftçi, Habil ise çobandır. "Bir gün Kayin toprağın ürünlerinden Rab'be sunu" getirir. "Habil de sürüsünde ilk doğan hayvanlardan bazılarını, özellikle de yağlarını" getirir. Enteresandır "Rab Habil'i ve sunusunu" kabul eder ama "Kayin'le sunusunu" reddeder. Yani son derece temiz ve masumane olan sunuyu reddedip, ölümü ve kanı kabul eder. Bu olay karşısında –haklı olarak– öfkelenen Kayin'e; "Niçin öfkelendin? Niçin surat astın? Doğru olanı yapsan, seni kabul etmez miyim? Ancak doğru olanı yapmazsan, günah kapıda pusuya yatmış, seni bekliyor. Ona egemen olmalısın" diyen Rab'be göre doğru olan bitkisel sunu değil, kan ve ölüm içeren sunudur. Kanlı sununun caiz (kutsal), bitkisel sununun ise beis (kutsal-dışı) olduğunu Tanrı Rab'bın bu yaklaşımı gösteriyor. İnsanların diğer hayvanları gereksiz yere öldürmelerinin teşvik edilişi hiçbir yerde bu denli somut ve sarih görülmüyor. Öyle ki, bunu yapmayan insanın günah işlediği, hasebiyle cezalandırılacağı iması bile vardır. (Mircea Eliade, "Bu bölümü çiftçilerle çobanlar arasındaki çatışmanın anlatımı ve çobanların örtülü bir biçimde övülmesi olarak da" okumanın da mümkün olduğunu söylüyor.[6])

Nuh ve Tufan hikâyesi,[7] radikal kopuşun/kırılmanın olduğu bölümdür. Kırılmadır çünkü Tanrı bu bölümde alenen et yemeyi teşvik eder gibi görünmektedir.

Yeryüzünde insanlar çoğalmaya başlamıştı ancak büyük bir sorun vardı. Rab baktı, yeryüzünde insanın yaptığı kötülük çok, aklı fikri hep kötülükte. İnsanı yarattığına pişman oldu. Yüreği sızladı. "Yarattığım insanları, hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım" dedi. "Çünkü onları yarattığıma pişman oldum." Ama Nuh Rab'bin gözünde lütuf buldu." Nuh "doğru" bir insan olduğu için Rab onu ve ailesini (ve "Yeryüzünde sayıları tükenmesin diye, yanına temiz diye sayılan hayvanlardan erkek ve dişi olmak üzere yedişer çift, kirli sayılan hayvanlardan birer çift, kuşlardan

6. A.g.e., s. 209.

7 Bu Tufan miti eskidir ve birçok versiyonu vardır. Bunun için bakınız Mircea Eliade, a.g.e., s. 83.

yedişer çift"i) sağ bırakmaya karar verdi. Nuh'a bir gemi yapmasını buyurdu. Nuh gemiyi yaptı ve ailesi ile bahsi geçen insan dışı hayvanları gemiye bindirdi. "Yedi gün sonra tufan koptu... Enginlerin bütün kaynakları fışkırdı, göklerin kapakları açıldı. Yeryüzünde kırk gün kırk gece yağmur yağdı... Çoğalan sular gemiyi yerden yukarı kaldırdı. Sular yükseldi, çoğaldıkça çoğaldı; gemi suyun üzerinde yüzmeye başladı. Sular öyle yükseldi ki, yeryüzündeki bütün yüksek dağlar su altında kaldı... Yeryüzünde yaşayan bütün canlılar yok oldu; kuşlar, evcil ve yabanıl hayvanlar, sürüngenler, insanlar, soluk alan bütün canlılar öldü... Yalnız Nuh'la gemidekiler kaldı. Sular yüz elli gün boyunca yeryüzünü kapladı... Sonra Tanrı Nuh'u ve gemideki evcil ve yabanıl hayvanları anımsadı. Yeryüzünde bir rüzgâr estirdi, sular alçalmaya başladı. Enginlerin kaynakları, göklerin kapakları kapandı. Yağmur dindi. Sular yeryüzünden çekilmeye başladı... Gemi yedinci ayın on yedinci günü Ararat dağlarına oturdu ...Nuh geminin üstündeki kapağı kaldırınca toprağın kurumuş olduğunu gördü... Tanrı Nuh'a, "Karın, oğulların ve gelinlerinle birlikte gemiden çık" dedi. "Kendinle birlikte bütün canlıları, kuşları, hayvanları, sürüngenleri de çıkar. Üresinler, verimli olsunlar, yeryüzünde çoğalsınlar." Nuh bu buyruğu yerine getirdikten sonra "Rab'be bir sunak yaptı. Orada bütün temiz sayılan hayvanlarla kuşlardan yakmalık sunular sundu. Güzel kokudan hoşnut olan Rab içinden şöyle dedi: "İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insan yüreğindeki eğilimler çocukluğundan beri kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim..."

Tanrı, Nuh'u ve oğullarını kutsayarak, "Verimli olun, çoğalıp yeryüzünü doldurun" dedi. "Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir. Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum."

Tanrı Nuh ve diğer canlılarla, bir daha yeryüzünde tufan çıkartmayacağına dair anlaşma yapar. Başta bu tek taraflı bir söz verme gibi gözükse de, Tanrı'nın da Nuh'tan bazı şeyler beklediği anlaşılıyor. En dikkat çekici nokta, Tanrı'nın, insanlara bütün canlıları yiyecek olarak vermesidir. Bütün canlıları Nuh'un ve soyunun yönetimine vermesi, (Yar.: 26-29) babında geçen egemenlik anlayışını anımsatıyor. Hatırlanacağı gibi, orada da Tanrı insanları insan dışı hayvanlara egemen kılar. (Yar.: 26-29)'da bahsedilen

egemenlik, birçok insan tarafından bir tür "iyi niyetli despotizm" olarak değerlendirilmiştir. Yalnız bu kez işin rengi değişir; iptidai "iyi niyetli despotizm" yerini tahakküm ve sömürü üzerine temellenmiş bir yönetim biçimine bırakır. Artık herhangi bir "iyi niyetli despotizm"den bahsedilemez, olsa olsa, tahakküm ve sömürü üzerine kurulmuş Mutlak Monarşiden bahsedilebilir. Tabii, elbette ki bütün canlıların yiyecek olarak verilmiş olması sadece hayvansal gıdaların tüketileceği anlamına gelmiyor. Böylesi bir tanımsal buyruk ve zorunluluk yok. Rab, "Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum" diyor. Bundan, insanın hayvansal gıda tüketmesinin zorunlu olmadığını, isteğe bağlı kılındığını söylemek mümkündür. Yine de insanların diğer hayvanlar üzerindeki tahakkümünün ve sömürüsünün, Tanrı ile Nuh arasında yapılan bu anlaşmayla tescillendiği ve yapılan tüm zulmün ve haksızlığın bu "Kutsal anlaşma"ya dayandırılarak meşrulaştırılmaya çalışıldığı apaçık ortadır. Kötülük yapıp Tanrı'nın yolundan sapanlar insanlar iken, bunun ceremesini çekenlerse insan dışı hayvanlar! Artık dindarın elinde Tanrı tarafından tescillenmiş tarihi-ilahi bir vesika vardır. Yaptığı ve daha da yapacağı tüm zalimlikler hiçbir surette günah addedilmeyecektir.

Mısır'dan çıkış kitabında, Hz. Musa'nın doğumundan ve Tanrı'nın onlara Mısır'dan çıkma buyruğu vermesinden hemen sonra çok üzücü olaylar yaşanır. Tanrı, kendi varlığını kanıtlamak ve yaptıklarından ötürü firavunu cezalandırmak maksadıyla feci eylemlerde bulunur; ırmağı kana dönüştürüp sudaki tüm canlıları, kentte yağdırdığı kurbağaları ve Mısırlılar'ın tüm insan dışı hayvanlarını öldürür, insanların ve diğer hayvanların vücutlarında çıban çıkartır, salgın hastalık yayar, dolu yağdırarak canlıları öldürür, üç gün boyunca kenti karanlığa gömer, çekirgeleri, atsineklerini ve sivrisinekleri yağdırır ve ayrıca bütün insanların ve insan dışı hayvanların ilk doğan yavrularını öldürür...

Tanrı'nın bu uygulamaları Eski Ahit'in geri kalan kısımlarında da devam ediyor. Özellikle de, "yakmalık sunu", "günah sunusu", "suç sunusu", "esenlik sunusu" gibi değişik biçim ve içerikte yapılan kurban ritüellerine, insan dışı hayvanların aşağılık ve mekruh varlıklar olarak lanse edilmesine, gereksiz yere öldürülmesine ve eziyet görmesine Eski Ahit'in pek çok yerinde rastlanıyor. Birkaç yerde de hangi hayvanların etlerinin yenebileceği ve hangileri in yenmemesi gerektiği bevan ediliyor. Tüi yenilme. olan ve

yenilmesi yasak olan hayvanlar hakkında Rab, Musa'yla Harun'a şöyle diyor:

İsrail halkına deyin ki, "Karada yaşayan hayvanlardan şunların etini yiyebilirsiniz: Çatal ve yarık tırnaklı, geviş getiren hayvanların tümü. Ancak geviş getiren ve çatal tırnaklı olan hayvanlardan etini yememeniz gerekenler şunlardır: Deve geviş getirir ama çatal tırnaklı değildir. Sizin için kirli sayılır. Domuz çatal ve yarık tırnaklıdır ama geviş getirmez. Sizin için kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız, sizin için kirlidir.

Suda yaşayan hayvanların etini yiyebilirsiniz: Denizde, akarsularda yaşayan ve yüzgeçli canlıların etini yiyebilirsiniz. Denizdeki ve akarsulardaki bütün pulsuz ve yüzgeçsiz canlılar –suda toplu halde yaşayanlar ve ötekiler– sizin için iğrenç sayılır. Bunlar sizin için iğrenç sayılacak. Etlerini yemeyecek, leşlerinden tiksineceksiniz. Suda yaşayan bütün pulsuz ve yüzgeçsiz canlılar sizin için iğrenç sayılacak.

Tiksindirici kuşların etini yemeyecek, şunları iğrenç sayacaksınız: Kartal, kuzu kartalı, kara akbaba, çaylak, doğan türleri, bütün karga türleri, baykuş, puhu, martı, atmaca türleri, kukumak, karabatak, büyük baykuş, peçeli baykuş, ishakkuşu, akbaba, leylek, balıkçıl türleri, ibibik, yarasa.

Dört ayaklı ve kanatlı böceklerin hepsi sizin için iğrençtir. Ama dört ayaklı ve kanatlı olup ayaklarını sıçramak için kullanılan bazılarının etini yiyebilirsiniz, şunları yiyeceksiniz: Bütün çekirge türleri, küçük çekirge, arzuböceği, ağustosböceği. Öbür dört ayaklı, kanatlı böceklerin hepsi sizin için iğrenç sayılır...

Bütün küçük kara hayvanları iğrençtir. Yenmeyecektir. İster karnı üzerinde sürünen, ister dört ayaklı ya da çok ayaklı canlılar olsun, bunların hiçbirini yemeyeceksiniz. Çünkü bunlar iğrençtir. Bunların hiçbiriyle kendinizi kirletmeyin, iğrenç duruma sokmayın, kirli duruma düşmeyin. Tanrınız Rab benim, kendinizi kutsayın ve kutsal olun. Çünkü ben kutsalım..."[8]

Bu son cümleler, insan türünün niye kendisini "nezih" insan dışı hayvanları da "mekruh" olarak gördüğünü enikonu açıklamaktadır. Şöyle ki: Tanrı kutsaldır, dolayısıyla Tanrı'nın suretinde, Tanrı'ya benzer olarak yaratılan insan da kutsaldır. Ama insan dışı hayvanlar Tanrı'nın suretinde, Tanrı'ya benzer olarak yaratılmadığı için öyle değildir. Aslında burada türcü narsisizmde vardır. Kendisini kutsal

(Lev. 11: 1-45).

olan (Tanrı) ile özdeşleştiren insan, dolayısıyla kendisini de kutsal olarak algılar. Eğer Tanrı kutsal ve nezih ise, Tanrı'nın suretinde, Tanrı'ya benzer olarak yaratılan insanın da kutsal ve nezih olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu insanmerkezci ve megalomanca düşünüş, sadece hangi hayvanın temiz hangisinin kirli ve hangisinin yenilemez tartışmasında değil, ceza yasalarına da sirayet etmiştir. Örneğin, Eşnuna ve Hammurabi gibi arkaik yasalarda, bir insanı öldüren bir öküz öldürülmezken, Eski Ahit Yasası'na göre öldürülmesi şarttır. (Çık. 21:28-29)'da bir insanı süsen bir öküzün mutlaka taşlanacağı ve etininde yenmeyeceği bildiriliyor. Bunun gibi birkaç bapta daha benzer beyanlar var.

Tanrı'nın suretinde yaratılmış bir insanın, evrensel ve ilahi varlıklar hiyerarşisi içinde, diğer bütün yaratıklar gibi, insanlıktan aşağı bir mertebede bulunan bir yaratık tarafından öldürülmesi, evrenin dokusu içinde, başka herhangi bir ihlalle arasında sadece bir derece farkı değil tür farkı da olan bir yara açar. Bu yüzden de suç işleyen zararı tazmin etmek gibi benzersiz bir cezaya çarptırılıyordu. Moishe Greenberg "Bir insanı öldüren bir hayvan, Tanrı'nın suretini yok etmiş olur ve bunun hesabını vermelidir" der.[9]

Bu durum, insan dışı hayvanlara tecavüz etme için de geçerlidir. "Tecavüz etme diyorum" çünkü; "hayvanlarla cinsel ilişkiye girme" sözünü yerinde görmüyorum. Anladığım kadarıyla, "cinsel ilişkiye girme" karşılıklılık barındırır yani her iki tarafta karşılıklı gönüllülük esası ile hareket eder. Zaten, eğer bir tarafın rızası yoksa ve karşı taraf tarafından buna zorlanıyorsa ya da baskı, cebir veya şiddet kullanmak suretiyle eylemde bulunuluyorsa, bunun adı "tecavüz"dür. Bildiğimiz kadarıyla, insan dışı hayvanlar insanlarla cinsel ilişkiye girmek için can atmıyorlar. İstisna vakalar olsa da, insan dışı hayvanlar insanlarla cinsel ilişkiye girmeye yanaşmazlar. İnsanlar tarafından buna zorlandıklarındaysa vargüçleriyle çabalayarak bunu engellemeye çalışırlar ya da kaçarlar. İşte, kaçmamaları için bazı insanlar onları ip veya demir zincirlerle bir yerlere bağlar ve tecavüz ederler. İşin tuhaf yanı Eski Ahit'in yasalarının, böylesi bir durumda hem tecavüzcü insanın hem de tecavüze uğrayan insan dışı hayvanın öldürülmesini emretmesidir. Yani, tecavüze uğrayan canlılar da en az tecavüzcü kadar suçlu (kirli) kabul ediliyor. Enteresan fakat öyle. Düşünün ki bir adam, bir koyunu

9. Steven M. Wise, *Hayvan; İmge, Simge, Gerçeklik*, Der. Ayşe Erdem, Cogito, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, sayı: 32, 2002, 96 7

alıp bir ağaca bağlıyor ve saatlerce ona tecavüz ediyor ve siz de kalkıp hem tecavüz eden adamı hem de tecavüze uğrayan koyunu öldürüyorsunuz. Mağdurun (koyunun) ne gibi bir suç işlediğini kim söyleyebilir? Hiç kimse. Çünkü mağdur burada hiçbir suç işlememiştir. Mağdurun da suçlu olarak görülmesi abes olduğu gibi hiçbir ahlaki ve vicdani açıklaması da olamaz. Eski Ahit'in insanın Tanrı'nın suretinde yaratılmış olmasından dolayı kutsal olduğu ve bu nedenle insan dışı herhangi ("mekruh") bir hayvanla "cinsel ilişkiye girdiğinde" kutsal olanın kirleneceği yönündeki beyanı makul bir izah ve gerekçe değildir, adaletsiz bir düşünce ve uygulamadır.

Görüldüğü gibi, Eski Ahit, insan dışı hayvanlara karşı son derece haksız ve zalimce bir yaklaşıma sahiptir. Ekseri insan dışı hayvanları mekruh ve değersiz mahlûklar olarak görmektedir. Elbette ki, Eski Ahit'in birçok yerinde ılımlı ve makul sesler de yankılanmaktadır. Örneğin, Kral Davut'un oğlu Vaiz (Vai.: 3:18-22) de şöyle demektedir: "...İnsanlara gelince, Tanrı hayvan olduklarını görsünler diye insanları sınıyor" diye düşündüm. Çünkü insanların başına gelen hayvanların da başına geliyor. Aynı sonu paylaşıyorlar. Biri nasıl ölüyorsa, öbürü de öyle ölüyor. Hepsi aynı soluğu taşıyor. İnsanın hayvandan üstünlüğü yoktur. Çünkü her şey boş. İkisi de aynı yere gidiyor: topraktan gelmiş toprağa dönüyor. Kim biliyor insan ruhunun yukarıya çıktığını, hayvan ruhunun aşağıya, yeraltına indiğini? Yine, (Dan.: 1:1-17) de, sadece sebze yemenin insan sağlığı için daha faydalı olduğu dolaylı olarak dile getiriliyor. (Yas.: 25:4-5)'te; "Harman döven öküzün ağzını bağlamayacaksın" ve (özd.: 12:10-11)'de; "Doğru kişi hayvanıyla ilgilenir"[10] deniliyor. (Yşa.: 1:11-15)'te, kurban ritüelleri artık anlamsız bulunuyor ve zımnen yeriliyor:" "Kurbanlarınızın sayısı çokmuş, bana ne?" diyor Rab. "Yakmalık koç sunularına, besili hayvanların yağına doydum. Boğa, kuzu, teke kanı değil istediğim. Huzuruma geldiğinizde avlularımı çiğnemenizi mi istedim sizden? Anlamsız sunular getirmeyin artık. Bunlardan iğreniyorum. Kötülük dolu törenlere, Yeni Ay, Şubat Günü kutlamalarına ve düzenlediğimiz toplantılara dayanamıyorum. Yeni Ay törenlerinizden, bayramlarınızdan nefret ediyorum. Bunlar bana yük oldu, onları tartışmaktan yoruldum." (Yşa.: 11:6-10)'daysa, Mesih'in gelişiyle beraber nasıl ideal bir ha-

10. Gary L. Francione'nin Hayvan Haklarına Giriş adlı kitabında, bu, "Salih adam hayvanının canını kayırır" diye geçmektedir. Bkz., a.g.e., s. 216. Bu iki söylem arasında önemli farklılıklar vardır. Dolayısıyla iyicene irdelenmelidir.

yatın olacağı şu sözlerle ifade ediliyor: "Onun döneminde kurtla kuzu bir arada yaşayacak, parsla oğlak birlikte yatacak, buzağı, genç aslan ve besili sığır yan yana duracak, onları küçük bir çocuk güdecek. İnekle ayı birlikte otlayacak, yavruları bir arada yatacak. Aslan sığır gibi saman yiyecek. Emzikteki bebek kobra deliği üzerinde oynayacak, sütten kesilmiş çocuk elini engerek kovuğuna sokacak. Kutsal dağımın hiçbir yerinde kimse zarar vermeyecek, yok etmeyecek. Çünkü sular denizi nasıl dolduruyorsa, dünya da Rab'bin bilgisiyle dolacak."

Her ne kadar bu ve benzeri pasajlarda insanların insan dışı hayvanlara karşı daha yumuşak bir yaklaşım göstermesi gerektiği beyan ediliyor ise de, "Yine de, Kutsal Kitap'ta, yaratılışta ortaya konan, insan türünün bütün yaratıkların zirvesinde olduğu ve Tanrı'dan diğer hayvanları öldürme ve yeme izni aldığı şeklindeki genel yaklaşımı sarsacak ciddi bir karşı görüş yok." [11]

YENİ AHİT VE İNSANDIŞI HAYVANLAR

Yeni Ahit'te dikkatimizi çeken ilk karakter Vaftizci Yahya olmaktır. Hz. İsa'yı vaftiz etmek için görevlendirildiği ve çölde ortaya çıktığı rivayet edilen Hz. Yahya'nın, "...devetüyünden giysisi, belinde deriden kuşağı vardı. Tek yediği çekirge ve baldı."[12]

Beslenmesi ve giyinmesi itibariyle pek çok canlıya kaçınılmaz olarak verdiği zararları göz önüne getirdiğinizde, böyle bir insanın "Tanrı'nın oğlu"nu takdis etmesi gerçekten de düşündürücü bir durumdur. Vaftizci Yahya'nın bu kutsal misyonu gösteriyor ki Tanrı onun bu uygulamalarını normal karşılamaktadır, kutsal olanın mahiyeti ile onun uygulamaları arasında hiçbir mugayirlik görmemektedir. Böylelikle, Yeni Ahit'in Tanrısının bu konuda ki düşünceleri de açığa çıkmaktadır.

Bu anlayış, "Tanrı'nın oğlu" Hz. İsa'nın söylemlerinde ve bazı eylemlerinde de kendisi açığa vurur. Örneğin, (Luk. 12:22-31'de), öğrencilerine yiyecek ve giyecek için kaygılanmamaları gerektiğini söyleyen Hz. İsa; "Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker, ne biçer, ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan daha değerli değil misiniz?" diyerek, kuşları(n şahsında galiba tüm insan dışı hayvanları) "işe yaramaz, değersiz,

11. Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 260

12. Yeni Ahit, (Mar.: 1:1-8).

boşa yaşayan yaratıklar" olarak lanse eder. Hiçbir iş yapmamalarına ve karınlarını doyurmak için emek harcamamalarına rağmen Tanrı gene de onların karınlarını doyurur, demeye getirirken, aynı zamanda da "Siz onlardan daha değerli değil misiniz?"diyerek de, insanların diğer hayvanlardan daha değerli olduklarını ifade eder.

Optimist bir okumayla ise, hiçbir iş yapmamalarına ve karınlarını doyurmak için emek harcamamalarına rağmen, "değerli ve gerekli" oldukları için, yine de Tanrı onların karınlarını doyurur. İnsanların onlardan daha değerli olmaları insan dışı hayvanların değersiz oldukları anlamına gelmez. Değerlidirler ama insanlar kadar değerli değildirler.

Elbette, Tanrı'nın suretinde, Tanrı'ya benzer olarak yaratılan varlıkların (insanların) böyle yaratılmayan varlıklardan (insandışı hayvanlardan) daha değerli olarak görülmesi dinsel itikat çerçevesinde değerlendirildiğinde gayet normaldir. Ancak tabii ki insanların kendilerini diğer hayvanlardan daha değerli olarak görmesi, insan dışı hayvanlara yaptığı her muamelenin mubah olduğu anlamına gelmez. "Ben (insan) insan dışı hayvanlardan daha değerliyim, o zaman onlara her türlü muamelede bulunabilirim" demek, "Ben (normal yetişkin birey) özürlü insanlardan daha değerliyim, o zaman onlara her türlü muamelede bulunabilirim" demekten farksızdır...

Cinli adam(lar)ın iyileştirilmesi hikâyesinde enteresan ve üzücü olaylarla karşılaşıyoruz. Matta'nın, Markos'un ve Luka'nın kitaplarında geçen bu hikâye değişik biçimlerde aktarılmıştır. Matta'nın bildirdiğine göre, Gadaralılar'ın (bu yer Markos'un ve Luka'nın kitaplarında "Gerasalıların" olarak geçer) memleketine giden Hz. İsa gölün karşı yakasına geçince cine tutsak iki kişi mezarlık mağaralarından çıkıp onu karşılıyor. Bunlar pek tehlikeli adamlarmış, öyle ki o yoldan kimse geçemezmiş. İşte bu iki adam Hz. İsa'ya; "Ey Tanrı'nın oğlu, bizden ne istiyorsun?" diye bağırırlar. "Buraya zaman dolmadan bize işkence etmeye mi geldin?" Sonra, "Bizi kovacaksan, şu domuz sürüsüne gönder" diyerek, onlardan uzakta otlayan büyük bir domuz sürüsünü işaret eder.

Hz. İsa onlara: "Gidin!" deyince, cinler hemen adamların içinden çıkıp domuzların içine girerler. O anda bütün sürü (2 bin tane olduğu sanılıyor) dik yamaçtan aşağı koşuşarak göle atlayıp boğulurlar.

Markos'un kitabında yazılanlara göre, Hz. İsa, Gerasalıların memleketine gider. Gölün karşı kıyısına geçtiğinde kötü ruha

tutsak bir adam onu karşılar. Mezarların içinde yaşayan bu adamı artık kimse zincirle dahi bağlı tutamıyormuş. Bu adam Hz. İsa'nın önünde yere kapanıp ; "Ey İsa, yüce Tanrı'nın oğlu, benden ne istiyorsun? Tanrı hakkı için sana yalvarıyorum, bana işkence etme! diye haykırmış. Hz. İsa onun içindeki cine hitaben; Ey kötü ruh, adamın içinden çık!"demiş. Sonra adama; "Adın ne?"diye sormuş. "Adım Tümen çünkü sayımız çok" diye cevap vermiş adam. Akabinde, ruhları o bölgeden çıkarmaması için Hz. İsa'ya yalvarıp yakarır. Kötü ruhlar, oradaki dağın yamacında otlayan büyük bir domuz sürüsünü göstererek; "Bizi şu domuzlara gönder, onlara girelim" derler Hz. İsa'ya. Hz. İsa'nın izin vermesi üzerine kötü ruhlar adamın içinden çıkıp domuzların içine girer. Domuzların hepsi dik yamaçtan aşağı koşuşarak göle atlayıp boğulurlar.

Luka'nın kitabındaki Cinli adamın iyileştirilmesi hikâyesi Markos'unkiyle hemen hemen aynı olduğu için burada aktarmaya lüzum yok. Konumuz açısından ilgili olduğumuz husus; Hz. İsa'nın, adam(lar)ın içlerindeki cinleri domuzların içine göndermesi ve onların ölümüne sebebiyet vermesidir. Kuşkusuz, bazı insanların dediği gibi bu sadece bir "hikâye"den ibaret olabilir –gerçekte böyle bir olay hiç yaşanmamış olabilir. (Eski Ahit'teki bir sürü olay da gerçekte hiç yaşanmamış olabilir!..) Asıl problem, bunun "kutsal"bir kitapta çok normalmiş gibi yazılmış olmasıdır. Tabii bazı dindarlar da bu olayın gerçekte meydana geldiğini savunmaktadırlar. Bu savunu beraberinde birçok soru doğurur. Ahlaken sorunlu olan böyle bir eylemin kutsal bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi makul karşılanabilir mi? Kötü cinlerin arzularına boyun eğen biri Tanrı'nın oğlu olabilir mi? Cinleri domuzların içine göndermekten başka seçenek yok muydu? Olmadığını söylemek körlerin gözlerini açtıran, sağırları, cüzamlıları, yatalakları iyileştiren, ölüleri dirilten, beş ekmek ve iki balıkla beş bine yakın insanın karnını doyuran, suyun üstünde yürüyen, fırtınayı dindiren... Hz. İsa'nın kudretini hafif semek anlamına gelmez mi? Peki alternatifinin olduğunu söylemek, bu alternatifi uygulamayan Hz. İsa'yı ahlaken sorgulanabilir bir pozisyona sokmaz mı?

Açıktır ki o canlılar (domuzlar) Hz. İsa'nın nazarında, son derece kötü olan cinlerden daha değersizmiş. Hem de böylesi anlamsız bir ölüme layık görülebilecek kadar. "Yüce Tanrı'nın yarattığı" canlıların bu derece hakir görülmesi yaradılışın kutsallığına mugayirdir ve aynı zamanda üzücüdür de. Bir canlının bu denli hakir görülmesi

ve katledilmesi hikâyesine başka bir yerde rastlamak zordur. Domuzların en temel hakları olan yaşama hakkı ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca, Hz. İsa'nın bu davranışı, onun insan dışı hayvanlara bakış açısını da enikonu ortaya koyuyor.

(Elç. 10:9-19)'da, et yeme ile ilgili somut bazı bildirimlerle karşılaşıyoruz. Şöyle ki; misyonerlik faaliyetleri için Yafa'da (bugünkü Gazze'ye yakın bir yer) bulunan havari Petrus, misafir olarak kaldığı evin damına çıkar ve dua etmeye başlar. Acıkınca yemek ister. Yemeğin hazırlanışı sırasında kendinden geçen Petrus, göğün açıldığını ve büyük bir çarşafı andıran bir nesnenin dört köşesinden sarkıtılarak yeryüzüne indirildiğini görür. Çarşafı andıran nesnenin içinde, yeryüzünde yaşayan her türden dört ayaklı hayvanlar, sürüngenler ve gökte uçan kuşlar vardır. Bir ses ona; "Kalk Petrus, kes ve ye!" der.

"Asla olmaz, Rab!" diye karşılık verir Petrus, "Hiçbir zaman murdar ya da kirli herhangi bir şey yememişimdir."

Aynı ses tekrar duyulur. Petrus'a "Tanrı'nın temiz kıldıklarına sen murdar deme." Bu, üç kez tekrarlanır. Sonra çarşafı andıran nesne hemen göğe alınır.

Petrus şaşkınlık içindedir. Gördüğü görümün ne anlama gelebileceğini düşünüp durur.

Petrus'un gösterdiği ilk tepkiye baktığımızda oradaki bir sürü hayvanın etinin yenmediğini, yeryüzünde yaşayan her türden dört ayaklı hayvanın içerisinde daha önce Tanrı'nın yenmesini yasakladığı hayvanlarında (çatal ve yarık tırnaklı, geviş getiren ve sularda yaşayan pullu ve yüzgeçli hayvanların haricindekilerin) olduğunu anlıyoruz. Tanrı'nın temiz kıldıklarına kulun murdar diyemeyeceği bir kez daha bildirilirken, bu diyalogun asıl maksadının insan dışı hayvanlarla ilgili bir mesaj vermekten ziyade, herhangi bir ırktan kişilerin sair ırklardan kişilerle ilişki kurmasının, onu ziyaret etmesinin caiz olduğunu, sonraki paragraflarda Petrus'un ağzından duymaktayız.

(Rom. 14:21-22)'de, Pavlus, Romalılara hitaben yazdığı mektupta; "Et yememen, şarap içmemen ya da kardeşinin sürçmesine yol açacak bir şey yapmaman iyidir" diyor. Çabucak iyimser bir yargıya varmamak gerek, şayet içinizde Pavlus'un bir vejetaryen olduğunu düşünen olduysa yanılıyordur çünkü Pavlus bununla başka bir şeyi kastetmektedir. O ne bir vejetaryendir ne de bir hayvan hakları savunucusu. Bu sözün hemen öncesinde ve sonra-

sında bununla ilintili objektif bir fikir ortaya koymaması iyimser bir intiba oluşmasına yol açabilir. Pavlus, Korintlilere gönderdiği mektubun 8. bölümünde buna bir açıklama getirmektedir. "Et yememen... iyidir"derken, putlara sunulan kurbanların etlerinin yenmemesi gerektiğini, günah olduğunu ve "vicdanları hassas" kişilerin sendeleyip düşmelerine neden olduğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda, "...Kardeşimin sendeleyip düşmesine yol açacaksa, kardeşimin düşmemesi için et yemem" sözüyle, hayvan hakları esasında değil dinsel açıdan, putlara sunulan kurban etlerinin yenmemesi gerektiğini salık vermektedir.

(2Pet.: 2:12-13)'te Petrus, "tanrısızları" kastederek; "...Bu kişiler, içgüdüleriyle yaşayan, yakalanıp boğazlanmak üzere doğan, mantıktan yoksun hayvanlar gibidir. Ve hayvanlar gibi, onlarda yıkıma uğrayacaklardır."diyor. Anladığım kadarıyla Petrus insan dışı hayvanların sadece içgüdüsel bir yaşayışa sahip, var olma nedenleri sadece insanlar tarafından kesilip yenmek olan, ustan yoksun mahlûklar olduğunu düşünüyor. Onun bu düşüncesi, Yeni Ahit'in esasını oluşturuyor.

KURAN-I KERİM VE İNSANDIŞI HAYVANLAR

Kuran-ı Kerim'de de belirtildiği gibi; Kuran-ı Kerim, Eski Ahit'in (Tevrat) ve Yeni Ahit'in (İncil) tasdiki ve tamamlayıcısıdır. Dolayısıyla, Kuran'ın insan dışı hayvanlara bakış açısı ile diğer her iki kitabın bakış açısı hemen hemen aynıdır. Diğer iki kitap gibi Kuran da insan dışı hayvanların tek varlık nedeninin insanların çıkarlarına hizmet etmek olduğunu vurgular. Hz. Muhammed (dindar içinse Allah) bu vurguyu yaparken gayet sarih ve kesin bir dil kullanır. Söz konusu ayetlerden birkaçı şöyledir:

Nahl suresinin 5. ayeti: "Davarları da O yaratmıştır. Onlarda sizin için bir ısıtıcı – koruyucu ve nice nice yararlar vardır. Onlardan bazı şeyleri/onlardan bazılarını yersiniz."

Nahl suresinin 6. ayeti: "Bir güzellik de vardır onlarda sizin için: Sabah saldığınız sırada, akşam topladığınız sırada."

Nahl suresinin 7. ayeti: "Ve ağırlıklarınızı yüklenir, canlarınızın yarısını tükenircesine zorlanmadan varamayacağınız beldelere kadar taşırlar..."

Nahl suresinin 8. ayeti: "Hem binesiniz diye hem de bir süs olarak atları, katırları, eşekleri de yarattı. Ve bilemeyeceğiniz daha neler yaratır O...

Nahl suresinin 14. ayeti: "Ve O'dur ki, içinden taze bir et yemeniz ve kuşanacağınız bir süs çıkarmanız için denizi emrinize vermiştir..."

Nahl suresinin 66. ayeti: "Hayvanlarda da sizin için kesin bir ibret vardır. Size onların karınlarından, fışkı ile kan arasından halis bir süt içiriyoruz ki, içenlerin boğazından kayar gider."

Nahl suresinin 80. ayeti: "Allah size, evlerinizden huzur ve sükûn yeri yaptı. Hayvan derilerinden de size gerek göç gününüzde gerek konduğunuz sırada rahatça taşıyacağınız evler yaptı. Ayrıca, hayvanların; yünlerinden, yapağılarından, kıllarından belli bir süreye kadar kullanabileceğiniz giyimlikler, döşemelikler ve kullanım eşyası verdi."

Haç suresinin 28. ayeti: "Kendilerine ait bir takım yararlara tanık olsunlar. Kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlık üzerine belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar. İşte bunlardan yiyin, sıkıntı içindeki fakirleri de doyurun."

Müminün suresinin 21. ayeti: "Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Onların karındakilerinden size içiriyoruz. Onlarda sizin için birçok yarar var. Onlardan yiyorsunuz da. "

Müminün suresinin 22. ayeti: "Hem onlar üzerinde hem de gemiler üzerinde taşınıyorsunuz."

Fatır suresinin 12. ayeti: "İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, su susuzluğu giderir, içimi hoş ve rahattır; şu tuzludur, acıdır. Ama hepsinden de taze et yersiniz; giyip takınacağınız bir süs çıkarırsınız..."

Yasin suresinin 71. ayeti: "Görmediler mi, ellerimizin yapıp ettiklerinden, kendileri için nice hayvanlar yarattık da onlar, bu hayvanlara sahip oluyorlar! "

Yasin suresinin 72. ayeti: "O hayvanları bunlara boğun eğdirdik. Onlardan binekleri vardır ve onlardan bir kısmını da yiyorlar."

Yasin suresinin 73. Ayeti: "O hayvanlarda bunlar için birçok yararlar var, içecekler var. Hâlâ şükretmiyorlar mı ?"

Mü'min suresinin 79. ayeti: "Bir kısmından binek edinesiniz, bir kısmından yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratan, o Allah'tır."

Mü'min suresinin 80. ayeti: "O hayvanlarda sizin için daha nice faydalar var. Onları binek yaparak, gönüllerinizdeki arzuya ulaşırsınız. Hem onlar üzerinde hem gemiler üzerinde taşınırsınız."

Bu ayetlerin hepsini tek tek vermemin nedeni, bazı insanların, Kuran-ı Kerim'in insan dışı hayvanların haklarının gözetilmesine dair müspet beyanları içerdiği şeklindeki iddiaların kof olduğunu

göstermekti. Üzülerek söylemeliyim ki, durum gerçektende vahimdir; Kuran-ı Kerim'in bu hususdaki yaklaşımı hiçte müspet değildir. Burada iyimser bir intiba edinmek zordur. İnsan dışı hayvanların insanlar için yaratıldığı ve insanların onlardan yiyecek, içecek, giyecek, binek ve hatta bezek için bile istifade edilebileceği şeklinde aleni beyanlar vardır.

Mamafih, kimi ayetlerde bazı hayvanların etleri ile kan yemenin yasaklandığını görüyoruz. Örneğin, Bakara suresinin 173. ayetinde, Allah adına kurban edilen insan dışı hayvanların etlerinin yenmesi helal kılınırken, leş, kan ve domuz eti haram kılmıştır, "...ama zorda kalanın, sınırı aşmadan, şuna buna haksızlık ve tecavüze gitmeden yemesinde kendisi için günah..." değildir. Maide suresinin 1. ayetinde, ihramlı iken avlanma haram kılınmıştır. Aynı surenin 3. ayetindeyse şunlar yazılıdır: "Boğazlanmayarak ölmüş hayvanın eti, kan, domuz eti, üzerine Allah'tan başkasının adı anılmış, boğulmuş, vurulmuş, yuvarlanmış, süsülmüş, canı üzerinde iken yetişip kestikleriniz müstesna olmak üzere canavar tarafından yırtılmış ve birde fal oklarıyla kısmet paylaşmanız... Bütün bunlar birer sapıştır..." Ayrıca, haram kılınan bu hayvan etlerinin ciddi bir açlık durumuyla yüz yüze kalınıp günaha kaçma maksadı olmadığında yenilebileceği belirtilmektedir. Bir sonraki ayette ise eğitilen avcı kuşların ve av köpeklerinin tuttuklarının da helal olduğu beyan ediliyor. Bunun gibi, Nahl suresinin 115., Bakara suresinin 173., Haç suresinin 30. 34. ve 36. ayetleri de yukarıda verdiğimiz ayetlerin bir tekrarı niteliğindedir.

Asaf Ataseven'in Din ve Tıp Açısından Domuz Eti, Diyanet İşleri Başkanlığının İlmihal 1-2 ile İslam İlmihali adlı eserlerinde, bu konuda geniş bilgilere yer verilmiştir. Bu eserlerde, İslam'da şu hayvanların etlerinin helal kılındığı belirtiliyor: Sığır, manda, koyun, keçi, deve, tavşan, tavuk, kaz, ördek, hindi türünden evcil hayvanlar, geyik, ceylan, dağ keçisi, yabani sığır, yabani eşek ve zebra, güvercin, serçe, bıldırcın, sığırcık, balıkçıl, tavşan, turna ve benzerleri, balık, çekirge vb hayvanlar. At eti ise, yasak olmamakla birlikte "mekruh" sayılır.

Etlerinin yenilmesi yasak olan insan dışı hayvanlarsa şunlardır: Timsah, istiridye, midye, ıstakoz, deniz aygırı, deniz domuzu gibi suda yaşayan canlılar, sinek, karınca, örümcek, arı, akrep, yılan, keler, kene, bit, fare, kirpi, köpek, samur, köstebek, aslan, kaplan,

kurt, ayı, fil, maymun, pars, çakal, şahin, doğan, kartal, akbaba, çaylak, kurbağa, kaplumbağa, yengeç vb.[13]

İnsandışı hayvanların cennetteki durumları ile ilgili ayetler de vardır. Buna değinmeden önce şunu belirtmeliyim: Cennette yalnızca şu insan dışı hayvanların kabul edildiği söyleniyor: "...Yunus'un balinası, Süleyman'ın karıncası, İsmail'in koçu, İbrahim'in öküzü, Saba Melikesi'nin eşeği, Salih'in dişi devesi, Musa'nın danası, Yedi uyurların köpeği, Belkıs'ın guguk kuşu, Muhammed'in atı (bazı yorumlarda eşeği)..."[14] Bu hususta Kuran'da herhangi bir beyan yoktur ve muhtemeldir ki, "sahih"liği tartışılır kimi hadisler referans alınmıştır. Hangi insan dışı hayvanın cennete alındığını tam bilmiyoruz, sadece bazı insan dışı hayvanların (örneğin kuşların) alındığını biliyoruz. Tur suresinin 22. ayetinde: "Biz onlara canlarının çektiği meyveden ve etten ikram ettik." Vakıa suresinin 21. ayetinde; "Ve kuş eti iştahlarınca beğendiklerinden" ve Muhammed suresinin 15. ayetinde; "Sakınanlara vaat olunan cennetin durumu şöyledir: Orada, bozulmayan sudan ırmaklar, tadı bozulmayan sütten nehirler, içenlere lezzet sunan bir şaraptan nehirler, süzme bir baldan oluşan nehirler var..." denilmektedir.

Hz. Muhammed, Haccı veya Umreyi tamamlayamayan, herhangi bir nedenden dolayı engellenen müminlerin bunu telafi etmek için ne yapmaları gerektiğiyle ilgili olarak, Bakara suresinin 196. ayetinde şöyle demektedir: "Haccı da Umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer engellenirseniz, esir veya köle azatlamak, Kabê'ye kurbanlık hayvan veya başka bir şey şeklinde bağışta bulunmanın kolayınıza geleni yeterlidir. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan oruç tutarak yahut sadaka vererek ya da kurban keserek, Allah'a yakınlık için Kabê'ye bir şey bağışlayarak fidye yoluna gitsin. Güvene kavuştuğunuzda, hacca kadar Umreden yararlanmak isteyen, esir veya köle azatlamak, Kabê'ye kurbanlık hayvan veya başka bir şey sunmak türünden kolayına gelen bir bağışta bulunsun. Bunu bulmayan oruç tutsun: Bu üç günü hacda, yedi günü döndüğünde tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da olan kişi içindir. Allah'tan sakının ve bilin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir."

---

13. Asaf Ataseven, *Din ve Tıp Açısından Domuz Eti*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s. 35. Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam İlmihali, Cilt 2, s. 379; İlmihal, s. 38.

14. Nazlı Ökten, *Hayvan; İmge, Simge, Gerçeklik*, Der. Ayşe Erdem, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, sayı: 32, s. 135-36.

Açıkça anlaşabileceği gibi, Hz Muhammed, daha doğrusu Allah bu gibi hallerde insan dışı hayvanları kurban etmeyi zorunlu kılmıyor ve insanların tercihlerine bırakıyor...

Öte yandan, diğer kutsal kitaplarda (Tevrat ve İncil'den) farklı olarak, Kuran'ın kimi ayetlerinde bazı insan dışı hayvanların (karınca, kuş vb) konuştuklarını Allah'a tespih ettiklerini, balarısı örneğinde olduğu gibi, Allah'ın kendilerine verdiği buyrukları yerine getirmeye çalıştıklarını görüyoruz, Nahl süresinin 68. ve 69. Ayetleri şöyledir: "Rabbim balarısına vahyetti: Dağlardan evler edin, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan da... Sonra meyvaların her türünden ye de boyun bükerek Rabbinin yollarına koyul." Onun karıncıklarından, renkleri çeşit çeşit bir içecek çıkar ki, insanlar için onda şifa vardır. Derin derin düşünen bir topluluk için, bunda kesin bir mucize var. "Burada, balarısına verilen bu "kutsal görev'in" onu diğer insan dışı hayvanlar arasında özel bir konuma yerleştirdiğini söylemek mümkündür. Ama bu görev onun lehine değildir maalesef: sadece bir varlığa (insana) hizmet etmek için yaratılmış, bundan başka var olma amacı ya da nedeni olmayan bir canlıdır o! Yoksa öyle değil midir? Bekir Karlığa'ya göre bu durum, insan dışı hayvanların "...insan nazarındaki değerini yüceltmektedir..."[15]

Bununla birlikte, kimi ayetler var ki gerçekte hangi anlama geldiği net değildir. Bu ve benzeri ayetler çokanlamlılık taşıdıkları için, İslami terminolojide bu yönlü bazı kavramlar geliştirilmiştir. Konumuzla alakalı ayetlerden biri, Nur suresinin 41. ayetidir. Şöyledir: "Görmedin mi göklerdeki ve yerlerdeki şuurlular da bölük bölük olmuş kuşlar da Allah'ı tespih etmektedir. Her biri kendine özgü duasını, kendi özgü tespihini bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını çok iyi bilmektedir."

Diğeri Haç süresinin 18. ayetidir. O da şöyledir: "Görmedin mi göklerdeki kimseler, yerdeki kimseler, Güneş, Ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanlardan birçoğu Allah'a secde ediyor. Birçoğunun da üzerine azap hak olmuştur. Allah'ın hakir kıldığına ikramda bulunan olmaz. Allah dilediğini yapar."

Bu ayetler çokanlamlı ve dolayısıyla insanlar farklı farklı anlamlar çıkarabilirler. Burada iyimser algılamalar olabileceği gibi, iyimser olmayan ancak pesimistte olmayan, tabir-i caizse gri algılamalar ve hatta kötümser algılamalar da olabilir.

15. Bekir Karlığa, *Hayvan; İmge, Simge, Gerçeklik*, Der. Ayşe Erdem, Cogito, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, 2002, 32, 124.

Sünni inanç mezheplerinin ilki olan Selefiye'nin benimsediği beş kavramı, birazdan okuyacağınız ayet çerçevesinde buraya almak istiyorum. Bu kavramlar şunlardır:

Sükat: Anlaşılamayan, çokanlamlı sözler hakkında hiçbir şey sormama.

İmsak: Çokanlamlı sözleri yorumlamaktan kaçınma.

Keff: Çokanlamlı sözlerin anlamını düşünmekten kaçınma.

Teslim: Çokanlamlı sözlerin anlamını, Peygamber ve sahabenin bildiğini kabul etme.

Aczi itiraf: Kuran ve hadislerdeki çokanlamlı sözlerin anlaşılmayacağını kabul etme.[16]

Mevzubahis ayet, En'am suresinin 38. ayetidir. Şöyledir: "Yeryüzünde debelenen hiçbir canlı, iki kanadıyla uçan hiçbir kuş istisna olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz de bu kitapta, herhangi bir şeyi ne eksik bıraktık ne fazla yaptık. Onlar, sonunda Rableri önünde haşredilirler."

Allah, "Yeryüzünde debelenen hiçbir canlı, iki kanadıyla uçan hiçbir kuş istisna olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir" demekle neyi kastetmektedir acaba?

Bu ayetin çokanlamlı bir niteliğe sahip olduğu kuşku götürmez. Ve iyimser bir mealde okumanın ağır bastığı da bir gerçek. Ama yine de aşırı iyimser olmamak ve gerçeklerden ıraklaşmamak gerekir. Sonuçta, Kuran'ın diğer ilgili ayetlerinin varlığı da söz konusu...

Bildiğimiz kadarıyla, ümmet; "Hz. Muhammed'e inanarak, onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanların tümü"ne denir. Herhalde tüm canlı türlerin Hz. Muhammed'e inanan ve onun yaptıklarını ve söylediklerini uygulayarak çevresinde toplanan Müslümanlar oldukları kastedilmiyor burada, değil mi? Bunun kastedildiğini sanmıyorum, nesnel gerçeklerde bağdaşmıyor ve ayrıca Müslümanların da bunu kabul edeceklerine ihtimal vermiyorum. "Müslüman bir kedi" ya da "Müslüman bir aslan"... Hangi Müslüman, bir kedi ve eşekle aynı ümmetten olmak ister ya da bunu hoşgörüyle karşılar? Bunu bir hakaret olarak görmezler mi? Kaldı ki, "Müslüman bir kedi" tabiri abestir. Nasıl ki iki yaşındaki bir çocuk için "Müslüman çocuk" veya " Hıristiyan çocuk"demiyorsak, daha doğrusu dememeliysek, "Müslüman bir kedi" veya "Hıristiyan bir kedi"de diyemeyiz.

16. Thema Larousse, *Tematik Ansiklopedi*, İstanbul: Milliyet Tesisleri, 1994, Cilt 1, 512.

Peki, bu ayette ne gibi bir mesaj verilmek isteniyor? Diğer hayvanların da bizim ki gibi elleri, ayakları, gözleri, kulakları, burunları vs olduğu mu; İnsanlar gibi, yiyip içtikleri, doğup öldükleri mi; Onların da bizim gibi fani oldukları mı; topluluk oldukları mı; Tanrı tarafından yaratıldıkları mı; yoksa onların da bizim gibi değerli ve yaşama hakları olan varlıklar olduklarımı söylenmek isteniyor?

Hepsi bizim gibi birer ümmetse ve biz aynıysak, nasıl olur da yiyecek, giyecek vb şeyler için kullanabiliyoruz? Nasıl olur da onlara bu denli zülüm edebiliyor, onları kafeslere koyarak son ter damlalarına kadar sömüre biliyoruz? Aynılık, "Eşit Gözetilme İlkesi"nin uygulanmasını gerektirmez mi?

Belli ki bu "aynılık" "Eşit Gözetilme İlkesi"nin uygulanmasını farz kılmıyor. Bu, tamamiyle insanmerkezci bir aynılıktır.

Elbette ki bu ayette tam olarak neyin kastedildiği muayyen değil. Zaten bundan dolayı Selefiye mezhebinin benimsediği bazı kavramlara yer verdim. Bu ayette çok anlamlıdır. Hasebiyle, bu ayetle ilgili olarak ya Sükut edeceğiz ya imsak edeceğiz ya Keff edeceğiz ya Teslim olcağız ya da Aczi İtiraf edeceğiz. Veyahut anlamının ya da verilmek istenen mesajın "açık" olduğunu düşünerek kendimize göre bir mana yükleyecek ya da çıkartacağız. Pesimist anlamlar çıkartmak mümkündür. Ancak tabi ki Peter Singer gibi, iyimser anlamlar/mesajlar çıkartmakta mümkündür. Singer, Hayvan Özgürleşmesi isimli kitabının Türkçe basımının önsözünde Hz. Muhammed ve Kuran için şöyle demektedir "Hz. Muhammed'in "Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir, bir hayvana eziyet etmek de bir insana eziyet etmek gibidir" dediği rivayet ediliyor. Bu aydınlık görüş, hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içindedir. Kuran'daki şu ayet de herkesçe bilinir: "Yerde debelenen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi ümmet olmasınlar! Biz Kitap'ta hiçbir eksik bırakmamışızdır. Sonra hepsi Rab'lerinin huzurunda toplanırlar."[17]

Singer'in niye bu kadar iyimser düşündüğünü tam olarak bilmiyoruz. Burada, bütünsel bir yaklaşım göstermediğini düşünüyorum. Singer'in, Hz. Muhammed'e atfedilen bu söylemi Kuran'ın bütününe vurup sonuca ulaşacağı yerde, salt söylemin mahiyetini göz önünde bulundurarak oldukça iyimser bir yaklaşım sergilediği açıkça anlaşılıyor, parçayı bütünden soyutlayarak, bir bütünün

17 A.g.e., 12.

parçası olan parçayı bir bütün olarak kabul edip yargıya varıyor gibidir. Halbuki Kuran'da yazılı olan ve sabık sayfalarda verdiğimiz ilgili ayetleri dikkate alarak yola çıktığında, Hz. Muhammed'in çok büyük olasılıkla böyle bir şey söylememiş olduğunu çünkü bu söylemle Kuran'daki ilgili ayetlere ters düştüğünü fehmedebilirdi. "İslam Dininin temel kaynak kitabı sadece Kuranı Kerim'dir. Sünnet Allah'ın sözüdür. Hiçbir söz onun dengi olamaz, muhalif olamaz."[18] Hz. Muhammed'in söz ve davranışları olarak tanımlanan Sünnet'in Kuran'daki ayetlere ters düşmesi söz konusu olmayacağına göre, bu sözün Hz. Muhammed'e ait olması şüphelidir. Hz. Muhammed'e ait olsa bile, bunun "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" olduğu söylenemez zira Kuran-ı Kerim'de geçen ilgili ayetler "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" değildir. Bu gerçek apaçık ortadadır ve hiçbir şüpheye, tartışmaya yer bırakmaz. Bu nedenle, çok büyük olasılıkla Hz. Muhammed böyle bir söz söylememiştir. Belki de Singer bunun farkındaydı ama insan dışı hayvanları düşündüğü için böyle yazdı, yani bu politik bir yaklaşım olabilir. Yok eğer Singer Hz. Muhammed'in "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" bulunduğuna gerçekten inanıyorsa, o zaman bunda bir terslik olmadığını düşünmemiz için sağlam bir neden kalmaz.

Hz. Muhammed'in dediği rivayet edilen sözlerin burada hangi anlamda kullandığını irdelediğinizde "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" olan bir anlam çıkartmanın zor olduğunu görürsünüz. Bir an için Hz. Muhammed'in böyle bir söz söylediğini varsayalım. Sizce Hz. Muhammed bununla: "(insan dışı) hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmama hakları vardır, tıpkı insanlarınki gibi. Bu nedenle (insan dışı) hayvanları mal ve kaynak olarak kullanmayın" mı demek istiyor? Hayır. Çünkü bunu kastetmiş olsaydı eğer, Kuran'daki ilgili ayetlerle çelişirdi. Kuran'daki ilgili ayetlerde, insan dışı hayvanların mal ve kaynak olarak kullanabileceği alenen söylenmektedir. Hz. Muhammed'in söz ve davranışları yani sünnet Kuran'a ters düşmeyeceğine göre, demek ki Hz. Muhammed insan dışı hayvanların mal ve ya kaynak olarak kullanılmaması gerektiği şeklinde bir mesaj vermemiştir, söyledikleri sözler ve davranışları bundan dolayı "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" değildir.

18. *İslam Gerçeği*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995, No: 197, s. 14.

Evet, Hz. Muhammed insan dışı hayvanlara "gereksiz" yere eziyet edilmemesi gerektiğini söylemiş olabilir. Ama bu, onun, insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmaması gerektiğini söylediği anlamına gelmiyor.

"Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir, bir hayvana eziyet etmekte bir insana eziyet etmek gibidir" sözünü, kimin söylediğinden bağımsız olarak ele aldığınızda, "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" olan bir anlam ve mesaj çıkartmanız pekâlâ mümkündür, hatta bunun zıttı bir anlam ve mesaj çıkartmanız bile zordur. Bu söz, kimin söylediğine ve kimin okuduğuna bağlı olarak değişik biçimlerde okunabilir. Örneğin bir gün birisi bana, *Hayvan Haklarına Giriş* adlı kitabın ve daha birçok kitabın yazarı Gary L. Francione'nin, "Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir, bir hayvana eziyet etmekte bir insana eziyet etmek gibidir" dediğini söylese ve bunun (bu sözün) "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" olup olmadığını sorsa, daha doğrusu Francione'nin bununla ne demek istediğini sorsa, ona şöyle bir cevap veririm: "Evet bu söz "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde"dir. Francione burada, insan dışı hayvanların da tıpkı insanların ki gibi mal veya kaynak olarak kullanılmama hakları olduğunu bu nedenle, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmamamız gerektiğini söylemektedir."

Böyle bir cevap vermenin nedeni, Francione'nin fikirleri ve yaşamı hakkında az çok bilgi sahibi olmamdır. Francione'nin fikirleri ve yaşamı, "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde"dir. Dolayısıyla, ona mal edilen sözün onun tarafından söylenilmiş olabileceğine dair kanaatim kuvvetli olacaktır. Ve onun, bununla ne demek istediği konusunda da net bir fikrim olacaktır. Bunu söyleyen kişi Francione olduğu için, buradan, "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde"olan bir anlamı ve mesajı rahatlıkla çıkartabilirim.

Yine, birgün birisi bana, insan dışı hayvanları sömüren endüstrinin patronlarından birinin, "Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir, bir hayvana eziyet etmekte bir insana eziyet etmek gibidir" dediğini söylese ve bunun (bu sözün) "hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde" olup olmadığını sorsa, daha doğrusu bu "patron"un bununla ne

demek istediğini sorsa, ona şöyle bir cevap veririm: "Bu patronun böyle bir söz söylemiş olabileceğine inanmıyorum, söylemişse de içten olmadığını düşünüyorum. Eğer içten söylemişse, ortada bir 'Söz – Eylem Uyuşmazlığı' var demektir. Ya da patron burada şunu demek istiyordur: "(insandışı) hayvanları mal ve kaynak olarak kullanabiliriz ama onlara gereksiz yere eziyet etmekten kaçınmalıyız." İnsandışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmak 'hayvan özgürleşmesi fikri'ne aykırı olduğu için, bu patronun bu sözü 'hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içinde' değildir."

Gördüğünüz gibi, iki farklı kişiye (biri hayvan hakları hareketinin önde gelenlerinden Gary L. Francıone, diğeri (X) ise insan dışı hayvanları sömüren endüstrinin patronlarından) mal edilen bir söz aynı kişi (benim) tarafından değişik biçimlerde yorumlanmaktadır. Bunun en temel sebebi, bu sözün kimin tarafından söylediğine bağlı olmasıdır.

Şimdide aynı sözün Hz. Muhammed tarafından söylendiğini bir an için kabul edelim ve biraz da bu yönüyle bir irdelemeye girişelim. Biri pratik olarak hayvan hakları savunucusu olan, diğeriyse hayvan hakları savunucusu olmayan iki Müslüman kişiyi ele alalım. Bir insanın aynı anda hem Müslüman hem de hayvan hakları savunucusu olabileceğine yani Kuran-ı Kerim'deki ayetlerin ve Sünnet'in hayvan haklarına ters düşmediğine inanan ve bu inançla hayvan hakları savunucusu olan kişi, Hz. Muhammed'e mal edilen söz konusu sözü bir yerlerden okuduğunda ya da duyduğunda bundan nasıl bir anlam ve mesaj çıkartacaktır? Ona sorduğunuzda muhtemelen size şöyle bir karşılık verecektir: "Hz. Muhammed, burada, insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmama hakları olduğunu bu nedenle onları mal veya kaynak olarak kullanmamamızı söylemektedir."

Tıpatıp aynı kelimeleri ve cümleleri kullanmasa bile, aynı kapıya çıkan, benzer ya da yakın bir karşılık verecektir.

Aynı sözü bir yerlerden okuyan veya duyan –hayvan hakları savunucusu olmayan– Müslüman kişi ise muhtemelen şöyle bir karşılık verecektir: "Hz. Muhammed, burada hayvanları mal veya kaynak olarak kullanabileceğimizi ama onlara gereksiz yere eziyet etmememiz gerektiğini söylemektedir."

Bu kişi de, tıpatıp aynı kelimeleri ve cümleleri kullanmasa bile, aynı kapıya çıkan, benzer ya da yakın bir karşılık verecektir.

Gördüğünüz gibi, Hz. Muhammed'e ait olan söz konusu sözü, iki Müslüman kişi değişik hatta birbirlerine zıt şekilde okumaktadırlar. Daha doğrusu, birbirinden değişik (zıt) olan iki anlam veya mesaj çıkartmaktadırlar. Söz konusu sözden çıkartılacak anlam ya da mesaj, kimin okuduğuna bağlı olarak değişir.

Burada, "Biz, herhangi bir sözden hangi anlamı ve mesajı çıkartmak (beklemek) istiyorsak o söz o anlamı ve mesajı taşır" diyerek kestirip atmak istemiyorum. Ama şu da bir gerçek ki; bir söz, kimin tarafından söylendiğine ve kimin tarafından okunduğuna, okuyan (duyan) kişinin beklentisine ve okuma biçimine ve yöntemine göre anlam kazanır.

Nesnel ve bütünlüklü okuma her zaman için mutlak doğruya ulaşmamızı sağlamıyor ise de, doğru olana daha da yaklaştırdığı bir gerçektir. Olabildiğince nesnel ve bütünlüklü yaklaşmak gerek. Bu sözü, nesnel ve bütünlüklü olarak okuduğunuzda, bunun "Eşit Gözetilme İlkesi"nin "ruhunu" yansıttığını söyleyebilirsiniz. Bu sözü özümseyen ve yaşamsal kılan biri, insanlar da dahil tüm hayvanların haklarını eşit derecede gözetir. Ne ki Hz. Muhammed için bunun böyle olduğunu söyleyemeyiz. Sabık sayfalarda okuduğunuz gibi Hz. Muhammed (Müslüman kişiye göre Allah), birçok ayette insan dışı hayvanların insanlar için yaratıldıklarını ve insanların hemen her hususta (yiyecek, içecek, giyecek, binek, bezek vb) onlardan faydalanabileceğini beyan etmektedir, ki bildiğimiz ve inandığımız kadarıyla bu düşünceler ve uygulamalar "Eşit Gözetilme İlkesi"yle ya da "hayvan özgürleşmesiyle" hiç bağdaşmamaktadır. Evet, "...Kim bir kişiyi, bir kişiye karşılık yahut yeryüzünde bir fesat sebebiyle olmaksızın öldürürse, insanları toptan öldürmüş gibidir. Ve kim bir kişiye hayat verirse insanlara toptan hayat vermiş gibidir."[19] ayeti biçimsel olarak, Hz. Muhammed'e atfedilen sözle uyuşmaktadır ancak bu benzerlikten ya da uyuşmadan hareketle onun böyle bir sözü kesinlikle sarf etmiş olduğunu ve bununla insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmaması gerektiğini söylediğini ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmama haklarını gözettiğini savunmak zorlama bir gayrettir. Eğer biçimselliği temel alırsak, Kuran'da, suç veya günah işleyen ebeveynlerin hakkettiği cezanın onların çocuklarına çektirilmeyeceği de yazılıdır ama özsel olarak makul bir karşılaştırılmayla, her nedense insanların işledikleri suçların/

19 Kuran-ı Kerim, Maide

günahların cezası insan dışı hayvanlara çektirilmektedir (Kurban, tecavüz sonucu "kirlenme " vs)...

Yine şu da bir gerçek ki, insanlar, inandıkları ve değer verdikleri kişileri (veya şeyleri) daima yüceleştirme/idealleştirme/kusursuz veya iyi gösterme çabası içindedirler. (Burada narsisist bir yaklaşım da vardır, o "yüce/iyi" kişilere inanan ve değer veren kişilerin kendileri de dolaylı açıdan "yüce/iyi" lanse edilir ve düşünülür.) Ve o kişilerin, hayattayken belki de hiç düşünmedikleri, benimsemedikleri, söylemedikleri ve yapmadıkları pek çok müspet şey, öldükten sonra (hatta bazen daha hayattayken) onlara mal edilir, düşündükleri, benimsedikleri, söyledikleri ve yaptıkları iddia edilir. Örneğin, Hz. Muhammed'in kedinin içtiği suyla abdest aldığı, bir keresinde de namaz kıldığı esnada gelip hırkasının üstünde uykuya dalan bir kediyi rahatsız etmemek için hırkasının, kedinin üstünde yattığı kısmını kestiği ve böylece kediyi uykusundan uyandırmadan ayağa kalktığı rivayet edilir. Yine, çöl ortasında susuzluktan kıvranan bir köpeğe ayakkabısı ile su çıkarıp içiren birinin de bu davranışı nedeniyle cennete gideceğini dediği de rivayet edilir.[20] Hz. Muhammed'e mal edilen sözlerin ve onun hakkında Müslümanlarca yapılan değerlendirmelerin konumuzla ilgili birkaçı şöyledir:

"Peygamberimizin şefkat ve merhameti sadece insanlara mahsus değildi. Hayvanlara da şamildir. Çünkü can ve ruh taşıyordu."[21]

"Peygamberimiz hayvanlara fazla yük vurulduğunu, aç ve susuz bırakıldığını veya bünye ve yaratılışlarına aykırı bir işte kullanıldıklarını görünce, bunu yapmamalarını söylerdi."[22]

Peygamberimiz şöyle buyurdu: "Allah bu hayvanları ancak güçlükle gidebileceğiniz yere kolayca gidebilmeniz için sizin emrinize verdi. Ayrıca yeryüzünü de yarattı..."[23]

"Keyfi olarak hayvanlara, bilhassa kuşlara yapılan eziyetleri Peygamberimiz hiç hoş karşılamaz, onların hakkına riayet edilmesini isterdi."[24]

"Sahabeler 'Ya Resullullah, hayvanlara iyilik etmekte bize bir mükafat var mı?' diye sorduklarında, Peygamberimiz şöyle cevap verdi: 'Canlı bir hayvan için mükafat vardır.' "[25]

---

20. Kuran-ı Kerim, Maide suresi, 32. ayet.
21. Mehmed Paksu, *Peygamberimizin Örnek Ahlakı*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2006, s. 77.
22. A.g.e., s. 78.
23. A.g.e., s. 79.
24. A.g.e., s .79.
25. A.g.e., s. 80.

"Canlı olan herhangi bir şeyi atış yapmak için hedef tayin edene lanet olsun"[26]

"Bir kedi yüzünden bir kadına azap edildi. Ölünceye dek o kediyi hapsettiğinden dolayı cehenneme girdi. Onu ne yedirdi, ne içirdi, ne de avlansın diye serbest bıraktı." [27]

"Allah ona (eşeğe) damga vurana lanet etsin"[28]

"Size benim hayvanın yüzüne damga vurana ve yüzüne vurana lanet ettiğim ulaşmadı mı?"[29]

Elbette ki tüm bu söylemler ve davranışlar çok ahlakidir fakat şunu da söylemeliyim ki Müslüman toplumlarda etleri yenmeyen insan dışı hayvanlara özellikle de kedilere ve köpeklere duyulan sevgi ön plana çıkartılarak Hz. Muhammed'in bir hayvansever olduğu yani insan dışı hayvanların haklarını gözettiği iddiası doğru değildir, ben buna inanmıyorum, bunu Hz. Muhammed'in yürüttüğü onlarca savaşın yol açtığı dramlardan bağımsız olarak söylüyorum. Keşke Hz. Muhammed insan dışı hayvanların haklarını gözetmiş olsaydı ve bu temelde mesajlar verseydi...

Kuran-ı Kerim, insanlara alenen ve üzerine basa basa şu mesajı verir: "Adaletli olun ve zulümden kaçının!" Ancak şunu da özellikle belirtmek gerekir ki bu çağrı ya da mesaj ya da buyruk yalnızca insanların, hemcinslerine yönelik herhangi bir adaletsizlikten ve zulümden imtina etmelerine dönüktür. Burada insanla ve onun hayatıyla sınırlanmış bir içtihat vardır. "İnsanlara karşı adaletli olun ve zulümden imtina edin!" deniliyor. Kuran-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed'e (ve dolayısıyla pek çok Müslümana) göre, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanan insanlar onlara adaletsizlik ve zülüm yapmıyor. Onlara göre insan dışı hayvanları etleri için öldürmek, sütleri için özgürlüklerini gasp etmek, giyecek için derilerini yüzmek, binek ve bezek için kullanmak "kesinlikle" adaletsizlik ve zülüm değildir, herhangi bir eziyetten bahsedilemez.

(Tabii şunu özellikle belirtmek istiyorum; Hz. Muhammed bugün yaşasaydı insan dışı hayvanların fabrikalarda bunca eziyete maruz bırakılmasını onaylamazdı, her ne kadar gene insan dışı

26. Hafız Zehebi, *Büyük Günahlar*, Çev. Mustafa Erbaş, İzmir: Liya Yayınları, 2000, s. 116.
27. A.g.e., s. 116.
28. A.g.e., 117
29. A.g.e., 145.

hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmasını onaylayacak olsa da bunun geleneksel çiftliklerde falan icra edilmesini salık verirdi, diye düşünüyorum. Arada çok büyük acı ve eziyet farkı vardır ki benim okuduğum Hz. Muhammed bu büyük acıyı ve eziyeti hoş görmezdi...)

İnsan dışı hayvanlara yapılan bu muameleleri adaletsizlik ve zülüm olarak görmeyen Müslümanların böyle düşünmelerinin nedeni, "adalet" ve "zülüm" gibi kavramlara tamamen insanmerkezci ve bencil anlamlar yüklemelerinden kaynaklanır. Sadece insanı göz önünde bulunduran bu anlayış, doğaldır ki adalet ve zülüm gibi kavramları oldukça dar ve noksan bir manada idrak edecektir. Örneğin, bir insanın bir başka insanı eti için öldürmesi adaletsizlik ve zülümdür çünkü o insanın yaşama hakkı ilga edilmiştir. Ama aynı insanın acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan insan dışı bir hayvanı eti için öldürmesi adaletsizlik ve zülüm değildir çünkü o insan dışı hayvanın yaşama hakkı yoktur! O, insanların kendisini öldürüp etini yemesi için –Allah tarafından– yaratılmış bir canlıdır, o kadar! Bu liste daha da uzatılabilir...

Bununla birlikte, elbette ki, insan dışı hayvanlara yapılan bazı muameleler zülüm ve eziyet olarak tanımlanabilir. "Gereklilik"in sınırı aşıldığı anda zülüm devreye girer. Bir eşeğe iki çuval un yüklemeniz eziyet değildir ama üç dört çuval yüklemeniz ya da eşeğin kulaklarını kesmeniz vs eziyettir. "Gereklilik"in ve "gereksizlik"in sınırını ya da ölçütünü kim, neye göre belirliyor peki?

"Allah yeryüzündeki varlıkların hepsini insanlar için yaratmıştır" anlayışı Bakara suresinin 29. Ayetinden dayanak alır. Ayette; "O Allah'tır ki, yeryüzündekilerin tümünü sizin için yarattı..." deniliyor. Tabii bunların içinde yalnızca hayvansal gıdalar yoktur, bitkisel gıdalarda vardır. Pek çok ayette, hem cennette hem de bu dünyada çeşit çeşit meyve ve sebzeninde insanlara rızık olarak verildiği yazılıdır. Mesela, Bakara suresinin 22. Ayetinde: "...Ve gökten bir su indirdi de onunla sizin için meyvelerden/ürünlerden rızık çıkardı..." denilirken, En'am suresinin 141. Ayetinde daha sarih bir şekilde; "Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, sebzeleri, zeytinleri, narları, birbirine benzer ve benzemez biçimlerde oluşturan O'dur. Her birinin meyvesinden olgunlaştığı zaman yiyin ve o ürünün hasat gününde onun hakkını da verin. İsraf etmeyin; Allah israf edenleri sevmez" denilmektedir. Demek ki Allah, rızık olarak meyve ve sebzeleri de vermiştir.

Ayrıca, özellikle ve özelikle belirtmek lazım ki Kuran-ı Kerim'de diğer kutsal kitaplar (Tevrat ve İncil) gibi, hayvansal gıda tüketimini zorunlu kılmamıştır. Allah/Tanrı, "Kesinlikle et yiyin!" diye bir buyruk vermemiştir. Dinin bu hususiaki yaklaşımı, "Yiyebilirsiniz" şeklindedir. "Yiyebilirsiniz"de buyruk yoktur, izin vardır. Başka bir deyişle, "İster yiyin ister yemeyin, o sizin tercihinize kalmış" denilmektedir. Tabii siz "Yiyebilirsiniz"den –ebilirsini çıkardığınızda "Yiyiniz!" şeklinde buyrukvari bir anlam ya da mesaj çıkarırsınız.

Genel olarak, her üç tek tanrılı dinde de, hayvansal gıda tüketimine izin var ama yeme zorunluluğu yok, isteyen yer isteyen yemez. Yiyen günah işlemiş olmaz, keza yemeyen de günah işlemiş olmaz. Bu, birazda mevcut yasaların bu hususiaki yaklaşımına benzer. Mevcut yasalarda hayvansal gıda tüketmeyi zorunlu kılmaz, keza tüketmemeyi de zorunlu kılmaz. Tüketen kişi herhangi bir yasayı çiğnemiş dolayısıyla suç işlemiş olmaz, tüketmeyen kişi de herhangi bir yasayı çiğnemiş dolayısıyla suç işlemiş olmaz.[30] Yalnız, hayvanlara "eziyet" etmek suçtur. (Dinde de, hayvanlara "eziyet" etmek günahtır.) Hem din hem de mevcut yasalar, insan dışı "hayvanlar malınızdır ve malınızı yani hayvanları istediğiniz şekilde kullanabilirsiniz ama onlara gereksiz yere eziyet etmeyin" diyor. Mevcut yasaların "eziyet" ten ve "mal"dan neyi kastettiğini, Gary L. Francione *Hayvan Haklarına Giriş* adlı kitabında birkaç örnek üzerinden çok iyi analiz ediyor. Doğrusunu söylemek gerekirse dinin yaklaşımı da bundan pek farklı değil. Tek tanrılı dinlerde "eziyet" ve "mal" konusunda benzer bir yaklaşımı sergilenmektedir.

Burada önemli bir noktayı daha irdelemek istiyorum. Birçok dindar, yanılgıya kapılarak hayvansal gıdaları tüketmenin Tanrı'nın/Allah'ın bir emri olduğunu düşünür. Bu algı ya da düşünce, Diyanetin bana verdiği cevapta da mevcuttu. 22/11/2010 tarihinde, cezaevindeyken T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığına yazdığım mektupta, şu sorularımın yanıtlanmasını istemiştim:

30. Yasaların bana izin vermesi, tüm yaptıklarımın ve yapacaklarımın ahlaki olduğunu kanıtlamaz. Yaptığım şey ahlak dışıysa eğer, yasaları işaret ederek sorumluluktan kaçamam. Ben, yasaları mutlak doğru ve ahlaki görmem. Dün için doğru olan yasa bugün için doğru olmayabilir. Bugün için doğru olan yasa yarın doğru olmayabilir.

1. İslamiyetin "hayvan hakları"na bakışı nedir? "Hayvan hakları"nı nasıl tanımlamaktadır?
2. Kuran-ı Kerim'de, bazı insan dışı hayvanların (etleri yenen vs) insanlar için yaratıldığı, dahası yeryüzündeki her şeyin insanlar için yaratıldığı beyan edilmektedir. Peki, aslan, Komodo ejderi, yılan vs –etleri yenmeyen– hayvanlar niçin yaratılmıştır? Ekolojik dengenin sağlanmasının amaçlanmasının temel nedeni gene salt insan mıdır?
3. Bir Müslüman aynı zamanda bir hayvan hakları savunucusu olabilir mi? Olamazsa, neden olamaz? Olabilirse, bu, dinsel inanç ve değerlerle çelişmez mi? İnsanın "kutsallığı"nı zedelemez mi?
4. İnsandışı hayvanları etleri için öldürmek, süt ve yumurta için kafeslere koymak vs Kuran'ın temel mesajı olan "adaletli olun ve zulümden kaçının" buyruğuna ters düşmez mi?

Elinizdeki kitap için sorduğum bu sorulara, Diyanet İşleri Başkanlığının verdiği karşılığı aynen aktarıyorum:

T.C
BAŞBAKANLIK
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Sayı: B.02.1. DIB.0.10.105-1212 17.12.2010
Konu: Dini Soru

Sayın Çetin NERSE
M Tipi Kapalı Ceza İnfaz Kurumu
BATMAN

İlgi: 22.11.2010 tarihli dilekçe.

1. Hayvanları insanların hizmetine veren ve çeşitli şekillerde faydalanmasını helal kılan Allah Teâlâ, buna karşılık onlara merhamet ve şefkat gösterilmesini emreder. Peygamber (s.a.v), "Merhamet edene Allah da merhamet eder; yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin" (Ebu Davud, "Edeb" 58) buyurarak insanları hayvanlara karşı merhametli olmaya çağırmıştır. Buna göre dinimizde, hayvanların aç veya susuz bırakılmaları, dövülmeleri, yavrularının alınması, yarışma düzenlenerek dövüştürülmeleri, atışlarda canlı hedef olarak kullanılmaları, zevk için avlanılmaları, güçlerini aşan ölçüde yük taşıtılması, kendilerine hakaret ve beddua edilmesi gibi kötü muamelelerde bulunulması yasaklanmıştır.
2. Hayvanların yaratılışının yegâne hikmeti, insanların onların et ve sütlerinden yararlanması değildir. Eti yenilsin veya yenilmesin her bir hayvan

türünün yaratılmasında bizim bildiğimiz veya bilmediğimiz pek çok hikmet vardır. Nitekim Kuran-ı Kerim'de şöyle buyurulur: "Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok fayda vardır. Hem onlardan yersiniz. Onları akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (zevk) vardır. Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorlukla varabileceğiniz beldelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok esirgeyicidir, çok merhametlidir. Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleride yarattı. Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır" (Nahl, 16/5-8).

3. Her Müslüman yukarıda ifade olunan anlamda bir hayvan hakları savunucusu ve koruyucusudur.
4. Hayvanları yaratan ve onlardan yararlanmamızı emreden Cenab-ı Hak olduğuna göre, bu durum neden O'nun adaletine aykırı ve zülüm olsun?

Konu hakkında geniş bilgi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin "HAYVAN" maddesine bakabilirsiniz.

Yaptığınız kitap çalışmalarınızda ihtiyaç duyduğunuz eserleri kütüphanelerden temin edebilirsiniz.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. Hamza AKTAN Başkan a.
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Benim sorduğum sorulara Diyanetin verdiği bu yanıtta şüphesiz önemli noktalar vardır. Birincisi, "yukarıda ifade olunan anlamda" her Müslümanın "bir hayvan hakları savunucusu ve koruyucusu" olduğunun belirtilmesidir. Burada, benim ve benim gibi düşünen hayvan hakları savunucularının "hayvan hakları savunucusu"na yüklediği anlam ile Diyanetin yüklediği anlam arasında oldukça önemli ve hatta hayati bir fark vardır. Ben, "hayvan hakları savunucusu" dendiğinde, hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmayan yani vegan olan ve sair kullanım biçimlerine karşı olan insanları algılıyorum. Diyanet ise, verdiği cevaptaki 1. ve 2. maddelerde "ifade olunan anlamda" bir algıya sahiptir. Buradaki garabet bununla da bitmiyor. Diyanete göre, Allah, hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmamızı emrediyor. "Hayvanları yaratan ve onlardan yararlanmamızı emreden Cenab-ı Hak" diye yazan Diyanet, nedense böyle emrin Kuran-Kerim'in hangi ayetinde geçtiğini beyan etmiyor. Aslında edemiyor çünkü Kuran'ın hiçbir yerinde böyle bir emir veya buyruk yok...

Hayvansal gıda tüketmeyi bırakan dindarlar Tanrı'nın buyruk larına karşı gelmiş olmazlar zira Allah'ın "Hayvansal gıda tüketin!" şeklinde bir buyruğu yoktur. Ne ki bazı dindarlar bu gerçeği, bilerek veya bilmeyerek, atlıyorlar. Örneğin, kimi Müslümanlar hayvansal gıda tüketmeyi, "Allah onları bizim için yaratmıştır" diyerek sözüm ona, meşru, masum ve makul bir gerekçeye dayandırıp geçiştiriyorlar. Bugüne değin birçok Müslümanla yaptığım tartışmalarda her ne kadar bu gerekçe öncelikle dile getirildiyse de, dindar olmayan ve hayvansal gıda tüketen insanların öne sürdükleri gerekçelere benzer gerekçelerle de karşılaştım. Bu gerekçelerden biri, "Et yiyerek ekosistemin bozulmasını engelliyoruz"du. Bu gerekçeye sığınan Müslümanlar, etlerini yedikleri insan dışı hayvanların aşırı üremelerinin önünü aldıklarını dolayısıyla doğanın dengesinin bozulmasını engelliediklerini düşünüyorlar. Halbuki yedikleri insan dışı hayvanlar (koyun, keçi, tavuk, inek vb) zaten aşırı üremeyen dolayısıyla ekosistem için tehlike oluşturmayan hayvanlardır. Fare ya da çekirge gibi hayvanları yemiş olsalardı, zorlama bir akıl yürütmeyle, böyle bir şey düşünülebilirdi belki ama bu türden hayvanları da yemiyorlar ki! Etleri yenen diğer hayvanların aşırı üremeleriyse biraz zor çünkü insan türü haricinde binlerce etçil hayvan daha vardır ve bu etçil hayvanlar onları yiyerek aşırı üremelerine dolayısıyla da ekosistemin bozulmasına mani oluyorlar. Açıktır ki bu gerekçenin sağlam bir dayanağı yoktur. İnsan, yaptıklarıyla ekosistemin bozulmasını önlemek bir yana, Küresel Isınma vb sorunların da gösterdiği gibi, ekosistemi bozmakta ve her yıl binlerce canlı türün ilga olmasına neden olmaktadır.

Avcı hayvan topluluklarının aşırı üremesini engellemek için avlandıklarını serdeden zihniyetinde makul bir dayanağı yoktur. Zira "Her birey, doğal dengeyi korumaya katkısı bulunan bir rol oynar. Öteden beri inanılanın aksine, bir avcı hayvanın aşırı üremesi de imkânsızdır; çünkü bunların sayısı, avlarının sayısıyla sınırlıdır. Mesela bir ovada gelincik sayısının çok olması bu hayvanın aşırı üremesinin sonucu değil, aynı bölgede gelinciklerin beğenip avladıkları tarla sıçanlarının anormal artışının sonucudur. Demek ki herhangi bir avcı hayvan topluluğunu "sınırlamak" veya "düzenlemek" için çaba harcamak boşunadır."[31]

31. Thema Larouse, *Tematik Ansiklopedi*, İstanbul: Milliyet Tesisleri, 1994, Cilt 4, 222.

Bazı Müslümanlar, diğer etçil hayvanları işaret ederek, et yemekle "doğadaki gerçeğe göre" hareket ettiklerini savunuyorlar. Doğrudur, diğer etçil hayvanlar da bazı hayvanları öldürüp yiyor. Ama onlar bunu yapmakta zorunludurlar, et yemedikleri takdirde kendileri ölecektir. Hayatta kalmak için et yemek zorundadırlar. Ayrıca, onlarda ahlaki bilinç de yoktur. Yani, yaptıklarının (acı ve haz duyabilme yetisine sahip bir varlığı öldürüp yemek) ahlaki olup olmadığı hakkında herhangi bir farkındalıkları ve fikirleri yoktur. Edimlerini ahlaki bir muhasebeye vuramıyorlar. Fakat insanlar ahlaki bilince sahiptirler, dolayısıyla edimlerini ahlaki bir muhasebeye vurabilirler. Bu savunuyu ortaya atan insanların el attığı "doğa"da "cinayet", "hırsızlık", "gasp", "tehdit", "tecavüz" vb şeylerde mevcuttur. Bu sebeple, sırf mantıksal bir gerekçe üreteyim düşüncesiyle doğaya el atarken, bu girişimin bize ne gibi bedeller ödetebileceğini iyi hesaplamak lazım. Aksi halde el atmaktan vazgeçmeliyiz.

Bir de, eğer etçilleri işaret edeceklerse, "kutsal" bir varlık olduğunu iddia eden insanın, kendisini, "aşağılık" varlıklar olarak gördükleri hayvanlarla kıyaslamaları bu kutsallığa darbe indirmez mi?

İlginçtir, bazı Müslümanlar da, etlerini yemek için öldükleri insan dışı hayvanların bundan şikâyetçi olmadıklarını, bilakis, "kutsal" bir varlık olan insanın ihtiyaçlarını karşıladıkları ve dolayısıyla, Allah tarafından kendilerine verilen "görev"i yerine getirdikleri için sevindiklerini bile savunular. "Mesela etleri yasaklanan hayvanlar, bilhassa domuz, insanlara hastalık bulaştırılmasına karşılık her pisliği, hatta leşleri bile yiyerek insanda hastalık yapabilecek pek çok sebebi ortadan kaldırması buna misal teşkil eder."[32] Bütün canlı varlıklar insanlar için yaratılmıştır ya, işte her biri ayrı bir ihtiyacı karşılamaktan öte bir anlam taşımazlar. Kimi insan dışı hayvanlar insanlara etlerini sunmak için, kimisi sütlerini, kimisi yumurtalarını, kimisi ballarını, kimisi derilerini/kürklerini, kimisi yünlerini, kimisi yağlarını sunmak için, kimisi de insanlara binek ve bezek olmak için yaratılmıştır –Allah tarafından!

Elbette, şayet Allah yeryüzündeki tüm varlıkları insan için yaratmışsa, acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan hayvanların insanların çıkarlarına hizmet etmek için can atmaları, birbirleriyle yarışa girmeleri normal veya doğaldır! Bu "kutsal görev"i ifa etmek için bütün hayvanlar birbirleriyle kavga eder...

32. Asaf Ataseven, *Din ve Tıp Açısından Domuz Eti*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, 37

Kanaatimce bu düşünce biraz problemli. Şöyle ki, eğer gerçekten de Allah, insanların çıkarlarına hizmet etmeleri için insan dışı hayvanları yaratmışsa ve her birini ayrı ayrı vazifelendirmişse, demek ki insan dışı hayvanların kendi başlarına anlamsal bir mahiyetleri yoktur yani kendi kendileri için varolmamışlardır ve bu yüzden varlık olarak anlamları kendi varlıklarıyla doğrudan oluşmaz, onların varlıkları insanların varlığı vesilesiyle anlam kazanır. Kendi olarak varlıkları, insanların çıkarlarına hizmet ettikleri oranda anlam ve değer kazanır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, insanlar olmasaydı onlarda olmazdı, varlıkları herhangi bir anlam ve değer taşımazdı. Bu hadise şuna benzer: Şu anda benim elimde tükenmez bir kalem var. Bu kalem (ve diğer bütün kalemler), benim (insan) çıkarlarıma (yazı yazmada olan çıkarlarıma) hizmet etmesi için diğer insanlar tarafından benim için yapıldı (yaratıldı). Kalem kendiliğinden ve kendisi için varolmadı, insanlar tarafından benim (insan) için varedildi. Buradaki tek varolma amacı, benim yazı yazabilme amacıma bir araç olarak hizmet etmektir. Herhangi bir içkin değeri yoktur. Kendi varlığını benim varlığıma borçludur. Eğer varlığı herhangi bir anlam ve değer taşıyorsa, bu, benim varlığım vesilesiyle olmaktadır. Benim varlığıma/çıkarlarıma hizmet ettiği oranda benim için anlamlı ve değerlidir.

Şimdi de kalemin yerine bir koyunu (ya da insanların çıkarlarına hizmet eden herhangi bir insan dışı hayvanı) koyalım. Şu anda evimin bahçesinde ağaca bağlanmış bir koyun var (gerçekte benim yok...) Bu koyun (ve insanların çıkarlarına hizmet eden diğer tüm koyunlar ve insan dışı hayvanlar), benim (insanın) çıkarlarına (et yeme, yün kazak giyme vb) hizmet etmesi için Allah tarafından benim için yaratıldı. Koyun kendiliğinden ve kendisi için varolmadı, Allah tarafından benim (insan) için yaratıldı. Buradaki tek varolma amacı, benim et yeme vb amacıma bir araç olarak hizmet etmektedir. Herhangi bir içkin değeri yoktur. Kendi varlığını benim varlığıma borçludur. Eğer varlığı herhangi bir anlam ve değer taşıyorsa, bu, benim varlığım vesilesiyle olmaktadır. Benim varlığıma/çıkarlarıma hizmet ettiği oranda benim için anlamlı ve değerlidir.

Görüldüğü gibi, koyunun (ve insanların çıkarlarına hizmet etmesi için varoldukları düşünülen diğer tüm insan dışı hayvanların) varlığı şeyleştirilmektedir. Şeyleş(tiril)en koyunun kendi başına bir anlamı ve değeri yoktur. Onun varlığının ne kadar anlamlı ve değerli olduğunu insanlar ve bu insanların oluşturduğu

piyasa belirler. Piyasadaki ilişkiler ağı içerisinde bir meta olarak el değiştiren koyunun değeri, "sahibine" sağlayacağı fayda oranında tecessüm eder...

Mamafih, eğer gerçekten de Allah, insanların çıkarlarına hizmet etmeleri için insan dışı hayvanların her birini ayrı ayrı vazifelendirdiyse ve bu hayvanlarda bu vazifelerini yerine getirmekten memnuniyet duysalardı, kanımca, o zaman bu hayvanların bu muameleler sonucunda acı çekmemeleri gerekirdi. Allah, onların acı çektiklerini bildiği halde onları bunun için vazifelendiriyorsa ve sonuç itibariyle büyük acılara yol açıyorsa, Allah'ın bu durumdan (masum canlıların büyük acılar çekmelerinden) nasıl olurda rahatsız olmadığı ve buna bir son vermediği sorusu önem kazanıyor. Acı çekme (geleneksel anlamda korku) olmasaydı canlıların hayatta kalma ve türünün soyunu sürdürmesi noktası sıkıntı doğururdu. Korku, ekosistemin varlığı için kaçınılmaz ve olmazsa olmaz bir olgudur. Dolayısıyla Allah'ın böyle bir olguyu varetmesi bu bakımdan makuldür. Yine de, her ne kadar korku duyma, canlıların kendi hayatlarını sürdürebilmeleri açısından önemli ise de, böyle bir "vazife"yi yerine getirmeye çalışan canlıların acı çekmelerini sağlayan sebeplerin veya koşulların olmaması, bitkilerden bu açıdan farksız olmaları, onlar için daha iyi olurdu. Acı çekmemek acı çekmekten daha iyidir! Elbette, Müslümanlar, "insan dışı hayvanların bizim çıkarlarımıza hizmet ederken acı çekmelerinde bir hikmet vardır ki Allah bunu layık görmüştür" diyecektir. Yoksa, insanların çıkarlarına hizmet ederlerken büyük acılar çeken insan dışı hayvanlar, bu vazifelerini liyakatiyle ifa ettiklerinden ötürü cennete mi koyulacaklar? Öldüklerinde doğruca cennete konulacak olmaları, onların bu dünyada çektikleri büyük acıların karşılığı olabilir mi? Eğer onlara, vazifelerini liyakatiyle ifa etmeleri karşılığında cennet vaat olunsaydı, kanımca Eyüp peygamber gibi acılara direnmeleri/sabırlı olmaları, bu vazifeyi yerine getirmek için seve seve boyun eğmeleri gerekirdi. Eşeklerin, kendilerine yük bindirmeleri için insanların önünde neşeyle sıraya girmeleri, hatta tüp vb kuyruklarda bekleyen insanlar gibi bazen sıra kavgalarına tutuşmaları gerekirdi. Etlerinin yenmesi helal kılınan hayvanların kasapların önünde uzun kuyruklar oluşturmaları, balıkların insanların ağlarına ve oltalarına takılmak için ellerini çabuk tutmaları gerekirdi...

Belki, insan dışı hayvanların insanların çıkarlarına hizmet etmeleri için yaratıldıklarını, her birinin Allah tarafından ayrı ayrı

vazifelendirildiklerini ve onlarında bu vazifeleri yerine getirmekten memnun olduklarını düşünen/buna inanan insanlar için bu düşünce çok mantıklı, tutarlı ve anlamlı geliyor olabilir ama benim gibi düşünen insanların gözünde bu düşünce çok mantıksız, tutarsız ve anlamsızdır. Bunu insanmerkezciliğin, bencilliğin ve megalomaninin zirve yaptığı ve pratik sonuçları itibariyle büyük acılara yol açan bir inanç olarak görüyorum.

Bazı Müslümanlarsa, dindar olmayan ve hayvansal gıda tüketen insanlar gibi, insanların hayvansal gıdaları tüketmeye mecbur olduklarını aksi halde büyük sağlık sorunları yaşayacaklarını ve hatta öleceklerini düşünürler. Enteresandır, bugüne değin, vejetaryen beslenen milyonlarca insan yaşadı, yaşıyor ama nedense et yemedikleri için ölen ya da büyük sağlık sorunlarıyla boğuşan kimse olmadı. Ben yıllardır veganım ama gelin görün ki erken bir ölüm gelip kapıma dayanmıyor. Et yemediği için ölen yok ama et yediği için ölen çok. Et ve diğer bazı hayvansal gıdalardan kaynaklanan onlarca hastalık var: gıda zehirlenmesi, kalp damar hastalıkları, kolesterol, gut, brusella, prostat, diyabet, obezite, hipertansiyon ve birçok kanser türü. Bizzat tanıdığım birçok insan var ki, doktorları onlara et yemeyi yasaklamışlar çünkü çeşitli hastalıklarla boğuşuyorlar. Bunun yanında, vejetaryenlerin ve veganların hemen her açıdan hayvansal gıda tüketenlerden daha sağlıklı olduğu, her geçen gün sayıları artan bilimsel araştırmalarla doğrulanıyor.

Velev ki hayvansal gıdalar sağlığa yararlı olsun. Eğer bitkisel gıdalar da aynı düzeyde sağlığa yararlı ise, ahlaken hangisi benimsenmelidir? Bir yanda acı ve haz duyabilme yetisine sahip insan dışı hayvanlar, diğer yanda acı ve haz duyabilme yetisine sahip olmayan bitkiler?

Bu soruyu aklınızdan çıkarmamanızı temenni ederek ve bu sorudaki ahlaki boyutu şimdilik bir tarafa bırakarak, bu savunuya sarılan Müslümanların (genel anlamda dindarların) serdettikleri bir itiraza yer vermek istiyorum. İtiraz şöyledir:

"Eğer et vb hayvansal gıdalar sağlığa zararlı ise, Allah niye bunları tüketebileceğimizi bildiriyor? Allah her şeyin en iyisini bildiğine göre, doğru olan Allah'ın bu beyanıdır. En büyük ilim Allah'ın ilmidir. Allah mutlak doğru (iyi) olanı bilir. Oysa insan mutlak doğru (iyi) olanı bilemez. O, bunun için Allah'a başvurmalıdır. Beşer ilim yanılabilir, nitekim sayısız defa yanılmış, büyük yanlışlıklar yapmıştır. Kaldı ki bütün biliminsanları bu konuda tam bir konsensüs

içinde değildir. Kimisi hayvansal gıda tüketmenin sağlığa faydalı olduğunu söylerken, kimisi aksini savunuyor. Mutlak bir doğru yok. Oysa Allah her şeyin en iyisini bildiği için onun bildikleri mutlak doğrudur. Eğer hayvansal gıdaları tüketmek sağlığa zararlı olsaydı, Kuran'da "Bunları tüketmeyin!" diye buyururdu. Tersine, O, hayvansal gıdaları tüketebileceğimizi bildiriyor. Demek ki hayvansal gıdaları tüketmek insan sağlığına zarar vermez. O zaman bunları yememizde hiçbir sakınca yoktur, gönül rahatlığıyla yiyebiliriz."

Galiba sert bir kayaya tosladık. Karşımızda mutlak inanca sahip birinin taassupvari bir savunusu var. İlk bakışta albenili, kendi içinde tutarlı ve sağlam gözüken bu savunu tam bir fiyaskodur. Sonunun nereye varacağı iyi hesaplanmamış bir girişim.

Evet, Kuran-ı Kerim'de, Allah'ın her şeyin en iyisini bildiği yazılıdır; "Allah... Alim'dir, her şeyi en iyi biçimde bilir."[33] Tabii ki, eğer Tanrı varsa ve her şeyin en iyisini biliyorsa, onun bildikleri mutlak doğrudur ve buna mugayir düşen beşeri analizler ve tespitler yanlıştır. Peki ama ya Allah diye bir şey yoksa? Ya Kuran-ı Kerim (ve diğer "kutsal" kitaplar) insan elinin ve zihninin bir ürünüyse? O zaman itibar etmemiz ve başvurmamız iktiza eden tek kaynak beşer ilimdir. Kılavuzumuz beşer ilim olacaktır, olmalıdır... Eğer Allah varsa ama her şeyin en iyisini bilmiyorsa, namuayyen ve tekinsiz bir durumla karşılaşırız. Doğru (iyi) olanı mutlak olarak bilemediğimiz için, pratik sonuçlara bakarak doğru (iyi) olanı bulmaya çabalarız. Bu da tamamıyla tatmin edici olmaz tabii, bir yerlerde noksanlık olduğunu zaman zaman duyumsarız.

Varolan bir Allah'ın her şeyin en iyisini bilemeyeceği fikrinin kabul edilme ihtimali yok denecek kadar az olduğu ve yapılagelen Allah tasavvurlarıyla uyuşmadığından, bunu bir köşeye bırakıp, Allah'ın varolduğu ve her şeyin en iyisini bildiği şeklindeki itikadı incelemeye değer bulabiliriz.

Kuran'da, Allah'ın her şeyin en iyisini bildiği yazılıdır ama Kuran'da geçen ayetlerin sonsuza dek geçerli olduğu açıkça yazılı değildir. Her ne kadar Allah'ın tavrında herhangi bir değişikliğin görülemeyeceği beyan edilse de[34], bu beyandan, Kuran'daki ayetlerin sonsuza dek geçerli olduğu yönünde bir fikri doğrudan çıkartamayız. Kaldı ki böylesi bir fikir çıkarılabildiği takdirde bundan en

33. Kuran-ı Kerim, Bakara suresi, 115. ayet.

34. ...Allah'ın tavrında herhangi bir değişiklik asla bulamazsın" Kuran-ı Kerim, Ahzab suresi, 62. ayet.

büyük sıkıntıyı bazı Müslümanlar yaşayacaktır. Zira uzun yıllardan bu yana Müslümanların çoğunluğu, belki de hemen hepsi, Kuran'da geçen birçok ayetin verdiği mesaja göre hareket etmiyorlar, yaşamıyorlar. Kuran'ın öngördüğü yaşam tarzına mugayir bir yaşam tarzları var. Bazı düşünceleri ve uygulamaları Kuran'daki birçok buyruk ile uyuşmuyor. Bariz bir örnek vermek gerekirse, Türkiye'nin nüfusunun yaklaşık % 98'inin Müslüman olduğu söylenir. Ancak, bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de uzun yıllardır hiçbir hırsızın elleri kesilmiyor. Oysa Kuran-ı Kerim'de, Maide suresinin 38. Ayetinde: "Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin..." deniliyor. Evet, hemen sonrasındaki (39.) ayette; "Kim zulmünden sonra tövbe eder, halini düzeltirse kuşkusuz Allah onun tövbesini kabul eder. Allah çok affedici, çok merhametlidir" denilmekte ise de, kanaatimce bu bir, iki kez hırsızlık yapıp da tövbe edenler için geçerlidir. Oysa Türkiye'de bazı hırsızlar var ki onlarca, yüzlerce kez hırsızlık yapmışlardır ve tövbe etmeye de niyetleri yoktur. Bu tür kişiler için Kuran'da açık bir buyruk var ama nedense nüfusun "%98'i" Müslüman olan bir ülke de bu buyruk yerine getirilmiyor, el kesme yerine hapis vb cezalar veriliyor. Müslümanların çoğunlukta yaşadığı birçok ülkede daha bu böyledir. Ve anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar bu durumdan şikâyetçi değiller. Şikâyetçi olmak bir yana el kesmeye sert bir şekilde karşı olan, hatta bu uygulamayı zalimlik olarak değerlendirenler de vardır. Tabii bunların birçoğu Kuran'da böyle bir ayetin olduğunu bile bilmiyorlar. Gerçi bilenlerin tavırlarında da pek değişiklik olduğu da yok. Bir keresinde, kendisini çok dindar biri olarak gören ve Kuran-ı Kerim'i defalarca hatmettiğini söyleyen bir arkadaşıma: "Sence hırsızlık yapan birinin ellerinin kesilmesi doğru mudur?" diye sordum. Duraksamaksızın: " Hayır!" dedi ve ekledi; "Ceza olarak onun ellerinin kesilmesini doğru bulmuyorum. Ayrıca yasalarda bunu engelliyor." Bu son cümleyi duyunca onun, yasalar engellemediği takdirde bunun yapılabileceğini yani hırsızların ellerinin kesilmesini caiz bulabileceğini sanarak: "Peki yasalar bunu engellemezse bunu doğru bulur musun? Yapar mısın? Yaptırır mısın? Ya da yapanı hoş görür müsün?" diye sordum. Yine cevval bir sesle: "Hayır!" dedi. Sonunda, dayanamadım ve; "Allah bunu caiz buluyor, bu Allah'ın bir buyruğudur. Sen bu tavrınla bu buyruğa karşı gelmiş olmuyor musun?" diye sordum. Arkadaşım biraz duraksadı. Sonra, nihayet makul bir yanıt bulduğunu dü-

şünerek: "Bu uygulama Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem için geçerliydi. O dönemde cezaevi olmadığından dolayı, hırsızların ellerinin kesilmesi zorunluydu. O dönemde yaşamış olsaydım bende bu uygulamayı doğru bulurdum. Ama bugün yasalarımız ve cezaevlerimiz var. Hırsızlık yapanlar cezaevine konuluyor. Cezaevleri olduğu için, bugün hırsızların ellerinin kesilmesine karşıyım" diye noktaladı konuşmasını. Böylelikle, bu bilişsel çelişki "o dönem için geçerliydi..." diye düşünülerek kendince bertaraf edildi. Fakat tabii bu mantığa bürüme bir yere kadar işliyordu. Birkaç sorudan sonra sükût kesiliyordu.

O insanın ahlaki değerleri hırsızlık yapan insanların ellerinin kesilmesini hoş göremiyor, hazmedemiyordu. Sonunda bu direnç mantığa bürüme işleminin akabinde daha da kuvvetlendi. Ancak, özellikle belirtmeliyim ki, "Hırsızların ellerinin kesilmesi Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem için geçerliydi. Şu anda cezaevleri olduğu için bugün itibariyle uygulanamaz" fikri o insanın fikriydi, onun ürettiği/geliştirdiği bir fikirdi. Ne Allah ne de Hz. Muhammed böyle bir beyanda bulunmamıştır. Kuran-Kerim'de buna benzer bir ayet yoktur. Kuran'da, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde esas alınan kimi uygulamaların (hırsızların ellerinin kesilmesi gibi) gelecek dönemler için geçerli olmayacağı ya da her dönemde esas alınan uygulamaların farklı olabileceği-olması gerektiği yönünde hiçbir beyan yoktur. Her kim Kuran'daki bazı ayetlerin/buyrukların Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem için geçerli olduğunu söylüyorsa, bunu Kuran'daki herhangi bir ayete ya da sahih hadise mesnet ederek söylemiyor; kendi kanaati çerçevesinde konuşuyor. Bu nedenle bu türden söylemlerde dinen mutlak değildir. Bugün dahi birçok dindar hırsızların ellerinin kesilmesi gerektiğini savunuyorlar.

Eğer her dönem için geçerli olabilecek tek buyruk ya da mesaj varsa, o da "Adaletli olun ve zulümden kaçının" olmalıdır. Allah'ın bu yönlü bir tavrında değişiklik olmaz. Kuran'ın bu mesajı her dönem için geçerli olabilir ama Kuran'da yer alan, pratik ve seküler mahiyetteki bazı ayetlerin yorumlanmasında çağın ruhuna göre değişiklik olabilir, olmalıdır.

Bununla birlikte, bazı ayetlerin/buyrukların geçici olduğu yönünde de açık ve kesin bir beyan yoktur.[35] Bu hususta Müslümanlar

35. Bakara suresinin 106. ayetinde; "Biz bir ayeti siler, unutturur veya ertelersek ondan daha iyisini veya onun benzerini getiririz... denilmektedir. Bu çokanlamlı bir ayet olduğundan kurcalamaya gerek duymadım.

değişik görüşlere sahiptirler, birbirinden farklı yorumlar yapılıyor, daha doğrusu ayetlerin yorumlanmasında farlılık oluyor. Dolayısıyla Müslümanların yaşam tarzları ve edimleri de farklı olabiliyor, oluyor. Zaten tüm Müslümanların aynı yaşam tarzına sahip olmaları ve benzer biçimde eyleme girişmeleride mümkün gözükmüyor.

Peki, bu ve benzeri buyruklar için Allah'ın şu anda ne düşündüğünü nasıl bileceğiz? Galiba hiçbir zaman bilemeyeceğiz! Herkes kendine göre bir yorum yapacaktır.

Hasebiyle, bir Müslüman; "Hırsızların ellerinin kesilmesi Hz. Muhammed'in dönemi için geçerlidir..." dediğinde, ben de; "Hayvansal gıda tüketmek Hz. Muhammed'in dönemi için geçerliydi. Deve eti, hurma, kavrulmuş un ve süt Arapların başlıca yiyecek maddeleri idi."[36] İnsanların çoğunun temel geçim kaynağı hayvancılıktı. O dönemde yeteri kadar meyve ve sebze yoktu, baklagiller çok azdı. İnsanlar hangi meyvenin ve sebzenin hangi vitamini, proteini vs içerdiğini bilmiyorlardı. Etçil bir yemek kültürleri olduğu için alternatif gıdaları tüketme konusunda yeterince bilgi sahibi değillerdi. Hak bilinci pek gelişmemişti. Mevcut zihniyet, hayvan hakları düşüncesine anlam veremezdi, bunu sindiremezdi derim. Hayvansal gıdaları tüketen o Müslüman benim bu düşüncelerimi hangi makul açıklamayla savuşturabilir? Kaynak, kılavuz ya da delil olarak Kuran-ı Kerim'i mi gösterecek?! Ben de bazı ayetleri/buyrukları göstereceğim. Karşı mı çıkacak? Hangi hakla, neye dayanarak? Hayvansal gıda tüketimiyle ilgili olarak Kuran-ı Kerim'i işaret edecek olan Müslüman, Kuran'ı çok iyi incelemeli ve orada ne yazıyorsa onları aynen benimsemeli ve onu bunu gerekçe göstermeden gereğini yapmalıdır. Aksi halde, hayvansal gıda tüketimiyle ilgili olarak Kuran-ı Kerim'i işaret etmekten vazgeçmelidir.

Bazı Müslümanlarsa, insan dışı hayvanlara haklar verilmesinin insanların ontolojik olarak sahip oldukları kutsiyete zarar vereceğini, başka bir deyişle, insanın, Allah'ın ve evrendeki her şeyin karşısındaki statüsünü yıkacağını ve değerini azaltacağını ileri sürerek insan dışı hayvanların bazı hakları olduğu fikrine karşı çıkarlar. "İnsan kutsal bir varlıktır ve yeryüzündeki her şey onun için yaratılmıştır. Kendisinden aşağı konumda bulunan ve kendisi için yaratılan mahlûklara bazı haklar tanıdığı takdirde bu mahlûklarla eşit olmuş, dolayısıyla kutsallığını yitirmiş olur. İnsanlığın, sahip

36. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011

olduğu kutsallığı ve üstünlüğü yitirmemesi için hayvanlara haklar vermemesi gerekir. Dahası, bu yüzden hayvanların hakları yoktur."

Evet, şu bir gerçek: İnsan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak muamele görmeme hakları olduğunu kabul ettiğinizde, yeryüzündeki her şeyin insanlar için yaratıldığı düşüncesi yara alır. Buna, bu dünyada yalnızca insan türünün yaşamadığını, onun dışında yüz binlerce canlı türün yaşadığını, hasebiyle bazı sorumluluklarının olduğu gerçeğini de eklediğinizde, malum düşünce daha da yara alır. Ancak, buradan hareketle, öyleyse insan dışı hayvanlara haklar tanınmaması gerektiğini savunmak, meseleyi yanlış bir noktadan ele almak demektir. Birincisi, "Yeryüzündeki her şey insanlar için yaratılmıştır" düşüncesi sadece bir inançtır, mutlak değildir. İnsanların bir kısmı bu düşünceyi benimsemektedir, buna mukabil bir kısmı da bu düşünceye karşı gelmektedir, bunun insanmerkezci, bencil, megalomanca bir düşünce olduğunu savunmaktadır. Bu düşünce mutlak olmadığı için uygulamada büyük sorunlara yol açmaktadır. İnançların, ahlaki değerlerin ve çıkarların çatışması, bu inancın sorunlu oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu da, bu düşüncenin, yol açtığı mağduriyetler karşısında meşruluğunun olmadığını gösteriyor. Bu sebeple, bu düşünce, zaten özsel olarak sorunludur ve daha başlangıçta kendi kendisini yaralar.

İkincisi, kendisini kutsal ve üstün bir varlık olarak gören insanın, diğer canlı varlıklara haklar tanıması, daha doğrusu diğer canlıların da bazı temel haklarının olduğunu kabul etmesi onun kutsallığına ve üstünlüğüne mugayir sonuçlara yol açmaz. Aksine, asıl o canlı varlıkların bazı hakları olduğunu kabul ettiğinde bu kutsallığa ve üstünlüğe yakışır bir yaklaşım sergilemiş olur. Bazı temel hakları olan canlı varlıklara "Evet senin bazı hakların var, bunları tanıyorum ve gözetiyorum" demek ve bunun gereklerini yerine getirmek, kutsallığa ve üstünlüğe darbe vurmak şöyle dursun, bu kutsallığı ve üstünlüğü pekiştirir. Adaletli olmanın ve kötülüklerden arınarak nezih olmanın nesi yanlış ki? Diğer canlıların bazı temel haklarının olduğunu kabul ettiğinizde ve bunun gereklerini yerine getirdiğinizde son derece adilane davranmış ve bunu yapabilecek üstünlükte olduğunuzu kanıtlamış olursunuz. İnsan da dahil acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan herhangi bir canlının bazı haklarının olduğunu kabul etmek ve bunları gözetmek, bildiğimiz kadarıyla şimdilik yalnızca insan türünün bazı üyelerine mahsustur ve ahlaklı olmanın ön ve olmazsa olmaz koşulu, acı ve haz duyabilme yetisine

sahip olan canlı varlıkların haklarını gözetmektir. Böyle davranan biri, Kuran-ı Kerim'in temel mesajlarından biri olan "Adaletli olun ve zulümden imtina edin!" mesajının gereklerini liyakatiyle yerine getirmiş ve kendisine bahşedilen kutsallığa ve üstünlüğe yaraşır şekilde hareket etmiş olur.

İnsan dışı hayvanların gıda için öldürülmeleri, küçücük kafeslere konulma gibi muamelelere maruz kalmaları haksızlık ve zalimlik olarak görülmez çünkü burada Allah'ın izninin ve teşvikinin olduğu bir gerçek! Allah izin verdiğine göre demek ki insan dışı hayvanlara yapılan muameleler haksızlık ve zalimlik sayılamaz. Her şeyiyle mükemmel olan bir varlık (Allah/Tanrı) bu muamelelere izin verdiğine göre, bu muameleler haksızlık ve zalimlik olarak addedilemez. İşin içine tanrısallık ve inanç girdiğinde, gerçek anlamıyla haksızlık ve zalimlik, algılamada ve itikatta haksızlık ve zalimlik olmaktan çıkar. Masum bir insanın boğazlanmasının dindarlarca eziyet olarak kabul edilmesi ama masum bir koyunun boğazlanmasının dindarlarca eziyet olarak kabul edilmemesinin temel nedeni, kutsal ve aşkın bir varlık olan Allah'ın, insanın boğazlanmasını eziyet olarak görmesi ve dikte ettirmesi, koyunun boğazlanmasının ise eziyet olarak görülmemesidir.

Hangi edimin "eziyet" olarak değerlendirilebileceğine dair konulan sınır, Allah'ın belirlediği sınırdır. Eziyet olup olmadığına dair insanlarca verilen yargı, tanrısal iradeye ve ölçüye bağlıdır. Öte yandan, toplumun büyük bir kısmının koyunun boğazlanmasını eziyet olarak görmeyişi, dinsel inanca tabi uygulamayı sorgulamaya ve aşmaya imkân ve fırsat vermez. Ama öngörüm o ki, bir zaman sonra toplumun büyük bir kısmı bunu eziyet olarak gördüğünde dini algı ve yargıda değişecek. İnsanlar tanrısal düşüncenin haksızlık ve zalimlik ile bağdaşmadığını o gün daha çok anlayacak ve bir koyunun boğazlanmasının da eziyet olduğunu, bununda kutsal ve aşkın bir varlık olan Allah'ın hükümleri ve mesajlarıyla uyuşmadığını anlayacaklardır. Bazı dindarlar, insan dışı hayvanların haklarını tanımanın insanın kutsallığına ve üstünlüğüne mugayir kimi sonuçlara yol açacağında ısrarlı olacak ve buna direnç göstereceklerdir. Bu direncin altında, kendileri için son derece önemli gördükleri bazı çıkarları yitirme kaygısı vardır. Şöyle ki, kusursuz bir varlık tarafından "tüm canlıların en şereflisi (eşref-i mahlûkat)" ve benzersiz bir varlık olarak yaratılmışlardır. Allah yeryüzündeki tüm varlıkları bu benzersiz, bu "eşref-i mahlûkat" için yaratmıştır.

Bu, Allah'ın insanlara büyük bir değer ve yücelik bahşettiği anlamına gelir. İşte, insan dışı hayvanlara söz konusu hakları tanımak ve onlara mal veya kaynak olarak muamele etmekten vazgeçmek demek, bu değerli ve yüce varlık olmaktan vazgeçmek ve "herhangi bir hayvan gibi olmak" demektir. Gösterilen direnç bunadır.

Bazı Müslümanlar (bu diğer dinlerin mensupları için de geçerlidir) ise, "Allah hayvanları bizim için yaratmıştır, onları kullanma iznini Allah vermiştir" diyerek, yaptıklarının sorumluluğunu ve vebalini Allah'a havale etmektedirler. Sorumluluktan kaçınma ve "günahtan arınma"nın en basit ve kurnazca yolu, bu sorumluluğu ve günahı Allah'ın üzerine yıkmaktır. Böylelikle, kimse insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullandıkları için dindarları ahlaki açıdan eleştiremez, kınayamaz ve herhangi bir cezayla karşı karşıya bırakamaz. Onlar Allah'ın kendilerine tanıdığı iznin sınırları çerçevesinde bahşeden, varolan imkânlardan faydalanmaktadırlar.

Dindarların, hayvansal gıdaları tüketme hususunda sorumluluğu Allah'ın üzerine atmaları belki onları vicdan azabından, suçluluk psikolojisinden ve ahlaki huzursuzluktan kurtarmaktadır ama ne olursa olsun gerçeklerden kaçamazlar, nereye giderlerse gitsinler, hangi dala tutunsalar veya hangi sığınağa sığınsalar ve onunla avunmaya çalışsalar da, gerçekler onların peşini bırakmayacaktır.

7
Bir İnsan Aynı Anda Hem Dindar Hem de Hayvan Hakları Savunucusu Olabilir mi?

Tom Regan'a göre, evet, olabilir. Regan, *Kafesler Boşalsın* adlı kitabında şöyle diyor: "'Hayvan hakları savunucusu Hıristiyan' ifadesi, çelişkili bir ifade değildir. Kuşkusuz, Hıristiyan etiğinin merkezinde haklar değil, sevgi yer alır. Yine de, 'hayvan hakları savunucusu Hıristiyan' hayvan hakları savunucularının ulaşmak için çabaladığı hedeflerin aynısına ulaşmak için uğraşan inanç temelli bir yandaşlığı anlatmak için pekâlâ elverişli bir tanımdır. Keza, hayvan hakları savunucusu Yahudi, hayvan hakları savunucusu Müslüman, hayvan hakları savunucusu Hindu, hayvan hakları savunucusu Budist vs de öyle"[1]

1. Tom Regan, *Kafesler Boşalsın*, Çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, 108.

Bu soruya hemen cevap vermek istemiyorum, önce bazı noktaları sizinle paylaşmak istiyorum. Yine de peşinen şunu söyleyebilirim; bir insanın aynı anda teorik olarak hem dindar hem de hayvan hakları savunucusu olabileceğine dair bazı kuşkularım var, diğer bir deyişle, olabileceğine inanmakta güçlük çekiyorum. Her ne kadar Regan: "Hayvan hakları cemaati dışından pek çok insanın, dindar insanların hayvan hakları savunucusu olabileceğine inanmakta güçlük çekmesi, olsa olsa hayvanları kullanan büyük endüstrilerin bizlerin kimliğine dair yanıltıcı bir imaj yaratmada ve bu imajı sürdürmede ne denli başarılı olduğunun göstergesidir."[2] dese de, bu bana pek ikna edici gelmiyor. Buraya kadar okuduklarınız ve birazdan okuyacaklarınız, her üç kutsal kitabın kapsamlı bir analizinin ürünüdür. Herhangi bir endüstrinin antipropagandasından, manipülatif-medyatik faaliyetinden veya demagojisinden etkilendiğimi sanmıyorum. Ve umarım hayvansal gıdaların tüketiminde çıkarları olan birileri, bu yazdıklarımı manipüle ederek kendi mekruh amelleri ve emelleri için kullanmaya kalkışmaz. Bu risk olmakla birlikte, bunu göze almaya cesaret edeceğim. Aksi halde, hangi durumlarda yalan söylenebilir ve gerçekler –sonsuza kadar– görmezden gelinebilir münakaşasının nahoş bir yerinde kendimi bulabilirim, ki bu da sadece üzüntümün katlanmasına yol açar.

Asıl konuya gelirsek, anladığım kadarıyla dindar, herhangi bir dini inancı olan ya da dini inancı kuvvetli olan kişiye denir. (Bu kitap boyunca "dindar"ı, her üç dinden –Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık– herhangi birisine bağlı olan kişi anlamında kullanıyorum.) Bir dindara göre, Tanrı "hep en iyisini, en güzelini, en ahlaklısını, en adil olanı" düşünür, yapar ve yaptırır. İyi ile kötü, doğru ile yanlış, güzel ile çirkin, temiz ile murdar arasındaki ayrımı yapabilmemizi dahası müspet olanı bulmamızı sağlayan Tanrı'dır, onun sayesinde neyin ne olduğunu bilebiliyoruz. Neyi, niye, nerde, ne zaman, nasıl yapmamız veya yapmamamızı öğrenmek için nereye, kime başvuruyoruz? Tanrı'nın, elçileri/peygamberleri aracılığıyla indirdiği kutsal kitaplara başvuruyoruz, değil mi?

O kitaplarda ne yazılmış ise onu esas almalı, kendimizi ve hayatımızı bu kitaplarda yazılanlar doğrultusunda yapılandırmalıyız, ki doğru bir şekilde yaşayabilelim ve böylelikle cennete gidebilelim. Tanrı, tüm doğru ve yanlış bulduklarını orada bildirmiş, telkin-

[2] A.g.e. 108.

lerini ve buyruklarını bir bir sıralamıştır. Şunu yapmanız caizdir, bunu yapmanız beistir. Şu helaldir, bu haramdır. Şunu yaparsanız cennete, bunu yaparsanız cehenneme gidersiniz, gibi. Neredeyse değinmediği husus, müdahale etmediği an, girmediği alan, hakkında hükümde bulunmadığı şey yoktur.

Tanrı'nın "Yapma!" dediği şeyi yapmamalıyız! Mesela, Tanrı bize zina yapmanın günah olduğunu, bunu yapmamamız gerektiğini her üç kitapta da bildirmiştir. Zinayı, çoğumuz ahlaki bulmadığımızdan buna makbul yaklaşırız. Yine, Tanrı hırsızlık yapmanın da günah olduğunu, bunu yapmamamız gerektiğini her üç kitapta da bildirmiştir. Zaten çoğunluğumuz hırsızlık yapmanın ya da başkasının malını haksız yol ve yöntemlerle elde etmenin yanlış olduğunu kabul eder ve bundan imtina ederiz! Bunun gibi daha bir sürü şey de Tanrı mutlak bir hükümde bulunur. Caiz ve beis gördükleri radikal ve kesindir, herhangi bir tereddüt veya kararsızlık yaşamaz. Yapılmasını arzu etmediği bir şey oldu mu "Yapmamalısın!" der, oldu bitti.

Tanrı, bir şeyi yapmana müsaade ediyorsa, hatta bunu yapman için seni teşvik ediyorsa, bu, onun bunun yapılmasını mubah bulduğu anlamına gelir. Ona göre bunun yapılmasında bir sakınca yoktur, doğru, hatta hoş bir şey yapılmıştır. Zaten yanlış veya nahoş bir şey olsaydı "Yapma!" diye buyururdu. Buyurmadığına, "Yapma!" demediğine göre bunun yapılmasına karşı çıkmıyor. Benim, anne ve babama karşı gelmem yanlış olmasaydı Tanrı indirdiği kitaplarda onlara karşı gelmem için teyit ve teşvik edici mesajlar verirdi ya da en azından anlayışla karşıladığını gösteren bir tavır takınırdı. Lakin kendisi bunun doğru olmadığı yönünde mesajlar veriyor, "Annene ve babana karşı gelmeyeceksin!" diyor. Yani demek ki Tanrı, annebabaya karşı gelmenin yanlış bir şey olduğunu düşünüyor.

"Dindar" derken neyi kastediyorduk? Mevcut tek tanrılı üç "büyük" dinin Tanrı'sına inanan ve onun indirdiği kitapların herhangi birinde (veya hepsinde) yazılanlara göre yaşamayı esas alan kişiyi, öyle değil midir? Evet. Ayrıca, Tanrı'nın "her şeyi gördüğüne, duyduğuna, bildiğine, her şeye gücü yettiğine, çok müşfik, çok merhametli, gani, anlayışlı, iyi, güzel, ahlaklı vs" olduğuna ve her şeyin en iyisini, en ahlaklısını, en güzelini, en adaletlisini düşündüğüne, yaptığına ve yaptırdığına inanıyor. Sanırım buraya kadar kimsenin bir itirazı yoktur. Peki, gelelim hayvan hakları savunucusuna. Hayvan hakları savunucusu derken neyi kastedi-

yoruz? İnsan dışı hayvanların (ve insanların) haklarını savunan/gözeten kişiyi, öyle değil mi? Evet. Bu kişi (bu sizde olabilirsiniz), insan dışı hayvanların da bazı muayyen hakları olduğuna inanır. Mesela; yaşama, bedensel özgürlüğe sahip olma ve acı çekmeme ve mal veya kaynak olarak muamele görmeme hakları vardır. İstisnasız, acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan her canlı varlık bu haklara sahiptir. Onların, zincirlenmeme/kafeslere konulmama, kesilip yenilmeme, süt, yumurta, bal vb için kullanılmama, kürk için öldürülmeme, deneylerde, eğlence yerlerinde kullanılmama, eğitim gayesiyle teşhir ve teşrih edilmeme, doğal ortamlarından koparılmama gibi hakları vardır. Kısacası, eşit gözetilme hakları vardır. Bir hayvan hakları savunucusu bu haklara inanır ve onları gözetir. İnsan dışı hayvanları sevmek ve yaşamlarına saygı göstermek, bu hakları gözetmekten geçer. İstisnasız her hayvan hakları savunucusu buna sadakat gösterir.

Dindarın ve hayvan hakları savunucusunun ne olduğunu biliyoruz artık, yani o can alıcı soruya geçebiliriz; Bir insan aynı anda hem dindar hem de hayvan hakları savunucusu olabilir mi?

Sabık sayfalarda tek tanrılı dinlerin insan dışı hayvanlara yaklaşımlarını açımlamış ve bu konuda oldukça sarih olan fikirlere yer vermiştim.

Her üç tek tanrılı dinin de (Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık), insan dışı hayvanlara karşı ahlaki yükümlülüklerimizin olmadığını çünkü insan dışı hayvanların bazı temel haklarının olmadığını, Tanrı'nın insan dışı hayvanları insanlar için yarattığını, tek varoluş nedenlerinin kendilerine verilen görevleri yerine getirerek insanların çıkarlarına hizmet etmek olduğunu savunuyor. Ancak hayvan hakları savunucuları hiç de böyle düşünmüyor; yukarıda belirttiğim gibi, insan dışı hayvanların bazı temel hakları olduğunu savunuyorlar.

Hayvan hakları savunusu, insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmama haklarının olduğunu ve insanların bu hakkı ihlal edemeyeceğini; din ise, insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanılmama gibi bir haklarının olmadığını, insanların, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanabileceğini, bunun hak ihlali olmadığını ve fakat insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmamanın insanın özgür iradesine ve istek ve tercihine bağlı bir şey olduğunu savunur. Din (ve dindar) ile hayvan hakları savunusu ve hayvan hakları savunucusu arasında bu hususta

belirgin bir çatışma, uyuşmazlık veya tenakuz diyebileceğimiz bir durum söz konusudur.

Dindar kişi hayvan hakları düşüncesini içselleştirmeye niyetlendiğinde ciddi bir engelle, Tanrı ile karşılaşır. Çünkü bunu yaptığı takdirde kafasının içindeki Tanrı imgesine mugayir bir konuma evrilir, Tanrı'nın kelamıyla çelişkiye düşer. Hayvan hakları düşüncesine itibar ettiği an da, Tanrı'nın "hep en iyisini, en idealini, en güzelini, en ahlaklısını, en adaletlisini" düşündüğü, yaptığı ve yaptırdığı inancı ile ters düşer. Hayvan hakları inancı ona Tanrı'nın böyle düşünmediğini, yapmadığını ve yaptırmadığını fısıldar. Bunu yaparken de kanıt olarak üç tek tanrılı dinin kutsal kitaplarındaki ilgili ayetleri gösterir. "Eğer" der hayvan hakları inancı "Tanrı 'hep en iyisini, en güzelini, en ahlaklısını, en adaletlisini' düşünüyor, yapıyor ve yaptırıyorsa, niye insan dışı hayvanlara karşı bu kadar sert, acımasız, adaletsiz bir yaklaşımda bulunuyor? Niye insan dışı hayvanlar insanlar için yaratılmıştır ve insanlar onlardan pek çok yönden faydalanabilirler, diyor? Niye..?" diye sorar hayvan hakları inancı.

Bir dindar, "Ben hayvansal gıdaların tüketilmesine, insan dışı hayvanlara böyle zulmedilmesine, haksızlık yapılmasına karşıyım. Bunu doğru, vicdani ve ahlaki bulmuyorum" dediğinde bir kavganın ortasında bulur kendini.

Dindar kişinin doğru bulmadığını onun inandığı şeyin (Tanrı'nın) doğru bulması beraberinde sorgulamayı, yargılamayı ve belki de kırılmayı getirir. Sorgulama ve yargılama kesin gibidir ama kırılma kesin değildir. Kişinin tanrısal düşünceyle girdiği çatışmada dindar kişi Tanrı'nın düşüncelerini ve edimlerini ahlaki ve vicdani bulmadığında kırılmanın ilkini yaşamış ve daha ileri bir safhaya geçmiştir. Kişi bunda ne kadar ısrar ederse ve derinleşirse kırılmanın boyutu da o kadar büyür...

Bir kişi "deist hayvan hakları savunucusu", "panteist hayvan hakları savunucusu", "Budist hayvan hakları savunucusu", "ateist hayvan hakları savunucusu" vb olabilir ama "dindar hayvan hakları savunucusu" olamaz, diye düşünüyorum. Ya da "kutsal" kitaplarda yazılanları dikkate almayıp, inandığı tanrıya her türlü olumlu niteliği yükleyebilir ve bu tanrının insan dışı hayvanların haklarını gözettiğine de inanabilir. Bunda herhangi bir tutarsızlık söz konusu değildir çünkü yeni bir tanrı tasavvuru geliştirilmiştir. İnandığı bu tanrının insan dışı hayvanlara karşı çok merhametli ve adaletli

olduğunu, onların haklarının olduğunu kabul ettiğini savunabilir. Üç tek tanrılı dine dayanmayan yeni bir tektanrıcılık geliştirilebilir. Geliştirilen bu yeni tektanrıcılık bağlamında değerlendirildiğinde "tetst hayvan hakları savunucusu" ifadesi makul olur.

Fakat şunu da belirtmeliyim ki, "dindar hayvan hakları savunucusu" sadece teorik düzlemde işlevsizdir, yani işin teorik boyutunu incelediğinizde din ile hayvan hakları savunucu arasında bir çatışma/gerilim vardır. Teorik olarak "hayvan hakları savunucusu Hıristiyan", "hayvan hakları savunucusu Yahudi" ve "hayvan hakları savunucusu Müslüman" ifadesi çelişkili bir ifadedir. Fakat pratik olarak "hayvan hakları savunucusu Hıristiyan", "hayvan hakları savunucusu Yahudi", "hayvan hakları savunucusu Müslüman" olmak mümkündür. Başka bir deyişle, pratik olarak bir Hıristiyan, bir Yahudi ve bir Müslüman hayvan hakları savunucusu olabilir. Dindar kişi; "Evet, Tanrı'nın, yeryüzündeki her şeyi insanlar için yarattığına inanıyorum. Hayvanları da bizler için yaratmıştır. Bazı ihtiyaçlarımız için onlardan faydalanmamız, onları mal veya kaynak olarak kullanmamız günah değildir. Bunu biliyorum ama hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmak istemiyorum, buna ihtiyacım yok. Sağlıklı bir yaşam için gerekli olan gıdaları bitkisel ürünlerden alabiliyorum. Böylelikle, hayvanların da yaşamlarını sürdürmelerini sağlıyorum. Bunu yapmam da günah değildir" diyebilir.

Ayrıca burada şöylesi bir soru sorulabilir: "Peki nasıl olur da nice hayvan hakları savunucusu üç büyük dinin Tanrı'sına inanmaya devam edebiliyor, hem de hiç huzursuzluk yaşamadan?"

Sosyal psikolog Çiğdem Kâğıtçıbaşı *Yeni İnsan ve İnsanlar* adlı kitabında bazı meslektaşlarının tutarlılık kuramları hakkında az ve öz kimi bilgiler takdim etmektedir. İncelenen kuramlar Heider'in "denge" kuramı; Rosenberg ve Abelson'un "bilişsel dengeleme" kuramı; Festinger'in "bilişsel çelişki" kuramıdır."[3] F. Heider'in "denge" kuramı kısaca şöyledir; Örneğin, Mihriban ile Yusuf birbirlerini çok seven iki arkadaştır. Yusuf sık sık hırsızlık yapmaktadır. Mihriban bunu öğrenince rahatsızlık duyar çünkü hırsızlık yapılmasına karşıdır. Yani ortada dengesiz bir durum vardır. Mihriban'ın bu dengesiz durumdan kurtulması için Yusuf hakkındaki tutumunu değiştirip onu artık sevmemesi ya da hırsızlık yapma konusundaki tutumunu değiştirip hırsızlık yapmanın kötü bir şey olmadığına

3. Çiğdem Kâğıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: Evrim Yayınevi, 2008, s. 150.

kendini inandırması gerekir. Ya da Yusuf'un bu yanını sevmeyerek ve diğer yanlarını severek de bir "denge" meydana getirebilir. M. Rosenberg'in ve P. R. Abelson'un "bilişsel dengeleme" kuramına göreyse, Mihriban, Yusuf'un gerçekten hırsızlık yaptığına inanmayabilir ya da bunu "düşünmemeye çalışır, aklına getirmez ya da reddeder." Bu davranışlarla, Mihriban, Yusuf ile hırsızlık "arasındaki olumlu ilişkiyi nötr (0) ilişki haline getirir, böylece de kendi zihninde tekrar bir denge durumunu sağlamış olur."

"Bilişsel dengeleme" kuramında dengeyi sağlamak için bir başka çözüm yolu daha vardır. Bu çözüm, bir öğeyi ayrıştırmaktır. Şöyle ki, Mihriban, hırsızlık öğesini kendi içinde ayrıştırabilir. Mesela, zengin insanların fakir insanları sömürerek ve doğaya zarar vererek zengin olduklarını, diğer bir deyişle, fakir insanların ve insan dışı hayvanların haklarını gasp etmek suretiyle zengin olduklarını, dolayısıyla Yusuf'un zenginlerin mallarını çalmasının yanlış bir şey olmadığını zira haklarını aldığını düşünebilir. Bu da denge sağlamanın bir yoludur.

L. Fistinger'in "bilişsel çelişki kuramı"na göreyse, "eğer kişinin sahip olduğu bir inanç, bilgi ya da tutum yine o kişinin sahip olduğu bir başka inanç, bilgi ve tutumun tersini gerektirirse, bu iki inanç, bilgi ya da tutum arasında bilişsel çelişki vardır."[4] Kâğıtçıbaşı'nın verdiği sigara örneğiyle bunu daha anlaşılır kılabiliriz. Sigara tiryakisi olan ama aynı zamanda sigaranın zararlarından haberdar olan bir kişi, "sigara benim sinirlerimi yatıştırıyor", "daha dikkatli çalışabilmeme yardımcı oluyor" "çevremde kabul edilmemi sağlıyor" ya da "birçok doktor da sigara içiyor, demek ki sigara içmenin kansere yol açtığı doğru değil" "aslında içinde yaşadığımız kirli hava kansere yol açıyor, demek ki sigara içmekle kanser arasındaki ilişki o kadar ciddi değil" gibi düşüncelerle, mevcut çelişkiyi önemsizleştirmeye çalışarak psikolojik bir rahatlama yaşayabilir.

Kâğıtçıbaşı'nın da vurguladığı üzere; "Bütün bu örnek çözümlemelerin ortak yanı, her birinin bir psikolojik savunma mekanizması gibi işlemesidir. Hepsi, kişiyi rahatsız eden tutarsızlığı ortadan kaldırmak ya da azaltmak için kişinin kendine ve başkalarına karşı öne sürdüğü makulleştirici nedenlerdir."

Üç büyük tek tanrılı dinin (Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık) tanrısına inanan ve aynı zamanda insan dışı hayvanların

4. Daha geniş bilgi için Kâğıtçıbaşı'nın adı geçen eserine bakınız.

haklarını gözeten/savunan insanlar, bu iki inancın yarattığı bilişsel çelişkiyi açıkladığımız kuramsal düşüncelerle bertaraf etmeye, böylelikle de kendilerini psikolojik yönden rahatlatmaya çalışırlar. Tabii bu durum, mevcut bilişsel çelişkiyi ilga etmez, sadece karanlığa gömer. O karanlığa ışık tuttuğunuz her an bu gerçeği rahatlıkla görebilirsiniz.

Muhtemeldir ki bazı "dindar hayvan hakları savunucuları" benimsedikleri dini inançları ile hayvan hakları inançları arasında bir çelişki/çatışma olduğunun farkında değildirler. Bunun farkında olmadıklarından da herhangi bir huzursuzluk vb sıkıntı yaşamamaktadırlar. Her iki inancın benimsenilmesi onlar için çok normaldir, herhangi bir sorun yoktur.

Hayvan hakları inancı ile dini inancı arasında bir çelişki, mugayirlik olduğunun farkında olan insanların işi biraz zor gibi gözüküyor. Onlar bu bilişsel çelişkiyi gidermeyi ya da bu bilişsel çelişkinin yarattığı rahatsızlığın şiddetini azaltmayı amaçlarken: (a) Bu çelişkiyi düşünmemek, (b) reddetmek, (c) mantığa büründürülmüş gerekçeler üretmek (d) ya da bu çelişkiyi tamamen ortadan kaldırmak, yani, ya dini inancına sıkı sıkı sarılıp hayvan hakları inancından vazgeçmek ya da hayvan hakları inancına sıkı sıkı sarılıp dini inancından vazgeçmek yollarını seçerler.

İlk şık (a), mevcut bilişsel çelişkinin yarattığı rahatsızlığı yok etmez. Bu şıkka göre kişi, devamlı bir kaçış hali yaşamaktadır; hakikatten (sıkıntıdan) kaçış! Ancak, ne kadar kaçarsa kaçsın, belleği ve bilinci, kaçınılmaz olarak ona rahatsızlık veren bilişsel çelişkiyi yaşatmaya devam edecektir. Bu insanların durumu biraz da obsesif insanların durumuna benzer; zihinsel olarak sık sık rahatsızlık veren fikirler mevcuttur. En azından obsesif-kompülsif kişi, eyleme girişerek kendisine rahatsızlık/sıkıntı veren fikirsel saplantılardan kurtulabilme imkânına maliktir. Bu insanlarsa devamlı kaçış hali içerisindeler. Ta ki diğer bir şıka el atana dek...

İkinci şık (b), daha az rahatsızlık veren, bazen de hiç vermeyen bir durum sağlayabilir. Şöyle ki, kişi, bilişsel çelişkinin varlığını reddebilir. Bilişsel çelişkinin olmadığına kendisini ve başkalarını inandırma arayışı içerisinde olduğundan, bilişsel çelişkinin üzerine siyah bir perde çekmeyi sağlayabilecek "sanal argümanlar"a başvuracak. Söz gelimi, eğer müslümansa, Hz. Muhammed'e atfedilen sahihliği tartışılır bazı hadislere dayanacak ve amacına en uygun hadisi cımbızlayacak, bunun yanında, hayvan hakları savunusu

ile uyuşmayan hadisleri ve Kuran ayetlerini görmezlikten gelecek, muğlâk ya da çokanlamlı hadis ve ayetleri de amacına uygun bir anlamda okuyacaktır.

Üçüncü şıkka (c) gelince, muhtelif gerekçeler icat ederek mevcut bilişsel çelişkiyi önemsizleştirebilir. Örneğin, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin ve coğrafyanın koşullarını, beslenme tarzını ve bitkisel gıdaların yetersizliğini, farkında(sız)lığı, toplumsal değer yargılarını, inançları, zihniyetleri ön plana çıkartıp, dönemin ve koşulların yarattığı "zorunluluk"a sarılabilir. Kuran'daki ilgili-olumsuz ayetlerin başkaları tarafından Kuran'a konulduğunu, bazı ilgili-olumlu hadislere mesnet ederek söyleyebilir. Tartışmasız olarak, ilgili-olumsuz hadisleriyse yok sayacak, bunları tartışmanın bile hata olduğunu savunacak. O da olmadı, Allah'ın bu konuda insanları zorlamadığını, insanların kendi özgür iradeleriyle hareket etmelerine olanak tanıdığını düşünebilir. Vb.

Dördüncü şıkka (d) gelince, bilişsel çelişkinin tamamen ortadan kalkması için kendince makul bir tercihte bulunabilir. Bunun tek ve basit yolu, iki inancından birini terk etmektir. Bunu yapabilmesi için, kaçınılmaz olarak, iki inancından birini olumsuzlaması, diğerini de olumlaması germektedir. Hasebiyle, olumsuzlamaya karar verdiği inancının en zayıf ve en olumsuz yönlerini ya da noktalarını görmeye gayret edecektir. Örneğin, eğer dinsel inancını terk etmeye karar verdiyse, o zamana değin hiç olmadığı kadar objektif bir gözle din ve Tanrı olgusuna bakacak, bilimsel, mantıksal ve ahlaksal açıdan din ve Tanrı'yı sorgulayacak, analiz edecek, amaç olumsuzlama olduğu için, din ve Tanrı gibi olguların hemen tüm olumsuz niteliklerinin farkına varma yolunda önemli adımlar atacak, hatta belki de, dinsel değerlerin olumlu yönlerini dahi olumsuzlamaya çalışacak, netice itibariyle, deizme, panteizme, ateizme ya da yeni bir tanrı tasavvurunun yaratımına dahi varabilecektir. Yok, eğer hayvan hakları inancını terk etmeye karar verdiyse, aynı olumsuzlama düşüncesi ve arayışı aksi yönde ve aynı temelde gene devreye girecektir.

Bunun yanında, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak kutsal kitapları dayanak gösteren dindarlar, inandıkları kutsal kitapta geçen ama bugün kendilerinin uymadıkları ilahi buyruklara neden uymadıkları/uymayı reddettiklerini açıklamak zorundadırlar. Örneğin, "Kitabı Mukaddes'e neden bazı durumlarda harfiyen uymak gerekirken,

bazılarında uymak gerekmediğini açıklamak durumunda olanlar gene bu kitabı tanık gösterenlerdir."[5] (Çık. 21:1-12)'de, kölelik çok normal görülür, belli kurallara bağlanır ve hatta teşvik bile edilir. Yine, (Çık. 21:12-13)'te; "Kim birini vurup öldürürse, kendisi de kesinlikle; öldürülecektir."; (Çık. 21:16-17)'de; "Kim adam kaçırırsa, onu ister satmış olsun, ister elinde tutsun, kesinlikle öldürülecektir."; (Çık. 21:17-18)'de; "Annesine ya da babasına lanet eden kesinlikle öldürülecektir."; (Çık. 22:18-19)'da; "Büyücü kadını yaşatmayacaksınız."; (Çık. 22:19-20)'de; "Hayvanlarla cinsel ilişki kuran herkes öldürülecektir" diye yazar. Bitmedi, Hz. Musa, Şabat gününde çalışan herkesin öldürülmesi gerektiğini söyler. Keza, zina, ensest, eşcinsellik, fuhuş, medyumluk gibi amellerde ölümle cezalandırılır. İşte, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak Eski Ahit'i gösteren insanlar (Museviler), verdiğimiz bu "ilahi" buyruklara neden uymadıklarını açıklamalıdırlar. Eğer ahlaklı olmayı önemsiyorlarsa ve bunu açıklayamıyorlarsa, o zaman insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak Eski Ahit'i göstermekten vazgeçmelidirler.

İnsan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak Yeni Ahit'i (İncil), özellikle de balık-ekmek hikâyesini, Petrus'un görümünü ve "İsa ve domuz mesellerini" ya da Eski Ahit'in bazı pasajlarını dayanak olarak gösteren Hıristiyanlar da, İncil'de kol gezen cinsiyetçiliği, köleliğin meşru ve normal bir kurum olarak görülmesini, "İsa'nın yoksullarla ilgili kaygılarına çok daha fazla sayıdaki ve çok daha sarih referansları, zenginlerin mallarını dağıtmaları tavsiyesini ve genelde şiddeti mahkûm edip barışı savunmasını neden göz ardı"[6] ettiklerini açıklamak zorundadırlar. Eğer ahlaklı olmayı önemsiyorlarsa ve bunu açıklayamıyorlarsa, o zaman insan dışı hayvanların mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak Yeni Ahit'i ve Eski Ahit'i göstermekten vazgeçmelidirler.

Tabii, Müslümanlar bundan muaf değildirler. İnsandışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak Kuran-ı Kerim'i dayanak olarak gösteren Müslümanlar, Kuran'daki cinsiyetçiliği (bir erkeğe karşılık iki kadının tanıklığı, kadının

5. Gary L. Francione, *Hayvan Haklarına Giriş*, Çev. Elçin Gen & Renan Akman, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 218.
6. A.g.e., 218.

erkeğin yarısı kadar miras alması, kadının erkeğin "tarla"sı olarak görülmesi, yapılan cennet tasavvurunda özellikle iri gözlü ve göğüslü hurilerin önplanda tutulması, bir erkeğin dört kadınla evlenebilmesi vs) neden ekseri benimsemediklerini, ayrıca, Nisa suresinin 15. Ayetinde geçen; "Kadınlarınızdan eşcinsellik yapanlara karşı içinizden dört tanık getirin; eğer tanıklık ederlerse o kadınları, ölüm canlarını alıncaya ya da Allah kendileri için bir yol buluncaya kadar evde tutun" yine Nisa suresinin 16. Ayetinde geçen; "Eşcinselliği içinizden iki erkek yaparsa onlara eziyet edin. Bu ikisi tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse onlara eziyetten vazgeçin" gibisinden buyruklara neden uymadıklarını/uymayı reddettiklerini açıklamak zorundadırlar. Ayrıca, Kuran'da, zina yapanlara "yüz sopa" vurulması da buyrulmaktadır. Fakat İslam Gerçeği adlı kitabın yazarları, "yüz sopa" cezasının uygulanmamasını/uygulanmaması gerektiğini Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin koşullarıyla açıklamaktadırlar. Ve bu cezanın her zaman ve her yerde uygulanabileceğini savunmanın "Kuran'ın felsefesine ve Hz. Muhammed'in uygulamasına" ters düşeceğini yazmaktadırlar. Yine, bahsi geçen yazarlar her ne kadar kitapta hırsızlıkla ilgili ayet için bazı yönlerden makul değerlendirmelerde bulunmuşsalar da, bunun bütünüyle tatmin edici olduğu söylenemez. Maide suresinin 38. ayetinde; "Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan bir ceza olarak ellerini kesin..." deniliyor ve fakat hemen sonrasındaki ayette, hırsızlık yapanın tövbe etmesi halinde affedilmesi buyrulmaktadır. Burada asıl sorun, hangi durumda ve aşamada el kesme cezasının uygulanması gerektiği noktasında doğuyor. Belli ki adı geçen ayette birkaç kez hırsızlık yapıp yakalanan ve yaptığından pişmanlık duyan/tövbe eden kişilerin affedilmesi gerektiği söylenmektedir, en azından ben böyle anlıyorum. Onlarca kez hırsızlık yapan kişilerin kastedildiğini düşünmüyorum.

Neticede, hırsızlıkla ilgili bu ayeti dahil etseniz de etmeseniz de, şu bir gerçek ki birçok Müslüman Kuran'da geçen bu ve benzeri buyruklara uymuyor. Ama iş hayvansal gıda tüketmeye ve hayvan haklarına geldi mi hemen Kuran'ın ilgili ayetlerini işaret ediyorlar. Kanımca, bu kişiler eğer hayvansal gıda tüketme noktasında Kuran'da geçen ilgili buyrukları işaret edeceklerse, Kuran'da geçen ve kendilerinin uymadıkları buyruklara neden uymadıklarını da açıklamak zorundadırlar. Eğer ahlaklı olmayı önemsiyorlarsa ve bunu açıklayamıyorlarsa, o zaman insan dışı hayvanları mal veya

kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak Kuran'ı göstermekten vazgeçmelidirler.

Tabii olarak, asıl soru ve sorun şudur: Dindarlar, "tanrısal" düşünce ile hayvan hakları arasındaki çatışmanın yarattığı sorunu nasıl aşabilirler? Müslüman kişi hayvan hakları savunucusu olabilmek için Müslümanlığından, Yahudi Yahudiliğinden, Hıristiyan da Hıristiyanlığından mı vazgeçmelidir? Dindarlar böyle nahoş bir ikilem içinde midirler?

Hayır, ben öyle düşünmüyorum. Her ne kadar ortada çatışmalı bir durum olsa da bunun, bir dindarın hayvan hakları savunucusu olmasının engellenmesi için yeterli bir neden ve olay olduğunu sanmıyorum. Dindar kişi, inandığı kutsal kitapta geçen buyrukların (ya da ayetlerin) sonsuza kadar geçerli olduğunu/olması gerektiğini ve ne olursa olsun dindarların kutsal kitapta geçen ayetlere harfi harfine uymaları gerektiğini düşünürse şüphesiz devamlı çatışmalı durumlar olacaktır. Ama kutsal kitaplarda geçen ayetlerin/buyrukların içinde bulunulan çağa ve değişen ihtiyaçlara göre yeniden yorumlanması gerektiğini düşünüyorsa söz konusu çatışmalı durumlarda olmayacaktır. Belki böylelikle, teorik boyutta da çatışma olmaz. Kişinin ahlaksal değerleri ve yaşam tarzı "tanrısal" düşünceye mugayir düşmez.

Ben, her dindarın, yeni bir yorumlama ve bakış açısıyla hareket ettiğinde, aynı zamanda bir hayvan hakları savunucusu olabileceğini düşünüyorum. "Pratik olarak bir Hıristiyan, bir Yahudi ve bir Müslüman hayvan hakları savunucusu olabilir" derken biraz da bunu kastetmiştim. Eski yorumlama ve bakış açısıyla hareket edildiğinde teorik olarak çelişkili/çatışmalı bir durum ortaya çıkar...

Bir dindarın aynı zamanda bir hayvan hakları savunucusu olma yolunda verilecek çabanın selameti için ben de yardım mahiyetinde birkaç şey söylemek istiyorum. Burada yazacaklarım yalnızca bir dinin mensupları için değil, her dinin mensupları için geçerlidir.

Hayvansal gıda tüketimi tüm kutsal kitaplarda kişinin rızasına bırakıldığı için, kişinin, yeme konusunda Tanrı'yı dayanak olarak göstermesi makuliyetini ve meşruluğunu yitiriyor. Rızaya bağlı olduğundan birey büyük bir sorumluluk altındadır ve Tanrı'yı işaret ederek bu sorumluluktan kaçamaz. Bu bireyin durumu, dindar olmayan ve hayvansal gıda tüketen birinin durumundan farksızdır artık. Bu bireyin öne sürdüğü gerekçeler (sağlık, gelenek

vs) çürütülebilir gerekçelerdir. Dolayısıyla birey, ahlakı ve vicdanıyla baş başa kalıyor.

Hayvansal gıdaları tüketen dindarların en güçlü kozu, varlığı veya yokluğu mutlak olarak kanıtlanamayan bir varlığın (Tanrı'nın) iznine dayandırmalarıdır; ama ironiye bakın ki, dindarların en zayıf yanı da, bunun, insanların iradesine/isteğine bağlı kılınmasıdır. Sorumluluğu Tanrı'ya yükleme çabaları dindarı "ava giderken avlandı" pozisyonuna sokuyor.

Tanrı hayvansal gıda tüketmeye izin vermiş olabilir ama bu bireyin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Mevcut yasalar da bu izni veriyor ama sırf yasalar bu izni veriyor diye yanlış olan bir şeyi yapmam. Yasalar kusursuz kişiler tarafından yapılmaz, dolayısıyla da kusursuz değildirler.

Dindarlar söz konusu kutsal kitaplarda, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın sözgelimi hayvansal gıdaların tüketilmesinin zorunlu kılınmadığını, bitkisel gıdaların tüketilmesinin alternatif olarak önlerine konulduğunu görmezlikten gelmeyebilirler. Üç büyük dinin peygamberlerinin yaşadıkları dönemlerde yeteri kadar meyve ve sebze yoktu ya da bunların kıymeti iyice bilinmiyordu. Ama bugün yüzlerce meyve, sebze ve bakliyat var. Ve B-12 tabletleriyle desteklenmiş bitkisel gıdalarla beslenme biçiminin insan sağlığı için ne kadar önemli olduğu bugüne değin yapılmış onlarca bilimsel araştırmayla kanıtlanmıştır. Dolayısıyla, dindarlar bu gerçeği dikkate alarak hayvansal gıdaları tüketmeye bir son verebilirler.

İkincisi, nasıl ki inandıkları kutsal kitaplarda geçen (ve az önce alıntıladığımız) olumsuz beyanlara/buyruklara bugün itibariyle uymuyorlarsa ve bu uymazlığı makul bir gerekçeye dayandırıyorlarsa, hakeza, hayvansal gıda tüketimine son vermeyi de aynı makul gerekçeye dayandırabilirler. Ekseri dindarlar, kutsal kitaplarda geçen olumsuz beyanları dikkate almamanın gerekçesi olarak inandıkları peygamberlerin yaşadığı dönemin koşullarını gösterirler. Örneğin, Hz. Musa'nın yaşadığı dönemde kölelik gayet normal görülüyordu. Keza cinsiyetçilik ve günah (suç) işleyenlerin öldürülmesi de öyle. İnsanlar zor koşullarda yaşıyorlardı. Bugünkü kadar bilgili, bilinçli, eğitimli ve deneyimli değillerdi vb. Yine, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde az çok öyleydi. Dolayısıyla, Eski Ahit'te ve Kuran-ı Kerim'de geçen olumsuz buyruklara uymamanın gerekçesi olarak Hz. Musa'nın ve Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemin koşullarını

gösteren dindarların, hakeza, hayvansal gıda tüketimine son vermeyi de aynı makul gerekçeye dayandırabilirler.

Zaten, yaşanılanlardan da anlaşılacağı gibi, dindarların, benimsedikleri dinin kutsal kitabında geçen tüm buyruklara uyarak yaşaması ya da bu kutsal kitapların öngördüğü şekilde bir yaşam tarzını benimsemesi bugün itibariyle çok zordur. Toplumsal değerler, gelenekler, zihniyetler oldukça değişmiştir. İnsanlar artık daha bilgili, bilinçli, eğitimlidirler. Ahlaki değerlerde gözle görülür şekilde bir değişim olmuştur ve öyle görünüyor ki daha da olacaktır. Tüm bu gerçeklere karşın, bazı "köktendincilerin" yaptığı gibi, kalkıp da "inandığım kutsal kitapta geçenleri harfi harfine esas alacağım" demek, dünya gerçeklerinden kopuk bir söylem ve iddiadır. Kanımca, dindarlar değişimi/dönüşümü esas almalı, inandıkları kutsal kitapları yaşadıkları çağın gerçeklerine göre yeniden yorumlamalıdırlar. Aksi halde, kendileri istese de istemese de, değişim ve dönüşüm onları zaten etkileyecek ve sürükleyecektir. O kutsal kitaplarda yazılanlar sonsuza kadar geçerliliklerini koruyamazlar, bir gün mutlaka aşılacaklardır. Bu gerçeğin karşısında cascavlak kalmaktan ve trajik bir hale düşmektense onları çağın ruhuna göre yorumlamak ve kendini bu yoruma göre yapılandırmak, en akilane, en münasip ve en otantik duruş ve yaklaşımdır.

Üçüncüsü, eğer hayvan hakları savunucusu dindar, "tanrısal" düşünceden farklı düşündüğü için huzursuzluk yaşıyorsa, o zaman, birçok hususta (benimsediği dinin kutsal kitabında yer alan olumsuz buyruklar vb) "tanrısal" düşünceden farklı düşündüğünü ama bu hususlarda bir huzursuzluk yaşamadığını göz önüne alarak bu huzursuzluğu bertaraf etmeye çalışabilir. "Tanrısal" düşünceden farklı düşündüğü hususlarda huzursuzluk yaşamamayı nasıl başarabilmişse, pekâlâ hayvan hakları konusunda da huzursuzluk yaşamamayı aynı yöntemi uygulayarak başarabilir. Bunu dikkate almasında ve denemesinde fayda vardır.

Dördüncüsü, benimsediği dinin kutsal kitabında yer alan ilgili olumsuz ayetlerden bağımsız olarak, eğer tanrısal düşüncenin "adalet ve merhamet" üzerine temellendiğini düşünüyorsa, pekâlâ, insan dışı hayvanlara mal veya kaynak olarak muamele etmemesinin adaletin ve merhametin olmazsa olmaz bir gerçeği ve gereği olduğunu, dolayısıyla tanrısal düşünceye ters düşmediğini düşünerek iç rahatlığı yakalayabilir. Eğer tanrısal düşünce "Adaletli olun ve zulmetmekten kaçının!" diye buyuruyorsa, nesnel olarak,

insan dışı hayvanlara mal veya kaynak olarak muamele etmemek bu ilahi buyruğu harfi harfine yerine getirmek demektir. Bunun zıddı bir muamelede bulunmak, tanrısal düşünceyle çelişmek, ilahi buyruğa karşı gelmektir. Bütün kutsal kitapların en temel mesajı "Adaletli olun ve zulümden kaçının!" dır, ki siz insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmadığınızda zulümden kaçınmış ve adaletli davranmış olursunuz, dolayısıyla tam da o mesaja göre hareket etmiş olursunuz. Bu anlamda da tanrısal düşünceyle ters düşmediğinizi, hem teorik hem de pratik olarak onunla uyumlu olduğunuzu göstermiş olursunuz.

Beşincisi, bir dindarın, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak benimsediği dinin kutsal kitabını göstermesi, bunun bir inançtan başka bir şey olmadığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bilakis, bunun bir inanç olduğu gerçeğini pekiştirir. Bir dindarın, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak benimsediği dinin kutsal kitabını dayanak göstermesi, yaptığının mutlak doğru ve meşru olduğunu kanıtlamaz. Kendi inancına göre yaptığı doğru ve meşru olabilir ama benim ve daha pek çok kişinin inancına göre onun bu yaptığı doğru ve meşru değildir. Ne olursa olsun, benim inancım masum bir canlıya (insan veya herhangi bir hayvan) zarar veriyorsa doğruluğunu ve meşruluğunu yitirir. Keza, insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanmanın meşru gerekçesi olarak benimsediği dinin kutsal kitabını gösteren dindarın bu inancı da masum canlılara zarar verdiği için meşruluğunu ve doğruluğunu yitirir. Doğru ve meşru bir inanç sayılabilmesi için önce bu zarar verme uygulamalarına son vermelidir. Kaldı ki başka bir inanç karşısında aciz kalma ihtimalide yüksektir.

8
İnanç

"İnanç" denildiğinde aklıma ilkin din geliyor. Sanırım bu bir önyargıdır. Halbuki "inanç" herhangi bir şeye veya kişiye inanma şeklinde tanımlandığında daha genel ve makul bir anlam ortaya çıkar. İnançlıyı ise, herhangi bir şeye veya kişiye inanan kişi olarak tanımlamak daha genel ve makul olur. Ben, genel olarak, "inanç"ı ve "inançlı"yı bu tanımlar çerçevesinde kullanacağım.

"İnanç" denildiğinde ilk önce dinin akla gelmesinin temel nedenlerinden biri din ile "inanç"ın özdeşleştirilmesidir. İnanç kavramı dinin tekelindeymişcesine bir yaklaşım sergileniyor ki aslında dini inanç, nice inanç türlerinden sadece birisidir. Olması gereken; feminist inanç, dinsel inanç, hayvan hakları inancı, sosyalist inanç,

faşist inanç vesairedir. Dini inanç merkezileştirildiği için sanki onun dışında başka inançlar yokmuşçasına bir algı oluşmuştur. Zaten, kanaatimce, "inançsızlar" sözcüğü de dindarların ürettiği bir sözcüktür.

Şu bir gerçek ki, hiçbir inanç mutlak doğru/gerçek ve iyi değildir. Her inanç, o inancı taşıyan kişilere göre en doğru/gerçek, iyi ve meşru inançtır. Diğer bir deyişle, hemen herkes kendi inancını en doğru ve en meşru inanç olarak görür. Her inanç, o inancı taşıyan kişilerin gözünde kusursuzdur. Kendisini kusursuz olarak gören bir inanç (ve zihin), kaçınılmaz olarak herhangi bir problem olduğunda dış inançları kusurlu bulacaktır; "Ortada bir problem var. Ben kusursuzum. Kusursuz birinin kusur işlemesi imkânsız olduğuna göre, demek ki kusuru başkası işlemiştir. O zaman, kusur benim dışımdadır."

Böyle bir inanç ve zihin, doğru bir tahlil yapamayacak ve tanı koyamayacaktır. Dolayısıyla sağlıklı bir sonuç da ortaya çıkmayacaktır. Makul olan, hiçbir inancın mutlak doğru ve meşru olamayacağı, herkesin inancının kendisine göre doğru ve meşru olduğu, dolayısıyla asıl doğrunun başkasında olabileceği düşüncesidir. Olasılığa kapıyı kapatmayan bu zihin, doğru ve meşru olanı kendisinde arayabileceği gibi ötekinde de arayabilir. Doğru ve meşru olan hakkında duyduğu kuşku, onu mutlak inancın dezavantajlarından veya yan etkilerinden korur. Duyduğu kuşku ve yaşadığı kararsızlık, onu doğru ve meşru olan ile olmayan arasında gidip gelmeye ve sonunda mutlaklık ve değişmezlik taşımayan bir noktada durmaya sevk edebilir. Zihin, elastiki yapısını koruduğu müddetçe gidip gelmeler yaşayacaktır. Bu ise, her ne kadar bazen sıkıntılı sonuçlar doğursa da, mutlaklık ve değişmezlik taşıyanınki kadar menfi sonuçlar meydana getirmeyecektir. Zira mutlaklık ve değişmezlik üzerine yapılanmış zihin menfi sonuçlar meydana getirmede daima dominant bir konumdadır.

İnancın değerliliğine gelince, bu hususta da adil olmayan bir tutum söz konusudur. Nedense öteden beri hep dini inanç kayırılmış, imtiyazlı bir statüye ikame edilmiştir. Dini inancın mutlak saygıyı hak ettiği düşünülmüş ve söylenegelmiştir. Dini inanca toz kondurulmamış, eleştiriden muaf tutulmuş ve adeta tabu haline getirilmiştir. Dini inancın her yaptırımı "kutsallık" zırhına büründürülmüştür. Zaten "kutsal" ve "kutsallık" gibi kavramlar da yine dini inancın bir icadıdır. "Kutsal olan" ın en doğru, en meşru ve

en ideal olanı taşıdığı dolayısıyla büyük bir saygıyı hak ettiği fikri aşılanmış, herkesin "kutsal olan" önünde diz çökmesi, ona ram ve kulluk etmesi, bir dediğini iki etmemesi, onu ve yaptıklarını sorgulamaması ve yargılamaması gerektiği şeklinde, iradeyi yok edici ve bireyi köleleştirici, diktatöryal ve farklılığı yadsıyan monist bir içtihat egemen kılınmaya çalışılmıştır. Bu, kimi zaman kaba saba sözlerle ve uygulamalarla dışavurulurken, kimi zaman da enikonu süslenip püslenmiş, titizce dizayn ve kamufle edilmiş sözlerle ve uygulamalarla dışavurulmuştur.

Dindar olsun veya olmasın, bir insanın, bir dindarın dini inancını bir ateistin inancından ya da başka herhangi bir inançtan daha değerli bulması onun dinsel propagandanın ve şablonun etkisinde kaldığını ve objektif değerlendirme yapamadığını gösterir. Keza, bir insanın, bir ateistin inancını ya da başka bir inancı bir dindarın dini inancından daha değerli bulması da kaba/yüzeysel ve tepkiseldir, objektiflikten uzaktır.

Dini inanca yüklenen aşırı değer ve tanınan imtiyaz, tabuyu ve hassasiyeti yaratır. Genelde "aydın" olarak tanınan kimselerin gösterdiği bu yaklaşım, dindarları ve dine/dindara sempati duyanları hoşgörüsüzlüğe itmekte, kimi zamanda ölümcül sonuçlara yol açabilmektedir. Dine dair zihninde tabusal kalıplar bulunan ve inanç bağlamında aşırı hassaslaşan dindarlar dine yönelik en ufak bir eleştiriyi dahi hemen dine yönelik bir saldırı ve hakaret olarak görebilmekte ve nahoş eylemlere girişebilmektedir. Bu tabular ve hassasiyetler/tahammülsüzlükler/hoşgörüsüzlükler maalesef insanların iyi niyetli ama yanlış yaklaşımlarının bir sonucudur. Bu yüzden, insanlar, özellikle de "aydın" insanlar bu konuda daha adil ve eleştirel olmalıdırlar.

İnancın değerliliğini tartışırken baz almamız gereken en önemli nokta kendine göreliliktir. Çünkü hangi inancın ne kadar değerli olduğunu kesin ve tartışılmaz olarak belirleyen ne mutlak bir ölçütümüz ne de metafizik bir kılavuzumuz ya da adresimiz vardır. Hemen herkes kendine göre ölçütler belirler ve değer biçer veya atfeder. Burada asıl söz konusu olan birey ve bireyin esas aldığı ölçüttür. Bizim esas almamız gereken de budur. "Her inanç, o inancı taşıyan kişilere göre en doğru/gerçek, iyi ve meşru inançtır" demiştik. Bu "değer" için de geçerlidir. Her inanç, o inancı taşıyan kişilerin nezdinde çok değerlidir. Her inanç, onu benimseyen kişinin arzularını karşıladığı ve tatmin sağladığı oranda kişi için değer kazanır.

Herhangi bir inanç (ve hayat), o inanca (ve hayata) sahip olan kişi dışında kalan kişilere verdiği yarar veya zarar oranında değerli veya değersiz olmaz; bir inancın (ve hayatın) değeri, ona sahip olan kişiye verdiği yarar ve zarar oranında ortaya çıkar. Benim inancım bana sağladığı yarar oranında değerlidir, başkasına yarar sağlasın veya sağlamasın, benim için paha biçilemez bir değere sahip olabilir. Başkalarına çok büyük zararlar verse de ve başkası çok değersiz görse de benim için çok değerlidir. Başkası için herhangi bir değer (ve anlam) taşımayan bir inanç, benim ve sizin için paha biçilemez bir değer (ve anlam) taşıyabilir. Her inancın değeri onu taşıyan kişinin ona yüklediği kadardır, hakeza, her inancın anlamlılığı da onu taşıyan kişinin ona yüklediği anlam kadardır. Benim inancımın değeri ve anlamı, benim ona yüklediğim değer ve anlam kadardır.

Bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirleyebilmemiz mümkün müdür? Mümkünse, bunun için hangi kriterler esas alınabilir?

Örneğin, nicelik. Nicelik yani bir inancı az veya çok sayıda kişinin taşıması, o inancın ne kadar değerli veya değersiz olduğunu tanıtlayan saltık bir kriter midir? Hayır. Herhangi bir inancı çok sayıda kişinin taşıması, o inancın, az sayıda kişinin taşıdığı inançtan daha değerli olduğunu göstermez. Bir inancı çok sayıda kişinin taşıması, o inancı yayma mücadelesi verenlerin bunda muvaffak olduğunu gösterir. Ayrıca, o inancın mahiyetinin albenili olduğunu ve dolayısıyla insanları etkileme gücünü taşıdığını da gösterir. Bunlar, birer değer kriteri olmaktan ziyade inancın tesir etme ve yayılma gücüyle alakalıdır.

Ben, başkasının inancı için: "Senin inancın şu kadar değerlidir, benim inancım da bu kadar değerlidir. Hakikat budur" deme hakkına sahip olabilirim ama bu düşünce çerçevesinde eyleme girişip bireylerin hak ve özgürlüklerine tecavüz etme hakkına sahip değilim. Benim böyle düşünme ve söyleme hakkım olabilir ama bu temelde, hak ihlaline yol açacak uygulamalarda bulunmaya hakkım yoktur. Bu sizin için de geçerlidir. Siz de benim ve başkaları için böyle düşünme ve söyleme hakkına/özgürlüğüne sahipsiniz ama benim ve başkalarının haklarını ihlal etme hakkına/özgürlüğüne sahip değilsiniz. Düşünmede sınırsız bir özgürlüğe sahibiz. Söylemede ve yapmada ise durmamız gereken sınırlar vardır. Örneğin, düşündüğünü ifade etme özgürlüğü/hakkı bir yere kadar vardır, onun ötesi hak ve özgürlükler içermez, içermemeli. Yine, A kişisi B kişisinin kendisi (A) için varolduğunu dolayısıyla ihtiyaçlarını

karşılamak dışında herhangi bir değer taşımadığını düşünebilir ama kalkıp B kişisine mal veya kaynak muamelesi yapamaz. Böyle bir şeyi düşünme hakkına ve özgürlüğüne sahip olması, böyle bir şeyi yapma hakkına ve özgürlüğüne sahip olduğu anlamına gelmez. Benim çoğunluk gibi düşünmem de bana bu hakkı ve özgürlüğü vermez. Çoğunluk ile aynı inancı taşıyabilirim ama sırf çoğunluk ile aynı inancı taşıdığım için inancım kayırılamaz ve meşru olamaz, bazen çoğunluk da yanlış davranabilir.

Eskiden insanların çoğunluğu köleliğin meşru ve doğru olduğu inancına sahipti. Kölelik karşıtı inanca sahip insanların sayısı çok azdı. Bugün anlıyoruz ki, çoğunluğa göre kölelik ahlaki bir şey değil. Çoğunluğun bir zamanlar köleliği doğru ve meşru bulması onun mutlak doğru ve meşru olduğunu göstermez. Demek ki nicelik, hangi inancın ne kadar değerli olduğu yönündeki tartışmada saltık bir kriter olamaz.

Buradan şu sonuca varıyoruz: İnsanların çoğunluğunun tek tanrılı üç "büyük" dinin (Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık) herhangi birine mensup olması ve bu dinlerin tasavvur ettiği şekilde bir tanrıya inanması, bu dinlerin kutsal kitaplarında (Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim) hâkim olan düşüncenin mutlak doğru/gerçek, iyi, değerli ve meşru olduğunu kanıtlamaz. Yine, bu kitaplarda beyan edilen ve insanların çoğunluğunun benimsediği ve "Tüm hayvanlar insanlar için yaratılmıştır. İnsanlar onlardan her açıdan faydalanabilir" şeklinde özetleyebileceğimiz inancı da, mutlak doğru/gerçek, iyi, değerli ve meşru değildir. İnsanların çoğunluğunun böyle bir inanca sahip olması bu inancın çok iyi ve çok değerli olduğu anlamına gelmez. Kanaatimce rasyonel bir zihne sahip hiç kimse niceliği mutlak bir kriter olarak kabul etmez. Aksi halde, bu bizi ırkçılığın, cinsiyetçiliğin, totalitarizmin ve faşizmin çok iyi ve çok değerli olarak kabul edildiği dönemlerde (ve hâlâ birçok yerde) hâkim olan inancın meşru olduğu sonucuna götürecektir. Niceliği mutlak kriter olarak gören bir Müslüman, birçok Batı ülkesinde yaşayan Hıristiyan çoğunluğun Müslümanlara karşı takındıkları "menfi" tutumu iyi ve meşru görmez; halbuki, niceliği mutlak kriter olarak gördüğü için, Hıristiyan çoğunluğun bu tutumunu iyi ve meşru görmeliydi. Bu, Hıristiyanlar, Yahudiler, Hindular ve diğer dinlere mensup insanlar için de geçerlidir. Bu, kadınlar, erkekler, işçiler, öğrenciler, öğretmenler, siyasetçiler, kısacası toplumun her kesimi için geçerli.

Hasebiyle, herhangi bir dindar: "Dünyadaki insanların çoğunluğu, Tanrı'nın, hayvanları insanlar için yarattığına, dolayısıyla hayvanlardan her açıdan faydalanabileceğine inanıyor. İnsanların çoğunluğu böyle bir inanca sahip olduğuna göre, demek ki bu inanç çok iyi, çok değerli ve çok meşrudur" diyemez, dememeli. Bu husta niceliği mutlak bir kriter olarak gören ama başka hususlarda önemsemeyen böyle bir dindar açıkça tutarsızca davranmış olur.

"Tanrı, hayvanları insanlar için yaratmıştır. Bu nedenle, insanlar hayvanlardan her açıdan faydalanabilirler" düşüncesi bir inançtır ve bu inanç, "Hayır, Tanrı, insan dışı hayvanları insanlar için yaratmamıştır. Ve insanlar insan dışı hayvanları mal veya kaynak olarak kullanamazlar" inancından daha değerli ve meşru olmayabilir, ben olmadığına inanıyorum. Bana göre, acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan her canlı varlık kendisi için varolmuştur ve hiç kimse böyle bir canlıyı mal veya kaynak olarak kullanamaz. Dindarların inancı benim bu inancımdan daha iyi ve değerli değildir, onun inancının benim inancımdan daha iyi ve değerli olduğunu kanıtlayan mutlak bir kriter yoktur. Elbette, benim inancımın da onun inancından daha iyi ve değerli olduğunu kanıtlayan mutlak bir kriter yoktur.

Bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirlemede "adalet"i bir kriter ve değer olarak gördüğümüzde de problemlerle karşılaşırız. Neticede adalet de kavramsal ve olgusal olarak görecelidir, mutlak değildir. İnsanların bu kavrama yükledikleri anlam farklı olabilir ve elbette ki bu farklılık uygulamada da değişik sonuçlara yol açabilir. Irkçı insanlar için adalet, yalnızca ırkdaşları arasında eşitliği sağlamaktır. Bu ırkçı için bir ırkdaşı ile ırkından olmayan biri arasında eşitliğin olması gerekmez, ırkdaşı daha fazla mala, hakka ve özgürlüğe sahip olmalıdır. Cinsiyetçi bir erkek içinse adalet, yalnızca erkeklerin arasında eşitliği sağlamaktır. Bu cinsiyetçi erkek için bir erkek ile bir kadın arasında eşitliğin olması gerekmez, erkek daha fazla mala, hakka ve özgürlüğe sahip olmalıdır. Türcü insanlar için adalet, yalnızca insanlar arasında eşitliği sağlamaktır...

Demek ki, adalet de, bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirlemede mutlak bir kriter ve değer olarak görülemez. Ancak, nicelik kriterinden farklı olarak, adalet kriteri genelleştirilebilme açısından makul bir niteliğe maliktir. Irk, cins, din, dil, yaş vb farklılıklar gözetilmeden her insana adalet uygulanabilir ya da adil davranılabilir. Kendisi i Türk olarak tanımlayan birinin kendi

anadilini yani Türkçeyi özgürce ve dilediğince kullanabilmesi için yarattığımız koşulların benzerini kendisini Kürt olarak tanımlayan birinin kendi anadilini yani Kürtçeyi özgürce ve dilediğince kullanabilmesi için de yaratabiliriz. Erkekler için tanıdığımız ve gözettiğimiz "kahveye gitme hakkı"nı kadınlar içinde tanıyabilir ve gözetebiliriz. Bir Hıristiyanın kendi ibadetini serbestçe gerçekleştirebilmesi ve inancını örgütleyebilmesi için sunduğumuz fırsatların aynısını bir Müslüman için ya da herhangi bir dinin herhangi bir mensubu içinde sunabiliriz. Yine, nasıl ki bir insanı eti için öldürmemeliysek keza insan dışı bir hayvanı da eti için öldürmemeliyiz. Nasıl ki bir kadını sütü için küçücük bölmelere koyup habire doğurtmuyorsak keza bir ineği veya bir keçiyi de bölmelere koyup habire doğurtmamalıyız. Bunu daha da uzatabiliriz... Yani istediğimiz takdirde insanlara karşı adaletli olduğumuz kadar insan dışı hayvanlara karşı da adaletli olabiliriz. Adalet, genel olarak, bir inancın (ve hayatın) değerliliğini ve meşruluğunu belirlemede bir kriter olabilir, her ne kadar o da mutlak bir kriter değilse de, bu mümkündür. Adaletli davranmayı buyuran inancın daha değerli olduğunu söyleyebiliriz.

Bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirleme de "zulmetmeme" de bir kriter olabilir. Tabii zulüm de kavramsal ve olgusal olarak kendince bir anlam yüklüyor. Tek tanrılı dinler zulmetmekten sakınılmasını vazeder. Ama aslında bu vaazı şöyle okumak daha doğrudur; "İnsanlara zulmetmekten sakının!" Bu tek tanrılı dinler, insan dışı hayvanlara yapılan muameleyi zülüm olarak görmüyor. Örneğin, siz eti için bir insanı öldürürseniz zulüm yapmış olursunuz ama insan dışı bir hayvanı eti için öldürürseniz zulüm yapmış olmazsınız. Yine, sütü için bir kadını özgürlüğünden mahrum bırakırsanız zulüm yapmış olursunuz ama sütü için bir ineği özgürlüğünden mahrum bırakırsanız zulüm yapmış olmazsınız. Kendinize giyecek yapmak için bir insanın derisini yüzerseniz zulüm yapmış olursunuz ama kendinize giyecek yapmak için insan dışı bir hayvanın derisini yüzerseniz zulüm yapmış olmazsınız vb. (Bununla birlikte, "gereksiz" yere insan dışı bir hayvanı öldürürseniz yahut bir hayvana işkence ederseniz zulüm yapmış olursunuz.) A'nın kendi çıkarları uğruna insan dışı hayvanlara eziyet etmesi zulüm değildir ama aynı A'nın kendi çıkarları uğruna insanlara eziyet etmesi zulümdür. Burada açıkça çifte standart uygulanıyor, türcü bir yaklaşım söz

konusudur. Bu da ister istemez, zulmetmeyi olmazsa olmaz bir kriter olarak görmeyi zorlaştırıyor.

Elbette, bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirleyebilmek için esas alınması gereken bir kriter olarak görebiliriz ama muğlaklaştırılmış içeriğinden dolayı adalet kavramı gibi işlevsel olamaz. Eğer zulmü "Bir hayvana[1] haksız yere eziyet etmek" olarak tanımlarsanız o zaman adalet kavramı gibi işlevsel olabilir çünkü tanım oldukça nettir ve genelleştirilebilir bir niteliğe sahiptir. Fakat tektanrılı dinler bu tanımı kabul etmiyorlar, onlar zulmü "Bir insana haksız yere eziyet etmek" olarak tanımlamayı seçerler.

Zulüm göreli bir anlama sahip olduğundan insanın insana yaklaşımında da göreli uygulamalara yol açabiliyor. Fabrikasında çalışan işçilerini sömüren, onları uzun saatler çalıştıran, öyle ki tuvalete gitmelerine bile izin vermeyen ve piyasanın altında bir ücret ödeyen bir patron pekâlâ ortada herhangi bir zulmün olmadığını, inancı gereği işçilerine zulmetmediğini savunabilir. Bu ve benzeri birçok nedenden ötürü, bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirlemede "zulmetmeme" yeterince tatmin edici bir kriter değildir.

Ama eğer bir inancın ne kadar değerli olduğunu belirlemek için esas alınması gereken kriterler "adalet" ve "zulmetmemek"se, hayvan hakları inancı dini inançtan bu yönden daha değerlidir.

1. Burada, insan da dahil acı ve haz duyabilme yetisine sahip olan tüm canlılar kastedilmektedir.

9
Kurban Ritüelleri

"Kurban" denildiğinde insanın aklına ilkin, "ibadet niyeti ile" insan dışı bir hayvanı kesmek gelir. Oysa kurban salt insan dışı hayvanları kapsamaz. Tarihsel olarak baktığımızda, geçmiş dönemlerde "... buğday, pirinç, arpa, darı gibi hububatlar, su, bira, şarap, süt, kımız gibi sıvılar, o kültür için değerli malzemelerden yapılmış yemekler sunulduğu gibi, zenginler mücevherler, fakirler kilden yapılmış heykeller" de[1] sunulmuştur, ki bu tür sunular "kansız

1. Ayşe Hür, 29 Kasım 2009 tarihli Taraf gazetesindeki yazısından alınmıştır... Kurbanın kökenleri ve bazı toplumlardaki kurban ritüelleri hakkında detaylı bir çalışmaya imza atan Gürbüz Erginer'in *Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri* adlı kitabına bakınız

kurban" diye adlandırılır. "Kanlı kurban" diye adlandırılan kurban sunumu ise çeşitli insan dışı hayvanları (ve insanları) kapsıyor(du).

Kanlı kurban ritüelinin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmiyor. Halen günümüzde de Müslümanlarca ve diğer kimi topluluklarca da uygulanan kurban ritüelinin[2] tarihi Tevrat öncesi döneme kadar gider. "Bazen doğal çevrimin sorunsuz sürmesi için, bazen verimliliği artırmak, bazen doğayı ya da ilahları kızdırmamak ya da kızgınlığını yatıştırmak, bazen şükranlarını sunmak, kefaret ödemek, bazen de sevgi ve sadakatini kanıtlamak için"[3] kurban sunulmuştur. Sunulan kurbanlar çeşitli insan dışı hayvanlardan müteşekkildir. Will Durant'ın bildirdiğine göre, insan dışı hayvanların dinsel bir amaçla öldürülmesi olayı totemizm döneminde tecessüm etti. İnsanlar, totem olarak seçtikleri insan dışı hayvanı önce kutsar, ona tapar, sonra da –genelde dokunulmaz olan– bu hayvanı ayin esnasında yerlerdi. Totemlerini yemelerini nedenlerinden biri, ruhlarının (güçlerin) kendilerine geçtiklerine inanmalarıydı. Tarımcılığın ilerlediği dönemlerde, kanın toprağı gübrelediğine inanan bu insanlar, bir insanı veya sair bir hayvanı kurban ederdi. Müteaddit toplulukta, insanların totemlere kurban edilmesi olağan bir şeydi. Ancak, Durant, insanların totemlere ya da tanrılara kurban edilmesi geleneğinin yamyamlık ile ilgili olabileceğini de ekliyor. (Tarihçi Ayşe Hür, kansız ve kanlı kurbanların "yetmediği yerde" insanın kurban edildiğini yazıyor.) İnsanlar, hemcinslerinin etinin lezzetli olduğunu, dolayısıyla totemlerinin de bu lezzetli etten hoşlanabileceklerini düşündüler ve insanları kurban etmeye başladılar. İlk doğan çocukları kurban etme ritüeli de uzun bir dönem sürmüştür. Çocukları tanrı(ların) bir armağanı ve ayrıca kendilerinin özel mülkiyetleri (malları) olarak gören ebeveynler, ilk doğan çocuklarını kurban ederek kendilerince tanrılarının bu hediyesine karşılık veriyorlardı. Sanki aralarında yazılı olmayan bir antlaşma varmış gibiydi; tanrılar karı-kocaya bir çocuk hediye ederken, karı-koca da karşılık olarak ilk doğan çocuklarını, ilk göz ağrılarını, tabir-i caizse en değerli şeylerini sunuyorlardı. Bu ritüeller zengin olmakla birlikte en popüler biçimleri çoğunlukla çocuğu yakmak ve boğazını keserek kanını akıtmak, kanını dinsel materyallerde kullanmak idi. Kan ile yanık et ve yağ kokusu tanrıların en sevdiği şeylerden biriydi. Tevrat bu

2. Genel algıyı ve tanımı esas alarak yalnızca "kurban" diye yazacağım.
3. Ayşe Hür'ün adı geçen y.

noktada zengin bir içeriğe sahiptir. Ammonlar karşısında zafer kazanmasının sağlanmasına dönük Tanrı ile "kurban antlaşması" yapan askeri lider Jephthah'un, kızını kurban etmesi (ki Jephthah bunu hiç ummuyordu), bu kurban ritüelinin en çarpıcı örneklerindendir. (Tanrı'nın Jephthah'ın kızını bağışlamaması, buna karşın Hz. İbrahim'in oğlunu bağışlaması o dönemin erkek egemen zihniyetin çifte standartlı ahlak anlayışının bir göstergesi olarak görülebilir.) Hz. İbrahim'in o meşhur çıkışıyla birlikte insan kurban etme ritüeline son verilir ve insan dışı hayvanların kurban edilmesi kesiflik kazanır. İddialara göre, çocuğu olmayan Hz. İbrahim bir çocuğu olsun diye Tanrı'ya yakarır. Bunu yaptığı takdirde ilk doğan çocuğunu kendisine kurban olarak takdim edeceğine söz verir. Hz. İbrahim'in "yürek dağlayan" yakarışlarını işiten Tanrı ona İsmail (Tevrat'ta "İsaac" diye geçer) adında bir erkek çocuk bahşeder. Tanrı'nın bu "lütufkâr" davranışını karşılıksız bırakmak istemeyen Hz. İbrahim ona verdiği sözü hatırlar ve büyük bir üzüntüyle oğlu İsmail'i alır ve hazırladığı yakmalık odunların üzerine bağlar. Neyse ki tam odunları tutuşturacağı sırada Tanrı'nın bir meleği devreye girerek, oğlunu yakmamasını ister ondan. Tanrı çocuğunu kendisine bağışlamıştır. Hz. İbrahim oğlunun yerine diğer hayvanlardan temiz bir tanesini ("koç" diye geçer) kurban etmiş. Yazılanlara bakılırsa Tanrı bununla Hz. İbrahim'i sınamak, itaatkâr ve sadık mı değil mi onu öğrenmek istemiş. Hz. İbrahim bu sınavdan başarıyla geçmiş, mükâfat olarak da çocuğu kendisine bağışlanmıştır.[4] Bu andan itibaren insan kurban etme ritüeli "son bularak" yerini daha yoğun bir şekilde diğer hayvanların sunumlarına bırakmış! İnsanın "kutsallığı"nın ve soyunun devamının bedeli insan dışı hayvanlara ödetilir. Kumrudan güvercine muhtelif hayvan sunumları geleneksel bir hal almış. Bunlar da: "Yakmalık sunu", "günah sunusu", "suç sunusu", "esenlik sunusu" gibi değişik biçim ve içerikte ritüellerle yapılagelmiştir. Örneğin, bir insan suç veya günah işlediğinde "suç sunusu" ve "günah sunusu"; bir kadın

4. Bu hikâye Müslüman toplumlarda farklı bilinir. Musevi inancına göre kurban edilmek istenen kişi İsaac (İshak)'tır. Kurban olayı Moriah Dağ'ında geçer ve yakılarak kurban edilme amaçlanmıştır. İslam inancına göreyse, kurban edilmek istenen kişi İsmail'dir. Olay Mekke'de geçer ve bıçakla boğazlama yöntemi amaçlanmıştır. Hz. İbrahim oğlu İsmail'in kafasını bir taşın üzerine koyar ve eline aldığı bir bıçakla boğazını kesmeye kalkışır. O an bir melek çıkagelir ve Hz. İbrahim'e, oğlunun yerine bir koçu kesmesini buyurur. Kurban edilen insan dışı hayvanların içinde öncelikli olanının koç olması bundandır.

doğum yaptığında veya regl olduğunda ya da herhangi bir nedenle kanaması olduğunda ya da erkeğin penisinde akıntı olduğunda bunlar kirli sayılır ve arınmaları amacıyla "yakmalık sunu" ritüeli uygulanır, değişik türden insan dışı hayvan kurban edilirdi. (Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Tevrat'ın tanrısı, (Haş.: 6:6) ve (Yşa.: 1:11) gibi bablarda artık "besili" hayvanların yığına" doyduğunu ve yapmacıklı ve anlamsız kurban ritüellerini istemediğini de bildiriyor. Musevilerde kurban sunumlarının uzun bir zamandır olmamasının nedeninin bu olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat Ayşe Hür'ün yazdığına göre, Musevilerin kurban ritüelini gerçekleştirdiği Moriah Dağı'nda bulunan tapınağın "MS 70 yılında Roma İmparatoru Vespesionus ve oğlu Titus tarafından" yerle bir edilmesiyle birlikte kurban ritüeline son verildi. Musevilerde kurban ritüelinin olmamasının nedeninin bu olduğu sanılıyor. Yine Ayşe Hür'ün bildirdiğine göre, Hıristiyanlarda kurban âdetinin olmamasının sebebiyle, Hz. İsa'nın "son kurban" olarak görülmesidir. "Hıristiyan inancına göre İsa son kurban olduğu için, artık yeni kurbanlara gerek yoktur. Hıristiyanlar, kurban ritüelini, İsa'nın etini sembolize eden ekmek ile kanını sembolize eden şarabın kullanıldığı ayinlere dönüştürürler.[5]

Kurban âdetinin çıkış tarihine ve biçimine ilişkin açıklayıcı kimi mitler vardır. Örneğin, Mircea Eliade, "Hainuwele miti"nden bahsetmektedir.[6] Yeni Gine adalarından Ceram'dan çıktığı söylenen mit, genç bir kız etrafında döner. Buna göre, Alman etnolog E. Jensen'in "Hainuwele" adını verdiği bu genç kız öldürülür ve bedeni parçalanarak yerin altına gömülür. Derken, bir süre sonra bu gömülmüş bedenden "o zamana dek bilinmeyen bitkiler, ilk başta da yumrulu bitkiler biter." Eliade, bu ilk cinayetin insanlığın durumunda köklü değişiklikler yarattığını belirtmektedir. Cinselliği ve ölümü getirerek, günümüzde bile geçerli olan birçok dinsel ve toplumsal kurumun oluşmasına yol açtığını iddia eden Eliade, Hainuwele'nin öldürülmesinin yalnızca bir "yaratıcı" ölüm olmadığını, "tanrıçanın insanların hayatında ve hatta ölümlerinde sürekli varolmasını" sağladığını da söylemektedir. Çünkü Hainuwele'nin "bedeninden çıkan bitkilerle beslenmek aslında tanrısallığın özünden beslenmek anlamına gelmektedir."

5. Ayşe Hür'ün adı geçen yazısına bakınız.
6. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çev. Ali Berktay, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003, Cilt 1, s. 56.

Eliade, Pre-Neolitik döneme ait olduğu düşünülen bu mit için ilginç bir iddiada da bulunmaktadır. "Bütün sorumlu etkinliklerin (ergenlenme törenleri, hayvan ve insan kurbanları, yamyamlık, cenaze törenleri vb) gerçekte ilk cinayeti anma törenleri olduklarını" serdetmektedir.

Mamafih, kurban ritüellerine dair birçok teori de geliştirilmiştir.[7] Fakat bu teoriler ne olursa olsun, şu bir gerçek ki, totemizmin varolduğu dönemde insanlarla totemler arasında bu hususta ilginç bir ilişki söz konusuydu. Ve kurban sunumunun birincil amacı, totemin ya da tanrıların memnun edilmesi ve ondan yardım talep edilmesiydi. Bugün ise, özellikle de Müslüman toplumlarda bu ritüel, "yoksullara yardım etmek ve sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı güçlendirmek amacıyla" ifa edilmektedir. Ayrıca, "kurban, insanın Allah'a yaklaşmasına vesile olan bir ibadet" olarak da görülmektedir. "Kurban kelimesinde bir mana vardır. İnsan bu görevi yerine getirmekle, yani kurban kesmekle Hz. İbrahim gibi Allah'a ve O'nun emirlerine olan bağlılığını, gerektiğinde O'nun rızasını kazanmak için her fedakârlığa hazır olduğunu göstermiş olur."[8] İslamiyet'te, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığı özellikle vurgulanır. Yani, Allah, Tevrat'ın tanrısı gibi kan ve yanık et ve yağ kokusundan hoşlandığı ve buna ihtiyaç duyduğu için kurban sunumu yapılmaz. Bu, insanın imanıyla, Allah'a olan inancı ve bağlılığıyla ilgili bir meseledir. Zaten, Kuran-ı Kerim'in Haç suresinin 37. ayetinde: "Onların etleri de kanları da Allah'a asla ulaşmaz; fakat sizin takvanız O'na ulaşır. Onları size bu şekilde boyun eğdirdi ki, sizi hidayete erdirdiği için Allah'ı yücelterek anasınız.." denmesinin nedeni de budur.

İnsanlara yardım etmenin, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı pekiştirmenin yanında, bugün pek çok insan farklı nedenlerle kurban keser. Örnek vermek gerekirse; iyi veya kötü herhangi bir hadise sonrasında; biri uzun bir yolculuktan ya da uzak bir yerden geldi mi; biri ölümden döndü mü; birinin ekonomik durumunda ani-olumlu gelişmeler oldu mu; biri cezaevinden çıktı mı; önemli bir devlet insanı ya da sanatçı biri bir yeri ziyaret etti mi; herhangi bir mekân açıldı mı vb. Ve aslında doğrusunu isterseniz, tüm bu nedenlerle kurban kesen kişiler gerçekte bu uygulamanın ne gibi bir gaye ve anlam taşıdığını bilmemektedir. Sadece keserler, o kadar.

7 Bu teorilerin bazılarının kısa bir özeti için Ayşe Hür'ün yazısına bakınız.
8 *İslam İlmihali*, 322.

"Niye kurban kestiniz?" diye sorduğunuzda, yanıt olarak yukarıdaki nedenlerden bir veya birkaçını söyleyiverirler. Asıl (iptidai) gayenin "inanılan şey"i memnun etmek ve ondan yardım beklemek olduğundan bihaberdirler.

Nedeni ya da gayesi ne olursa olsun, bir insanı veya insan dışı bir hayvanı kurban etmek bugün itibariyle kabul edilemez, ahlaken doğru değildir. Neticede kurban edilen varlık masum bir canlıdır. Her yıl milyonlarca insan dışı hayvanın kurban edilmesi, trajik bir olaydır. Masum canlıların kanlarının dökülmesi/öldürülmesi asla hoş görülemez, kutsanamaz. Bu gibi ritüeller insanların vicdanlarını zedeler sadece.

Ahlaklı bir tanrı, ahlaki olmayan ritüellerden hoşlanmaz, böyle bir şeyi tasvip etmez. Kanlı kurban ritüeli, bu ritüeli uygulayanların şahsında inandıkları tanrının karakterini de ortaya koyar. "İlla hayvan kesilmeli, kurban yerine insanlara para vb yardımlarda bulunanların bu uygulamaları caiz değildir" diyen din insanları ve kurumları, aslında ahlakdışı bir tanrı karakterinde ısrar etmektedirler.

Kurban, kendisini evrenin merkezinde gören insanın megalomanyak ve antroposantrik hissiyatının ve fikriyatının zorba bir eylemidir. Kendi günahlarının ve kifayetsizliklerinin bedelini masum canlılara ödetmesi, ahlaken kabul edilemez.

Mademki kurban ritüelinin gayesi, "insanın Allah'a yaklaşmasında vesile olmak" ve "sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı güçlendirmek"se, bu, kansız kurban ritüelleriyle de gerçekleştirilebilir. Burada asıl önemli olan niyet değil midir? Eğer niyetim Allah'a yaklaşmak ve sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlamaksa, pekâlâ bunu masum canlıları öldürmeden de yapabilirim. Eğer Allah "Hayır, kanlı kurbanlardan başka bir şeyi kabul etmem" derse, o zaman demek ki Allah kanlı kurban ritüellerine ihtiyaç duyuyor. Bu da, Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını savını çürütüyor. Yok, Allah gerçektende hiçbir şeye ihtiyaç duymuyorsa, o zaman, masum canlılara zarar verilmediği sürece, neyin sunulduğu pek önemli değildir. Önemli olan müminin niyetidir. Önemli olan özdür, biçim değil. Niyet Allah'a yaklaşmaksa, kimseye zarar vermeyen ve tanrısallığa mugayir düşmeyen ritüeller gerçekleştirilebilir. Yoksul insanlara yardım etmek ve sosyal yardımlaşmayı ve dayanışmayı pekiştirmek için de, kimseye zarar vermeden ve insanın "kutsallığına" halel getirmeden de birçok şey yapılabilir. Para, giyecek,

yiyecek, iş vb birçok yardımda bulunabilir. Tüm bunlar aynı amaca hizmet eder. Hatta bu ritüeller, masum canlılara zarar vermeden ifa edildiği için diğer (kanlı) ritüellerden iyidir, ahlaken takdire şayandır, övgüye layıktır.

Ben dindar biri değilim ama bir gün bir tanrıya inanırsam, inandığım tanrı haksızlığı kabul etmeyecek olan bir tanrı olacaktır. O, "Asla, hiçbir masum canlıya zarar verme!" diye buyururdu ve ben de bu buyruğu yerine getirmeye çalışırdım. O, "Benim hiçbir şeye ihtiyacım yok" dediğinde, gerçekten de hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını kanıtlamak için elimden geleni yapardım. Kuşkusuz, onun, bunu kanıtlamama da ihtiyacı olmazdı. Ama ben bu gerçeği herkese göstermeye çalışırdım. Gelgelelim bugün, dindarlar, bilhassa da Müslümanlar, Tanrı'nın/Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını üzerine basa basa söylüyorlar ancak kurban vb. ritüelleri ya da uygulamaları bunun aksini söylüyor. Allah'ın kanlı kurban ritüelinden başka hiçbir kurban ritüelini kabul etmediğini düşünmek ve söylemek, Allah'ın kanlı kurban ritüeline büyük bir ihtiyaç duyduğunu söylemek demektir. Dindarların mevcut tanrı tasavvurları ve dini söz, söylem ve uygulamaları maalesef inandıkları tanrıyı ve benimsedikleri dini insanların gözünde karartıyor. Son derece korkutucu, masum canlılara haksızlık eden bir tanrı tasavvurunda ısrar edeceğimize, sevgiyi ve adaleti her şeyin üstünde gören bir tanrı tasavvurunda ısrar etmeliyiz. Ben korkutucu bir tanrıyı asla sevmem, ondan korkabilirim elbette ama bu korku sadece ondan nefret etmeme yol açar. Tanrı'dan korkmamalıyız, Tanrı'yı sevmeliyiz. Tanrı bizi korkutmamalı, Tanrı bizi sevmeli. Sevdiğimiz veya seveceğimiz tanrı masum canlıların öldürülmelerine karşı olmalıdır, kurban ritüelini yasaklamalıdır. Bizler böyle bir tanrıyı/ tanrı tasavvurunu var etmeliyiz ve kurban ritüellerine son vermeliyiz artık.

Kuşkusuz bir gün kanlı kurban ritüelleri son bulacaktır çünkü artık kanlı kurban ritüellerini yasaklayan bir tanrı tasavvuru hükümran olacaktır. Bugün kurban ritüellerinin son bulmamasının nedeni, bu ritüellerin icra edildiği yerlerde yaşayan insanların çoğunluğunun (ve yasaların) henüz bu ritüelleri gerçek anlamda sorgulamaması, meşruluğunu ciddiyetle tartışmamasıdır. Bir gün, bu ritüeller insanların çoğunluğu tarafından meşruluk bakımından sorgulanmaya başladığında ve yasalarla yasaklandığında bu ritüeller ömrünün sonuna gelmiş olacaktır. Öngörüm o ki, gelecek yıllarda

bu kurban ritüelleri dönemin ahlaki değerleri ve yasaları karşısında meşruluğunu kaybedecek ve ömrünü tamamlayacaktır. Ve bazı dindarlar çıkıp, bunu, "kurban ritüelleri artık bu çağda meşru ve gerekli değildir. Geçmiş dönemlerde belki bunun meşru ve anlaşılır nedenleri vardı, dönemin ahlaki değerleri ve yasaları bunu hazmediliyordu ama artık günümüzde ne ahlaki değerler ne de yasalar bunu hazmedemez" diyecektir. Belki de bazı dindarlar kutsal kitaplarını yeni bir bakış açısıyla okuyacak ve yorumlayacaktır...

Nasıl ki insanın ahlaki değerleri artık hazmedemediği için insan kurban etme ritüeli son bulduysa, gelecekte, insanın ahlaki değerleri artık hazmedemeyeceği için insan dışı hayvan kurban ritüelide son bulacaktır. Bu, doğal bir ayıklamadır. Her çağın zihniyeti ve etik değerleri farklıdır. Bir çağdan bir çağa geçilirken yaşanan değişime ayak uyduramayan her şey miadını doldurmuş ve ayıklanmaya mahkûm olmuş demektir. Değişime ve yeni değerlere adapte olamayan düşünceler, etik değerler, davranışlar ve dini ritüeller ayıklanırlar. Din de, aynen canlılar gibi evrim geçirir. Bazı dinsel düşünceler ve ritüeller, ortaya çıkan yeni sosyal, ekonomik, bilimsel/teknolojik ve etik değişmelere/gelişmelere uyum sağlayamadıkları için doğal bir ayıklanmaya uğradılar. Doğal seleksiyon sonucunda, uyum sağlayamayan kimi dinsel düşünceler ve ritüeller (ilk doğan çocukları kurban etme gibi) maziye karışırlarken, güçlü olanlar (dua ve ibadet etme gibi) yaşamaya devam etti. Bilindiği gibi, din, yenilikçi değil muhafazakârdır. Dinin muhafazakâr oluşu, bilhassa ve kaçınılmaz olarak dışsal faktörlerin etkisi ve müdahalesiyle değişim yaşadığını gösterir. Kendi içsel dinamikleri, bu değişimi yavaşlatabilme potansiyelini daima içinde taşır ama dışsal (sosyal, ekonomik, etik, kültürel, bilimsel/teknolojik vb) dinamikler bu içsel dinamiklerin direncini kırma gücüne sahiptir. Mütemadiyen gelişen/değişen toplum, ekonomi, kültür, zihniyet, etik değerler, bilim-teknoloji gibi dışsal faktörler yeni şeyler meydana getirir ve dinleri de bu yeni şeylere uyum sağlamaya zorlar. Muhafazakâr yapısı gereği yeni olana kapalı olan ve çoğu kez değerleri bakımından bu yeni olanla zıtlaşan bu nedenle gerilim ve çatışma yaşayan din, direnebildiği kadar direnir, değerlerini yaşatabilmek için gerekirse baskı ve şiddete başvurur. (Aslında baskı ve şiddete başvuran din değil, dindardır...) Bunda başarılı olamadığında ise bu kez yeni olana uyum sağlamaya çalışır. Yeni değerleri hazmetme ve nihayet benimseme sürecinde, yeri geldiğinde kendi geçmişini yadsımayı

ve sabık değerlerine karşı savaşmayı da unutmaz. Hatta bazen öyle olur ki, yeni değerleri benimsemede ve gözetmede kraldan daha kralcı olabilir. Her ne kadar ilk bakışta onun muhafazakâr yapısına ters düşüyor gibi görünse de, bu, dinin hayatta kalabilmek için başvurduğu kurnazca bir yoldur. Bu, biyolojik bir olay olan ototomi gibidir. Ototomi: "Bir hayvanın, herhangi bir tehlike anında kendi parçalarından birini koparmasına denir. Bu bir savunma mekanizmasıdır. Kertenkelelerin kuyruğunu bırakması ve yengeçlerin kıskaçlarından birini bırakması gibi." Din de, dışsal faktörlerin saldırısına uğradığında hayatını kurtarabilmek için zayıf olan parçasını koparıp atar ve yeni bir parça edinir. O parçayı koparıp atmak zorundadır çünkü aksi halde daha büyük bir bedel ödeyecektir. Kertenkele, tehlike anında kuyruğunu bıraktığında hemen eskisine benzer yeni bir kuyruk yapmaya başlar. İşte din bu noktada farklılaşıyor. Çünkü din, tehlike anında parçasını bıraktığında hemen bu parçaya benzer bir parça meydana getirmeye kalkışmaz. Meydana getireceği parça eskisine benzememeli, aksi halde yine saldırıya uğrar. Bu nedenle, saldırıya gerekçe oluşturmayacak, yeni sosyal, kültürel, ekonomik, etik vs değerlere uyum sağlayacak, onların saldırısına uğramayacak bir parça edinir.

"Din, içinde yer aldığı farklı toplumlarda o toplumun özelliklerine uyum sağlayarak ve karşılığında o özelliklerin bazılarını değiştirerek, farklı biçimlerde eklemleniyor. Dolayısıyla, hangi din söz konusu olursa olsun hiçbir dinsel dogmanın başlangıçtaki saf halinde kalmadığını, daima toplumların maddi koşullarından kaynaklanan farklı özelliklerince değişime uğratıldığını söyleyebiliriz."[9] Bugüne değin, dindar veya herhangi bir tanrıya inanmayan pek çok insanla karşılaştım, bu insanların hemen hepsi insan dışı hayvanların insanlar için yaratıldıklarını düşünüyorlardı. Kimisi Aristocu düşüncelere sahipti, kimisiyse belli bir nedene dayanmıyordu, öylece inanıyorlardı yalnızca. Bu durumun bir açıklaması olmalıydı şüphesiz. Bunu konu hakkında düşündüğüm sırada Berktay'ın adı geçen kitabında akla yatkın bir açıklama gördüm.

Berktay, "... toplumsal olarak verilmiş kadınlık ve erkeklik kalıpları ve imgeleri"nin, ... dinlerin ve kültürlerin uzun yıllar boyunca oluşturduğu geleneklerin hem ürünü, hem de parçası" olduğunu bu nedenle, kendilerini dindar saymayan insanların bile bu imge-

9. Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayıncılık, 1996, s. 15.

leri ve kalıpları benimsediğini, onlar aracılığıyla düşündüğünü ve gene onlar aracılığıyla kendilerini "kurduklarını" dinin, özellikle de tektanrılı dinlerin, bu kalıpları ve imgeleri oluşturmada ve onların insanlar tarafından benimsenerek içselleştirilmesini sağlamada belirleyici bir rol oynadığını, "çünkü, bu kalıpların mutlak ve değişmez, başka bir deyişle, "kutsal" olduğunu" vazettiğini, "insanlığı, kadın ve erkek olarak biyolojik, fiziksel ve manevi açıdan önceden belirlenmiş bir biçimde kesin olarak ikiye bölen dinsel anlayış"ın, "belirsizliklerle dolu ve düzeni her an bozulabilecek bir dünyada, Tanrı'nın ve onun yaratıcısı olduğu varsayılan doğanın getirdiği kesin düzenin simgesel ifadesi" olduğunu dile getiriyordu.[10]

Bu belirlemelerden hareketle, kendilerini dindar saymayan insanların bile nasıl dinsel (türcü) imge ve kalıplara sahip olduğunu anlayabiliriz. Berktay'ın dediği gibi, "Dinsel dünya görüşleri, inananlar topluluğunun sınırlarını aşıp toplumun egemen kültürel akışına dahil olurlar ve dindar olmayanlarda dahil olmak üzere, insanların bilinçlerini ve gündelik yaşamlarını derinden etkilerler." Dindar olmayan ama insan dışı hayvanlar söz konusu olduğunda dinsel türcülüğü benimseyen insanların durumlarını, neden böyle düşündüklerini Berktay'ın bu tespitleri gayet iyi açıklar. Onlar dindar olmasalar da, içinde yaşadıkları toplumun dinsel dünya görüşlerinden ve uygulamalarından etkilenirler ve bazen bu görüşleri ve uygulamaları olduğu gibi benimserler. Herhangi bir temele sahip olmadıklarından içselleştirdikleri değerlerde temelsiz olur. Onun için, daha zayıf ve kırılgan değerlere sahip olurlar. Dindar tanrısallığı ya da tanrısal düşünceyi temel aldığı için değerleri daha güçlüdür ve kolay kolay kırılmaz, kendince makul ve tutarlı görüşlere maliktir. Ve herhangi bir müdahale karşısında hemen tanrısallığa ve tanrısal düşünceyi ön plana çıkarır yani kalkan olarak kullanılır. Kalkanı tanrısal düşüncedir. İmanı ve geleneksel düşünce ve uygulamaları da bir kılıç gibi kullanarak, muhtelif müdahaleleri savuşturmaya çalışır. Dindar olmadığı halde dinsel kökenli düşünce ve uygulamaları benimseyen kişi ise müdahalelere karşı koyabilecek böylesi bir kalkana ve kılıca malik değildir ama o da, müdahalelere karşı direnebilmek için bu sefer dinsel olmayan argümanları kalkan olarak kullanmaya niyetlenebilir. Aristocu argümana, sağlık argümanına, hümanizm vb argümanlara sarılabilir.

Tektanrılı dinler, insan dışı hayvanlara dair imgeler ve kalıplar oluştururken ve bu konuda nasıl bir yaklaşım sergileneceğini vazederken, "içinde doğdukları ve karşılığında meşrulaştırıp pekiştirdikleri" (türcü) "toplumlarda varolan değerleri temel" alırlar. Etkileşimin yol açtığı değişim yeni değerleri ortaya çıkarır. Bir gün, insanların çoğunluğunun insan dışı hayvanlara yaklaşımı olumlu yönde değiştiğinde, dinsel dünya görüşü ve uygulamaları da bundan ciddi şekilde etkilenecektir. Ve varlığını idame ettirebilmek için ortaya çıkan yeni yaklaşımlara uyum sağlamak zorunda kalacaktır. Uyum sağlayabilmek için de, elbette, uyum sağlamayı engelleyen parçalarını (düşünce ve uygulamalarını) koparıp atmak zorunda kalacaktır.

İnsanların çoğunluğunun yaklaşımı değişmediği sürece türcü dinsel düşüncelerin ve uygulamaların maziye karışması zordur. Elbette bu türcü dinsel düşünce ve uygulamalara karşı da sonuna kadar mücadele etmeliyiz ancak bu mücadelemizin boşa gitmemesi ve daha fazla bedelin ödetilmemesi için, akılcı, gerçekçi ve basiretli olmalıyız.

İnsanın hayvanlarla olan ilişkisi hâlâ çözülememiş muammalarla dolu. Hayvan imgesi, kültürel ve antropolojik açılardan insanın korku ve ilham kaynağıdır. İnsan, bin yılları bulan dünya macerasında hayvandan korktuğu kadar ona hayran da olmuş, onu taklit etmiş, ona benzemeye çalışmış; bazı karışık karanlık duygularla hayvanı esir almaya çalışmıştır. İnsanın çılgınlık boyutuna varan "doğaya egemen olma arzusu"nun öncelikli kurbanı hayvanlardır. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi uygarlığın ilk ve en kanlı adımı olmuştur; hayvanların bedenlerinden her türlü istifade eden insanlık, hem kendi hemcinslerini hem de hayvanları boyunduruk altına alırken hiçbir vicdani sorumluluk içinde olmamıştır.

Çetin Nerse, elinizdeki kitapta insanlığın hayvanlarla olan kanlı tarihine eleştirel bir perspektiften hareketle ışık düşürürken, hayvan haklarının nasıl ve hangi araçlar kullanılarak genişletilebileceği üzerine de çarpıcı yorumlarda bulunuyor; insanlığın özgürleşmesinin ancak ve öncelikle hayvanların özgürleşmesinden geçtiğinde ısrar ediyor...

AYRINTI • S
ISBN: 978-605
9 786053